

รายงานการวิจัย

แผนงานวิจัย เรื่อง

เมืองโบราณชัยภูมิ: แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม
Ancient City Chaiya Phum : Historical learning resources religion
and culture

โดย

พระมหาวิฑูรย์ สิริเมธี, ดร.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ

พ.ศ. ๒๕๖๖

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

MCU RS 800766078

รายงานการวิจัย

แผนงานวิจัย เรื่อง

เมืองโบราณชัยภูมิ: แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม
Ancient City Chaiya Phum : Historical learning resources religion
and culture

โดย

พระมหาวิฑูรย์ สิริเมธี, ดร.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยสภชัยภูมิ

พ.ศ. ๒๕๖๖

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

MCU RS 800766078

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

Research Program

Ancient City Chaiya Phum : Historical learning resources religion
and culture

By

Phra Maha Witoon Sittimetee, Dr.

Buddhiht Research Institue Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Chaiyaphum Buddhist College

B.E.2566

Research Project Funded By

Thailand Scince Research and Innovation Fund

MCU RS 800766078

(Copyright Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานการวิจัย: เมืองโบราณชัยภูมิ : แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม
 ผู้วิจัย: พระมหาวิฑูรย์ สิทธิเมธี, ดร.
 ส่วนงาน: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ
 ปีงบประมาณ: ๒๕๖๖
 ทุนสนับสนุนวิจัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์ ๑) เพื่อศึกษาสำรวจแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคทวารวดีและยุคขอม ๒) การพัฒนา และกระบวนการจัดการ แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคทวารวดีและยุคขอม ๓) เพื่อ เชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม ยุคทวารวดี ยุคขอม จนถึงยุคปัจจุบัน ในจังหวัดชัยภูมิ โดยเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยปฏิบัติการลงพื้นที่ และจัดกิจกรรมเชื่อมโยงแหล่ง เรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม ยุคทวารวดีและยุคขอม

ผลการวิจัยพบว่า

๑. แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิยุคทวารวดี และยุคขอม จำนวน ๑๐ แห่ง ดังนี้ ๑) พระใหญ่ทวารวดี ๒) พระธาตุหนองสามหมื่น ๓) พระพุทธรูปศิลาแกะสลักบนหน้าผาภูพระ ๔) ใบเสมาสมัยทวารวดี วัดศรีปทุมคงคาวนาราม บ้านกุด โง้ง ๕) เมืองโบราณหามหมอก ๖) ปราสาททุ่งแดง ๗) ปราสาทบ้านแท่น ๘) ปราสาทปราสาทคู ๙) ปราสาท ดอนกู่ ๑๐) พระธาตุกุดจอก

๒. เพื่อพัฒนาและส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและ วัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคทวารวดี และยุคขอม

พบว่า การพัฒนาและการส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ศาสนาและ วัฒนธรรมจังหวัดชัยภูมิยุคทวารวดีและยุคขอม เป็นการจัดการแหล่งเรียนรู้อย่างมีประสิทธิภาพที่มีอยู่ อย่างหลากหลายขึ้นอยู่กับการบริหารจัดการของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง หรือหน่วยงานของรัฐที่มีส่วน รับผิดชอบเลือกนำมาใช้ให้เกิดความเหมาะสมกับแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ศาสนาและวัฒนธรรม ยุคทวารวดีและยุคขอม โดยใช้วงจรคุณภาพของเดมมิง (PDCA) ซึ่งเป็นรูปแบบที่มีความเหมาะสม เพราะเป็นกระบวนการจัดการที่ดำเนินการอย่างต่อเนื่อง

๓. เพื่อเชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม ยุคทวารวดี ยุคขอม จนถึงยุคปัจจุบันในจังหวัดชัยภูมิ

การเชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้ทาง ประวัติศาสตร์ศาสนาและวัฒนธรรมในยุคทวารวดีและ ขอมจนถึงปัจจุบันในจังหวัดชัยภูมิ แบ่งการเชื่อมโยงออกเป็น ๓ ด้านได้แก่ ๑) ด้านประวัติศาสตร์ ๒) ด้านศาสนาและ ๓) ด้านวัฒนธรรม ๑) การเชื่อมโยงข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ของเมืองโบราณจังหวัด ชัยภูมิสามารถเชื่อมโยงได้ออกเป็น ๓ กลุ่ม คือ) การเชื่อมโยงด้านอายุสมัย ๒) การเชื่อมโยงด้าน ประเภทการใช้งานของแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์และ ๓) การเชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้ทาง ประวัติศาสตร์กับแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีอื่น ๆ ที่อยู่ใกล้เคียง

คำสำคัญ : เมืองโบราณ, แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์, การอนุรักษ์

Research Title: Ancient City Chaiya Phum : Historical learning resources religion and culture

Researchers: PhramahaWitoon Sittimetee, Dr.

Department: Mahachulalongkornrajavidyalaya University,
Chaiyaphum Buddhist College

Fiscal Year: 2566/2022

Research Scholarship Sponsor: Mahachulalongkornrajavidyalaya University

ABSTRACT

This research has the objectives of 1) to study and explore historical learning sites. religion and culture Chaiyaphum Province in the Dvaravati and Khmer eras. 2) Development and management process of historical learning resources. religion and culture Chaiyaphum Province in the Dvaravati and Khmer eras. 3) To connect historical learning sources Religion and culture from the Dvaravati period, Khmer period to the present day in Chaiyaphum province. It is a qualitative research. by operating in the area and organize activities to link historical learning resources religion and culture Dvaravati and Khmer eras.

The results showed that

1. Historical learning resources religion and culture Chaiyaphum Province, Dvaravati and Khmer eras, 10 places as follows: 1) Phra Yai Dvaravati 2) Phra That Nong Sam Muen 3) Stone Buddha images carved on Phu Phra cliff 4) Sema leaves in the Dvaravati period Wat Sripatumkongkhawanaram, Ban Kut Ngong 5) Ham Hok Ancient City 6) Prasat Ku Daeng 7) Prang Ku Ban Tan 8) Prasat Prang Ku 9) Prang Don Ku 10) Phra That Kut Chok.

2. To develop and promote the conservation of historical learning sites. religion and culture Chaiyaphum Province in the Dvaravati and Khmer eras. It is an efficient management of learning resources that are available in a variety of ways depending on the management of those involved Or the government agency responsible for choosing to use it to be suitable for the historical, religious and cultural learning centers of the Dvaravati and Khmer eras. It uses the Deming Quality Cycle (PDCA), which is a model that is appropriate because it is a continuous management process.

3. To connect historical learning sources Religion and culture from the Dvaravati period, Khmer period to the present day in Chaiyaphum province. linking

learning resources History of religion and culture in the Dvaravati and Khmer periods to the present in Chaiyaphum Province. The connection is divided into 3 aspects, namely 1) historical aspect 2) religious aspect and 3) cultural aspect. 1) The linkage of historical data of the ancient city in Chaiyaphum Province can be linked into 3 groups, namely) the age linkage, 2) the linkage of the use of historical learning resources, and 3) the linkage. Link the historic site to other historical and archeological sites nearby.

Keywords: ancient city, historical learning resources, conservation

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยนี้สำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์ โดยได้รับความร่วมมือและความช่วยเหลือของหลายฝ่ายที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ได้แก่ สถาบันวิจัยพระพุทธศาสตร์ และมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยที่ได้ให้โอกาสและสนับสนุนทุนในการทำวิจัยครั้งนี้ ขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ เจ้าหน้าที่วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ ประชาชนในพื้นที่ จังหวัดชัยภูมิ ผู้รู้ ผู้นำท้องถิ่น ปราชญ์ชาวบ้าน แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคทวารวดีและยุคขอม ที่ให้คำแนะนำและถ่ายทอดความรู้ในทางประวัติศาสตร์ของยุคทวารวดีและขอมที่เป็นประโยชน์ในงานวิจัยครั้งนี้

บุญกุศลและประโยชน์ใด ๆ อันจะพึงมีจากงานวิจัยเรื่องนี้ ผู้วิจัย ขออุทิศบุญกุศลและประโยชน์นั้น ๆ ให้แก่บิดา แม่บารมีให้แก่มารดา และครูอุปัชฌาย์อาจารย์ ผู้เป็นแรงบันดาลใจ รวมทั้งผู้มีอุปการะคุณทุกท่าน ที่ได้ให้ความเมตตาอนุเคราะห์ สงเคราะห์ จึงทำให้งานวิจัยครั้งนี้สำเร็จตามวัตถุประสงค์

พระมหาวิฑูรย์ สิริธัมมธี, ดร.

๑๗ กรกฎาคม ๒๕๖๖

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ค
กิตติกรรมประกาศ.....	จ
สารบัญ.....	ฉ
สารบัญตาราง.....	ณ
สารบัญแผนภาพ.....	ญ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ.....	ฎ

บทที่ ๑ บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	๑
๑.๒ คำถามการวิจัย.....	๓
๑.๓ วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	๓
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย.....	๓
๑.๕ สมมุติฐานการวิจัย.....	๔
๑.๖ กรอบแนวคิดการวิจัย.....	๔
๑.๗ นิยามศัพท์เฉพาะ.....	๔
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	๕

บทที่ ๒ แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒.๑ สถานะภาพความรู้ที่เกี่ยวกับจังหวัดชัยภูมิ.....	๗
๒.๒ เมืองโบราณสมัยทวารวดี.....	๒๖
๒.๓ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุ.....	๒๗
๒.๔ แนวคิดการสร้างแหล่งเรียนรู้.....	๔๒
๒.๕ แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว.....	๔๗
๒.๖ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๖๒

บทที่ ๓ วิธีดำเนินการวิจัย

๓.๑ รูปแบบการวิจัย.....	๖๓
๓.๒ พื้นที่การวิจัย.....	๖๓
๓.๓ ประชากร กลุ่มตัวอย่าง และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ.....	๗๑
๓.๔ เครื่องมือการวิจัย.....	๗๑

สารบัญ (ต่อ)

๓.๕ การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	๗๒
๓.๖ การวิเคราะห์ข้อมูล.....	๗๓
๓.๗ การนำเสนอผลการวิจัย.....	๗๓
บทที่ ๔ ผลการวิเคราะห์ข้อมูล	
๔.๑ ผลการศึกษาและสำรวจแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคทวารวดีและยุคขอม.....	๗๗
๔.๒ ผลการวิเคราะห์การพัฒนา และการส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคทวารวดีและยุคขอม.....	๑๓๑
๔.๓ การเชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคทวารวดี ยุคขอม จนถึงยุคปัจจุบันในจังหวัดชัยภูมิ.....	๑๓๖
๔.๔ องค์ความรู้ที่ได้รับจากการวิจัย.....	๑๔๔
บทที่ ๕ สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	
๕.๑ สรุปผลการวิจัย.....	๑๔๘
๕.๒ อภิปรายผลการวิจัย.....	๑๕๕
๕.๓ ข้อเสนอแนะ.....	
๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะจากผลการวิจัย.....	๑๕๙
๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป.....	๑๖๐
บรรณานุกรม.....	๑๖๑
ภาคผนวก.....	๑๖๖
ภาคผนวก ก เครื่องมือวิจัย.....	๑๖๒
ภาคผนวก ข หนังสือเชิญผู้ทรงคุณวุฒิ,ผู้ให้ข้อมูล.....	๑๖๙
ภาคผนวก ค ภาพถ่ายการลงพื้นที่วิจัย.....	๑๗๖
ภาคผนวก ง การรับรองการนำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์.....	๑๘๒
ภาคผนวก จ ผลผลิต,ผลลัพธ์, และผลกระทบจากงานวิจัย.....	๑๘๘
ภาคผนวก ฉ ประวัติคณะผู้วิจัย.....	๒๐๑

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ภาคอีสานหรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นภูมิภาคที่มีอัตลักษณ์เฉพาะพื้นที่โดยมีรูปแบบสถาปัตยกรรมและผังเมืองที่ปรากฏเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ซึ่งเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่มีรากเหง้าหลากหลายผสมผสานกันและมีการสืบทอดกันมาอย่างยาวนานสะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการตั้งแต่ชุมชนก่อนประวัติศาสตร์ที่เริ่มมีการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่อีสานที่เหมาะสมกับสภาพทางภูมิศาสตร์สภาพสังคมการมีส่วนร่วมของผู้คนในชุมชนอีสานคติความเชื่อและการหล่อหลอมภูมิปัญญาสร้างสรรค์ของบรรพบุรุษอีสานรวมทั้งความสัมพันธ์ของวิถีชีวิตและวัฒนธรรม โดยมีการสร้างสรรค์รูปแบบของศิลปะสถาปัตยกรรมและผังเมืองในยุคทวารวดี และยุคของที่เป็นยุคต้นพุทธศาสนาในภาคอีสานสถาปัตยกรรมและผังเมืองเขมรโบราณจนพัฒนาการมาสู่ชุมชนไทยอีสานผังเมืองและย่านเมืองเก่าอีสานในยุคปัจจุบันรวมทั้งพุทธสถาปัตยกรรมเช่นพระธาตุสี่ลและเรือนพื้นถิ่นอีสานที่กลายเป็นอัตลักษณ์สำคัญทางสถาปัตยกรรมและผังเมืองของอีสาน^๑

การอนุรักษ์สืบสานสร้างสรรค์และเผยแพร่วัฒนธรรม เพื่อสร้างรากฐานการพัฒนาสังคม เศรษฐกิจและความมั่นคงของชาติตามนโยบายมั่นคงมั่งคั่งยั่งยืนโดยมีกรอบทิศทางการดำเนินงาน ด้านวัฒนธรรมระยะ ๒๐ ปีที่มีความสอดคล้องกับยุทธศาสตร์ชาติกรอบทิศทางการพัฒนาสู่ประเทศไทย ๔.๐ และกรอบทิศทางการยุทธศาสตร์ระยะ ๕ ปีตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๑๒ (พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๖๔) เป็นกลไกขับเคลื่อนอย่างเป็นรูปธรรม^๒

จังหวัดชัยภูมิ เป็นจังหวัดหนึ่งที่มีทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ อุทยานแห่งชาติป่าหินงาม เทพสถิต ที่มีทุ่งดอกกระเจียวดอกสีชมพูงดงาม มีแหล่งน้ำตกที่มีน้ำไหลตลอดปี โดยเฉพาะในฤดูฝนจะสวยงามเป็นพิเศษ ด้านบนเป็นธารน้ำไหลผ่านลานหินสองฝั่งธารมรินด้วยต้นไม้ใหญ่ เหมาะที่จะนั่งพักผ่อนชมธรรมชาติและเล่นน้ำ ด้านบนน้ำตกมีสภาพเป็นลานหินกว้าง ไหลไปตามลำน้ำ มาตามลานหิน ซึ่งในแต่ละปีจะมีนักท่องเที่ยวมาเที่ยวเป็นจำนวนมาก แต่ชัยภูมิไม่ได้มีเพียงทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ อุทยานแห่งชาติทุ่งดอกไม้ออกดอกกระเจียวที่สวยงามและแหล่งน้ำตกเท่านั้น

การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนให้เกิดความภาคภูมิใจและร่วมรักษาวัฒนธรรมให้คงอยู่ในวิถีการดำเนินชีวิตของคนไทยถือเป็นแนวทางในการธำรงและสืบสานหลักฐานมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติซึ่งจำเป็นต้องมีการเผยแพร่และถ่ายทอดองค์ความรู้ของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมให้นักเรียนนักศึกษาตลอดจนประชาชนโดยเฉพาะท้องถิ่นได้ทราบถึง

^๑ ธาดา สุทธิธรรม, มรดกสถาปัตยกรรมและผังเมืองอีสาน, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๖๒, หน้า ๓.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕.

สาระสำคัญอันได้ เป็นแก่นแท้อย่างจริงจังก่อให้เกิดความตระหนักและความภาคภูมิใจในคุณค่าแห่งอัตลักษณ์ไทยท่ามกลางยุคสมัยที่เปลี่ยนผ่านอย่างเหมาะสม^๓

จังหวัดชัยภูมิ ยังมีโบราณสถาน โบราณวัตถุที่สำคัญ กระจายตามพื้นที่ของตำบลและอำเภอโดยรอบ ในจังหวัดชัยภูมิ ได้แก่ ปราสาทภู ที่ยังมีสภาพสมบูรณ์ที่สุดแห่งหนึ่งในจังหวัดชัยภูมิ และเป็นที่เคารพของคนในจังหวัดชัยภูมิอีกด้วย เป็นสถาปัตยกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากขอม คำว่าปราสาทภูนั้น เป็นชื่อเรียกของกลุ่มอาคารที่มีแผนผังและลักษณะแบบเดียวกันกับอาคารที่ เชื่อกันว่าเป็น อโรคยาศาลที่สร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ในสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ วัดศิลาอาสน์ ภายในบริเวณวัดเจียบสงบ มีผาหินซึ่งมีภาพจำหลักกลุ่มพระพุทธรูปทั้งหมด ๙ องค์ อันเป็นที่มาของชื่อ ภูพระ มีพระพุทธรูปองค์ใหญ่ประทับนั่งขัดสมาธิ ชาวบ้านเรียก “พระเจ้าองค์ตื้อ” ซึ่งเป็นที่เคารพศรัทธาของชาวชัยภูมิและในพื้นที่ ใกล้เคียงมาช้านาน ใกล้กันมีพระพุทธรูปอีก ๗ องค์ จำหลักรอบเสาหินทราย พระพุทธรูปทั้งหมดเป็นพระพุทธรูปโบราณมีพุทธลักษณะแบบพระพุทธรูปอุทอง มีอายุราวศตวรรษที่ ๑๘-๑๙ กรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน-โบราณวัตถุ นอกจากนี้พบมีหลักฐานทางโบราณคดีที่สื่อถึงวัฒนธรรมโบราณในสมัยอดีต ปราสาทภูแดง ภูแดง ตั้งอยู่ในวัดกุดยาง ตำบลตลาดแร่ อำเภอบ้านเขว้า เป็นโบราณสถานสมัยขอม ปราสาทเมืองน้อย โบราณวัตถุประกอบด้วยทับหลัง เช่น บัวยอดปราสาท เสาติดผนัง ประติมากรรมลอยตัว รูปสิงห์ และฐานประติมากรรม มีรูปแบบศิลปะที่เทียบได้กับศิลปะขอม ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ตั้งอยู่ ตำบลรอบเมือง อำเภอเมือง และเมืองโบราณหามหอก ตั้งอยู่ที่บ้านหนองไข่นุ่ ตำบลลุ่มน้ำชี อำเภอบ้านเขว้า เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีโบราณวัตถุ กระจายอยู่ทั่วไป ในแหล่งพื้นที่ที่เป็นชุมชนโบราณ เช่น ไบเสมาโบราณบ้านกุดโง้ง อำเภอเมืองชัยภูมิ ,กลุ่มไบเสมาบ้านโนนฆ้อง ,กลุ่มไบเสมาบ้านพันลำ ,ไบเสมาโนนหินหักในเขตตำบลบ้านแก่ง อำเภอภูเขียว,กลุ่มไบเสมาเนินธาตุ เขตอำเภอคอนสวรรค์,กลุ่มไบเสมาบ้านหัวขัว เป็นต้น ชุมชนโบราณเหล่านี้มีโบราณสถาน โบราณวัตถุ แหล่งเตาเผา ปราสาทหิน และไบเสมาโบราณ ที่มีคุณค่าควรแก่การศึกษาและอนุรักษ์เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง โบราณวัตถุที่เป็นพระพุทธรูป เทวรูป ไบเสมา และวัตถุอื่นๆ โบราณวัตถุบางส่วนได้นำไปเก็บรักษาไว้ตามพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติต่างๆ เช่น พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติขอนแก่น เป็นต้น

พระพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อศิลปะและวัฒนธรรมในสังคมไทย การสืบทอดประเพณีทางศิลปะก่อให้เกิดทัศนคติทางคุณค่าหรือสุนทรียะ ศิลปะในสังคมไทยมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับความศรัทธาทางพระพุทธศาสนา ผลงานแห่งศรัทธาที่รังสรรค์ออกมาเป็นจึงเรียกว่าพุทธศิลปะ ในชุมชนโบราณของไทยโดยเฉพาะลุ่มน้ำมูลปรากฏพุทธศิลปะ ที่ควรแก่การส่วนกิจกรรมและพัฒนาเป็นแหล่งความรู้ ใช้เป็นการกระตุ้นเศรษฐกิจได้เป็นอย่างดี โดยเริ่มที่บ้านกุดโง้ง เพื่อศึกษาโบราณวัตถุไบเสมาสมัยทวารวดี

ไบเสมาโบราณ ซึ่งเสมานันนับเป็นหลักเขตหรือสิทธิ เป็นเขตกำหนดเป็นที่ร่วมกระทำสังฆกรรมของพระสงฆ์ มีอยู่ในวัด เช่น ไบเสมาที่ใช้ปักล้อมพระอุโบสถกำหนดเป็นเขตที่พระสงฆ์ทำสังฆกรรม ไบเสมาที่ปรากฏมักจะทำจากหิน หรือที่เรียกว่าหินศิลาหรือหินทราย ไบเสมาหินเป็น

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒.

โบราณวัตถุสำคัญอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่าดินแดนภาคอีสานนำเอาพระพุทธศาสนาจากอินเดียเข้ามายังเอเชียอาคเนย์ โดยเฉพาะภาคอีสาน จนเป็นเหตุให้มีพิธีกรรม แนวคิด ความเชื่อ ขนบธรรมเนียม วัฒนธรรมและประเพณีที่เป็นของตนเอง รูปแบบของประติกรรมที่ปรากฏอยู่ในเสมามีหลากหลายรูปแบบซึ่งแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลศิลปะประติมากรรม บางหลักเป็นภาพพุทธประวัติ บางหลักเป็นภาพชาดก บางหลักเป็นการจารึกด้วยอักษรปัลลวะอันบอกพระนามของผู้สร้าง บางหลักจารึกด้วยอักษรขอมโบราณ บางหลักเป็นรูปสลักบัวที่ฐานมีรูปพระพุทธรูปปางต่างๆ ใบเสมาในภาคอีสานที่เคยพบเห็นมีเป็นจำนวนมากไม่น้อยกว่า ๑,๒๐๐ ใบ^๔

สำหรับจังหวัดชัยภูมินั้น มีชุมชนโบราณ อยู่หลายชุมชนชุมชนที่สำคัญ ได้แก่ ชุมชนพบใบเสมาจำนวนไม่น้อยกว่า ๕๐ ชิ้น ปักอยู่รอบอุโบสถของวัด ยังมีลวดลายขัดงามมาก เป็นศิลปะทวารวดีที่มีอายุอยู่ในราว ๒,๐๐๐-๑,๕๐๐ ปี ลักษณะชุมชนวัฒนธรรมทวารวดี พบว่ามีคูน้ำคันดินล้อมรอบ เช่น แหล่งโบราณคดี เมืองโบราณหามหอก ตั้งอยู่ที่บ้านหนองไข่นุ่น ตำบลลุ่มน้ำชี อำเภอบ้านเขว้า เป็นเมืองโบราณขนาดใหญ่ มีคูน้ำ คันดินล้อมรอบสองชั้น มีลักษณะเป็นรูปวงรี เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๑.๕ กิโลเมตร มีห้วยซึ่งเป็นสาขาแม่น้ำชีโอบเมืองไว้ สันนิษฐานว่ามีการตั้งชุมชนในเมืองแห่งนี้ อยู่สองระยะคือ ระยะแรกสมัยทวารวดี มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๖ ระยะที่สองในสมัยขอมเรืองอำนาจ เมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๘ ชุมชนแห่งนี้ น่าจะมีโครงสร้างทางสังคมที่ค่อนข้างซับซ้อน เช่น มีการติดต่อกับสังคมภายนอก มีชนชั้นระดับผู้นำ มีการปลูกข้าว พบโบราณสถานที่ก่อด้วยอิฐ ซึ่งยังไม่ทราบแน่ชัดว่าสร้างขึ้นเมื่อใด พบใบเสมาหินทรายขนาดใหญ่ เศษภาชนะดินเผาแบบทวารวดี และขอม เครื่องมือเหล็ก พายกาดินเผา และลูกกระสุนดินเผา แหล่งโบราณคดี ปราสาทเมืองน้อย ตั้งอยู่บริเวณเนินสูงทางทิศตะวันออก ของบ้านเมืองน้อยใต้ ตำบลรอบเมือง อำเภอมือง ๗ เป็นเนินดินขนาด ๓๐ x ๕๐ เมตร มีร่องรอยคูน้ำล้อมรอบ บนเนินดินมีแผ่นศิลาแลง และเศษอิฐกระจายอยู่ทั่วไป พบโบราณวัตถุประกอบด้วยทับหลัง เช่น บัวยอด ปราสาท เสาติดผนัง ประติมากรรมลอยตัว รูปสิงห์ และฐานประติมากรรม ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชิ้นส่วนประกอบสถาปัตยกรรม มีรูปแบบศิลปะเทียบได้กับศิลปะขอม ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ เป็นต้น โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมให้ เกิดความเข้มแข็งของภูมิปัญญาชาวบ้านที่ถูกถ่ายทอดกันมา ส่งเสริมวิถีชีวิตความเป็นอยู่ให้ดีขึ้นในด้านเศรษฐกิจและสังคม และที่สำคัญที่สุดคือให้ตระหนักถึงคุณค่าของสิ่งที่ตนเองมีอยู่ จากมนต์เสน่ห์แห่งปราสาทต่างๆ เช่น ปราสาทปรางค์กู๋ ปรางค์กู๋แดง เป็นต้น ให้เกิดเป็นการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแบบยั่งยืนทั้งด้านประวัติศาสตร์อารยธรรมแหล่ง โบราณคดี แหล่งท่องเที่ยวสวยงาม แหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ และประเพณีวัฒนธรรมที่มีเสน่ห์จากการเป็นของแท้และดั้งเดิม วัฒนธรรมในระดับภูมิภาคและพื้นบ้านของไทยมีความสำคัญที่ชาวไทยทุกคนควรช่วยกันฟื้นฟู ปรับปรุง ให้เหมาะสมและสอดคล้องกับการพัฒนาของประเทศชาติ เพื่อเป็นเอกลักษณ์คู่กับ

^๔ สุทธิ เหล่าฤทธิและคณะ, *ประวัติเมืองชัยภูมิ*, (กรุงเทพมหานคร: ด้านสุทธาการการพิมพ์, ๒๕๔๕), หน้า ๕๕-๕๖.

ชาติไทยสืบไป วัฒนธรรมมาจากการสร้างสรรค์ของมนุษยชาติ ซึ่งในแต่ละท้องถิ่นย่อมมีความแตกต่างกันไปตามปัจจัยต่าง ๆ ดังนั้นเราจึงไม่ควรดูถูกวัฒนธรรมของชาติอื่น จากความเป็นมาและความสำคัญดังกล่าว โดยใช้รูปแบบการวิจัยและพัฒนา (R&D) เพื่อเข้าไปพัฒนาศักยภาพชุมชนให้เกิดความเข้มแข็ง เพื่อรับมือกับสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของโลก และสร้างความร่วมมือให้ชุมชนให้มีภูมิคุ้มกัน และสร้างคู่มือที่พื้นที่ต่าง ๆ สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ อันจะเป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติสืบไป

จากการสืบค้นเบื้องต้น พบคู่มือ และมิโบริณวัตถุเนื่องในพุทธศาสนา เช่น ใบเสมา พระพุทธรูป พระพิมพ์ เป็นต้น อยู่กระจัดกระจายในหลายพื้นที่ โบราณสถาน พุทธศิลป์บางอย่าง เริ่มสูญหายและถูกทำลายด้วยความรู้เท่าไม่ถึงกาล ขาดคนดูแลรักษา ซึ่งแม้ว่าจะมีหน่วยงานภาครัฐได้ลงพื้นที่ทำการศึกษาและอนุรักษ์แล้วก็ตาม ทีมงานเห็นว่าพุทธศิลป์อันทรงคุณค่าเหล่านี้ควรจะต้องได้รับอนุรักษ์และรวบรวมเป็นชุดองค์ความรู้ เพื่อการเผยแพร่และการเรียนรู้ตลอดชีวิต

ดังนั้นผู้วิจัยจึงทำการศึกษาเรื่อง เมืองโบราณชัยภูมิ: แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม และทำการรวบรวมเป็นชุดความรู้อันประกอบด้วยยุคทวารวดี ยุคขอม กล่าวคือด้านทรัพยากรมนุษย์ ให้มีศักยภาพที่สำคัญในการเรียนรู้ตลอดชีวิต คือคนในชุมชน ซึ่งจะต้องมีคุณลักษณะดังนี้

๑. มีความรู้ ได้แก่ ความรู้เกี่ยวกับประวัติความเป็นมา ศาสนาและวัฒนธรรมเมืองโบราณ พุทธสถาน พุทธศิลป์ ของจังหวัดชัยภูมิ

๒. มีความตระหนัก เห็นความสำคัญ เห็นคุณค่าของเมืองโบราณ พุทธสถาน พุทธศิลป์ของตนเองอันควรค่าแก่การอนุรักษ์

๓. การสนับสนุนส่งเสริม เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ตลอดชีวิต โดยการรวบรวมองค์ความรู้เป็นคู่มือแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมในยุคขอมและยุคทวารวดี ในจังหวัดชัยภูมิ

จากที่ได้ลงพื้นที่ในเบื้องต้นพบว่าชุมชนยังไม่มีความตื่นตัว และยังไม่มีความรู้เกี่ยวกับโบราณสถาน โบราณวัตถุ พุทธสถาน พุทธศิลป์ที่มีคุณค่าของตนเอง โบราณสถานถูกปล่อยไว้โดยไม่ได้รับการดูแลอนุรักษ์ เกิดการเสื่อมโทรม การโฆษณาประชาสัมพันธ์การให้ความรู้ในเรื่องศิลปวัฒนธรรมมีเพียงป้ายอธิบายคร่าวๆ ถึงชื่อเรื่อง ไม่ได้บอกประวัติและที่มาของโบราณวัตถุชิ้นนั้น ไม่มีภาคีเทศก์ประจำที่จะให้ความรู้แก่นักเรียนนักศึกษาและประชาชนทั่วไป นอกจากนี้ยังพบพุทธศิลป์ในยุคปัจจุบันซึ่งเกิดขึ้นมาจากการรังสรรค์ของช่างศิลป์รุ่นหลังที่ได้สร้างไว้อย่างวิจิตรงดงามมีคุณค่าไม่แพ้กันกับพุทธศิลป์รุ่นบรรพบุรุษเลย

ด้วยปัญหาดังกล่าว ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะทำการสืบค้นเกี่ยวกับ เมืองโบราณชัยภูมิ: แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม และจัดทำชุดองค์ความรู้เป็นรูปเล่มสืบค้นง่าย และสร้างศูนย์การเรียนรู้ให้ด้วย คือศูนย์พุทธศิลป์ ให้เกิดขึ้นเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม ของจังหวัดชัยภูมิ จำนวน ๑ แห่ง คือ ศูนย์พุทธศิลป์ชัยภูมิวิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคทวารวดี ยุคขอม และยุคปัจจุบัน

๑.๒ วัตถุประสงค์การวิจัย

๑.๒.๑. เพื่อศึกษาและสำรวจแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคทวารวดี และยุคขอม

๑.๒.๒. เพื่อพัฒนาและส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคทวารวดี และยุคขอม

๑.๒.๓. เพื่อเชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม ยุคทวารวดี ยุคขอม จนถึงยุคปัจจุบันในจังหวัดชัยภูมิ

๑.๓ คำถามวิจัย

๑.๓.๑ แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคทวารวดี และยุคขอมมีวิวัฒนาการความเป็นมาปรากฏให้เห็นเป็นลักษณะเช่นไร

๑.๓.๒ แนวทางการพัฒนาและส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคทวารวดี และยุคขอมเป็นอย่างไร

๑.๓.๓ วิธีการเชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้ ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคทวารวดี และยุคขอมมีความสอดคล้องกับยุคปัจจุบันอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้มุ่งศึกษาเรื่อง “เมืองโบราณชัยภูมิ: แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม” ได้แบ่งขอบเขตของการวิจัยออกเป็น ดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเอกสาร

การศึกษาเอกสาร (Documentary Research) ได้ศึกษาข้อมูลจากแหล่งปฐมภูมิ (Primary Source) และข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Source) เป็นการค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับแนวคิดทฤษฎี และผลงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง ศึกษาจากหนังสือ บทความในวารสาร เอกสารวิชาการ วิทยานิพนธ์ แผนพัฒนา และฐานข้อมูลที่เป็นแหล่งสืบค้นงานวิจัย (Data sources) เพื่อใช้ในการทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๔.๒ ขอบเขตเนื้อหา

ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตเนื้อหาของการวิจัย ดังนี้

ผู้วิจัยทำการศึกษาและสำรวจแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม ของจังหวัดชัยภูมิในยุคทวารวดี และยุคขอม เพื่อให้ทราบถึงแนวทางในการอนุรักษ์โบราณสถาน ในจังหวัดชัยภูมิ พร้อมทั้งรวบรวมข้อมูลและจัดทำเป็นองค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม ในยุคทวารวดี และยุคขอม ว่ามีความสอดคล้องและเชื่อมโยงกับยุคปัจจุบันเพื่อให้เป็นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม ของจังหวัดชัยภูมิ

๑.๔.๓ ขอบเขตด้านประชากร กลุ่มตัวอย่าง และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

กลุ่มตัวอย่างเป้าหมาย จำนวน ๗๕ คน ดังนี้ ประชาชนในพื้นที่ จังหวัดชัยภูมิ จำนวน ๔๕ คน พระสงฆ์ ๑๐ รูป และผู้รู้ ผู้นำท้องถิ่น ปราชญ์ชาวบ้าน จังหวัดชัยภูมิ จำนวน ๒๐ คน

๑.๔.๔ ขอบเขตด้านพื้นที่ทำการวิจัย

พื้นที่วิจัย สำหรับสถานที่ทำการวิจัยนั้น คณะผู้วิจัยได้กำหนดพื้นที่การวิจัยไว้ที่ จังหวัดชัยภูมินั้น ประกอบไปด้วยพื้นที่ชุมชนโบราณ ชุมชนในยุคทวารวดี ได้แก่ ปรangkู่ ภูพระไบเสมอบ้านกุดไอง้ ปราสาทน้อย และพระพุทธรูปพระใหญ่ทวารวดี(นครกาหลง) แหล่งพุทธศิลป์ และวัฒนธรรม ของจังหวัดชัยภูมิในยุคขอม ได้แก่ ปรangkู่ ปรangkู่แดง ปราสาทเมืองน้อย เมืองโบราณหามหอก

๑.๔.๕ ขอบเขตด้านเวลา

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้กำหนดเวลาในการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม โดยการเริ่มเก็บข้อมูลแต่วันที่ ๑๙ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๖๕ ถึงวันที่ ๓๐ กันยายน พ.ศ.๒๕๖๖

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

เมืองโบราณ หมายความว่า เมืองในอดีต อดีตคือช่วงเวลาที่ผ่านมา ช่วงเวลาที่ผ่านมา ย่อมต้องมีช่วงเวลาที่ยึดตามมา ความแตกต่างอยู่ที่ถึงก่อนถึงหลังเท่านั้น เช่นเดียวกับพระอาทิตย์ พระจันทร์ ต่างผลัดกันให้แสงสว่าง เกิดวัน เดือน ปี ปรากฏการณ์ทั้งหลาย ย่อมไม่มีจุดเริ่มต้นให้เห็นได้ เป็นวัฏฏะที่หมุนเวียน เหตุวันนี้ย่อมสืบเนื่องมาจากเมื่อวานนี้ การเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นในวันพรุ่งนี้ย่อมมาจากวันนี้

โบราณสถาน หมายถึง สิ่งที่ เคลื่อนที่ไม่ได้ เช่นโบสถ์ วิหาร วังมีอายุเก่ากว่า ๑๐๐ ปี ขึ้นไปหรือเป็นอสังหาริมทรัพย์ซึ่งโดยอายุหรือ โดยลักษณะแห่งการก่อสร้าง หรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับ ประวัติของอสังหาริมทรัพย์นั้น เป็นประโยชน์ ในทางศิลปะประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี ทั้งนี้รวมถึง สถานที่ที่เป็นแหล่งโบราณคดี แหล่ง ประวัติศาสตร์ และอุทยานประวัติศาสตร์^๕

แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ หมายความว่า หลักฐานทางโบราณคดี ที่ปรากฏว่ามีกลุ่มชนเข้ามาอาศัยอยู่ในพื้นที่จังหวัดชัยภูมิตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ประมาณ ๓,๕๐๐ ปี มาแล้ว เมื่อสมัยอยุธยา เมืองนครราชสีมาได้รวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรอยุธยา บรรดาเมืองต่าง ๆ ที่อยู่ในบริเวณพื้นที่จังหวัดชัยภูมิเป็นหัวเมืองขึ้นของเมืองนครราชสีมา

แหล่งเรียนรู้ทางศาสนาและวัฒนธรรม หมายความว่า แหล่งการเรียนรู้ทางสังคมที่แสดงถึงความเป็นอยู่ ความเชื่อ วิถีชีวิตที่สืบทอดกันมาตั้งแต่อดีต เช่น ศิลปะหัตถกรรมพื้นบ้าน ดนตรีพื้นเมือง การแสดงพื้นบ้าน วิถีชีวิตความเป็นอยู่ ของคนในชุมชน กิจกรรมชุมชน พิธีทางศาสนา ประเพณีความเชื่อ พิธีกรรมต่างๆ ศิลปกรรม แกะสลัก เครื่องปั้นดินเผา ภาพวาด ภาพเขียน ในจังหวัดชัยภูมิ

อนุรักษ์ (Conservation) หมายถึง การใช้และจัดการทรัพยากรทั้งที่เป็นธรรมชาติ และที่ มนุษย์สร้างขึ้นอย่างฉลาด ตลอดจนมีการวางแผนอย่างรอบคอบสำหรับทรัพยากรเหล่านั้น เพื่อบรรลุ ความต้องการในอนาคตและให้หมายรวมถึงการป้องกัน การดูแล การรักษา เพื่อให้คงคุณค่าไว้ การ สงวน และการปฏิสังขรณ์ และการบูรณะด้วย

^๕ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์, ๒๕๔๖. หน้า ๖๔๒.

๑.๖ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

๑.๗.๑ ได้รู้จักแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคทวารวดี และยุคขอม

๑.๗.๒ ได้แนวทางการพัฒนาและส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคทวารวดี และยุคขอม

๑.๗.๓ ได้เชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม ยุคทวารวดี ยุคขอม จนถึงยุคปัจจุบันในจังหวัดชัยภูมิ

บทที่ ๒

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการทบทวนแนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับเมืองโบราณชัยภูมิ : แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม มีรายละเอียดดังนี้

- ๒.๑ สถานะภาพความรู้เกี่ยวกับจังหวัดชัยภูมิ
- ๒.๒ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุ
- ๒.๓ แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว
- ๒.๔ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- ๒.๕ กรอบแนวคิดการวิจัย

๒.๑ สถานะภาพความรู้เกี่ยวกับจังหวัดชัยภูมิ

๒.๑.๑ ประวัติศาสตร์ของเมืองชัยภูมิ

ชัยภูมิ ตั้งอยู่บนสันขอบที่ราบสูงอีสาน ซึ่งมีพื้นที่ติดต่อกับภาคกลางและภาคเหนือ เป็นดินแดนแห่งทุ่งดอกกระเจียวแสนงาม และสายน้ำตกชุ่มฉ่ำยามหน้าฝน เป็นจังหวัดที่มีพื้นที่ป่ามากที่สุดจังหวัดหนึ่งในภาคอีสาน มีเทือกเขาที่สำคัญได้แก่ ภูพังเหย ภูแล่นคา ภูผญาฝ่อ อันเป็นต้นกำเนิดแม่น้ำชี

ด้านประวัติศาสตร์ ชัยภูมิมีอารยธรรมซ้อนทับกันหลายสมัย ตั้งแต่สมัยทวารวดี สมัยขอม จนถึงอิทธิพลลาวล้านช้าง มีการค้นพบโบราณสถานโบราณวัตถุมากมายในหลายพื้นที่ของจังหวัด ต่อมาปรากฏชื่อเป็นเมืองหน้าด่านในสมัยกรุงศรีอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ภายหลังจึงร้างไป และมาปรากฏชื่ออีกครั้งในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ โดยมีชาวเวียงจันทน์เข้ามาสร้างบ้านแปงเมือง มีผู้นำชื่อ แล ซึ่งต่อมาได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองคนแรกของชัยภูมิ

ชัยภูมิ เป็นเมืองที่เกิดขึ้นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช โดยมีฐานะเป็นเมืองขึ้นของเมืองนครราชสีมาคู่กับเมืองบุรีรัมย์ มาปรากฏชื่อทางประวัติศาสตร์อีกครั้ง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้มีชาวเมืองเวียงจันทน์มีนายแลเป็นหัวหน้าพากันมาตั้งหลักปักฐานในบริเวณที่เรียกว่า โนนน้ำอ้อม และคงใช้ชื่อเมืองตามเมืองเดิมว่าชัยภูมิ ในสมัยสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ใน พ.ศ. ๒๓๖๙ เจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ ก่อการกบฏยกกองทัพเข้ามาตีเมืองนครราชสีมาและหัวเมืองรายทาง นายแลเจ้าเมืองชัยภูมิได้ยกไพร่พลไปสมทบกับกำลังของคุณหญิงโม ตีทัพของเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์แตกพ่ายไปได้ สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้คุณหญิงโมเป็นท้าวสุรนารี และให้นายแลเป็นพระยาภักดีชุมพล เจ้าเมืองชัยภูมิคนต่อมาที่สืบเชื้อสายมาจากพระยาภักดีชุมพล (แล) ก็ยังคงใช้ราชทินนามว่า พระยาภักดีชุมพล

จากหลักฐานทางโบราณคดี ปรากฏว่ามีกลุ่มชนเข้ามาอาศัยอยู่ในพื้นที่จังหวัดชัยภูมิตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ประมาณ ๓,๕๐๐ ปีมาแล้ว เมื่อสมัยอยุธยา เมืองนครราชสีมาได้รวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรอยุธยา บรรดาเมืองต่าง ๆ ที่อยู่ในบริเวณพื้นที่จังหวัดชัยภูมิเป็นหัวเมืองขึ้นของเมืองนครราชสีมา ต่อมาสมัยปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมืองชัยภูมิขึ้นต่อมณฑลนครราชสีมา ต่อมาได้ยุบเมืองในปกครองของเมืองชัยภูมิ เป็นอำเภอในสมัยเดียวกัน

การตั้งถิ่นฐานในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ (ประมาณ ๓,๕๐๐ - ๑,๕๐๐ ปีมาแล้ว)

จากหลักฐานทางโบราณคดีในพื้นที่หลายแห่งในหลายอำเภอ แต่ละแห่งแสดงให้เห็นวิถีชีวิตและเทคโนโลยีเบื้องต้นของสังคมเกษตรกรรม มีการใช้โลหะได้แก่สำริดและเหล็กควบคู่กันไปคล้ายกับชุมชนทั่วไปที่พบในยุคก่อนประวัติศาสตร์ของไทย เป็นกลุ่มชนที่มีความสัมพันธ์กับชุมชนอื่น ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จากการที่พบการใช้หินขัด ภาชนะดินเผาที่บ้านโนนทัน อำเภอเกษตรสมบูรณ์ การพบเครื่องมือเหล็ก กำไลและห่วงสำริดที่บ้านโป่งนก อำเภอเทพสถิต คล้ายกันมากกับเครื่องประดับที่พบพร้อมโครงกระดูกที่ขุดพบ ณ บ้านค่ายทองหลาง อำเภอโนนสูง จังหวัดนครราชสีมา โครงกระดูกนั้นเป็นของคนสมัยก่อนประวัติศาสตร์

นอกจากนี้ ชุมชนในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่พบในบริเวณนี้ยังแสดงให้เห็นถึงความเจริญในทางเกษตรกรรม รู้จักวิธีนำสัตว์มาใช้งาน รู้จักทำงานศิลปะ เช่น ภาพเขียนสีรูปมนุษย์และสุนัขที่ถ้ำขามมีตำบลทุ่งนาเลา อำเภอคอนสาร

พัฒนาการสมัยประวัติศาสตร์ (ประมาณ ๑,๕๐๐ ปีมาแล้ว - ปัจจุบัน)

ในปัจจุบัน ชัยภูมิเป็นจังหวัดที่น่าท่องเที่ยวอีกแห่งหนึ่งของภาคอีสาน ผลิตภัณฑ์พื้นเมืองที่มีชื่อเสียงของจังหวัดชัยภูมิคือ ผ้าไหม ผ้าฝ้าย มัดหมี่ หมอนขิด ผ้าขิด และสินค้าเมืองที่ทำจากผ้าทอมือเป็นต้น ในช่วงเวลานี้ ชุมชนบริเวณจังหวัดชัยภูมิเริ่มมีการรับเอาวัฒนธรรมประเพณีตลอดจนคติความเชื่อมาจากแหล่งอื่น อารยธรรมสำคัญ ที่ได้รับต่อเนื่องจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์คือ อารยธรรมอินเดีย สมัยทวารวดี ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๖ และรับอารยธรรมขอมในพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๘ ก่อนที่จะมีการตั้งอาณาจักรไทยในพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ยุคต้นประวัติศาสตร์สมัยทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๖) ความเจริญในสมัยนี้เป็นแบบสังคมเมือง มีพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท เป็นหลักของชุมชน มีเมืองสำคัญ มีความเจริญขึ้นหลายแห่ง เช่น เมืองโบราณบ้านคอนสวรรค์ อำเภอคอนสวรรค์ มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ มีใบเสมา และพระพุทธรูปตามเนินดินรอบหมู่บ้าน เป็นพระพุทธรูปประทับยืนปางแสดงธรรม มีใบเสมาแกะสลักภาพบุคคลแสดงเรื่องชาดกในพระพุทธศาสนา เมืองโบราณสามhook บ้านหนองไข่นุ้ม ตำบลลุ่มลำชี อำเภอบ้านเขว้า มีคูน้ำคันดินล้อมรอบชุมชนสองชั้น เส้นผ่าศูนย์กลาง ๑.๕ กิโลเมตร มีโบราณสถานก่อด้วยอิฐ มีใบเสมาหินทรายขนาดใหญ่ เศษภาชนะดินเผาแบบทวารวดี ใบเสมาบ้านกุดโจ่ง ตำบลทุ่งคล้า อำเภอเมือง ฯ เป็นแผ่นหินสลักเป็นภาพเรื่องราวชาดกในพระพุทธศาสนา จัดเป็นรูปวงกลมล้อมรอบเนินดิน ใบเสมาบ้านโนนฆ้อง ตำบลสระโพนทอง อำเภอเกษตรสมบูรณ์ มีลักษณะเป็นแผ่นหินเรียบ สลักลอยดล่ายตรงกลางใบ บางใบสลักเป็นภาพโค้งหันหน้าเข้าหากัน

สมัยลพบุรีและอารยธรรมขอม (พุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๘) ในช่วงนี้มีความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมค่อนข้างมาก วัฒนธรรมขอมได้ แพร่เข้าสู่อีสานตอนใต้ ทางปักษ์ใต้ และช่องตะโก ในเขตดินแดนที่เรียกว่า แอ่งโคราช ทำให้เกิดบ้านเมืองขึ้นในสมัยนี้มากมาย มีประชาชนขอมเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ด้วย แยกเป็นสองสายคืออาศัยลำนํ้าปายมาศเป็นหลักสายหนึ่ง แพร่ออกจากด้านทิศตะวันตกของลำนํ้าปายมาศ ทำให้เกิดบ้านเมืองขึ้นในเขตปักษ์ใต้ นครบุรี พินายและขยายเข้าไปในเขตจังหวัดบุรีรัมย์ สุรินทร์ และศรีสะเกษ

อีกสายหนึ่งอาศัยลำนํ้าสะแกเป็นหลักทำให้เกิดเมือง ในเขตโคราช และขยายเข้าสู่เขตชัยภูมิ ปรากฏโบราณสถานสมัยลพบุรีได้แก่ ปราสาทบ้านหนองบัวเมืองเก่า อำเภอเมือง ฯ เป็นสถาปัตยกรรมเขมร ศิลปะแบบบายน สร้างด้วยศิลาแลง และหินทราย ใช้เป็นอโรคยาศาล สร้างสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ กู่บ้านหนองแฝก ตำบลหนองเก่า อำเภอบ้านแท่น เป็นอโรคยาศาล สร้างสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ และกู่แดง บ้านกุดยาว ตำบลตลาดแร่ อำเภอบ้านเขว้า สร้างด้วยศิลาแดงและศิลาแลง ลักษณะของปราสาทเหล่านี้เหมือนกับปราสาทหินต่าง ๆ ในเขตจังหวัดนครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ และจังหวัดศรีสะเกษ

สมัยสุโขทัย (พุทธศตวรรษที่ ๑๙) เมื่ออิทธิพลของขอมเสื่อมลงในดินแดนสุวรรณภูมิเกิดอาณาจักรสุโขทัย มีความเจริญด้านการทหาร ขยายอาณาเขตออกไปได้ทั้งสุวรรณภูมิ มีการค้าขายกับบ้านเมืองอื่นทั้งใกล้และไกล ปรากฏว่าสุโขทัยได้อาศัยวัฒนธรรมหลายประการจากลพบุรี และเขมรไปพัฒนาเป็นของสุโขทัย

ศิลปวัฒนธรรมดังกล่าวได้ผ่านเข้าสู่เมืองในเขตอีสานตามเส้นทางที่ลพบุรีเคยใช้อยู่ เมืองชัยภูมิในครั้งนั้นจะเป็นเส้นทางการค้าขายระหว่างสุโขทัยกับอีสาน โดยผ่านทางช่องตะโก (ช่องสำราญ ในเขตอำเภอเทพสถิต) เนื่องจากสมัยสุโขทัยได้กำหนดให้หัวเมืองในเขตอีสานเป็นเมืองประเทศราช มีหัวเมืองขึ้นนอกของสุโขทัย ที่ใกล้เคียงกับชัยภูมิคือ เมืองศรีเทพ เมืองเพชรบูรณ์

สมัยอยุธยา (พุทธศตวรรษที่ ๑๙ - ๒๔) ในระยะเริ่มแรก หัวเมืองในแถบอีสานถือว่าเป็นดินแดนของผู้คนที่อยู่ภายใต้อิทธิพลของกรุงศรีสัตนาคนหุต (ล้านช้าง)

ในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) จึงไม่มีทำเนียบเมืองขึ้น ๑๖ หัวเมือง ชื่อเมืองชัยภูมิจึงไม่ปรากฏ หลักฐานเมืองชัยภูมิปรากฏชัดเจนในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เมื่อพระองค์ได้โปรดเกล้า ฯ ให้ พระยายมราช (สังข์) ขึ้นไปครองเมืองนครราชสีมา และโปรดเกล้า ฯ ให้ย้ายเมืองจากที่ตั้งเดิมคือ ที่ตำบลโคราช อำเภอสองเนิน มาตั้งใหม่ ณ ที่ตั้งปัจจุบัน เมื่อปี พ.ศ.๒๑๙๕ - ๒๒๓๑ เมืองนครราชสีมาในขณะนั้นมีเมืองขึ้นอยู่ห้าเมือง คือ เมืองจันทัก อยู่ทางทิศตะวันตก เมืองชัยภูมิอยู่ทางทิศเหนือ เมืองพินายอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ เมืองบุรีรัมย์ อยู่ทางทิศตะวันออก และเมืองนางรอง อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ หลังจากนั้นได้ตั้งเมืองใหม่อีกเก้าเมือง ได้แก่ เมืองบำเหน็จณรงค์ เมืองจตุรัส เมืองเกษตรสมบูรณ์ เมืองภูเขียว เมืองพุทไธสง เมืองประโคนชัย เมืองรัตนบุรี เมืองปักธงชัย ขึ้นกับเมืองนครราชสีมา รวม ๑๔ หัวเมือง

ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ.๒๑๙๙ - ๒๒๓๑) เมืองเวียงจันทน์ได้ตกเป็นเมืองขึ้นของอยุธยา ชาวเวียงจันทน์ได้อพยพเข้ามาประกอบอาชีพ ติดต่อกับกรุงศรีอยุธยามากขึ้น การเดินทางจากเวียงจันทน์ไปกรุงศรีอยุธยา ต้องผ่านเมืองชัยภูมิ คือ ต้องข้ามลำชี ข้ามช่องเขาสามหมอ ชาวเวียงจันทน์เห็นว่าเมืองชัยภูมิ เป็นทำเลดีเหมาะสำหรับการเพาะปลูก ทำไร่ ทำนา จึงพากันมาตั้งถิ่นฐาน ทำมาหากิน ตั้งเป็นหมู่บ้าน

ชาวพื้นเมืองเดิมก็ได้รับวัฒนธรรมประเพณีจากบรรพบุรุษ เช่น ภาษาพูด ภาษาเขียน วรรณคดี ขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมอื่น ๆ ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นเอกลักษณ์ของชาวชัยภูมิ ในสำเนียงพูด ภาษาถิ่น ที่ไม่เหมือนสำเนียงอีสานทั่วไป

สมัยธนบุรี (พ.ศ.๒๓๑๐ - ๒๓๒๕) เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าในปี พ.ศ.๒๓๑๐ ได้เกิดชุมชนต่าง ๆ ที่ตั้งตัวเป็นอิสระอยู่หาชุมชนด้วยกัน หนึ่งในชุมชนดังกล่าวคือ ชุมชนเจ้าพิมาย สันนิษฐานว่า มีอำนาจครอบคลุมเมืองนครราชสีมา รวมทั้งเมืองชัยภูมิด้วย

สมัยรัตนโกสินทร์ เดิมเขตจังหวัดชัยภูมิ มีผู้คนอยู่กระจัดกระจายตามแหล่งที่อุดมสมบูรณ์ อยู่ในการปกครองของเมืองนครราชสีมา ยังไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่า ใครเป็นผู้นำ หรือเจ้าเมืองชัยภูมิ ส่วนมากผู้คนจะอยู่ตามเมือง ที่มีความเจริญอยู่ดั้งเดิม เช่น เมืองกาหลง ในเขตอำเภอกอนสวรรค์ เมืองสีมม เมืองภูเขียว เมืองเกษตรสมบูรณ์ เป็นต้น แต่ละเมืองเป็นอิสระไม่ขึ้นต่อกัน

เมื่อประมาณปี พ.ศ.๒๓๖๐ ได้มีขุนนางชาวเวียงจันทน์คนหนึ่งมีนามว่า อ้ายแล มีตำแหน่งเป็นพี่เลี้ยงเจ้าราชบุตร เจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ ได้ลาออกจากหน้าที่แล้วอพยพครอบครัว และไพร่พล ชาวเมืองเวียงจันทน์ข้ามแม่น้ำโขง ไปหาภูมิลำเนาที่เหมาะสม เพื่อตั้งหลักแหล่งทำมาหากิน ขึ้นแรกตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บ้าน น้ำขุ่น หนองอีจาน (ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดนครราชสีมา) ต่อมาได้อพยพมาอยู่ที่โนนน้ำอ้อม (ปัจจุบันคือ บ้านชีลอง) ซึ่งอยู่ห่างจากตัวเมืองชัยภูมิปัจจุบัน ประมาณ ๖ กิโลเมตร และได้ตั้งหลักฐานมั่นคง เมื่อปี พ.ศ.๒๓๖๒ คงใช้ชื่อเมืองตามเดิมคือ ชัยภูมิ (ไชยภูมิ) ต่อมาได้มีผู้อพยพเข้ามาอยู่ด้วย ๑๓ หมู่บ้านคือ บ้านสามพัน บ้านบึงคล้า บ้านกุดตุ้ม บ้านบ่อหลุบ บ้านบ่อแก บ้านนาเสียว (เสี้ยว) บ้านโนนโพธิ์ บ้านโนนน้ำอ้อม บ้านโพธิ์หอก บ้านหนองใหญ่ บ้านหลุบโพธิ์ บ้านกุดไผ่ (บ้านตลาดแร่) บ้านโนนไผ่หญ้า

นายแล ได้เก็บส่วยผ้าขาว และรวบรวมชายฉกรรจ์ประมาณ ๖๐ คน ในหมู่บ้านเหล่านั้นไปบรรณาการแก่เจ้าอนุวงศ์ เวียงจันทน์ และเจ้าอนุวงศ์ ฯ ได้กราบทูลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในคราวไปถวายเครื่องราชบรรณาการที่กรุงเทพฯ ฯ ขอพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้นายแล นายแล จึงได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น ขุนภักดีชุมพล เป็นหัวหน้าคุมหมู่บ้านต่าง ๆ ขึ้นกับเวียงจันทน์

ในปี พ.ศ.๒๓๖๕ ขุนภักดีชุมพล (แล) เห็นว่าบ้านโนนน้ำอ้อมไม่เหมาะสม เพราะบริเวณคับแคบ และขาดแคลนน้ำ จึงย้ายเมืองชัยภูมิมาอยู่ ณ ที่แห่งหนึ่งอยู่ระหว่างหนองปลาเฒ่า กับหนองหลอด ต่อกันให้ชื่อบ้านใหม่นี้ว่า บ้านหลวง

ในปี พ.ศ.๒๓๖๖ บ้านหลวงมีคนอพยพมาตั้งถิ่นฐานหนาแน่นขึ้น และเกิดมีบ่อทองอยู่ที่บริเวณลำห้วยขาด ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกของภูเขาพญาผ่อ (เทือกเขาเพชรบูรณ์) ขุนภักดี ฯ ได้เกณฑ์

ชายฉกรรจ์ทั้งปวงไปช่วยเก็บหาทอง ได้พบทองก้อนหนึ่งจึงได้นำทองก้อนนั้น พร้อมด้วยส่วย ฤชากร ชายฉกรรจ์ในสังกัดขึ้นไปให้เจ้าอนุวงศ์ เจ้าอนุวงศ์ได้นำส่วยดังกล่าวไปถวาย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่กรุงเทพฯ ๑ พร้อมกับกราบบังคมทูลขอบรรดาศักดิ์ขุนภักดี ๑ เป็นพระยาภักดีชุมพล และยกบ้านหลวงขึ้นเป็นเมืองชัยภูมิ (ชัยภูมิ) พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้ทรงโปรดเกล้า ๑ พระราชทานให้ตามที่ขอ และให้พระยาภักดี ๑ ว่าราชการในตำแหน่งเจ้าเมืองชัยภูมิด้วย

ในปี พ.ศ.๒๓๖๙ เจ้าอนุวงศ์ เวียงจันทน์ เป็นกบฏ ได้ยกทัพผ่านมาทางเมืองภูเขียว เมืองชัยภูมิ เมืองสีมม กลี้ยกล่อมให้เจ้าเมืองทั้งสามช่วยยกทัพไปตีกรุงเทพฯ ๑ เจ้าเมืองภูเขียวคือ พระยาไกรสีหนาท และเจ้าเมืองชัยภูมิ คือ พระยาภักดีชุมพล ไม่ยอมเข้าด้วย เมื่อเจ้าอนุวงศ์ ๑ ถอยกลับไปแล้ว จึงสั่งให้เชิญเจ้าเมืองทั้งสองไปพบ แล้วให้ประหารชีวิตทั้งสองคน พร้อมทั้งกรมการเมือง ในปีเดียวกัน

เมื่อเจ้าเมืองถึงแก่กรรม ชาวชัยภูมิก็แยกย้ายไปตั้งบ้านเรือนแห่งใหม่ วิจารณ์ของพระยาภักดีชุมพล ในครั้งนี้จึงเป็นที่มาของการยกย่องให้เป็น เจ้าพ่อพญาแล ถือว่าเป็นวีรบุรุษของบ้านเมืองมาตราบเท่าทุกวันนี้

สมัยช่วงการปรับปรุงบ้านเมือง เมื่อปี พ.ศ.๒๓๗๔ เจ้าพระยานครราชสีมา ได้ออกไปสักเลกสังกัด หัวเมืองชัยภูมิเสียใหม่ ขณะนั้นยังไม่มีผู้เหมาะสม ที่จะไปเป็นเจ้าเมืองชัยภูมิ จึงได้มีใบบอกไปยังกรุงเทพฯ ๑ ขณะนั้น นายเกตุ ชาวบ้านคลองสายบัว กรุงเก่า (อยุธยา) ซึ่งเคยเป็นพระนักเทศน์ รับราชการเป็นมหาดเล็ก อยู่ในราชสำนัก จึงได้รับโปรดเกล้า ๑ ให้เป็นพระภักดีชุมพล ไปเป็นเจ้าเมืองชัยภูมิ และโปรดเกล้า ๑ ให้ อุปราช (เปี้ยว) ญาติพระภักดีชุมพล เป็น หลวงปลัด ให้ราชวงศ์ (บุญจันทร์) บุตรพระยาภักดีชุมพล (เกตุ) เป็นหลวงยกกระบัตร ให้ราชบุตร (ทิ) บุตรพระยาภักดี ๑ (แล) เป็นหลวงวิเศษภักดี เป็นคณะกรรมการเมือง

ในสมัยพระภักดีชุมพล (เกตุ) ได้ย้ายที่ว่าการเมืองจากบ้านหนองปลาเฒ่า มาอยู่บ้านโนนบ่อปิด หรือหนองบัวเมืองเก่า ซึ่งเป็นที่สูง และเป็นเมืองขอมโบราณ ประกอบมีห้วยเสว เหมาะที่จะทำการเพาะปลูก

ในสมัยนั้น มีการชู้ร่อนทอง หัวเมืองต่าง ๆ ทำการชู้ร่อนทองตามชอบใจ ทำให้มีการทุจริตเบียดบัง เอาทองไว้เป็นประโยชน์ของตน จึงได้โปรดเกล้า ๑ ให้หัวเมืองขึ้นต่าง ๆ ที่ขึ้นกับเมืองนครราชสีมา ยกขึ้นเป็นหัวเมืองส่วยทอง รวมทั้งเมืองชัยภูมิด้วย หัวเมืองใดเป็นหัวเมืองส่วยทอง ก็ให้ตั้งขุนหมื่นตัวเลขลูกหมูขึ้น แล้วตั้งเป็นกองไว้ โดยให้เจ้าเมืองเป็นหัวหมุก่อนจะถึงฤดูการร่อนทอง เจ้าพระยานครราชสีมา ก็จะเรียกเจ้าเมืองไปรับกระดาดเงินทอง ชาติ แป้งหอม ซึ่งพระราชทานลงมาให้เมืองส่วยทองนำไปบวงสรวงเทพารักษ์บ่อทอง แล้วจึงจะให้ออกไปร่อนทองตามบ่อที่มีชื่ออยู่ในหัวเมืองนั้น

พระภักดีชุมพล (เกตุ) เป็นเจ้าเมืองชัยภูมิอยู่ได้ประมาณ ๑๔ ปี ก็ถึงแก่กรรม พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรด ๑ ให้หลวงปลัด (เปี้ยว) เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระภักดีชุมพล แล้วตั้งเป็นเจ้าเมือง ให้หลวงวิเศษภักดี (ทิ) เป็นอุปราช ให้หลวงยกกระบัตร (บุญจันทร์) เป็นราชวงศ์ และให้ราชบุตร (บุตรนายเกตุ) เป็นหลวงขจรนพคุณ กรมการเมือง

ในสมัยพระภักดีชุมพล (เบี้ยว) เป็นเจ้าเมือง เกิดฝนแล้ง ข้าวยากหมากแพง ประชาชน ไร้สาระสาย อพยพครอบครัวไปตั้งบ้านเรือนอยู่ทีอื่นเป็นอันมาก การไปร่อนทองก็ขัดสน พระภักดีชุมพล (เบี้ยว) จึงขอส่งส่วยเงินแทนทอง ปีหนึ่ง ๆ ได้เงินทั้งหมด ประมาณ ๔,๐๐๐ บาท จากประชากรประมาณ ๑,๐๐๐ คนเศษ

พระภักดีชุมพล (เบี้ยว) เป็นเจ้าเมืองอยู่ ๑๘ ปีก็ถึงแก่กรรมเมื่อปี พ.ศ.๒๔๐๖ กรมการเมืองสามคนต่างแย่งกันเป็นเจ้าเมือง พระยากำแหงสงคราม (เมฆ) จึงคนทั้งสามไปกรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดเกล้า ฯ ให้หลวงวิเศษภักดี (ที) เป็นพระภักดีชุมพล แต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองชัยภูมิ พระภักดีชุมพล (ที) ได้ให้ขุน หมื่น พัน ทนาย ออกไปเกลี้ยกล่อมชาวเมืองที่ อพยพไปอยู่ทีอื่นให้กลับมาตั้งบ้านเรือนอยู่ตามที่เคยอยู่เดิม จากนั้นได้ย้ายจวนเจ้าเมืองมาอยู่ที่บ้านหินตั้ง

พระภักดีชุมพล (ที) เป็นเจ้าเมืองอยู่ถึงปี พ.ศ.๒๔๑๘ ก็ถึงแก่กรรม หลวงปลัด (บุญจันทร์) ได้เป็นเจ้าเมืองต่อมา แต่เป็นอยู่ไม่นานก็ถึงแก่กรรม หลวงภักดีสุนทร (แสง) ได้เป็นเจ้าเมือง ต่อมาได้ลาออก กินเบี้ยหวัดเงินปี เมื่อปี พ.ศ.๒๔๔๐

สมัยปฏิรูปการปกครองหัวเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดเกล้า ฯ ให้จัดการปกครองหัวเมืองลาวใหม่ โดยแบ่งออกเป็นสี่กอง เมื่อปี พ.ศ.๒๔๓๓ และให้มีข้าหลวงออกไปว่าราชการรับผิดชอบกองหัวเมืองต่าง ๆ ดังนี้

หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก มีข้าหลวงใหญ่อยู่ ณ เมืองจำปาศักดิ์ รวมหัวเมืองใหญ่ไว้ ๑๑ หัวเมือง เมืองขึ้น ๒๑ หัวเมือง

หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือ มีข้าหลวงใหญ่อยู่ ณ เมืองอุบล รวมหัวเมืองใหญ่ไว้ ๑๒ หัวเมือง เมืองขึ้น ๒๙ หัวเมือง

หัวเมืองลาวฝ่ายเหนือ มีข้าหลวงใหญ่อยู่ประจำ ณ เมืองหนองคาย รวมหัวเมืองใหญ่ ๑๖ หัวเมือง เมืองขึ้น ๓๖ หัวเมือง

หัวเมืองลาวฝ่ายกลาง มีข้าหลวงใหญ่อยู่ประจำ ณ เมืองนครราชสีมา รวมหัวเมืองใหญ่ ๓ หัวเมือง เมืองขึ้น ๓๖ หัวเมือง

เขตจังหวัดชัยภูมิมีเมืองภูเขียวเป็นเมืองเอกขึ้นต่อหัวเมืองลาวฝ่ายกลาง ส่วนเมืองชัยภูมิ เมืองสีมูม เมืองบำเหน็จณรงค์เมืองเกษตรสมบูรณ์ เป็นหัวเมืองขึ้น ขึ้นต่อเมืองเอกคือ เมืองนครราชสีมา

การตั้งมณฑลเทศาภิบาล ในปี พ.ศ.๒๔๓๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดเกล้า ฯ ให้รวมหัวเมืองเอก โท ตรี จัตวา ข้างต้นเสียใหม่ ด้วยการจัดเป็นมณฑล แล้วโปรดเกล้า ฯ ให้ข้าหลวงใหญ่ออกไปเป็นผู้สำเร็จราชการมณฑล หากเป็นสามัญชนเรียกข้าหลวงใหญ่ หากเป็นเชื้อพระวงศ์ เรียกข้าหลวงต่างพระองค์

หลังเกิดเหตุการณ์ รศ.๑๑๒ (พ.ศ.๒๔๓๖) ได้มีการจัดระบบการปกครองใหม่โดยจัดเป็นบริเวณ ในปี พ.ศ.๒๔๔๐ ให้เปลี่ยนเมืองเป็นจังหวัดและอำเภอ ในครั้งนั้นเมืองชัยภูมิและเมืองที่อยู่ในปกครองได้เปลี่ยนฐานะไปคือเมืองชัยภูมิเป็นจังหวัด เมืองจตุรัส (สีมูม) เมืองบำเหน็จณรงค์ เมืองเกษตร

สมบูรณ์ เมืองภูเขียว เป็นอำเภอขึ้นกับจังหวัดชัยภูมิ โดยมีพระหลุทัย (บัว) เป็นผู้ว่าราชการจังหวัดคนแรก

สมัยเปลี่ยนแปลงการปกครอง ในปี พ.ศ.๒๔๗๖ จังหวัดชัยภูมิแบ่งออกเป็น ๒ อำเภอ ๓ กิ่งอำเภอคือ อำเภอภูเขียว อำเภอจัตุรัส กิ่งอำเภอเมือง ฯ กิ่งอำเภอเกษตรสมบูรณ์ และกิ่งอำเภอบำเหน็จณรงค์

สมัยทวารวดี

๑. ชุมชนโบราณ

การศึกษาสำรวจข้อมูลเกี่ยวกับชุมชนโบราณในเขตชัยภูมิอาศัยวิธีสำรวจจากภาพถ่ายทางอากาศ โดยการสังเกตร่องรอยแนวคันดินและคูน้ำที่ปรากฏบนภาพถ่าย ตามโครงการวิจัยชุมชนโบราณจากภาพถ่ายทางอากาศของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ระหว่างปี.ศ. ๒๕๒๔-๒๕๒๗ พบร่องรอยของชุมชนโบราณปรากฏอยู่ตามสถานที่ต่างๆในชัยภูมิดังนี้

๑.บ้านกุดเชือก ตำบลหนองนาแซง อำเภอเมือง ตั้งอยู่เส้นรุ้งที่ ๑๕ องศา ๔๓ ลิปดา ๑๑ พิลิปดาเหนือ เส้นแวง ๑๐๒ องศา ๐๔ ลิปดา ๔๒ พิลิปดาตะวันออก (รหัสในทะเบียนภาพถ่ายทางอากาศ ชย.๑๘๕๑๑๗๔๑๖) รูปร่างของชุมชนเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า

๒.บ้านโพใหญ่ ตำบลบ้านเล่า อำเภอเมือง ตั้งอยู่เส้นรุ้งที่ ๑๕ องศา ๕๑ ลิปดา ๔๒ พิลิปดาเหนือ เส้นแวงที่ ๑๐๒ องศา ๐๒ ลิปดา ๑๐ พิลิปดาตะวันออก (รหัสในทะเบียนภาพถ่ายทางอากาศ ชย.๑๘๖๖๑๗ ๕๕๒) รูปร่างของชุมชนไม่ชัดเจน

๓.บ้านเมืองน้อย ตำบลรอบเมือง อำเภอเมือง ตั้งอยู่เส้นรุ้งที่ ๑๕ องศา ๔๙ ลิปดา ๔๓ พิลิปดาเหนือ เส้นแวง ๑๐๒ องศา ๐๒ ลิปดา ๑๙ พิลิปดาตะวันออก (รหัสในทะเบียนภาพถ่ายทางอากาศ ชย.๑๘๖๘๑๗ ๕๒๑) รูปร่างของชุมชนไม่ชัดเจน

๔.บ้านเมืองเก่า ตำบลรอบเมือง อำเภอเมือง ตั้งอยู่เส้นรุ้งที่ ๑๕ องศา ๔๘ ลิปดา ๓๖ พิลิปดาเหนือ เส้นแวงที่ ๑๐๒ องศา ๐๒ ลิปดา ๓๖ พิลิปดาตะวันออก (รหัสในทะเบียนภาพถ่ายทางอากาศ ชย.๑๘๓๓๑๗๕๐๐) รูปร่างของชุมชนไม่ชัดเจน

๕.บริเวณโรงต้มกลั่นสุรา ตำบลรอบเมือง อำเภอเมือง ตั้งอยู่เส้นรุ้งที่ ๑๕ องศา ๔๙ ลิปดา ๔๗ พิลิปดาเหนือ เส้นแวงที่ ๑๐๒ องศา ๐๓ ลิปดา ๓๑ พิลิปดาตะวันออก (รหัสในทะเบียนภาพถ่ายทางอากาศ ชย.๑๘๕๐๑๗๕๒๒) รูปร่างชุมชนไม่ชัดเจน

๖.บริเวณตอนใต้ของห้วยตะกุด ตำบลหนองขาม อำเภอจัตุรัส ตั้งอยู่เส้นรุ้งที่ ๑๕ องศา ๒๗ ลิปดา ๔๔ พิลิปดาเหนือ เส้นแวงที่ ๑๐๑ องศา ๔๘ ลิปดา ๑๔ พิลิปดาเหนือ เส้นแวงที่ ๑๐๑ องศา ๔๘ ลิปดา ๑๔ พิลิปดาตะวันออก (รหัสในทะเบียนภาพถ่ายทางอากาศ ชย.๘๐๐๘๑๗๑๑๓) รูปร่างชุมชนไม่ชัดเจน

๗.บ้านหนองลุมพุก ตำบลหนองบัวโคก อำเภอจัตุรัส ตั้งอยู่เส้นรุ้งที่ ๑๕ องศา ๒๗ ลิปดา ๕๑ พิลิปดาเหนือ เส้นแวงที่ ๑๐๒ องศา ๕๒ ลิปดา ๑๔ พิลิปดาตะวันออก (รหัสในทะเบียนภาพถ่ายทางอากาศ ชย.๘๐๘๐๑๗๐๙๗) รูปร่างของชุมชนเป็นวงกลม

๘.บ้านตาล ตำบลบ้านตาล อำเภอบำเหน็จณรงค์ พบร่องรอยชุมชนโบราณ ๒ แห่ง คือ
 แห่งแรกอยู่บริเวณทิศตะวันตกเฉียงใต้ของหมู่บ้าน มีอาณาเขรถูกบดบังด้วยบ้านกลอย ตั้งอยู่
 เส้นรุ้งที่ ๑๕ องศา ๒๘ ลิปดา ๒๓ พิลิปดาเหนือ เส้นแวงที่ ๑๐๑ องศา ๔๓ ลิปดา ๔๐ พิลิปดาตะวันออก
 (รหัสในทะเบียนภาพถ่ายทางอากาศ ชย.๗๙๖๖๑๗๑๒๔) รูปร่างของชุมชนเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า

แห่งที่สองอยู่ทิศตะวันออกของหมู่บ้าน ครอบคลุมพื้นที่ของบึงบางอำพัน ตั้งอยู่เส้นรุ้ง ๑๕
 องศา ๒๘ ลิปดา ๓๙ พิลิปดาเหนือ เส้นแวงที่ ๑๐๑ องศา ๔๔ ลิปดา ๓๙ พิลิปดาตะวันออก (รหัสใน
 ทะเบียนภาพถ่ายทางอากาศ ชย.๗๙๔๔๑๗๑๒๙) รูปร่างของชุมชนเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า

๙.บ้านกระทุ่มพระ ตำบลหัวทะเล อำเภอบำเหน็จณรงค์ ตั้งอยู่เส้นรุ้งที่ ๑๕ องศา ๒๙
 ลิปดา ๑๑ พิลิปดาเหนือ เส้นแวงที่ ๑๐๒ องศา ๔๕ ลิปดา ๓๓ พิลิปดาตะวันออก (รหัสในทะเบียน
 ภาพถ่ายทางอากาศ ชย.๗๙๖๐๑๗๑๓๙) รูปร่างของชุมชนเป็นวงรี

๑๐.บ้านหัวสระ ตำบลหัวทะเล อำเภอบำเหน็จณรงค์ ตั้งอยู่เส้นรุ้งที่ ๑๕ องศา ๒๖ ลิปดา
 ๑๗ พิลิปดาเหนือ เส้นแวงที่ ๑๐๑ องศา ๔๔ ลิปดา ๓๕ พิลิปดาตะวันออก (รหัสในทะเบียนภาพถ่ายทาง
 อากาศ ชย.๗๙๔๔๑๗๐๘๕) รูปร่างชุมชนไม่ชัดเจน

๑๑.บ้านหนองกก ตำบลหัวทะเล อำเภอบำเหน็จณรงค์ ตั้งอยู่เส้นรุ้งที่ ๑๕ องศา ๒๓ ลิปดา
 ๔๕ พิลิปดาเหนือ เส้นแวงที่ ๑๐๑ องศา ๔๑ ลิปดา ๕๘ พิลิปดาตะวันออก (รหัสในทะเบียนภาพถ่ายทาง
 อากาศ ชย.๗๙๙๗๑๗๐๓๘) รูปร่างของชุมชนเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า

๑๒.บ้านเขว้า ตำบลบ้านเขว้า อำเภอบ้านเขว้า ตั้งอยู่เส้นรุ้งที่ ๑๕ องศา ๔๓ ลิปดา ๑๗
 พิลิปดาเหนือ เส้นแวงที่ ๑๐๑ องศา ๕๖ ลิปดา ๕๙ พิลิปดาตะวันออก (รหัสในทะเบียนภาพถ่ายทาง
 อากาศ ชย.๘๑๖๑๑๗๔๐๒) รูปร่างของชุมชนเป็นวงกลม

๑๓.บ้านโนนจั่ว ตำบลกุดชุมแสง (ปัจจุบันตำบลคูเมือง) อำเภอหนองบัวแดง ตั้งอยู่เส้นรุ้งที่
 ๑๖ องศา ๐๑ ลิปดา ๐๐ พิลิปดาเหนือ เส้นแวงที่ ๑๐๑ องศา ๔๕ ลิปดา ๐๕ พิลิปดาตะวันออก (รหัสใน
 ทะเบียนภาพถ่ายทางอากาศ ชย.๗๙๔๔๑๗๑๒๖)

๑๔.บ้านเมืองเก่าคอนสวรรค์ ตำบลคอนสวรรค์ อำเภอคอนสวรรค์ ตั้งอยู่เส้นรุ้งที่ ๑๕ องศา
 ๕๖ ลิปดา ๓๑ พิลิปดาเหนือ เส้นแวงที่ ๑๐๒ องศา ๑๙ ลิปดา ๕๑ พิลิปดาตะวันออก (รหัสในทะเบียน
 ภาพถ่ายทางอากาศ ชย.๒๑๔๓๑๗๖๒๔) รูปร่างของชุมชนเป็นวงกลม

๑๕.บ้านโนนขุนทิพย์ ตำบลคอนสวรรค์ อำเภอคอนสวรรค์ ตั้งอยู่เส้นรุ้งที่ ๑๖ องศา ๕๕
 ลิปดา ๒๓ พิลิปดาเหนือ เส้นแวง ๑๐๒ องศา ๑๙ ลิปดา ๓๖ พิลิปดาตะวันออก (รหัสในทะเบียนภาพถ่าย
 ทางอากาศ ชย.๒๑๓๘๑๗๖๒๒) รูปร่างของชุมชนเป็นวงรี

๑๖.บ้านพรหมเหนือ ตำบลบ้านแก่ง อำเภอภูเขียว ตั้งอยู่เส้นรุ้งที่ ๑๖ องศา ๒๒ ลิปดา ๕๕
 พิลิปดาเหนือ เส้นแวงที่ ๑๐๒ องศา ๐๓ พิลิปดา ๑๘ พิลิปดาตะวันออก (รหัสในทะเบียนภาพถ่ายทาง
 อากาศ ชย.๑๘๕๔๑๘๑๓๓) รูปร่างของชุมชนเป็นวงรี

๑๗.บริเวณตัวอำเภอภูเขียว ตำบลผักปัง อำเภอภูเขียว ตั้งอยู่เส้นรุ้งที่ ๑๖ องศา ๒๑ ลิปดา ๕๔ พิลิปดาเหนือ เส้นแวงที่ ๑๐๒ องศา ๐๘ ลิปดา ๑๘ พิลิปดาตะวันออก (รหัสในทะเบียนภาพถ่ายทางอากาศ ชย.๑๙๔๓๑๘๑๑๓) รูปร่างของชุมชนไม่ชัดเจน

การศึกษารูปร่างของชุมชนโบราณในชัยภูมิที่ปรากฏจากภาพถ่ายทางอากาศพบว่า ชุมชนโบราณบางแห่งไม่สามารถกำหนดรูปร่างที่แน่นอนได้ เนื่องจากร่องรอยที่ปรากฏในภาพถ่ายทางอากาศไม่ชัดเจนหรือมีให้เห็นเพียงบางส่วนเท่านั้น แต่บางแห่งก็ปรากฏร่องรอยทั้งหมดให้เห็นอย่างชัดเจน ทำให้สามารถกำหนดรูปร่างของผังเมื่อเท่าที่ปรากฏได้เป็น ๒ แบบคือ

แบบแรก เป็นชุมชนโบราณที่มีรูปไม่สม่ำเสมอ โดยมีผังเมืองเป็นรูปวงกลมหรือวงรี มีคูน้ำล้อมรอบ เป็นชุมชนโบราณที่พบมากที่สุด เช่น ชุมชนโบราณที่บ้านพรมเหนือ ชุมชนโบราณที่บ้านเขว้า ชุมชนโบราณที่หนองลุมพุก เป็นต้น ชุมชนโบราณที่บ้านเมืองเก่าคอนสวรรค์ เป็นต้น มากกว่าหนึ่งชั้น เช่น ชุมชนโบราณที่บ้านเมืองเก่าคอนสวรรค์ เป็นต้น

แบบที่สอง เป็นชุมชนโบราณที่มีรูปสม่ำเสมอ โดยผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสหรือสี่เหลี่ยมผืนผ้า เช่น ชุมชนโบราณที่บ้านตาล อำเภอบำเหน็จณรงค์ ชุมชนโบราณที่บ้านกุดเชือก อำเภอเมือง เป็นต้น

นักโบราณคดีกำหนดลักษณะของชุมชนโบราณในอีสานไว้ว่า ชุมชนโบราณที่มีผังไม่สม่ำเสมอรูปวงรีหรือวงกลม เป็นเมืองโบราณในสมัยแรกมีอายุร่วมสมัยกับวัฒนธรรมทวารวดีในอีสาน ชุมชนเหล่านี้มักตั้งอยู่ใกล้ลำน้ำหรือหนองน้ำธรรมชาติใหญ่ๆ โดยคูน้ำรอบเมืองจะทำหน้าที่เป็นอ่างเก็บน้ำ ซึ่งชักมาจากลำน้ำหรือหนองน้ำเพื่อใช้ในเมือง ส่วนชุมชนโบราณที่มีผังสม่ำเสมอรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าหรือสี่เหลี่ยมจัตุรัส เป็นเมืองโบราณสมัยหลัง มีอายุร่วมสมัยกับวัฒนธรรมขอมในอีสาน ชุมชนเหล่านี้มักไม่ตั้งอยู่ในบริเวณที่มีลำน้ำหรือหนองน้ำธรรมชาติเช่น ชุมชนสมัยแรก แต่จะตั้งอยู่ในบริเวณที่สามารถจะควบคุมทางเดินของสายน้ำได้โดยสร้างอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ขึ้นแทนน้ำธรรมชาติ ตามแบบเทคนิควิทยาการสร้างสระน้ำหรือบารายของอาณาจักรกัมพูชา โดยบารายมักพบควบคู่กับเมืองรูปสี่เหลี่ยมและปราสาทหินตามแบบวัฒนธรรมเขมร

แหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดี

การศึกษาแหล่งโบราณคดีในชัยภูมิโดยการศึกษาภาคสนามเป็นเพียงการสำรวจตรวจสอบจากโบราณวัตถุสถานที่ปรากฏบนผิวดินโดยยังไม่มี การขุดเจาะลงไปใต้พื้นดินเพื่อศึกษาอย่างเป็นระบบจากการสำรวจของกองโบราณคดี กรมศิลปากร ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๒๒-๒๕๒๘ พบโบราณวัตถุโบราณสถาน และร่องรอยการดำรงชีวิตของผู้คนสมัยโบราณตามสถานที่ต่างๆ ในชัยภูมิ ดังนี้

๑.บ้านหนองผักชี ตำบลหนองฉิม อำเภอจัตุรัส ตั้งอยู่เส้นรุ้ง ๑๕ องศา ๓๓ ลิปดา ๒๕ พิลิปดาเหนือ เส้นแวง ๑๐๑ องศา ๕๙ ลิปดา ๕๐ พิลิปดาตะวันออก ตัวแหล่งโบราณคดีตั้งอยู่บนพื้นที่สูง ๒๒๐ เมตรมีสภาพเป็นป่าโปร่งสลับทุ่งนา นักโบราณคดีสำรวจเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๘ พบโบราณวัตถุ ๒ แห่งคือ

๑.๑ บริเวณดอนเมืองพรม พบเศษภาชนะดินเผาแบบเนื้อหยาบ เศษภาชนะดินเผาแบบเนื้อแกร่ง รูปไหทรงสูงเคลือบสีเขียวและสีเขียวซีด บางชิ้นมีลายขีดขูดเป็นร่องขนานใต้เคลือบหินทรายสลักในสภาพชำรุด แท่นประติมากรรมหินทราย กำไลสำริด ซากโบราณสถานและสระน้ำโบราณ

๑.๒ บริเวณดอนปู่ตา พบภาชนะดินเผาแบบเนื้อหยาบภาชนะดินเผาแบบเนื้อแกร่ง รูปไหทรงสูงเคลือบสีเขียว แท่นประติมากรรมหินทราย นอกจากนี้ยังมีผู้ขุดพบพระพุทธรูปสำริดและพระพิมพ์ดินเผาอีกด้วย

นักโบราณคดีให้ความเห็นว่า หลักฐานที่พบจากชุมชนโบราณแห่งนี้ ไม่สามารถกำหนดอายุที่แน่นอนได้ สันนิษฐานว่าน่าจะมีอายุหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๐ ลงมา

๒. บ้านโพใหญ่ ตำบลบ้านเล่า อำเภอมือง จังหวัดชัยภูมิ ตั้งอยู่เส้นรุ้ง ๑๕ องศา ๕๑ ลิปดา ๔๐ พิลิปดาเหนือ เส้นแวง ๑๐๒ องศา ๐๒ ลิปดา ๑๐ พิลิปดาตะวันออก ตัวแหล่งโบราณคดีเป็นเนินดินเตี้ยๆ ห่างจากบ้านโพใหญ่ไปทางทิศตะวันตกประมาณ ๘๐๐ เมตร นักโบราณคดีสำรวจเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๘ พบภาชนะและเศษภาชนะดินเผาเนื้อหยาบลายเชือกทาบ เศษภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งลายขูด เศษภาชนะดินเผาพวกเครื่องถ้วยเนื้อแกร่ง เสมาหิน และแท่งหินโกลนประติมากรรม

นักโบราณคดีสันนิษฐานจากลวดลายที่สลักบนเสมาว่า น่าจะเป็นชุมชนร่วมสมัยกับชุมชนโบราณอื่นในชัยภูมิ ที่มีประเพณีการทำสมาธิศาสนา และคงนับถือพุทธศาสนา โดยอยู่ในช่วงของศิลปะทวารวดีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖

๓. บ้านกุดไทรงาม ตำบลหนองนาแซง อำเภอมือง ตั้งอยู่เส้นรุ้งที่ ๑๕ องศา ๔๗ ลิปดา ๑๐ พิลิปดาเหนือ เส้นแวง ๑๐๑ องศา ๐๖ ลิปดา ๕๐ พิลิปดาตะวันออก ตัวแหล่งโบราณคดีเป็นชุมชนขนาดเล็กอยู่กลางทุ่งนา

นักโบราณคดีสำรวจเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๘ พบภาชนะและเศษภาชนะดินเผาเนื้อหยาบ ส่วนใหญ่เป็นแบบผิวเรียบ บางส่วนเป็นลายเชือกทาบและลายขีดขูด พบเสมาบริเวณศาลปู่ตาที่บ้านกุดไทรงาม ๒ แผ่น บริเวณปากทางเข้าหมู่บ้าน ๔ แผ่น วัดศรีบุญคงคาวนาราม ๑๒ แผ่น เสมาบางแผ่นมีภาพสลักร่องราวเกี่ยวกับชาดก เสมาแผ่นหนึ่งสลักเป็นรูปพระโพธิสัตว์ยืนบนดอกบัว และมีอักษรสมัยหลังปัลลวะจารึกอยู่ด้านหลัง

นักโบราณคดีให้ความเห็นว่า เสมาที่พบบริเวณนี้มีลักษณะคล้ายกับพบบริเวณเมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ สันนิษฐานว่าร่วมสมัยกัน อายุของแหล่งโบราณคดีแห่งนี้คงอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖ ซึ่งถือว่าเป็นวัฒนธรรมทวารวดีในกลุ่มแม่น้ำชี

๔. บ้านหนองไผ่ปูน ตำบลบ้านเขว้า จังหวัดชัยภูมิ ตั้งอยู่เส้นรุ้ง ๑๕ องศา ๔๓ ลิปดา ๔๕ พิลิปดาเหนือ เส้นแวง ๑๐๑ องศา ๕๗ ลิปดา ๐ พิลิปดาตะวันออก ตัวแหล่งโบราณคดีเป็นเนินดินรูปร่างกลมขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๑.๕ กิโลเมตร มีคูน้ำล้อมรอบสองชั้น นักโบราณคดีสำรวจเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๘ พบโบราณวัตถุในสถานที่ ๒ แห่ง คือ

๔.๑ บริเวณบ้านหนองไข่นุ่นพบภาชนะดินเผาและเศษภาชนะดินเผาระบายอยู่ตามทุ่งนาของหมู่บ้าน โดยเป็นภาชนะดินเผาแบบเนื้อหยาบมีทรายผสมอยู่มาก ผิวสีเทาเข้มและสีเหลืองปนแดงมีทั้งแบบมีลายประทับและแบบผิวเรียบ

๔.๒ บริเวณเมืองหมากฮอกอยู่ห่างจากบ้านหนองไข่นุ่นไปทางทิศตะวันออกประมาณ ๑ กิโลเมตร พบภาชนะดินเผาและเศษภาชนะดินเผาเนื้อหยาบมีกรวดหยาบปนอยู่มาก ภาชนะดินเผาเนื้อละเอียดมีทรายละเอียดผสมมาก นอกจากนี้ยังพบภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งจำพวกดลักระปุก เคลือบสีเขียวปนเหลือง เคลือบสีน้ำตาล ใบเสมาหินทรายมีลวดลายสลักงดงามแต่สภาพชำรุด เทวรูปหินทราย (ปัจจุบันเก็บไว้ที่วัดมณีมาวาส) และซากโบราณสถานก่อด้วยศิลาแลง

นักโบราณคดีให้ความเห็นว่า แหล่งโบราณคดีแห่งนี้เป็นชุมชนโบราณที่พัฒนาจากสังคมดั้งเดิมมาเป็นสังคมเมือง มีการยอมรับนับถือศาสนาอันหมายถึงการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างระบบความเชื่อดั้งเดิม มีการสร้างรูปเคารพและแบ่งเขตแดนในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาด้วยการปักใบเสมา จากลักษณะโครงสร้างของคันดินและคูน้ำ แสดงให้เห็นว่า ชุมชนโบราณแห่งนี้รู้จักการชลประทานเป็นอย่างดี ดัดแปลงลำน้ำธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ น่าจะเป็นแหล่งชุมชนเกษตรกรรมขนาดใหญ่อายุสมัยประเพณีจากโบราณวัตถุที่พบได้ว่า อยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๒๕

๕. บ้านคอนสวรรค์ ตำบลคอนสวรรค์ อำเภอกอนสวรรค์ ตั้งอยู่เส้นรุ้งที่ ๑๕ องศา ๕๖ ลิปดา ๓๒ พิลิปดาเหนือ เส้นแวง ๑๐๒ องศา ๑๙ ลิปดา ๔๙ พิลิปดาตะวันออก ตัวแหล่งโบราณคดีมีลักษณะเป็นเมืองโบราณรูปวงกลมมีคูน้ำคันดินล้อมรอบหลายชั้น นักโบราณคดีสำรวจเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๔ พบภาชนะดินเผาเนื้อหยาบสีดำขัดมันมีลายเชือกทาบ ลายขูดขีด และลายเขียนสี ภาชนะดินเผาบรรจุกระดูกพระพุทธรูปยืนแบบทวารวดี เสาหินทรายสลักรูปบุคคลแบบทวารวดีจากซากโบราณสถานซึ่งเชื่อว่าเป็นโบสถ์เก่า

นักโบราณคดีให้ความเห็นว่า จากหลักฐานสำคัญที่พบคือพระพุทธรูปและใบเสมาสามารถกำหนดอายุของชุมชนโบราณแห่งนี้ได้ว่าอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๕ และเป็นเมืองโบราณที่มีความสำคัญในการเผยแพร่วัฒนธรรมพุทธศาสนา แต่คงร้างไปก่อนหน้าพุทธศตวรรษที่ ๑๖ เพราะพบร่องรอยวัฒนธรรมขอมเพียงเล็กน้อย

๖. บ้านโนนดินจี่ ตำบลกุดยม อำเภอกุฉินารายณ์ (ปัจจุบันขึ้นกับตำบลโหล) ตั้งอยู่เส้นรุ้ง ๑๖ องศา ๒๑ ลิปดา ๓๕ พิลิปดาเหนือ เส้นแวง ๑๐๒ องศา ๑๐ ลิปดา ๔๕ พิลิปดาตะวันออก ตัวแหล่งโบราณคดีตั้งอยู่บนที่ลาดลงสู่ที่ราบด้านตะวันออกเฉียงใต้ของหมู่บ้าน นักโบราณคดีสำรวจเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๒ พบฐานศิวิลิ่ง ๒ อัน พระพุทธรูปศิลาประทับนั่งขัดสมาธิห่มคลุม เสาทรายปักรวมกันเป็นกลุ่มไม่มีรูปสลัก

นักโบราณคดีให้ความเห็นว่า ลักษณะรูปลักษณะแบบของพระพุทธรูปและเสมาหินที่พบแสดงว่า บริเวณนี้เคยเป็นแหล่งชุมชนที่มีความเจริญมากแล้ว มีการนับถือศาสนาพุทธศาสนาพราหมณ์ร่วมสมัยยุคทวารวดี กับแหล่งโบราณคดีแห่งอื่น ๆ ในภาคอีสาน

๗. บ้านแก้ง ตำบลบ้านแก้ง อำเภอกุฉิยวัณตั้งอยู่เส้นรุ้ง ๑๖ องศา ๒๒ ลิปดา ๔๕ พิลิปดาเหนือ เส้นแวง ๑๐๒ องศา ๐๒ ลิปดา ๕๘ พิลิปดาตะวันออก ตัวแหล่งโบราณคดีเป็นเนินดินที่มีลักษณะเป็นเมืองโบราณ มีคูน้ำและคันดินล้อมรอบเป็นรูปวงรี แต่ปัจจุบันเหลือให้เห็นเฉพาะทางด้านทิศเหนือของตัวเมือง ชาวบ้านเรียกบริเวณนี้ว่า โนนเมืองตั้งอยู่ทางทิศใต้ของชุมชนบ้านแก้ง และอยู่ทางทิศตะวันออกของวัดพระธาตุสามหมื่น นักโบราณคดีสำรวจเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๕ พบซากโบราณสถานก่อด้วยอิฐ ๒ แห่งภายในตัวเมือง เศษเสมาหินทราย เศษภาชนะดินเผาเนื้อหยาบ และแบบเนื้อแกร่งจำพวกเครื่องเคลือบ ฐานประติมากรรมสลักจากหินทราย และพระพุทธรูป

นักโบราณคดีให้ความเห็นว่า เมืองโบราณแห่งนี้มีคูน้ำคันดินล้อมรอบเป็นรูปวงรี เสาหินทรายที่พบก็เป็นแบบที่พบทั่วไปในวัฒนธรรมทวารวดี สันนิษฐานว่าน่าจะมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๕ และคงเป็นเมืองที่มีความสำคัญมาก

๘. บ้านโนนฆ้อง ตำบลสระโพนทอง อำเภอกษัตริย์สมุทร (เดิมขึ้นอยู่กับตำบลบ้านยาง) ตั้งอยู่เส้นรุ้ง ๑๖ องศา ๑๖ ลิปดา ๒๘ พิลิปดาเหนือ เส้นแวง ๑๐๑ องศา ๕๘ ลิปดา ๒๐ พิลิปดาตะวันออก ตัวแหล่งโบราณคดีตั้งอยู่บนพื้นที่ราบล้อมรอบด้วยที่นาสลับป่าโปร่ง นักโบราณคดีสำรวจเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๘ พบภาชนะและเศษภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งมีลักษณะเป็นไหทรงสูงสี่เท้าอ่อน มีลายกดประทับแบบลูกคลื่นและลายขูดขีด เสาหินทรายซึ่งมีทั้งแบบลวดลายรูปสัตว์ รูปเส้นส่นกลางเสมาและแบบไม่มีลวดลาย ฆ้องสำริด

นักโบราณคดีให้ความเห็นว่า รูปแบบของเสมาหินและภาชนะดินเผาของแหล่งโบราณคดีแห่งนี้เหมือนกับที่บริเวณบ้านพันลำที่ตั้งอยู่ใกล้เคียงกัน โดยรูปแบบของเสมาหินเป็นแบบทวารวดีที่มีอายุอยู่ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๓ และจัดเป็นแหล่งเสมาหินที่มีความสำคัญในแถบลุ่มแม่น้ำชี

๙. บ้านพันลำ ตำบลสระโพนทอง อำเภอกษัตริย์สมุทร (เดิมขึ้นอยู่กับตำบลบ้านยาง) ตั้งอยู่เส้นรุ้ง ๑๖ องศา ๑๕ ลิปดา ๕๘ พิลิปดาเหนือ เส้นแวง ๑๐๑ องศา ๕๗ ลิปดา ๕๓ พิลิปดาตะวันออก ตัวแหล่งโบราณคดีเป็นชุมชนที่ล้อมรอบด้วยป่าโปร่งสลับกับผืนนา อยู่ห่างจากบ้านโนนฆ้องประมาณ ๑ กิโลเมตร นักโบราณคดีสำรวจเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๘ พบโบราณวัตถุจากสถานที่ ๓ แห่งคือ บริเวณผืนนาพบภาชนะและเศษภาชนะดินเผาเนื้อหยาบ บริเวณหนองหินตั้งซึ่งเป็นวัดเก่าพบเสมา บางหลักลักลายกลีบบัว หลักรูปจักรีกลีบเลื่อน บริเวณโนนป่าช้าพบเสมาจำนวน ๑๕ หลักรูปกลีบบัว บางหลักลักลายกลีบบัว และพบพระพุทธรูปนั่งสำริดบริเวณหนองหินตั้ง

นักโบราณคดีให้ความเห็นว่า ชุมชนโบราณแห่งนี้ขนาดค่อนข้างใหญ่ นับถือพุทธศาสนา พิจารณาลักษณะเสมาซึ่งมีศิลปะแบบทวารวดีน่าจะมีความเกี่ยวพันกับพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๓

๑๐. บ้านหัวขัว ตำบลหนองข่า อำเภอกษัตริย์สมุทร ตั้งอยู่เส้นรุ้ง ๑๖ องศา ๑๔ ลิปดา ๐๐ พิลิปดาเหนือ เส้นแวง ๑๐๑ องศา ๕๖ ลิปดา ๐๕ พิลิปดาตะวันออก ตัวแหล่งโบราณคดีมีลักษณะเป็นเนินดินขนาดย่อมชาวบ้านเรียกว่าโนนกู่ อยู่ห่างจากหมู่บ้านประมาณ ๒๐๐ เมตร นักโบราณคดีสำรวจเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๘ พบเศษภาชนะดินเผาเนื้อหยาบลายเชือกทาบและลายขูดขีด เสาหินซึ่งพบ ๒ กลุ่ม คือ บริเวณหมู่บ้านจำนวน ๗ แผ่น บางแผ่นปักรอบเนินดิน โดยใบเสมา ๔ แผ่นมีลวดลายดอกไม้

ยักษ์ น้ำเต้านักโบราณคดีสันนิษฐานว่า ชุมชนโบราณแห่งนี้คงมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖ ซึ่งเป็นวัฒนธรรมทวารวดีในกลุ่มน้ำชีร่วมสมัยกับแหล่งโบราณคดีอื่นๆ

๑๑.บ้านเก่าน้อย ตำบลบ้านยาง อำเภอเกษตรสมบูรณ์ ตั้งอยู่ที่เส้นรุ้ง ๑๖ องศา ๑๔ ลิปดา ๓๕ พิลิปดาเหนือ เส้นแวง ๑๐๑ องศา ๕๕ ลิปดา ๓๕ พิลิปดาตะวันออก ตัวแหล่งโบราณคดีเป็นเนินดินขนาดเล็ก อยู่ห่างจากหมู่บ้านออกไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ประมาณ ๒๐๐ เมตร มีร่องรอยของโบราณสถานที่สร้างด้วยศิลาแลงและอิฐ ชาวบ้านเรียกเนินดินนี้ว่าโนนกุ นักโบราณสถานที่สร้างด้วยศิลาแลงและอิฐ ชาวบ้านเรียกเนินดินนี้ว่าโนนกุ นักโบราณคดีสำรวจเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๘ บริเวณทุ่งนาของหมู่บ้านพบภาชนะและเศษภาชนะดินเผาเนื้อหยาบผิวสีน้ำตาลแดงรูปทรงคล้ายไหสูง มีเครื่องมือเหล็กอยู่ในไหด้วย ฐานหินทรายรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ส่วนสูงสอบขึ้นคล้ายหลังคาทรงปั้นหยา มีลวดลายสลักโดยรอบ ส่วนบริเวณโนนกุพบเศษภาชนะดินเผาเนื้อหยาบ

นักโบราณคดีสันนิษฐานว่า แหล่งโบราณคดีแห่งนี้คงอยู่ในสมัยเดียวกับแหล่งโบราณคดีบ้านบัว และบ้านหัวขัว เพราะตั้งอยู่ใกล้เคียงกันมีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖

เสมาหิน

เสมาหินเป็นศิลปกรรมที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของพุทธศาสนาและวัฒนธรรมสมัยทวารวดีที่แพร่จากบ้านเมืองในที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาผ่านบริเวณช่องเขาของเทือกเขาเพชรบูรณ์ ผู้เขียนเข้าใจว่าน่าจะเป็นช่องตะโกหรือช่องสำราญ เข้ามาสู่ต้นน้ำชีที่ชัยภูมิแล้วนำมาผสมผสานกับวัฒนธรรมหินตั้ง อันเป็นคติความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับการนับถือบรรพบุรุษของท้องถิ่น ต่อจากนั้นจึงขยายขอบเขตไปยังบ้านเมืองที่ตั้งอยู่ตามลำน้ำชี ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖

เสมาหินเหล่านี้มีคติในการสร้างระยะแรก เพื่อสืบทอดวัฒนธรรมหินตั้งที่เกี่ยวข้องกับการฝังศพ และลัทธิการนับถือวิญญาณบรรพบุรุษที่สืบทอดมาจากยุคก่อนประวัติศาสตร์ ต่อมาในสมัยหลังจึงพัฒนาคติความเชื่อในการสร้างออกไปเป็น ๓ ประการคือ

ประการแรก เป็นการแสดงเขตบริเวณศักดิ์สิทธิ์ในทางศาสนา โดยมี ๓ ลักษณะคือ การปักล้อมรอบพระอุโบสถสถานที่ทำสังฆกรรม ซึ่งสมัยแรก ๆ เป็นเพียงเนินดิน หรือเนินดินที่ก่อตั้งอาคารไม้ ต่อมาในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ เป็นต้นมา จึงมีการก่อตั้งอาคารฐานอิฐ การปักล้อมรอบบริเวณสถูปเจดีย์ที่เคารพบูชา ซึ่งอาจเป็นเพียงเนินดิน หรือมีสถาปัตยกรรมสร้างไว้ก็ได้และการปักเป็นเครื่องหมายของสถานศักดิ์สิทธิ์ เช่น ปักอยู่กลางเนินดินหรือทั่วไปในเนินดิน

ประการที่สอง เป็นการสร้างขึ้นเพื่อการกุศลแล้วนำไปปักไว้ในเขตศักดิ์สิทธิ์ โดยเป็นสิ่งที่มิได้ผู้สร้างขึ้นเพื่ออุทิศแด่พระพุทธศาสนา ทำนองเดียวกับการสร้างพระเจดีย์และการสร้างภาพชาดก เสมาที่สร้างขึ้นตามคตินี้ได้แก่ เสมาที่มีภาพสลักเป็นภาพสถูป ภาพพุทธประวัติและชาดกลักษณะการปักมีทั้งที่ปักเรียงรายกันไป และปักเรียงกันเป็นกลุ่ม

ประการที่สาม เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในตัวเอง โดยทำหน้าที่เช่นเดียวกับพระพุทธรูปหรือพระสถูปเจดีย์ที่คนกราบไหว้บูชา เสมาที่สร้างขึ้นตามคตินี้จะมีขนาดใหญ่เกินกว่าที่จะเป็นหลักเขต ลักษณะการปักมีทั้งที่ปักรวมกันเป็นกลุ่ม และปักเป็นแท่งเดี่ยว

เสมาหินที่พบในชัยภูมิสร้างด้วยหินทราย มีขนาดความกว้าง หนาและสูงไม่เท่ากัน โดยมีรูปร่างที่จำแนกได้เป็น ๓ แบบ คือ แบบที่ ๑ เป็นแท่งหินที่แต่งให้เป็นรูปร่าง แบบที่ ๒ เป็นแผ่นหินที่แต่งให้เป็นรูปร่างและแบบที่ ๓ เป็นแท่งหินหรือแผ่นหินธรรมชาติ โดยไม่มีการตกแต่งให้เป็นรูปร่าง เสาหินที่เป็นแท่งหรือแผ่นหินแต่งให้เป็นรูปร่าง มักมีการสลักบริเวณโคนฐานให้เป็นลวดลายต่างๆ

เสมาในชัยภูมิมีการสลักลวดลายบริเวณโคนฐานของเสมาแบ่งออกเป็น ๒ แบบ คือ แบบฐานเป็นลายกนกหรือก้านขด และแบบฐานเป็นลายกลีบบัวบาน ซึ่งพบมากกว่าเสมาแบบแรก

เสมาแบบฐานเป็นลายกลีบบัวบาน มักปรากฏภาพสลักบนกลางแผ่นเสมา โดยอาจสลักเป็นภาพสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนา เช่น รูปพระศูลุปรทองหม้อน้ำอันเป็นลักษณะของพระศูลุปรทองทวาราวดีที่พบเห็นในภาคกลาง และรูปธรรมจักร หรืออาจสลักเป็นภาพบุคคล เช่น รูปเกี่ยวกับพุทธประวัติ และรูปเกี่ยวกับชาดก

เสมาหินในเขตชัยภูมิเป็นสิ่งที่มีความสัมพันธ์กับเมืองโบราณและศิลปกรรมแบบทวาราวดี เช่นเดียวกับเสมาหินในเขตอื่นๆ สถานที่ตั้งของแหล่งเสมาหินเหล่านี้จะอยู่บริเวณลำน้ำใหญ่สองสาย คือ บริเวณลำน้ำชีพบกลุ่มเสมาหินในเขตอำเภอเมืองและอำเภอกอนสวรรค์ ลำน้ำพรม พบกลุ่มเสมาหินในเขตอำเภอเกษตรสมบูรณ์และอำเภอภูเขียว เท่าที่ปรากฏร่องรอยในปัจจุบัน ดังนี้

๑.บ้านเมืองเก่า อำเภอเมือง ลักษณะภูมิประเทศเป็นเนินดินสูงเสมาที่ปักเป็นแบบแผ่นหินธรรมชาติที่ไม่มีการแต่งให้เป็นรูปร่าง มีขนาดต่างกันหลายอัน การปักไม่กำหนดทิศทางที่แน่นอน บางจุดปักเป็นรูปวงรีบางจุดปักเป็นเสมาคู่

๒.บ้านกุดโง้ง ตำบลหนองนาแซง อำเภอเมือง บริเวณที่พบเป็นเนินดินมีคูน้ำล้อมรอบ อยู่ทางทิศตะวันตกของหมู่บ้าน ติดกับลำปะทาวซึ่งเป็นสาขาหนึ่งของแม่น้ำชี โดยพบเสมาถูกปักอยู่รอบเนินดินในตำแหน่งที่ไม่กำหนดทิศทางที่แน่นอน ลักษณะเสมาที่พบเป็นแบบแผ่นหินที่มีการแต่งรูปร่าง มีภาพสลักเป็นรูปศูลุปรทอง พุทธประวัติ และมหานิบาตชาดก เช่นเดียวกับที่พบที่บ้านคอนสวรรค์ อำเภอกอนสวรรค์ เสาหินบางหลักมีอักษรสมัยหลังปัลลวะ ภาษาสันสกฤต และภาษามอญโบราณจารึกอยู่ด้านหลัง ศิลปะที่เห็นจากภาพสลักเป็นศิลปะทวาราวดีแบบเดียวกับพบ ณ เมืองฟ้าแดดสูงยางในเขตจังหวัดกาฬสินธุ์

๓.บ้านคอนสวรรค์ ตำบลคอนสวรรค์ เสาหินส่วนใหญ่พบบริเวณเนินดินสองเนิน เนินดินแห่งแรกอยู่นอกเขตคูเมืองร้างสมัยทวาราวดีทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ พบเสมาแบบแผ่นหินที่มีการตกแต่งรูปร่างจนได้สัดส่วนจำนวนหลายหลัก ปักอยู่บนเนินดินในตำแหน่งที่ไม่กำหนดทิศทางที่แน่นอน ฐานของเสมา มีการสลักเป็นรูปกลีบบัว บางหลักมีรูปพระโพธิสัตว์ บางหลักมีจารึก เช่น หลักที่สลักภาพเวสสันดรชาดกกันดั้มที่มีจารึกเป็นอักษรสมัยหลังปัลลวะ ภาษามอญโบราณ เนินดินแห่งที่สองอยู่กลางชุมชน ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของวัดกลาง พบเสมาแบบหลักหินและแผ่นหินธรรมชาติที่ขนาดและความหนาไม่เท่ากันเป็นจำนวนมาก ปักกระจายเป็นรูปกลมตรงกลางเนินและขอบเนิน พบเศษภาชนะหลายสมัยและกระดูกคนตายบนเนินแห่งนี้ แสดงให้เห็นว่าเป็นเนินดินที่เกี่ยวข้องเนื่องในพิธีฝังศพสืบเนื่องมาช้านาน

๔.หนองหินตั้ง ริมห้วยมะอี ตำบลบ้านยาง อำเภอเกษตรสมบูรณ์ บริเวณที่พบเป็นเนินดินขนาดใหญ่ พบเสมาทั้งแบบแท่งหินและแบบแผ่นหิน จารึกที่พบบริเวณนี้เรียกว่าจารึกห้วยมะอี เป็นอักษรหลังปัลลวะภาษาสันสกฤต อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔

บริเวณใกล้เคียงกับหนองหินตั้งมีสถูปเจดีย์ที่สำคัญองค์หนึ่ง คือพระธาตุกุดจอก เป็นเจดีย์ที่ก่อด้วยอิฐสอดิน ตั้งอยู่บนเนินดิน บนฐานมีเรือนธาตุเป็นรูปเพริยวทรงปราสาท มีซุ้มทิศ ๔ ทิศ ภายในองค์พระธาตุ มีพระพุทธรูปปูนปั้นเป็นแบบนูนสูง ๑ องค์ บริเวณข้างพระธาตุมีเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยม ศิลปะล้านช้างอีกหนึ่งองค์

นักโบราณคดีลงความเห็นว่า พระธาตุกุดจอกเป็นเจดีย์ศิลปะล้านช้างรุ่นแรก ยุคก่อนที่จะนิยมก่อเจดีย์เป็นรูประฆังทรงบัวเหลี่ยม

๕.บ้านโนนฆ้อง ตำบลบ้านยาง อำเภอเกษตรสมบูรณ์ ตั้งอยู่ริมห้วยไผ่ซึ่งเป็นสาขาหนึ่งของลำน้ำพรม พบเสมาหินขนาดใหญ่แบบแผ่นหินจำนวน ๑๕ หลักร ปักในตำแหน่งที่ไม่มีทิศทางแน่นอน บางจุดปักซ้อนกันสองหรือสามหลัก เสมาหลักหนึ่งมีขนาดสูงใหญ่สลักเป็นรูปกลีบบัวและบริเวณตรงกลางเหนือลายบัวมีภาพสัตว์สองตัวแต่มีหน้าเดียวกันซึ่งเป็นลวดลายที่ไม่เคยพบในแห่งอื่น สันนิษฐานว่า การปักเสมาในบริเวณนี้คงใช้เพื่อเป็นแหล่งประกอบพิธีกรรม มิใช่เพื่อเป็นแหล่งที่เกี่ยวข้องกับการฝังกระดูกคนตาย

๖.โนนหินตั้ง บ้านพันลำ ตำบลบ้านยาง อำเภอเกษตรสมบูรณ์ ตั้งอยู่ริมห้วยไผ่ฝั่งตรงข้ามแหล่งเสมاب้านโนนฆ้อง พบเสมาแบบแผ่นหินจำนวนหลายสิบหลัก ปักในแนวตรงและวงกลม บางหลักมีลวดลายสลักเป็นฐานกลีบบัว สถูป และพบเสมาที่มีจารึกจำนวนสองหลัก โดยจารึกหลักหนึ่งกล่าวถึงพระมหากษัตริย์ที่ทรงพระนามว่าชัยสิงหรวมนปัจจุบันเสมาที่มีจารึกและมีภาพสลักบางหลักในที่นี้ถูกเคลื่อนย้ายไปเก็บไว้ที่หน่วยศิลปากรที่ ๖ พิมาย

๗.บ้านหัวขัว ตำบลบ้านบัว อำเภอเกษตรสมบูรณ์ พบเสมารอบบริเวณโบราณสถานที่ถูกขุดค้นทำลายจนไม่เห็นรูปเค้าเดิม เสมาที่พบมีจำนวนมาก บางหลักสลักลวดลาย เสมาบางส่วนถูกย้ายไปเก็บไว้ที่หน่วยศิลปากรที่ ๖ พิมาย พร้อมกับจารึกอักษรขอมโบราณ ภาษาสันสกฤตอีกหนึ่งหลักที่พบในบริเวณนี้

๘.โนนหินหัก บ้านแก้ง ตำบลบ้านแก้ง อำเภอภูเขียว บริเวณที่พบตั้งอยู่ใกล้กับเมืองโบราณขนาดใหญ่มีคูน้ำล้อมรอบสมัยทวารวดีชาวบ้านเรียกว่าเมืองเจ้าบ่อง เสมาที่พบเป็นแบบแผ่นหิน ปักเป็นระยะๆ บางจุดปักเป็นเสมาคู่ เสมาบางหลักมีอักษรจารึก เสมาหลักหนึ่งมีขนาดสูงใหญ่และมีลวดลายประดับถูกขุดเอาไปทำเป็นหลักเมืองภูเขียว ปัจจุบันเสมาจากแหล่งนี้ถูกเคลื่อนย้ายมารวมกันไว้บริเวณวัดพระธาตุหนองสามหมื่น

บริเวณวัดพระธาตุหนองสามหมื่นมีเจดีย์ที่สำคัญองค์หนึ่งเรียกว่าพระธาตุบ้านแก้ง หรือพระธาตุหนองสามหมื่น เป็นเจดีย์ที่รูปทรงเดิมเป็นเจดีย์ฐานแปดเหลี่ยม อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๓ และได้รับการซ่อมแซมดัดแปลงเรื่อยมาจนถึงสมัยล้านช้าง จึงทำให้กลายเป็นเจดีย์ที่มีรูปทรงแบบสมัยล้านช้าง ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒

ภาพสลักหิน

ภาพสลักหินเป็นประติมากรรมที่นิยมสลักไว้ตามเพิงผาและผนังถ้ำ ประติมากรรมภาพสลักหินในอีสานเท่าที่สำรวจพบเวลานี้ มีปรากฏอยู่ใน ๖ จังหวัด คือ นครราชสีมา ชัยภูมิ อุดรธานี กาฬสินธุ์ ขอนแก่น และศรีสะเกษ ประติมากรรมภาพสลักหินในชัยภูมิมีปรากฏอยู่ที่เพิงหินชิงภูพระ ตั้งอยู่ในเขต หมู่ ๖ บ้านนาไค้เขา ตำบลนาเสียว อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ บริเวณยอดภูพระมีเพิงหินรูปดอกเห็ด ๒ เพิง เพิงหินแรกสลักเป็นภาพนูนพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิเพชร รอบโคนหินจำนวน ๗ องค์ เป็นปางสมาธิ ๕ องค์ และปางมารวิชัย ๒ องค์ ส่วนนอกเพิงหินหนึ่งสลักเป็นพระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิเพชรปางมารวิชัย มีขนาดใหญ่กว่าพระพุทธรูปของเพิงหินแรก โดยมีหน้าตักกว้าง ๕ ฟุต สูง ๗ ฟุต ชาวบ้านเรียกว่า พระองค์ตั้ง

ขอมสมัยเมืองพระนคร (พุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๘)

แหล่งโบราณคดี

๑. บ้านหลุบค่าย ตำบลสามสวน อำเภอบ้านแท่น ตั้งอยู่เส้นรุ้ง ๑๖ องศา ๒๒ ลิปดา ๔๒ พิลิปดาเหนือ เส้นแวง ๑๐๒ องศา ๑๘ ลิปดา ๓๐ พิลิปดาตะวันออก ตัวแหล่งโบราณคดีอยู่บริเวณดอนสระพังหรือโนนปากกล้วย ห่างจากบ้านหลุบค่ายมาทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือราว ๖๐๐ เมตร มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๑๐๐ เมตร นักโบราณคดีสำรวจเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๘ พบเศษภาชนะดินเผาเนื้อหยาบ ซึ่งมีทั้งแบบผิวเรียบและแบบมีลายกดประทับแบบหยักฟันปลา และลายขูดขีด ภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งประเภทไหขอมหรือไหเท้าช้างเคลือบสีน้ำตาล ภาชนะทรงถ้วยหรือชามกุเลนเคลือบสีสีเขียว และลูกกระพรวนสำริด นักโบราณคดีสันนิษฐานว่า เป็นชุมชนโบราณที่รับวัฒนธรรมเขมร มีอายุราวพุทธศตวรรษ ที่ ๑๗-๑๘

๒. บ้านเมืองคง ตำบลบ้านเพชร อำเภอภูเขียว ตั้งอยู่เส้นรุ้ง ๑๖ องศา ๒๑ ลิปดา ๔๔ พิลิปดาเหนือ เส้นแวง ๑๐๒ องศา ๑๖ ลิปดา ๔๒ พิลิปดาตะวันออก ตัวแหล่งโบราณคดีเป็นผืนนามีร่องรอยของโบสถ์เก่าและซากอิฐที่เป็นฐานของสิ่งก่อสร้างเหลืออยู่

นักโบราณคดีสำรวจเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๘ พบภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งจำพวกไหขอมหรือไหเท้าช้างเคลือบสีน้ำตาล กล้องยาสูบดินเผาแหวนและตุ้มหูสำริด และฐานประติมากรรมหินทราย นักโบราณคดีให้ความเห็นว่า จากหลักฐานที่พบ เช่น ไหเท้าช้าง สามารถกำหนดอายุของแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ว่า น่าจะอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘

๓. ถ้ำพระมนตรี บ้านป่าไม้ ตำบลทุ่งพระ อำเภอคอนสาร ตั้งอยู่เส้นรุ้ง ๑๖ องศา ๓๘ ลิปดา ๑๘ พิลิปดาเหนือ เส้นแวง ๑๐๑ องศา ๕๑ ลิปดา ๔๘ พิลิปดาตะวันออก ตัวแหล่งโบราณคดีเป็นถ้ำหินปูนบนภูเขาจำผักหนาม นักโบราณคดีสำรวจเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๓ พบเศษภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งจำนวน ๒ กอง ปนกับกระดูกสัตว์

นักโบราณคดีตรวจสอบเศษภาชนะดินเผาที่พบในบริเวณนี้ปรากฏว่ามีลักษณะเหมือนกับที่พบอยู่โดยทั่วไปตามแหล่งโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ในภาคอีสาน ที่เรียกกันว่า ไหเท้าช้าง โดยพบขอบ

ปากภาชนะดินเผาที่ถ้ำพระมหามนตรี ลักษณะของเนื้อดินเหมือนกับภาชนะดินเผาที่แหล่งโบราณคดีบ้านคอนฉิม ตำบลคอนฉิม อำเภอบางใหญ่ จังหวัดขอนแก่น

ปราสาทหิน

ปราสาทหิน หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า ปรางค์ หรือ กู่ เป็นเทคนิควิทยาที่แพร่เข้ามาในอีสานพร้อมกับอิทธิพลทางวัฒนธรรมและการเมืองของเขมรสมัยพระนคร สันนิษฐานว่าคงเริ่มตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ และเสื่อมอิทธิพลไปหลังจากพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ปราสาทหินมักสร้างด้วย อิฐ ศิลา แล่ง และหินทราย โดยบางแห่งสร้างขึ้นเพื่อเป็นอโรคยาศาลบางแห่งสร้างขึ้นเพื่อเป็นศาสนสถานสำหรับประกอบพิธีกรรม จากการสำรวจของกองโบราณคดี กรมศิลปากร พบปราสาทหินในชัยภูมิทั้งที่ยังมีรูปร่างของโครงสร้าง และพังทลายจนไม่เห็นรูปร่างของโครงสร้าง จำนวน ๖ แห่ง คือ

๑. บ้านกุดยาง ตั้งอยู่ที่บ้านกุดยาง ตำบลตลาดแร่ อำเภอบ้านเขว้า เรียกกันทั่วไปว่า กู่แดง รูปลักษณะขององค์ปรางค์ก่อด้วยอิฐตั้งบนฐานศิลาแล่ง ซึ่งปัจจุบันเหลือเพียงฐานปรางค์ และวงกบประตูสี่ด้าน บริเวณองค์ปรางค์พบทับหลังตกหล่นอยู่จำนวน ๓ ชิ้น โดยชิ้นแรกสลักเป็นภาพกวนเกษียรสมุทร ชิ้นที่สองสลักเป็นภาพเทวดายืนบนหน้ากาลมีลายใบไม้ม้วน ชิ้นที่ สามเป็นภาพฤษีนั่งชันเขามีสัตว์ประกอบ และพบชิ้นส่วนปูนปั้นลวดลายพญานาค สันนิษฐานว่ากู่แห่งนี้คงสร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นที่ประกอบพิธีทางศาสนา โดยมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖

๒. ปรางค์กู่บ้านแท่น ตั้งอยู่ที่บ้านหนองแฝก ตำบลบ้านเก่า อำเภอบ้านแท่น เมืองค้อประกอบที่เหลืออยู่ ๔ ส่วน คือ

ส่วนที่ ๑ เป็นปรางค์ประธาน สร้างด้วยศิลาแล่งเป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยม มีประตูทางเข้าทางด้านตะวันออก อิสสามด้านเป็นประตูหลอก

ส่วนที่ ๒ เป็นบรรณาลัย สร้างด้วยศิลาแล่งเป็นรูปอาคารสี่เหลี่ยมผืนผ้า ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้

ส่วนที่ ๓ เป็นกำแพงแก้ว สร้างด้วยศิลาแล่ง มีโคปุระหรือซุ้มประตูอยู่ทางด้านทิศตะวันออก

ส่วนที่ ๔ เป็นสระน้ำ มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ผนังขอบสระกรุด้วยศิลาแล่งจนถึงพื้น

สันนิษฐานจากรูปแบบและแผนผังว่า อาจจะเป็นสิ่งก่อสร้างสำหรับประกอบพิธีรักษาโรค ที่เรียกว่า อโรคยาศาล มีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘

๓. บ้านหัวสระ ตั้งอยู่ที่ตำบลหัวทะเล อำเภอบำเหน็จณรงค์ พบเพียงชิ้นส่วนของปรางค์ทำด้วยหินทรายตั้งอยู่บนฐานศิลาแล่งที่มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หันหน้าไปทางทิศตะวันออก นักโบราณคดีสันนิษฐานว่า น่าจะเป็นศาสนสถาน แต่ไม่สามารถระบุอายุสมัยได้ เนื่องจากไม่พบองค์ประกอบโบราณสถานในส่วนอื่นๆ

๔. สบน้ำมัน ตั้งอยู่ที่บ้านกุดแคน ตำบลบ้านตาล อำเภอบำเหน็จณรงค์ ปัจจุบันเหลือเพียงส่วนประกอบ ๒ ส่วน คือ

ส่วนที่ ๑ เป็นซากปรางค์ที่ก่อด้วยศิลาทรายแดง อยู่บนเนินดินในสภาพที่พังทลาย แต่ยังมีชิ้นส่วนขององค์ประกอบที่เป็นหินทรายแดงและศิลาแลงกระจัดกระจายอยู่ รวมทั้งแท่นประดิษฐานประติมากรรมรูปเคารพ เป็นสรีห์เหลี่ยมมีรูปกลมอยู่ตรงกลาง ชาวบ้านเรียกว่า สบน้ำมัน

ส่วนที่ ๒ เป็นคูน้ำล้อมรอบสามด้าน ยกเว้นด้านทิศตะวันออกซึ่งเป็นทางเข้าโบราณสถาน

๕. ปรางค์บ้านตาล ตั้งอยู่ตำบลบ้านตาล อำเภอบำเหน็จณรงค์ ปัจจุบันมีสภาพเป็นเนินโบราณสถานจำนวน ๒ เนิน อยู่ห่างกันประมาณ ๑๐๐ เมตร ตามแนวทิศต่อนอก - ตะวันตก เนินแรกมีขนาด ๓๐x๔๐ เมตร เนินที่สองมีขนาด ๒๐x๒๕ เมตร บริเวณเนินโบราณสถานแห่งแรกพบชิ้นส่วนศิลาแลงและหินทรายอยู่บริเวณผิวดิน และเศษภาชนะดินเผาเป็นจำนวนมาก และปรากฏร่องรอยของสระน้ำอยู่บริเวณด้านทิศเหนือของเนินโบราณสถาน เนื่องจากเนินโบราณสถานทั้งสองแห่งนี้ไม่มีซากของสิ่งก่อสร้าง ตลอดจนชิ้นส่วนขององค์ประกอบที่จะรายละเอียดจึงไม่สามารถกำหนดอายุและประโยชน์ใช้สอยได้

๖. ปรางค์ภู ชัยภูมิ ตั้งอยู่ที่บ้านหนองบัว ตำบลในเมือง อำเภอมือง มีองค์ประกอบที่เหลือปรากฏอยู่ ๓ ส่วน คือ

ส่วนที่ ๑ เป็นปรางค์สร้างด้วยศิลาแลง มีประตูทางเข้าด้านทิศตะวันออก อีกสามด้านเป็นประตูหลอก

ส่วนที่ ๒ เป็นทับหลังและหน้าบัน มีลวดลายที่เป็นลักษณะของศิลปะขอมแบบบายน แต่ยังไม่สลักเสร็จ ทับหลังมีรูปหน้ากาลอยู่ตรงกลาง ด้านบนเป็นรูปพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์ประทับยืน หน้าบันสลักเป็นรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร อยู่ตรงกลางมีบริวารนั่งอยู่เบื้องล่าง

ส่วนที่ ๓ เป็นกำแพงแก้ว เป็นรูปสี่เหลี่ยมก่อด้วยศิลาแลง

ส่วนที่ ๔ เป็นสระน้ำ มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ผืนขอบสระกรุด้วยศิลาแลงจนถึงพื้น อยู่ด้านนอกของกำแพงแก้ว

นักโบราณคดีสันนิษฐานว่า สิ่งก่อสร้างนี้น่าจะสร้างขึ้นในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ในสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ แห่งอาณาจักรขอมสมัยพระนคร โดยมีรูปแบบของสิ่งก่อสร้างและองค์ประกอบเทียบได้กับสิ่งที่เรียกว่า “อโรคยาศาล” ตามที่กล่าวไว้ในศิลาจารึกปราสาทตาพรหมของประเทศกัมพูชา (หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุลเคยทรงสันนิษฐานด้วยว่า ปรางค์ภูนี้อาจจะเป็นที่พักแรมของนักเดินทางระหว่างนครวัดในกัมพูชากับเมืองศรีเทพเมืองศรีสัชนาลัย.....บก.)

ปราสาทหินในชัยภูมิทั้งหกแห่งนี้ กรมศิลปากรได้สำรวจและขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานไว้แล้ว แต่ยังมีโบราณสถานขอมในชัยภูมิอีกหลายแห่งที่ยังไม่มีการสำรวจและขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน เนื่องจากบางแห่งตั้งอยู่ในสถานที่ห่างไกล ไม่ค่อยมีคนรู้จัก การเดินทางเข้าไปศึกษาทำได้ยาก บางแห่งอยู่ในสภาพที่พังทลายและเหลือร่องรอยปรากฏให้เห็นไม่มากนัก จึงขาดความสนใจจากบุคคลทั่วไป

บริเวณที่พบโบราณสถานขอมและยังไม่มีการสำรวจขึ้นทะเบียนได้แก่

บริเวณบ้านหลักศิลา ตำบลหนองบัวบาน อำเภอจัตุรัส พบซากของอาคารและส่วนประกอบของอาคาร ตลอดจนแท่นประติมากรรมที่ทำด้วยหินทราย ปรากฏอยู่บนเนินดินกลางทุ่งนาทางทิศตะวันออกติดกับลำห้วยบงและมีป่าละเมาะล้อมรอบ

บริเวณบ้านโคกโด้งโด้น ตำบลกุดน้ำใส อำเภอจัตุรัส พบซากชิ้นส่วนที่ใช้ประกอบของอาคารและฐานประติมากรรมที่ทำด้วยหินทรายบนเนินสูงอันเป็นตั้งของวัดประจำหมู่บ้าน ตลอดจนพบชิ้นส่วนของพระพุทธรูปในสมัยทวารวดีปะปนอยู่ด้วย ปัจจุบันมีการสร้างพระอุโบสถที่ปลงบนร่องรอยสิ่งก่อสร้างเดิม และมีการนำโบราณวัตถุบางส่วนที่เคยปรากฏอยู่ในบริเวณดังกล่าวบรรจุไว้ภายใต้ฐานของพระอุโบสถ

บริเวณบ้านดอนกู่ ตำบลหนองไผ่ อำเภอเมือง พบซากฐานรากของสิ่งก่อสร้างที่ทำด้วยศิลาแลง บริเวณสำนักสงฆ์ประจำหมู่บ้าน โดยมีผังการวางฐานรากของอาคารแบบเดียวกับปรangkู่ในเขตอำเภอเมืองชัยภูมิ สันนิษฐานว่าคงเป็นสิ่งก่อสร้างประเภทอโรคยาศาลเช่นเดียวกัน

ศิลาจารึกเป็นหลักฐานสำคัญที่นักประวัติศาสตร์ใช้เป็นเครื่องมือในการอธิบายร่องรอยของการเริ่มยุคประวัติศาสตร์ ศิลาจารึกที่พบในอีสานมีการใช้ตัวอักษรหลายแบบ โดยแต่ละแบบมีพัฒนาการตามยุคสมัยและอิทธิพลทางวัฒนธรรม ดังนี้

ยุคแรก ร่วมสมัยกับวัฒนธรรมทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖) ปรากฏรูปตัวอักษร ๒ แบบคือ

อักษรรุ่นแรกมีรูปแบบคล้ายกับอักษรที่ใช้อยู่ในสมัยราชวงศ์ปัลลวะ (พุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๑) ของอินเดียตอนใต้ จึงเรียกว่าอักษรปัลลวะ หรืออักษรอินเดียใต้ โดยเข้ามาเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ต่อมาในราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๕ อักษรปัลลวะในจารึกอีสานได้รับอิทธิพลจากอักษรขอม จึงเริ่มกลายรูปออกไป เรียกอักษรชนิดนี้ว่า อักษรปัลลวะกลาย หรืออักษรอินเดียกลาย

ยุคที่สอง ร่วมสมัยกับวัฒนธรรมขอมเมืองพระนคร (พุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๘) อักษรที่พบมีลักษณะเหมือนกับอักษรขอมสมัยเมืองพระนครเรียกอักษรชนิดนี้ว่า อักษรขอมโบราณ

ยุคที่สาม ร่วมสมัยกับวัฒนธรรมไทย-ลาว (พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒) โดยหลังจากอิทธิพลของอักษรขอมโบราณ ในระยะเวลาที่ใกล้เคียงกับการสิ้นสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ (พ.ศ. ๑๗๒๔-๑๗๖๒) มีศูนย์กลางอยู่แถบลุ่มแม่น้ำโขงตอนบน คือหลวงพระบาง จึงเริ่มพบศิลาจารึกอีสานที่มีรูปแบบตัวอักษรแบบไทย-ลาวที่มีอายุมากที่สุด คือจารึกวัดแดนเมือง จังหวัดหนองคาย ซึ่งจารึกเมื่อ พ.ศ. ๒๐๗๓ ตัวอักษรในจารึกสมัยไทย-ลาวนั้น มี ๒ แบบ คือ อักษรธรรมและอักษรไทยน้อย โดยอักษรทั้งสองแบบนี้ได้มีอิทธิพลอยู่ในอีสาน จนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

ศิลาจารึกที่พบในชัยภูมิช่วงก่อนสมัยรัตนโกสินทร์ เท่าที่ค้นพบและตัวอักษรไม่ลบเลือนมากนัก ได้มีผู้นำมาศึกษาวิเคราะห์ พบตัวอักษรเพียง ๒ แบบ คือ อักษรปัลลวะร่วมสมัยกับวัฒนธรรมทวารวดีและอักษรขอมโบราณร่วมสมัยกับวัฒนธรรมขอมเมืองพระนคร ส่วนอักษรธรรมและไทยน้อยนั้นยังไม่พบในศิลาจารึกของชัยภูมิ พบเพียงการใช้อักษรธรรมและไทยน้อยบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ในใบลาน ซึ่งมีอายุเก่าแก่ในราวปลายสมัยอยุธยาจนกระทั่งถึงสมัยต้นรัตนโกสินทร์เท่านั้น

ศิลาจารึกในชัยภูมิหากพิจารณาในด้านพัฒนาการของรูปแบบตัวอักษร เลขศักราชในจารึก
 บางหลัก ตลอดจนลักษณะศิลปกรรมของโบราณวัตถุสถานที่พบร่วมสมัยกับศิลาจารึก ทำให้สามารถแบ่ง
 ช่วงอายุของจารึกตามสมัยกับศิลาจารึก ทำให้สามารถแบ่งช่วงอายุของจารึกตามสมัยของพุทธศตวรรษได้
 ดังนี้

ก.ศิลาจารึกชัยภูมิสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔ จารึกด้วยอักษรแบบหลังปัลลวะเป็นภาษา
 มอญโบราณ และภาษาสันสกฤต ศิลาจารึกที่พบในยุคนี้นี้ได้แก่

๑. จารึกห้วยมะอี (ทะเบียนจารึก ชย.๒) พบที่ริมห้วยมะอี ตำบลบ้านยาง อำเภอ
 เกษตรสมบูรณ์ จารึกบนแท่นหินทรายที่เป็นชิ้นส่วนของโบราณสถาน ปัจจุบันอยู่ที่หน่วยศิลปากรที่ ๖ พิ
 มาย กล่าวถึงการบำเพ็ญเพื่อความหลุดพ้นจากโลกียสุข

๒. จารึกวัดกุดโง้ง ๑ ไม่ปรากฏในทะเบียนจารึก พบที่บ้านกุดโง้ง อำเภอเมือง จารึก
 อยู่บนหินทรายรูปใบเสมาด้านหน้าเป็นภาพสลักพุทธชาดกเรื่องกฐินัต ปัจจุบันอยู่ที่วัดกุดโง้ง อำเภอเมือง
 จังหวัดชัยภูมิ กล่าวถึงการประกอบกิจกรรมทางพุทธศาสนาของกษัตริย์

๓. จารึกวัดกุดโง้ง ๒ ไม่ปรากฏในทะเบียนจารึก พบที่บ้านกุดโง้ง อำเภอเมือง จารึก
 อยู่บนหินทรายรูปใบเสมา ปัจจุบันอยู่ที่วัดกุดโง้ง อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ กล่าวถึงการถวายบุญกุศลที่
 สร้างแต่พระพุทธเจ้า

๔. จารึกวัดบ้านคอนสวรรค์ ไม่ปรากฏในทะเบียนจารึก พบที่บ้านคอนสวรรค์ อำเภอ
 คอนสวรรค์ จารึกอยู่บนหินทรายรูปใบเสมาปัจจุบันอยู่ที่วัดบ้านคอนสวรรค์ อำเภอคอนสวรรค์ จังหวัด
 ชัยภูมิ กล่าวถึงการสร้างพระพุทธรูปถวายเป็นกุศล

๕.จารึกวัดพระธาตุบ้านแก้ง ๑ ไม่ปรากฏในทะเบียนจารึก พบที่บ้านแก้ง อำเภอภู
 เชียว จารึกอยู่บนหินทรายรูปใบเสมา ปัจจุบันอยู่ที่วัดพระธาตุหนองสามหมื่น อำเภอภูเขียว จังหวัดชัยภูมิ
 กล่าวถึงการสร้างพระพุทธรูปเพื่อบูชาบุญกุศลแก่ญาติมิตร

ข. ศิลาจารึกชัยภูมิสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๕ จารึกด้วยอักษรแบบหลังปัลลวะเป็นภาษา
 สันสกฤต ยกเว้นศิลาจารึกทะเบียน ชย.๑ ที่จารึกด้วยอักษรขอมโบราณเป็นภาษาสันสกฤต ศิลาจารึกที่พบ
 ในยุคนี้นี้ได้แก่

๑.จารึกวัดพระธาตุบ้านแก้ง ๒ ไม่ปรากฏในทะเบียนจารึก พบที่บ้านแก้ง อำเภอภู
 เชียว จารึกอยู่บนหินทรายรูปใบเสมา ปัจจุบันอยู่ที่วัดพระธาตุหนองสามหมื่น อำเภอภูเขียว จังหวัดชัยภูมิ
 กล่าวถึงการถวายบุญกุศลในการสร้างพระพุทธรูปแต่พระพุทธเจ้า

๒.จารึกวัดพระธาตุบ้านแก้ง ๓ ไม่ปรากฏในทะเบียนจารึก พบที่บ้านแก้ง อำเภอภู
 เชียว จารึกอยู่บนหินทรายรูปใบเสมา ปัจจุบันอยู่ที่ วัดพระธาตุหนองสามหมื่น อำเภอภูเขียว จังหวัด
 ชัยภูมิ กล่าวถึงผลบุญจะนำส่งในภายหน้า

๓.จารึกภูเขียว (ทะเบียนจารึก ชย.๑) พบที่บ้านโนนหินตั้ง อำเภอเกษตรสมบูรณ์
 จารึกอยู่บนหินทรายรูปใบเสมา ปัจจุบันอยู่ที่หน่วยศิลปากรที่ ๖ พิมาย กล่าวถึงพระจุลทามณ์ว่าเป็นผู้มี
 คุณธรรมสูงเป็นที่เคารพโดยทั่วไป ทำให้เกิดความรุ่งเรืองแก่อาณาจักรของชัยสิงหรวมนัน

๔.จารึกบ้านหัวขัว ไม่ปรากฏในทะเบียนจารึก พบที่โบราณสถานดอนชี บ้านหนองบัว อำเภอเกษตรสมบูรณ์ จารึกแทนหินทรายที่เป็นชิ้นส่วนของโบราณสถาน ปัจจุบันอยู่ที่หน่วยศิลปากรที่ ๖ พิมาย กล่าวถึงการสร้างวิหารในพุทธศาสนา

ค.ศิลาจารึกชัยภูมิสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๘ จารึกด้วยอักษรแบบขอมโบราณเป็นภาษาสันสกฤต ศิลาจารึกที่พบในยุคนี้นี้ได้แก่

๑.จารึกศรีจันทราเทวี (ทะเบียนจารึก ชย.๔) พบที่บ้านหัวขัว อำเภอเกษตรสมบูรณ์ จารึกอยู่บนแท่นหินทราย ปัจจุบันอยู่ที่หน่วยศิลปากรที่ ๖ พิมาย กล่าวถึงพระศรีจันทราเทวีได้สร้างรูปพระไศยชินะ

๒.จารึกอมรสีหิกขุ (ทะเบียนจารึก ชย.๕) พบที่บ้านหัวขัว อำเภอเกษตรสมบูรณ์ จารึกอยู่บนแท่นหินทราย ปัจจุบันอยู่ที่หน่วยศิลปากรที่ ๖ พิมาย กล่าวถึงอมรสีหิกขุได้รับการสถาปนาให้เป็นประธานคณะสงฆ์ประจำอยู่ในพุทธาวาสอันมีพระพุทธรูปที่มีชื่อเสียง

๓.จารึกที่บ้านหนองบัว (ทะเบียนจารึก ชย.๖) พบที่วัดกุ่มบ้านหนองบัว ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จารึกอยู่บนแท่นหิน ปัจจุบันอยู่ที่วัดกุ่มบ้านหนองบัว ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ กล่าวถึงการยอพระเกียรติของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ศิลาจารึกหลักนี้มีความสำคัญในฐานะที่เป็นศิลาจารึกหลักหนึ่งในจำนวน ๖ หลักของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ (พ.ศ. ๑๗๒๔-๑๗๖๒) ที่พบในดินแดนประเทศไทย

จากการศึกษาหลักฐานทางโบราณคดีและหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในจังหวัดชัยภูมิพบว่า จังหวัดชัยภูมิมีพัฒนาการความเจริญของมนุษย์และชุมชนมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์อาศัยอยู่ในถ้ำเขตกอนสาร ประกอบอาชีพล่าสัตว์ ต่อมาได้อพยพลงมายู่ที่ราบใกล้ภูเขาและลุ่มแม่น้ำ รู้จักการทำเครื่องปั้นดินเผาเนื้อหยาบตกแต่งผิวโดยเคลือบน้ำโคลนสีแดงมีลายเชือกทาบ และพัฒนาเป็นภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งเคลือบสีขาวสีเทาสีน้ำตาลในสมัยต่อมา หลักฐานที่พบในบ้านโนนเสลา อำเภอภูเขียว และบ้านบัว อำเภอเกษตรสมบูรณ์ ประกอบอาชีพเกษตรกรรมโดยเฉพาะการปลูกข้าวได้สืบทอดต่อมาในสมัยประวัติศาสตร์

ชุมชนโบราณต่าง ๆ ในจังหวัดชัยภูมิได้รับวัฒนธรรมจากมอญคือวัฒนธรรมทวาราวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๕) และรับวัฒนธรรมเขมรสมัยเมืองพระนคร (พุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๘) โดยนำความเชื่อดั้งเดิมของตนเช่นการเคารพบรรพบุรุษ มาผสมกับความเชื่อทางพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์เป็นลักษณะความเชื่อของคนในท้องถิ่น ดินแดนจังหวัดชัยภูมิเปรียบเสมือนเป็นประตูวัฒนธรรมทวาราวดีจากเมืองศรีเทพในเพชรบูรณ์ เข้ามาทางช่องตะโกหรือช่องสำราญ อำเภอเทพสถิต ลงมายังลุ่มแม่น้ำชีตอนบน คือชุมชนโบราณในจังหวัดชัยภูมิ ก่อนที่จะเผยแพร่ไปยังชุมชนในลุ่มแม่น้ำชีตอนล่างและลุ่มแม่น้ำมูลในอีสานล่าง

ในทำนองเดียวกัน ชัยภูมิเป็นประตูส่งวัฒนธรรมเขมรสมัยเมืองพระนครไปยังอาณาจักรละโว้ในลุ่มแม่น้ำป่าสักและแม่น้ำเจ้าพระยาต่อไปความเจริญของชุมชนโบราณในจังหวัดชัยภูมิคงมีต่อเนื่องมาตลอดและคงจะร้างไปในบางช่วงเวลาโดยไม่ทราบสาเหตุที่ชัดเจน แต่จะมีชุมชนใหม่เกิดขึ้น

แทนจนกระทั่งสมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี ชัยภูมิกลายเป็นส่วนของอาณาจักรกรุงศรีสัตนาคนหุต (ล้านช้าง) ซึ่งจะได้กล่าวในบทต่อไป

๒.๑.๒ มรดกทางธรรมชาติของเมืองชัยภูมิ

โบราณสถาน

โบราณสถานหมายถึงสถานที่ซึ่งปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ทางศิลปะ รวมทั้งสิ่งก่อสร้างที่เป็นอาคาร สิ่งสาธารณูปโภค อนุสาวรีย์อันมีอายุเก่าแก่ หรือมีประวัติความเป็นมายาวนาน

ศาสนสถาน

เป็นศาสนสถานในพระพุทธศาสนาได้แก่ พระพุทธรูปเขายายหอม พระธาตุหนองสามหมื่น ธาตุโนนกกอก ธาตุบ้านเปื่อย ธาตุหนองจอก (กุดจอก) ธาตุโนนบ้านแก่ง ธาตุโนน ธาตุงาม พระธาตุพิเพย ธาตุสูงของ (ท่าเรือ) ธาตุบ้านฝักบัว ธาตุบ้านโนนจั่ว เจดีย์บ้านพะโค ภูพระ ภูแฝด ถ้ำพระ อุบมุง

รายละเอียดของโบราณสถานที่เป็นศาสนสถาน มีอยู่ในมรดกทางพระพุทธศาสนา โบราณสถานที่เป็นปราสาทขอม ส่วนใหญ่เป็นอโรคยาศาล สร้างสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗

ปรางค์กู่บ้านหนองบัวเมืองเก่า ตั้งอยู่ที่บ้านหนองบัว ตำบลในเมือง อำเภอเมือง ฯ เป็นอโรคยาศาล หรือโรงพยาบาล สร้างสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่เจ็ด ประกอบด้วย กำแพงแก้วศิลาแลง มีประตูทางเข้าทางทิศตะวันออก ผนังสามด้านทำลวดลายบานประตู มีกำแพงศิลาแลงล้อมรอบ ภายในพระปรางค์ประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัย พบโบราณวัตถุรูปเศียรเทวดา กรอบประตูด้านทิศเหนือสลักรูปไตรรัตนมหายาน สระน้ำก่อขอบด้วยศิลาแลงลงไปเป็นชั้น สันนิษฐานว่า สร้างในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๘

ปรางค์กู่บ้านหนองแฝก อยู่ในตำบลบ้านเต่า อำเภอบ้านแท่น องค์ปรางค์ก่อด้วยอิฐศิลาแลง หันหน้าไปทางทิศตะวันออก สระน้ำกรูขอบด้วยศิลาแลง เป็นอโรคยาศาล หรือโรงพยาบาล สร้างในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่เจ็ด

กู่บ้านหัวสระ ตั้งอยู่ที่บ้านหัวสระ ตำบลหัวทะเล อำเภอบำเหน็จณรงค์ ตัวกู่ก่อด้วยหินทราย และศิลาแลง หันหน้าไปทางทิศตะวันออก เสาประตู และกรอบสลักลายกนก พบทับหลังหลายชิ้นในบริเวณนี้ ปัจจุบันตัวกู่ได้พังทลายลงมา

กู่กุดยาง (กู่แดง) ตั้งอยู่ที่บ้านกุดยาง ตำบลตลาดแร้ง อำเภอบ้านเขว้า เป็นอาคารรูปปราสาท ก่อด้วยอิฐแดงและศิลาแลง หันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีมุขยื่นออกด้านหน้าเป็นประตูทางเข้า ประดิษฐานพระพุทธรูปศิลาแลง ศิลาทับหลังสี่ชิ้น เสาแปดเหลี่ยมประดับกรอบประตู ยอดปราสาทเป็นหินทราย มีอายุอยู่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๘ ในวันเพ็ญเดือนหกของทุกปี จะมีประชาชนไปบวงสรวงขอพรเพื่อความอยู่เย็นเป็นสุข

ปรางค์บ้านตาล ตั้งอยู่ที่บ้านตาล ตำบลบ้านตาล อำเภอบำเหน็จณรงค์ เป็นกลุ่มปราสาทหินสองกลุ่ม ตั้งอยู่ห่างกันประมาณ ๑๐๐ เมตร ตามแนวทิศตะวันออก - ตะวันตก ตั้งอยู่บนเนินดินขนาดใหญ่ ด้านทิศใต้คือบึงรำพัน เป็นโบราณสถานปรักหักพัง สันนิษฐานว่า สร้างสมัยเดียวกับปราสาทหินพิมาย

สบน้ำมัน ตั้งอยู่ที่บ้านกุดแคน ตำบลบ้ำศาล อำเภอบำเหน็จณรงค์ เป็นปราสาทแบบเขมร ชากโบราณสถานที่ยังเหลืออยู่ ประกอบด้วยปรางค์ก่อด้วยหินทรายสีแดง บนเนินดินมีชิ้นส่วน สถาปัตยกรรมทั้งที่เป็นหินทราย และศิลาแลง พบฐานรูปเคารพปฏิมากรรมในศาสนาฮินดู ที่ชาวบ้าน เรียกว่า"สบน้ำมัน" ตัวโบราณสถานล้อมรอบด้วยคูน้ำ เป็นรูปเกือกม้า เว้นทางเข้าทางทิศตะวันออก

๒.๑.๓ มรดกทางศาสนาของเมืองชัยภูมิ

ศาสนสถาน

พระพุทธบาทเขายายหอม ตั้งอยู่บนลานหินยอดภูเขายายหอม ในเทือกเขาพังเหย ใน บริเวณวัดพระพุทธบาทเขายายหอม ตำบลนาายางหลัก อำเภอสทิงพระ พบเมื่อปี พ.ศ.๒๔๑๒ เป็นรอย พระพุทธบาทข้างซ้าย ประทับลึกลงไปบนลานหินสีแดง ขนาดกว้าง ๗๕ เซนติเมตร ยาว ๑๘๐ เซนติเมตร ลึก ๔๕ เซนติเมตร ปลายรอบพระพุทธบาทหันเยื้องไปทางทิศอาคเนย์ อยู่ห่างจากตัวอำเภอสทิงพระ ไป ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ประมาณ ๖๕ กิโลเมตร

พระธาตุหนองสามหมื่น ตั้งอยู่ที่วัดพระธาตุหนองสามหมื่น บ้านแก้ว ตำบลบ้านแก้ว อำเภอ ภูเขียว เป็นเจดีย์ก่อด้วยอิฐ ฉาบปูน ยอดมณฑปสอง ตั้งอยู่บนฐานเขี้ยวรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้างประมาณ ๑๓.๓๐ เมตร มีบันไดทางขึ้นสามด้าน บันไดกว้างประมาณ ๔.๙๐ เมตร มีห้าชั้น มีลานทักษิณรอบองค์ เจดีย์ ถัดขึ้นไปเป็นฐานเขี้ยว รอบรั้วฐานบัวขององค์เรือนธาตุ เป็นฐานบัวคว่ำบัวหงาย มีเส้นลวดบัว คั่นกลางองค์เรือนธาตุบนมีซุ้มจระนำอยู่ทั้งสี่ทิศ ภายในซุ้มจระนำด้านทิศเหนือประดิษฐานพระพุทธรูปปาง รำพึง เช่นเดียวกับทิศตะวันตก ส่วนซุ้มด้านทิศตะวันออกและทิศใต้เป็นพระพุทธรูปปางลีลา ลักษณะพุทธ ศิลป์มีอิทธิพลของศิลปะล้านช้างปะปนอยู่ทั้งส่วนพระพักตร์ และเครื่องทรง เหนือเรือนธาตุทำย่อเก็จไม้ ยี่สิบ มีสอปขนาดเล็กอยู่ทั้งสี่ทิศ ส่วนยอดเจดีย์มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยม ตรงกลางป่องออกเล็กน้อย ยอด ปลายเรียว สันนิษฐานว่ามีอายุอยู่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๑ - ๒๒

ธาตุโนนกอก (พระธาตุพิพวย) ตั้งอยู่ที่บ้านพิพวย ตำบลสระโพนทอง อำเภอเกษตรสมบูรณ์ ก่อด้วยอิฐถือปูน ประกอบด้วยส่วนฐาน และส่วนยอด ฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยม ก่อด้วยอิฐ เหนือฐานมีลักษณะ คล้ายเรือนธาตุ เหนือเรือนธาตุทำเป็นลายกลีบบัวหงาย และก่อเป็นยอดเรียวแหลมขึ้นไป คล้ายกับส่วน ยอดของพระธาตุพนมเจดีย์ องค์ธาตุยังคงเหลือร่องรอยการฉาบผิวปูนให้เห็นอยู่บ้าง

ส่วนวิหารก่อด้วยอิฐ ปัจจุบันหักพังเหลืออยู่เพียงส่วนฐาน ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของฐานเจดีย์เป็น ลักษณะศิลปะของลาว มีอายุอยู่ประมาณ พุทธศตวรรษที่ ๑๙ - ๒๐

ธาตุบ้านเปือย ตั้งอยู่ที่บ้านเปือย ตำบลโนนกอก อำเภอเกษตรสมบูรณ์ ก่อด้วยอิฐขนาดเล็ก มีฐานใหญ่ เรือนธาตุและยอดสอบเข้า ลักษณะของธาตุเป็นธาตุที่ได้รับอิทธิพลศิลปะลาว

ปัจจุบันชาวบ้านได้ช่วยพัฒนารอบบริเวณองค์ธาตุ และกำหนดขอบเขตบริเวณให้แน่ชัด และ สวยงาม มีอายุอยู่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๙ - ๒๐

ธาตุหนองจอก (กุดจอก) ตั้งอยู่ที่บ้านยาวน้อย ตำบลบ้านยาว อำเภอกษेत्रสมบูรณ์ ประกอบด้วยเจดีย์ก่ออิฐสององค์ องค์หนึ่งมีเรือนธาตุกลวง ภายในมีพระพุทธรูปหินปูนขนาดใหญ่และพระพุทธรูปหินทรายปางมารวิชัย ยอดเจดีย์หักพังลงมาเป็นส่วนใหญ่ ธาตุเจดีย์อีกองค์หนึ่งก่อด้วยอิฐทึบ ตรีเรือนมีลักษณะคล้ายพระธาตุพนม มีฐานสูงประมาณห้าชั้น เป็นมูยี่นและลตมมอย่างสวยงาม

ลักษณะของธาตุเจดีย์ทั้งสององค์เป็นสถาปัตยกรรมแบบลาว มีอายุอยู่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๙ - ๒๐

ธาตุโนนบ้านเก่า ตั้งอยู่ที่บ้านหนองดินดำ ตำบลบ้านแก้ง อำเภอกุเชียว เป็นเจดีย์ขนาดเล็กก่ออิฐถือปูน อยู่ในสภาพชำรุดหักพังมาก ทับถมกันจนเป็นกองดินสูง รูปวงกลม เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๔ เมตร สูงประมาณ ๒ เมตร ตั้งอยู่บนเนินดินขนาดใหญ่ สันนิษฐานว่ามีอายุอยู่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๙ - ๒๓

บริเวณธาตุพบโบราณวัตถุสำคัญหลายชิ้นเช่น กอกดิน หรือกล้องยาสูบดินเผา ศิลปะลาว และภาชนะดินเผาเนื้อดินจำนวนหนึ่ง

ธาตุโนนธาตุงาม อยู่ในวัดโนนธาตุงาม บ้านโนนงาม ตำบลผักปัง อำเภอกุเชียว ประกอบด้วยธาตุสององค์ องค์หนึ่งก่อด้วยอิฐสอดินฉาบปูน มีปูนปั้นประดับด้านนอก สภาพองค์ธาตุยังค่อนข้างสมบูรณ์ แต่ปูนปั้นประดับหลุดล่อนเกือบหมด เหลือเพียงปูนปั้นกลีบบัวหางายประดับอยู่บางส่วน ส่วนฐานจมดิน

ลักษณะองค์ธาตุ เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาดกว้างประมาณด้านละ ๑.๒๐ เมตร สูงประมาณ ๒.๗๐ เมตร รอบองค์ธาตุมีอิฐเรียงอยู่ทีระดับพื้นดิน เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า คล้ายเป็นพื้นฐานรองรับอีกชั้นหนึ่ง ขนาดกว้าง ๓.๕๐ เมตร ยาว ๘.๕๐ เมตร ด้านหน้าหรือด้านทิศตะวันออก ก่ออิฐยี่นคล้ายจะเป็นทางเข้า

บริเวณรอบนอกชิดกับฐานดังกล่าว มีร่องรอยของใบเสมาหินปักเป็นกลุ่ม ๆ ละสามใบทุกด้าน และที่มุมฐานทั้งสี่ มีธาตุเจดีย์อีกองค์หนึ่งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ห่างออกไปประมาณ ๒๐ เมตร จากธาตุองค์แรก มีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัส ก่อด้วยอิฐสอดิน อยู่ในสภาพชำรุดหักพังไม่เห็นเป็นรูปแบบเดิม และไม่สามารถบอกได้ว่าการฉาบปูนด้านนอกหรือไม่ ขนาดองค์ธาตุกว้างด้านละ ๑.๙๐ เมตร ส่วนสูงที่เหลืออยู่ประมาณ ๒.๒๐ เมตร มีอายุอยู่ประมาณสมัยอยุธยาตอนปลาย หรือสมัยรัตนโกสินทร์

ธาตุงูของ (ท่าเรึง) ตั้งอยู่ที่บ้านเมืองเก่า ตำบลบ้านยาว อำเภอกษेत्रสมบูรณ์ มีลักษณะเป็นซากโบราณสถานที่สำคัญสามหลังได้แก่ เจดีย์ก่อด้วยอิฐ ซากวิหาร และซากโบสถ์ สิ่งก่อสร้างทั้งสามหลังก่อด้วยอิฐสอดิน เจดีย์ฉาบปูน ส่วนยอดหักพังลงมาหมดแล้ว เรือนธาตุที่เหลืออยู่ลักษณะคล้ายกับพระธาตุกุดจอก ลักษณะทางสถาปัตยกรรม และแผนผังเป็นศิลปะพื้นเมืองแบบลาว ซึ่งพบทั่วไปในเขตจังหวัดชัยภูมิ สันนิษฐานว่ามีอายุอยู่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐

พระธาตุผักปัง อยู่ในตำบลผักปัง อำเภอกุเชียว องค์เจดีย์เป็นรูปสี่เหลี่ยม กว้าง ๔ ศอก สูง ๓ ศอก เป็นศิลปะลาว มีอายุใกล้เคียงกับธาตุอื่น ๆ ในบริเวณอำเภอกุเชียว และอำเภอกษेत्रสมบูรณ์

ธาตุบ้านโนนจั่ว ตั้งอยู่ที่บ้านโนนจั่ว ตำบลหนองข่า อำเภอกะษรสมบุรณ์ เป็นศิลปะลาว องค์พระธาตุมีขนาดเล็ก ก่อด้วยอิฐฉาบปูนภายนอก ภายในกลวง และมีพระพุทธรูปปางมารวิชัย ประดิษฐานอยู่ ปัจจุบันอยู่ในวัดฉิมพลีนาราม มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๙ - ๒๐

เจดีย์บ้านปะโค ตั้งอยู่ในวัดบูรณ หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า วัดปะโค ตำบลบ้านชวน อำเภอบำเหน็จณรงค์ เป็นศิลปะผสมผสานก่อด้วยอิฐแดง ยอดปราสาทแบบขอม ทำด้วยหินทราย บรรจุพระพุทธรูปและแผ่นเงิน แผ่นทอง กับของโบราณ จำนวนมาก มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๐ นอกจากเจดีย์แล้ว ยังมีสิ่งใดหินทราย หนึ่งตัว ในเสมาและพระพุทธรูปขนาดใหญ่อีกหนึ่งองค์ ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ในอุโบสถวัดบูรณ

ภูพระ ตั้งอยู่ในบริเวณวัดศิลาอาสน์ บ้านนาไค้เซา ตำบลนาเสียว อำเภอเมือง ฯ ลักษณะเป็นเนินเขาเตี้ย ๆ มีพระพุทธรูปปางสมาธิขนาดใหญ่ สลักจากก้อนหิน ที่ชาวบ้านเรียกว่า พระองค์ต้อ (พระเจ้าสิบชาติ) และมีเสาหินสลัก พระพุทธรูปปางสมาธิขนาดย่อมเจ็ดองค์ ตามประวัติความเป็นมา มีอยู่ว่า เมื่อสมัยโบราณได้มีพรานล่าเนื้อคนหนึ่ง เห็นว่าสถานที่แห่งนี้ มีสัตว์ป่าชุกชุมจึงเข้ามาล่าสัตว์ แต่พอพบสัตว์แล้วเขากลับยกหน้าไม้ไม่ขึ้น และจะยิงสักเท่าใดก็ไม่ถูกสัตว์ จึงได้เดินเข้าไปดูว่า เป็นเพราะเหตุใดก็พบแต่ใบไม้ที่ปลงกันอยู่เป็นจำนวนมาก เมื่อเข้าไปไม่ออกก็พบ พระพุทธรูปปางสมาธิองค์ใหญ่ ประดิษฐานอยู่คือ พระองค์ต้อ ในปัจจุบัน ภูพระ เป็นที่รู้จักกันแพร่หลาย ทั้งชาวชัยภูมิและชาวจังหวัดใกล้เคียง ภูพระอยู่ห่างจากตัวเมืองชัยภูมิ ไปทางทิศเหนือประมาณ ๑๙ กิโลเมตร

ภูแฝด เป็นวัดตั้งอยู่บนเนินเขาเตี้ย ๆ ในตำบลนาเสียว ภายในวัดมีความร่มรื่น มีพันธุ์ไม้นานาชนิด ศาลาด้านหน้ามีความสวยงามเป็นศิลปะระหว่างไทยกับมอญ มีพระพุทธรูปองค์ใหญ่ ประดิษฐานอยู่บนเนิน ถัดออกไปเป็นศาลาามณฑป ที่ครอบรอยพระพุทธรูปไว้ ภายในมณฑปมีพระนอน องค์ใหญ่ประดิษฐานอยู่ทางด้านซ้าย ด้านขวามีพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ประจำวัน ครบทุกวันตั้งเรียงรายอยู่โดยรอบ ส่วนรอยพระพุทธรูปที่จังหวัดสระบุรี แต่เป็นพระพุทธรูปเบื่องซ้าย ข้าง ๆ รอยพระพุทธรูปบาทมีรูเล็ก ๆ เป็นช่องที่มีลมผ่านมาจากด้านล่าง ใกล้กับรอยพระพุทธรูป ยังมีบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ ลึกประมาณ ๑ เมตร กว้างประมาณ ๗ นิ้ว ยาว ๖ นิ้ว สำหรับให้ประชาชนที่มานมัสการได้ดื่มกิน ภูแฝด อยู่ห่างจากตัวเมืองชัยภูมิ ไปทางทิศเหนือประมาณ ๒๓ กิโลเมตร

ถ้ำพระ ตั้งอยู่ที่บ้านโนนเสลา ตำบลผักปัง อำเภอภูเขียว มีลักษณะเป็นเพิงผา อยู่บนภูหยวก ภายในมีแผ่นไม้คล้ายใบเสมาอยู่หลายแผ่น แกะสลักเป็นรูปแผงพระสามเหลี่ยมบ้าง สามเหลี่ยมมนบ้าง มียอดแหลมบ้าง เรียงเป็นแถว ๆ สำหรับใส่พระพุทธรูป บูชา และยังมีช่องไม้แกะสลัก รูปคล้ายต้นเทียน แกะช่องแผงพระอยู่หนึ่งต้น มีลักษณะเป็นศิลปะแบบลาว มีอายุอยู่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๐ - ๒๑ ปัจจุบันชาวบ้านโนนเสลา และเขตใกล้เคียงจะมาทำบุญเดือนห้า และสงกรานต์พระทุกปี บางครั้งมีแห่บั้งไฟ และจุดบั้งไฟเพื่อขอฝนให้ตกต้องตามฤดูกาล ถ้ำพระ อยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอภูเขียว ประมาณ ๑๗ กิโลเมตร

วัดทรงศิลา อยู่ในเขตอำเภอเมือง ฯ เป็นพระอารามหลวงแห่งแรก และแห่งเดียวของจังหวัดชัยภูมิ ได้รับการยกฐานะ เมื่อปี พ.ศ.๒๕๒๕ มีพระประธานในพระอุโบสถ ชาวบ้านเรียกว่า หลวง

พ่อโต เป็นพระพุทธรูปที่มีพระบรมสารีริกธาตุบรรจุไว้ ที่พระเศียร ชาวบ้านเชื่อว่า เป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ ของจังหวัดชัยภูมิ

วัดชัยภูมิพิทักษ์ อยู่ในเขตอำเภอหนองบัวแดง เป็นสถานปฏิบัติธรรมที่มีความพร้อมทั้งด้านสถานที่ และพระวิทยากร และเป็นศูนย์พัฒนาจิตเฉลิมพระเกียรติของกระทรวงศึกษาธิการ ประจำจังหวัดชัยภูมิ

๒.๒ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุ

๒.๒.๑ ความเป็นมาของ โบราณสถาน

“โบราณสถาน” เป็นคำที่มีมานานแล้วตั้งแต่เมื่อครั้งที่มีการจัดทำพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานเล่มแรก พ.ศ. ๒๕๔๒ ก็ปรากฏคำว่า โบราณสถาน^๑ ซึ่งให้ความหมายไว้ว่าหมายถึง “สถานที่ก่อสร้างซึ่งเป็นของโบราณ” ต่อมามีการชำระพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานเสียใหม่ในปี พ.ศ. ๒๕๒๕ คำว่าโบราณสถาน^๒ จึงได้เปลี่ยนความหมายไปเป็น “สิ่งที่เคลื่อนที่ไม่ได้ เช่น โบสถ์ วิหาร วัง มีอายุเก่ากว่า ๑๐๐ ปีขึ้นไป” และเพิ่มความหมายทางกฎหมายไว้ด้วยว่าหมายถึง “อสังหาริมทรัพย์ ซึ่งโดยอายุหรือโดยลักษณะแห่งการก่อสร้าง หรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติของอสังหาริมทรัพย์นั้น เป็นประโยชน์ในทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี ทั้งนี้ให้รวมถึงสถานที่ที่เป็นแหล่งโบราณคดี แหล่งประวัติศาสตร์ และอุทยานประวัติศาสตร์ด้วย” ความหมายของคำว่าโบราณสถานดังกล่าวยังคงใช้อยู่จนปัจจุบันนี้ตามที่ปรากฏในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒^๓

สำหรับคำจำกัดความเฉพาะที่ใช้ในบทบัญญัติของกฎหมายที่ปรากฏอยู่ในพระราชบัญญัติว่าด้วยโบราณสถาน ศิลปวัตถุ โบราณวัตถุ และการพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๔๗๗^๔ ได้ให้นิยามคำว่าโบราณสถานไว้ หมายความว่า “อสังหาริมทรัพย์อย่างหนึ่งอย่างใด หรือซากปรักหักพังแห่งอสังหาริมทรัพย์ ซึ่งอายุหรือลักษณะแห่งการก่อสร้างหรือความจริงเกี่ยวกับประวัติศาสตร์อันมีอยู่ในสิ่งนั้น เป็นประโยชน์ในทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี หรือศิลปกรรม” แต่ในการตราพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๔^๕ ได้มีการแก้ไขนิยามคำว่าโบราณสถานเสียใหม่ โดยให้ความหมายว่า “อสังหาริมทรัพย์ซึ่งโดยอายุหรือโดยลักษณะแห่งการก่อสร้าง หรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติของอสังหาริมทรัพย์นั้น เป็นประโยชน์ในทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี” และเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๕

^๑ อ้างแล้วใน ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (พระนคร:สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา, ๒๕๐๒), หน้า ๕๕๑.

^๒ อ้างแล้วใน ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, หน้า ๔๙๑.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๔๒.

^๔ ราชกิจจานุเบกษา ปี ๒๔๗๘ เล่ม ๕๒ หน้า ๓๙๔ วันที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๔๗๘.

^๕ ราชกิจจานุเบกษา ปี ๒๕๐๔ เล่ม ๗๘ ตอนที่ ๖๖ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สมานพันธ์ จำกัด ๒๕๔๘), หน้า ๙๘๐.

มีการแก้ไขนิยามคำว่าโบราณสถานอีกครั้งโดยพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๓๕ ซึ่งเป็นความหมายที่ใช้มาจนทุกวันนี้ ได้แก่

“โบราณสถาน” หมายความว่า อสังหาริมทรัพย์ซึ่งโดยอายุหรือโดยลักษณะแห่งการก่อสร้าง หรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติของอสังหาริมทรัพย์นั้น เป็นประโยชน์ในทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี ทั้งนี้ให้รวมถึงสถานที่ที่เป็นแหล่งโบราณคดี แหล่งประวัติศาสตร์ และอุทยาน ประวัติศาสตร์ด้วย

จากความหมายดังกล่าว การพิจารณาว่าสิ่งใดเป็นโบราณสถานจะต้องประกอบด้วย หลักเกณฑ์ ดังต่อไปนี้

๑. ต้องเป็นอสังหาริมทรัพย์ ซึ่งได้แก่

- ๑.๑ ที่ดิน ทั้งที่เจ้าของมีกรรมสิทธิ์และที่เจ้าของมีเพียงสิทธิครอบครอง
- ๑.๒ ทรัพย์อันติดกับที่ดิน ได้แก่ ทรัพย์ที่เกิดหรือติดกับที่ดินโดยธรรมชาติ เช่น ไม้ ยืนต้น ทรัพย์ที่ติดกับที่ดิน โดยมีผู้นำมาติด เช่น ดึก อนุสาวรีย์ เจดีย์ ทรัพย์ที่ประกอบเป็นอันเดียวกับ ที่ดิน เช่น แม่น้ำ ลำคลอง

๑.๓ สิทธิอันเกี่ยวกับกรรมสิทธิ์ในที่ดิน แบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภท คือ

- สิทธิเกี่ยวกับกรรมสิทธิ์ในที่ดินโดยตรง เช่น กรรมสิทธิ์ สิทธิ ครอบครอง สิทธิใช้สอยและได้มาซึ่งดอกผล สิทธิจำหน่ายจ่ายโอน สิทธิติดตามทางคืน เป็นต้น
- สิทธิเกี่ยวกับกรรมสิทธิ์ในที่ดินโดยอ้อม เป็นสิทธิเกี่ยวกับ อสังหาริมทรัพย์อย่างอื่นซึ่งติดอยู่กับที่ดินอีกทอดหนึ่ง เช่น สิทธิจำนอง

๒. โดยอายุหรือโดยลักษณะแห่งการก่อสร้างหรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติของ อสังหาริมทรัพย์นั้นเป็นประโยชน์ในทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี โดยมีหลักการสำคัญในการ พิจารณา ได้แก่

๒.๑ อายุของอสังหาริมทรัพย์

๒.๒ ลักษณะการก่อสร้างของอสังหาริมทรัพย์

๒.๓ หลักฐานเกี่ยวกับประวัติของอสังหาริมทรัพย์

เมื่อพิจารณาจากหลักการใดหลักการหนึ่งในสามข้อนี้จะต้องเป็นประโยชน์ในทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี ศาสตร์ใดศาสตร์หนึ่งจึงจะถือว่าอสังหาริมทรัพย์นั้นเป็นโบราณสถาน^๖

๒.๒.๒ ความหมายของโบราณสถาน

^๖ กรมศิลปากร, คู่มือการปฏิบัติงานของภัณฑารักษ์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อัมรินทร์พริ้นติ้งและพับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน) ๒๕๓๖), หน้า ๑๐

โบราณสถาน คือสิ่งก่อสร้างที่มนุษย์สร้างขึ้น โดยใช้วัสดุการก่อสร้างต่างๆ ทั้งที่คงทนถาวร และไม่ถาวร เพื่อให้ประโยชน์ในรูปแบบต่างๆ เช่น ที่อยู่อาศัย ศาสนสถาน สถานที่ประกอบพิธีกรรม เป็นต้น

โบราณวัตถุ คือ วัตถุ สิ่งของ เครื่องมือเครื่องใช้ที่เกิดจากการประดิษฐ์ด้วยมือมนุษย์หรือเกิดจากการดัดแปลงจากธรรมชาติตามภูมิปัญญาความรู้ เพื่อนำมาหาгин การศึกษา การประกอบพิธีกรรม เป็นต้น^๗

จากการศึกษาเกี่ยวกับทางโบราณคดีทำให้ทราบว่าเป็นทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีคุณค่าและความสำคัญเป็นอย่างมาก เนื่องจากโบราณคดีที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมในอดีต และที่มีอยู่มากที่ยังคงรอเข้าไปจัดการและอนุรักษ์ให้คงอยู่ พร้อมทั้งให้เกิดประโยชน์กับคนในสังคมปัจจุบัน เพื่อเป็นการปลูกฝังให้รับรู้ถึงคุณค่าความสำคัญของสังคมวัฒนธรรมและเพื่อให้ทราบถึงรากเหง้า ประวัติความเป็นมาของบรรพบุรุษ ดังนั้นจึงควรมีการจัดการทางโบราณคดีอย่างถูกต้องเหมาะสมกับหน่วยงาน ชุมชน และสังคมที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรโดยตรงอันก่อให้เกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกันระหว่างนักวิชาการ ผู้เกี่ยวข้องและประชาชนทั่วไป เพื่อทราบถึงความรู้และประสบการณ์ต่างๆ ที่สามารถนำมาพัฒนาให้เกิดประโยชน์มากยิ่งขึ้น

แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ ผู้วิจัยได้ประมวลมาจากแนวคิดของนักวิชาการ โดยจะนำเสนอในประเด็นที่เกี่ยวกับความหมาย แนวคิดและทฤษฎี ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๒.๒.๓ ความหมายของการอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุ

โบราณสถาน และโบราณวัตถุ เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ประเภทหนึ่ง ที่อาจบอกความเป็นมาของกลุ่มชน หมู่บ้าน เมือง และประเทศชาติ นับตั้งแต่อดีตกาลต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบันได้ เป็นหน้าที่ของชนรุ่นปัจจุบัน ที่จะต้องอนุรักษ์ทรัพยากรวัฒนธรรมประเภทนี้ไว้ และใช้ประโยชน์ให้คุ้มค่า "...โบราณสถานนั้นเป็นเกียรติของชาติ อีฐูเก๋าๆ แผ่นเดียวก็มีค่า ควรจะช่วยกันรักษาไว้ ถ้าเราขาดสุโขทัย อโยธยา และกรุงเทพฯ แล้ว ประเทศไทยก็ไม่มี ความหมาย"^๘ นี่คือการสละพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช พระราชทานไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖ ในวโรกาสที่เสด็จประพาสอโยธยา ย่อมเป็นสิ่งที่ยืนยันความสำคัญอย่างยิ่งของโบราณสถาน ที่มีต่อการพัฒนาประเทศชาติ โดยเฉพาะความสำคัญ ที่เป็นคุณค่าทางจิตใจ

จากการทบทวนความหมายของการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ จากนักวิชาการทั้งของไทยและต่างประเทศ พบว่ามีความหมายแตกต่างกัน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

^๗ กรมศิลปากร, คู่มือการปฏิบัติงานของภัณฑารักษ์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อัมรินทร์พริ้นติ้งและพับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน) ๒๕๓๖), หน้า ๒๐.

^๘ [ออนไลน์], แหล่งที่มา :

<https://www.saranukromthai.or.th/sub/book/book.php?book=16&page=main>, [สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๓ ตุลาคม ๒๕๖๕]

ในมาตรา ๔ แห่งพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ.๒๕๐๔ ให้ความหมายของโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุไว้ว่า “โบราณสถาน” หมายถึง อสังหาริมทรัพย์ซึ่งโดยอายุหรือโดยลักษณะแห่งการก่อสร้าง หรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับ ประวัติของอสังหาริมทรัพย์นั้นเป็นประโยชน์ทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี ทั้งนี้ ให้รวมถึง สถานที่ที่เป็นแหล่งโบราณคดีด้วย ส่วนคำว่า “โบราณวัตถุ” หมายถึง สงหาทรัพย์ที่เป็นของโบราณไม่ว่าจะเป็นสิ่งประดิษฐ์ หรือเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ หรือที่เป็นส่วนหนึ่งส่วนใดของ โบราณสถาน ซากมนุษย์ หรือซากสัตว์ ซึ่งโดยอายุหรือลักษณะแห่งการประดิษฐ์ หรือโดยหลักฐาน เกี่ยวกับประวัติของอสังหาริมทรัพย์นั้นเป็นประโยชน์ทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี และ คำว่า “ศิลปวัตถุ” หมายถึง สิ่งที่ทำด้วยฝีมืออย่างประณีตและมีคุณค่าสูงในทางศิลปะ^๙

โดยความเป็นจริง โบราณสถาน ยังหมายถึง สิ่งก่อสร้างอยู่ติดที่เคลื่อนย้ายไม่ได้ เช่น เนินดินที่มีหลักฐานเกี่ยวเนื่องกับประวัติศาสตร์ ถ้า เพิงผา สถานที่ที่มนุษย์เคยใช้สอยในอดีตหรือยังใช้ประโยชน์มาจนถึงปัจจุบัน เช่น โบสถ์ วิหาร เจดีย์ พระปรางค์ศาลา วัง พระราชวัง ป้อมปราการ กำแพงแก้ว ค่าย แหล่งฝังศพโบราณ ตะแลงแกง ศาลหลังเมือง เตาเผาเครื่องสังคโลก คูเมือง กำแพง เมือง บ้านโกดัง ท่าเรือ คลองเมืองโบราณ เป็นต้น “โบราณวัตถุและศิลปวัตถุ” หมายถึง วัตถุต่างๆ เช่น หิน ดินเผา ไม้เขาสัตว์ หนัง ใบพืช ใบสัตว์ซึ่งในสมัยโบราณได้นำวัตถุเหล่านี้มาทำเป็นสิ่งของ เครื่องใช้ต่างๆ เช่น เครื่องมือหิน เครื่องประดับ พระพุทธรูป สมุดข่อย หนังสือ ศิลาจารึก ตัวหนังสือ ตะลุง เครื่องดนตรีต่างๆ เป็นต้น^{๑๐} ซึ่งทั้งสองความหมายให้ความสำคัญกับโบราณสถาน โบราณวัตถุ ในฐานะที่โบราณสถานเป็นอสังหาริมทรัพย์หรือสิ่งก่อสร้างที่เคลื่อนย้ายไม่ได้และเป็นประโยชน์ทาง ศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดีส่วนโบราณวัตถุ เป็นสังหาริมทรัพย์ที่เป็นของโบราณหรือสิ่งของ เครื่องใช้ต่างๆ ที่เป็นสิ่งประดิษฐ์ หรือเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ซึ่งช่วยสนับสนุนกับแนวคิดที่ว่า การอนุรักษ์เป็นการสร้างสรรค์ การฟื้นฟูมรดกทางวัฒนธรรมในด้านศิลปกรรมในรูปแบบประสม ประสาน เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมและสืบทอดความเป็นชาติ และเอกลักษณ์ของประชาชนใน ท้องถิ่น การอนุรักษ์เป็นการรักษาสภาพเดิมของศิลปวัตถุ สถาปัตยกรรม โบราณสถานหรือส่วนของ เมือง รวมทั้งสิ่งแวดล้อมที่มีคุณค่าเพื่อให้มีประโยชน์ใช้สอยร่วมกับเราในชีวิตประจำวัน^{๑๑} อีกทั้ง การ อนุรักษ์ ยังเป็นการรักษาความสำคัญและหลักฐานในการเป็นเครื่องชี้ให้เห็นวิวัฒนาการความรุ่งโรจน์ ของศิลปะ วัฒนธรรมไว้ โดย

^๙ กรมศิลปากร, พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๔, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สมานพันธ์, ๒๕๔๘), หน้า ๑๐.

^{๑๐} สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกรมศิลปากร, คู่มือปฏิบัติงานอาสาสมัครท้องถิ่นในการ ดูแลรักษามรดกทางศิลปวัฒนธรรม, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๔๒), หน้า ๙.

^{๑๑} สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติกระทรวงศึกษาธิการ, คู่มือถวญความรู้แด่พระสังฆาธิการ ปี๒๕๓๘-๒๕๔๐, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิกจำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๔๕.

ปรับสภาพให้เข้ากับสภาพสังคมและเศรษฐกิจ เพื่อให้ประชาชนในสังคม สามารถสร้างสรรค์สิ่งที่มีคุณค่า ในด้านศิลปกรรมในปัจจุบันและอนาคตได้^{๑๒}

โดยในกลุ่มนี้มีมุมมองต่อการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ ในฐานะที่เป็นความ ต้องการที่จะให้เห็นว่าทั้งโบราณสถาน โบราณวัตถุ อันเป็นศิลปกรรมและเอกลักษณ์ของชาติ ที่มี คุณค่าเพื่อให้มีการใช้สอยประโยชน์ร่วมกันอย่างยั่งยืน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดที่ว่า การอนุรักษ์นั้นไม่ เพียงแต่การเก็บ อาคารเพื่อการ “รักษา” เท่านั้น หากหมายถึง การถนอมดูแลรักษาทุกสิ่งจากตัว อาคารถึงสภาพแวดล้อม ทางกายภาพ และบรรยากาศในจินตภาพอันมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ โดย เชื่อว่าเมืองไม่ใช่เป็นเพียง ผลงานที่แสดงในพิพิธภัณฑ์ หากแต่เป็นศูนย์กลางของชีวิตที่ดำเนิน ต่อไป^{๑๓}

๒.๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุ

จากการทบทวนแนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ จากนักวิชาการทั้ง ของไทยและต่างประเทศ พบว่ามีแนวคิดแตกต่างกัน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ประเภทของโบราณสถาน อาจแบ่งออกตามลักษณะของการใช้ประโยชน์ในปัจจุบันได้ เป็น ๒ ประเภทใหญ่ๆ คือ

๑) โบราณสถานที่สร้างแล้ว ได้แก่ โบราณสถานที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์ของ การก่อสร้าง และไม่มีคนอยู่อาศัยและใช้ประโยชน์แล้ว

๒) โบราณสถานที่ยังไม่สร้าง ได้แก่ โบราณสถานที่ยังใช้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์ของการ ก่อสร้าง และยังมีคนอยู่อาศัยหรือเข้าไปใช้ประโยชน์อยู่^{๑๔}

โดยความเป็นจริง ความสำคัญของการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ เป็น การรักษามรดกทางวัฒนธรรมโดยเฉพาะแหล่งประวัติศาสตร์โบราณคดี โบราณสถาน โบราณวัตถุ และ ศิลปวัตถุ เป็นทรัพยากรที่ก่อให้เกิดประโยชน์ในการสร้างความมั่นคงทางด้านจิตใจ เสริมสร้าง การเรียนรู้ และความเข้าใจเกี่ยวกับภูมิปัญญาดั้งเดิม นอกจากนี้ยังสามารถสร้างความมั่นคงทางด้าน เศรษฐกิจใน ระดับหนึ่งให้กับชุมชนท้องถิ่นได้ หากมีการจัดการทรัพยากรศิลปวัฒนธรรมอย่างเหมาะสม^{๑๕} ทั้งสอง ความหมายให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ ในฐานะที่เป็น การรักษามรดกทาง วัฒนธรรมแหล่งประวัติศาสตร์โบราณคดี ตามลักษณะของการใช้ประโยชน์หรือ วัตถุประสงค์ของการ ก่อสร้าง ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดที่ว่า หนทางหนึ่งในการอนุรักษ์ให้ได้ผลนั้น คือ การดัดแปลงนำเอา สถาปัตยกรรมต่างๆ และโบราณสถานนำมาใช้ในลักษณะการอย่างใหม่ที่ดีขึ้น กว่าเดิม และเกิดความ

^{๑๒} สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ, การพัฒนาการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม, (กรุงเทพ มหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๐), หน้า ๗.

^{๑๓} Carter, Larry W., *Environmental Impact Assessment*, (New York : McGraw-Hill Book Company, 1972), p. 15.

^{๑๔} ปรีชา กาญจนาคม, *การขุดค้นแหล่งโบราณคดียุคโลหะตอนปลาย*, (กรุงเทพมหานคร : ภาควิชา โบราณคดีมหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๗), หน้า ๙๐.

^{๑๕} กรมศิลปากร, *คู่มือถวายนความรู้แต่พระสังฆาธิการในการดูแลรักษามรดกทางศิลปวัฒนธรรม*, (กรุงเทพ มหานคร : สำนักพิมพ์สมาพันธ์, ๒๕๔๔), คำนำ.

สอดคล้องกับสภาพการณ์ในปัจจุบัน แต่กิจการดังกล่าวจะสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อ สามารถรักษาหลักการของการอนุรักษ์ไว้ได้ คือผลของการดัดแปลงจะต้องยังคงไว้ซึ่งลักษณะส่วนใหญ่ และรายละเอียดส่วนสำคัญของสถาปัตยกรรมหรือโบราณสถานนั้น เช่นเดียวกับคงไว้ซึ่งคุณค่า ทางสถาปัตยกรรมและศิลปกรรม และคงไว้ซึ่งคุณค่าทางประวัติศาสตร์โบราณคดีและวิชาที่ เกี่ยวเนื่อง^{๑๖} จากแนวคิดดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า ในการอนุรักษ์นั้น อาจจะมีการดัดแปลงนำเอา สถาปัตยกรรมมาใช้งานในแบบใหม่ที่ดีขึ้นกว่าเดิม แต่จะต้องยังคงไว้ซึ่งลักษณะส่วนใหญ่เอาไว้ มีความ แตกต่างกับความหมายที่ว่า การยอมรับในข้อที่ว่ามรดกด้านอารยธรรมที่เป็นสถาปัตยกรรมอันล้ำค่า ของโลก ซึ่งมนุษย์ทุกชาติทุกภาษาต่างเป็นเจ้าของและปกป้องรักษา ฉะนั้นเราทุกคนต้องมีหน้าที่ ค้ำครองป้องกันสิ่งต่างๆ เหล่านี้ให้รอดพ้นจากอันตรายร้ายแรง นานัปการ ซึ่งได้แก่การพังทลายอัน เกิดขึ้นจากการละเลยไม่เอาใจใส่ หรือมลพิษในอากาศหรือสาเหตุอื่นๆ อีกมากมาย โดยเฉพาะการ พิจารณารอบคอบในเรื่องการรื้อทำลาย เพราะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเมื่อมีการพัฒนาแผนใหม่^{๑๗}

ในกลุ่มนี้มีมุมมองต่อการอนุรักษ์ว่า การอนุรักษ์นั้น เป็นหน้าที่ในการคุ้มครองป้องกันการพังทลายจากการละเลยไม่เอาใจใส่ หรือมลพิษในอากาศหรือสาเหตุอื่นๆ เหล่านี้ให้รอดพ้นจาก อันตรายที่ร้ายแรง มีความสอดคล้องกับแนวคิดที่ว่า หลักการของการอนุรักษ์ ประกอบด้วยหลัก ๕ ประการ คือ ๑) เพื่อเก็บรักษาส่วนที่ดีของเมืองและสร้างส่วนที่ไม่ดีใหม่ ให้สอดคล้องกับของเก่าที่ดี ขึ้น ๒) เพื่ออนุรักษ์อาคารกลุ่มอาคารและบริเวณที่เกี่ยวข้อง ๓) เพื่อคิดหาประโยชน์ใช้สอยใหม่ๆ ให้กับอาคาร ๔) จะต้องพิสูจน์ได้อย่างแน่ใจว่าที่นั้นๆ มีความสำคัญควรแก่การอนุรักษ์อย่างไม่ต้อง สงสัย ๕) จะต้องทำให้ประชาชนหันมาสนใจสิ่งนี้ด้วย^{๑๘}

สรุปได้ว่า การอนุรักษ์โบราณสถาน ด้วยการทำหน้าที่คุ้มครองป้องกันให้สิ่งต่างๆ ที่เป็นอาคารหรือสิ่งก่อสร้างรอดพ้นจากอันตราย มีความสำคัญต่อการรักษามรดกทางวัฒนธรรม โดยการอนุรักษ์นั้นจะต้องเคารพต่อเอกลักษณ์ และคุณค่าที่สำคัญของสถาปัตยกรรมหรือศิลปกรรม หาก จะต้องมีการดัดแปลงหรือต่อเติมเพื่อการรักษาเชิดชูอาคารของเก่า จะต้องมีการศึกษาวิเคราะห์อย่างละเอียด ชัดเจน และถูกต้องตามหลักวิชาการ อีกทั้งยังจะต้องทำให้ประชาชนหันมาสนใจในการ อนุรักษ์โบราณสถานด้วย^{๑๙}

๒.๒.๕ ทฤษฎีเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุ

จากการทบทวนทฤษฎีเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ จากนักวิชาการทั้งของไทยและต่างประเทศ พบว่ามีทฤษฎีแตกต่างกัน ดังรายละเอียดต่อไปนี้ การรู้จักใช้ทรัพยากรอย่าง

^{๑๖} วีรวุฒิโอตระกุล, มานูรักษ์กันเถิด, วารสารสถาปนิก, (ฉบับ ๒๐๐ ปีกรุงรัตนโกสินทร์, ๒๕๔๐), หน้า ๑๓๒.

^{๑๗} Middietion Michale, *Conser in Action*, (London : Civic Trust, 1972), p. 8.

^{๑๘} พระครูใบฎีกาศักดิ์ดินัย สุนตจิตโต (เนตรพระ), การอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุ ทางพระพุทธศาสนา ของวัดในเขตอำเภอเมืองสุพรรณบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๖๓, หน้า ๓๒.

ชาญฉลาด ให้เป็นประโยชน์ต่อมหาชนมากที่สุดและใช้ได้เป็น เวลายาวนานที่สุด ทั้งนี้ต้องให้สูญเสียทรัพยากรโดยเปล่าประโยชน์น้อยที่สุด และจะต้องกระจายการ ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรโดยทั่วถึงกัน ด้วย ฉะนั้นการอนุรักษ์ จึงไม่ได้หมายถึงการเก็บรักษา ทรัพยากรไว้เฉยๆ แต่ต้องนำทรัพยากรมาใช้ ประโยชน์ให้ถูกต้องตามกาลเทศะ^{๑๙}

โดยความเป็นจริง หลักการสำคัญของการอนุรักษ์เมืองและย่านประวัติศาสตร์อย่างยั่งยืน จะต้องเคารพต่อเอกลักษณ์และคุณค่าของย่านเมืองประวัติศาสตร์ ความงาม ตลอดจนความสมดุล ทางสังคมที่มีอยู่เดิม ซึ่งต้องมีการศึกษาวิเคราะห์อย่างละเอียด ชัดเจน และถูกต้องตามหลักวิชาการ ให้ข้อมูล ข่าวสารเกี่ยวกับเมือง และย่านประวัติศาสตร์ ตลอดจนเผยแพร่ความรู้ด้านการอนุรักษ์แก่ ประชาชน มีการฝึกอบรม รวมไปถึงการประชาสัมพันธ์ การจัดทำแนวทางหรือคู่มือการพัฒนาเมือง และย่าน ประวัติศาสตร์เผยแพร่แก่ประชาชน โดยให้ข้อมูลเกี่ยวกับมาตรการการควบคุมการพัฒนา โดยเฉพาะ รูปแบบอาคารและสิ่งก่อสร้างที่เหมาะสม ให้ความสำคัญต่อสิทธิของประชาชนในท้องถิ่น และเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนตั้งแต่ต้น ตลอดจนประสานและเชื่อมโยงแผนอนุรักษ์เมือง และ ย่านประวัติศาสตร์ เข้ากับแผนพัฒนาระดับชาติ ภาคและท้องถิ่น เช่น ประสานการควบคุมเข้ากับผัง เมืองรวม ข้อบัญญัติ ท้องถิ่น ฯลฯ^{๒๐} ทั้งสองความหมายให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ ในฐานะของ การนำทรัพยากรมาใช้ประโยชน์ มากกว่าการเก็บรักษาไว้เฉยๆ โดยต้องมี การศึกษาวิเคราะห์อย่าง ละเอียดชัดเจนและถูกต้องตามหลักวิชาการ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดที่ว่า ถ้า เราต้องการสร้างชีวิตจิตใจ ให้แก่เมืองใด ชุมชนใด เราต้องหวนกลับไปศึกษาชีวิตจิตใจในอดีตของเมือง นั้นเสียก่อน ค ากล่าวนี้ย่อม เป็นเครื่องเตือนใจแก่นักพัฒนาเมืองทั้งหลายว่า “ถ้าอยากสร้างให้ดีเท่าใด ก็อดไม่ได้ที่จะส่งเสริมและ อนุรักษ์โบราณวัตถุ และโบราณสถานให้ดีควบคู่ไปกับการพัฒนาเมืองด้วย”^{๒๑} จากแนวคิดดังกล่าว สะท้อนให้เห็นว่า มีความแตกต่างกับความหมายที่ว่า การเสื่อมโทรมของ แหล่งโบราณสถานนั้น เมื่อ สังคมไทยยอมรับวัฒนธรรมใหม่เข้ามาย่อมเกิดลักษณะที่เรียกว่า “การสูญเสียทางวัฒนธรรม” คือการ เกิดวัฒนธรรมใหม่เข้ามาทดแทนที่ของเก่า ดังนั้นในปัจจุบัน การตัด แปลงรื้อถอนหรือทำลาย โบราณสถาน เกิดขึ้นเนื่องจากค่านิยมของสังคม ที่มีการรับอิทธิพลของอารย ธรรมต่างถิ่นเข้ามามีบทบาท ต่อการเปลี่ยนแปลงรสนิยมในเรื่องรูปแบบเดิม (ของเก่า) ที่สังคมปัจจุบัน คิดว่าล้าสมัย ทำให้เกิดการสร้าง สิ่งแวดล้อมใหม่ที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งทางด้านภูมิทัศน์ เป็นการ ทลายแหล่งโบราณสถานให้เสื่อม คุณค่าในที่สุด^{๒๒}

^{๑๙} นิวัติเรืองพาณิชย์, คู่มือสำหรับการสอนและการฝึกอบรมการอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพมหานคร : เฉลิมชาญการพิมพ์, ๒๕๒๘), หน้า ๔๓.

^{๒๐} Robert McNulty, *Cultural Tourism : Opportunities of Conservation Economic development*, in *Conservation and Tourism*, (London : heritage trust, 1985), p. 37.

^{๒๑} Alvin Bertrand, *Rural Sociology*, (New York : McGraw-Hill Book Company, 1958), p. 150.

^{๒๒} คณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ, *การพัฒนาการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๐), หน้า ๔๐.

โดยกลุ่มนี้มีมุมมองต่อการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ ในฐานะที่เป็นการไม่ยอมรับ ในการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม โดยมองว่าการดัดแปลงหรือถอน เป็นการทลายแหล่งโบราณสถาน ให้เสื่อมคุณค่า ซึ่งมีความแตกต่างกับแนวคิดที่ว่า ความมุ่งหมายที่จะต้องให้มีการอนุรักษ์โบราณสถาน และงานสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรม มีดังต่อไปนี้

๑) การอนุรักษ์เป็นการสงวนรักษาไว้ซึ่งงานสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าอย่างมาก เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ เพื่อให้อนุชนรุ่นหลังได้เห็นและศึกษาหาความรู้จากสิ่งเหล่านี้

๒) โบราณสถานที่ดี งานสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรมที่ดี แม้จะเลียนแบบสร้างขึ้นใหม่อย่างเหมือนของเก่าทุกประการ แต่ก็ไร้ซึ่ง “วิญญาณ” ที่เคยมีอยู่ในของเก่านั้น

๓) งานสถาปัตยกรรมเก่าแก่บางชิ้น เป็นสิ่งที่บรรพบุรุษได้ก่อสร้างเอาไว้เพื่อเป็นอนุสรณ์แห่งคุณงามความดีของบรรพบุรุษ เราก็จำเป็นต้องอนุรักษ์ไว้

๔) งานสถาปัตยกรรมเก่าแก่บางชนิด ได้กลายเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจก่อให้เกิดความรักและความสามัคคีระหว่างกลุ่มชนในชาติ เราก็จำเป็นต้องอนุรักษ์ไว้

๕) งานสถาปัตยกรรมเก่าแก่บางชิ้น เป็นหลักฐานที่ดีในการศึกษาด้านศิลปะ ประวัติศาสตร์ และโบราณคดี เราก็จำเป็นต้องอนุรักษ์ไว้

๖) งานสถาปัตยกรรม ที่มีคุณค่าดังได้กล่าวมาแล้วเหล่านี้ ส่วนใหญ่ซึ่งสามารถใช้เป็น แหล่งของการพักผ่อนหย่อนใจ การท่องเที่ยว และทัศนศึกษาได้ ย่อมก่อให้เกิดผลดีทางด้านจิตใจแก่ ผู้มาเยือน และผลดีทางด้านเศรษฐกิจแก่ท้องถิ่น ตลอดจนประเทศชาติอันเป็นส่วนรวมก็จำเป็นต้อง อนุรักษ์ไว้เช่นกัน^{๒๓}

โดยกลุ่มนี้มีมุมมองต่อการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ ในฐานะที่เป็นการไม่ยอมรับ ในการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม โดยมองว่าการดัดแปลงหรือถอน เป็นการทลายแหล่งโบราณสถาน ให้เสื่อมคุณค่า ซึ่งมีความแตกต่างกับแนวคิดที่ว่า ความมุ่งหมายที่จะต้องให้มีการอนุรักษ์โบราณสถาน และงานสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรม มีดังต่อไปนี้

๑) การอนุรักษ์เป็นการสงวนรักษาไว้ซึ่งงานสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าอย่างมาก เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ เพื่อให้อนุชนรุ่นหลังได้เห็นและศึกษาหาความรู้จากสิ่งเหล่านี้

๒) โบราณสถานที่ดี งานสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรมที่ดี แม้จะเลียนแบบสร้างขึ้นใหม่อย่างเหมือนของเก่าทุกประการ แต่ก็ไร้ซึ่ง “วิญญาณ” ที่เคยมีอยู่ในของเก่านั้น

๓) งานสถาปัตยกรรมเก่าแก่บางชิ้น เป็นสิ่งที่บรรพบุรุษได้ก่อสร้างเอาไว้เพื่อเป็นอนุสรณ์แห่งคุณงามความดีของบรรพบุรุษ เราก็จำเป็นต้องอนุรักษ์ไว้

๔) งานสถาปัตยกรรมเก่าแก่บางชนิด ได้กลายเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจก่อให้เกิดความรักและความสามัคคีระหว่างกลุ่มชนในชาติ เราก็จำเป็นต้องอนุรักษ์ไว้

^{๒๓} คณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ, การพัฒนาการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๐), หน้า ๔๐.

๕) งานสถาปัตยกรรมเก่าแก่บางชิ้น เป็นหลักฐานที่ดีในการศึกษาด้านศิลปะ ประวัติ ศาสตร์ และโบราณคดี เราก็จำเป็นต้องอนุรักษ์ไว้

๖) งานสถาปัตยกรรม ที่มีคุณค่าดังได้กล่าวมาแล้วเหล่านี้ ส่วนใหญ่ซึ่งสามารถใช้เป็น แหล่งของการพักผ่อนหย่อนใจ การท่องเที่ยว และทัศนศึกษาได้ ย่อมก่อให้เกิดผลดีทางด้านจิตใจแก่ ผู้มา เยือน และผลดีทางด้านเศรษฐกิจแก่ท้องถิ่น ตลอดจนประเทศชาติอันเป็นส่วนรวมก็จำเป็นต้อง อนุรักษ์ไว้ เช่นกัน^{๒๔}

สรุปได้ว่า พัฒนาการทางความคิดเกี่ยวกับการรักษา และการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุมีมากกว่าหลายร้อยปี กว่าที่จะสร้างหลักเกณฑ์หรือทฤษฎีในการอนุรักษ์ได้ และทฤษฎีการ อนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ นิยมใช้แพร่หลายในปัจจุบัน จนกลายเป็นบทสรุปของหลักเกณฑ์ การ อนุรักษ์โบราณสถานสากล ส่งผลให้เกิดหลักเกณฑ์การอนุรักษ์โบราณสถานทั่วโลก ดังนั้นทุกคน ต้องมี หน้าที่คุ้มครองป้องกันสิ่งต่างๆ เหล่านี้ให้รอดพ้นจากอันตรายร้ายแรงนานัปการ

๒.๒.๖ ประเภทของโบราณสถาน

ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าผลงานทางวิชาการพบว่ามีการนิยามการหลากหลายท่านได้แบ่งประเภท ของโบราณสถาน ดังนี้

กรมศิลปากร ได้จำแนกประเภทของโบราณสถานตามลักษณะของการก่อสร้าง ไว้ดังนี้

๑. โบราณสถานสัญลักษณ์แห่งชาติ (National Historic Landmarks) หมายถึง โบราณสถานใดก็ตามที่มีความสำคัญสูงสุด หากชาติชาติซึ่งโบราณสถานนั้นจะเป็นการสูญเสียมาก เนื่องจากโบราณสถานแห่งนั้นเป็นสัญลักษณ์ของชาติหรือเป็นเอกลักษณ์ของชาติ เช่น วัดพระศรีรัตน ศาสดาราม วัดอรุณราชวราราม เป็นต้น

๒. อนุสาวรีย์แห่งชาติ (National Historic Statues) หมายถึง อนุสรณ์สถานที่ได้สร้างขึ้น เพื่อบุคคลหรือเรื่องราวที่ประชาชนจะต้องระลึกด้วยกัน อนุสาวรีย์แห่งชาติอาจมีได้ มีอายุเก่าแก่ เนื่องจากการจัดสร้างขึ้นใหม่ในสมัยหลัง แต่ตัวแทนของเรื่องราวของบุคคลที่สำคัญยิ่งใน ประวัติศาสตร์ หรือเป็นที่เคารพอย่างสูงในชาติ เช่น ศาลหลักเมือง พระบรมรูปทรงม้า เป็นต้น

๓. อาคารสถาปัตยกรรมแห่งชาติ (National Historic Building) หมายถึง อาคารและ สิ่งก่อสร้างทางสถาปัตยกรรมและวิศวกรรม อันทรงไว้ซึ่งคุณค่าอย่างสูงในทางศิลปะสถาปัตยกรรม วิศวกรรม แสดงถึงการประดิษฐ์คิดค้นใหม่ๆ ในยุคอดีต ซึ่งมีผลต่อการดำเนินชีวิตในปัจจุบันหรือเกี่ยว พันธ์ กับบุคคลสำคัญหรือเหตุการณ์ที่สำคัญของชาติ เช่น พระที่นั่งอนันตสมาคมสะพานปฐมบรมราชา นุสรณ์ (สะพานพุทธฯ) เป็นต้น

๔. ประวัติศาสตร์ (National Historic Districts) หมายถึง พื้นที่ที่กำหนดขอบเขตได้พื้นที่ หนึ่งด้วยความหนาแน่นทางสถาปัตยกรรม เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ การวางผังเมืองหรือ

^{๒๔} ไชแสง สุชะวัฒนะ, การอนุรักษ์โบราณสถานและงานสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรม, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๘), หน้า ๓๑.

สภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น โดยมีอาคาร สิ่งก่อสร้างถนนหนทาง และองค์ประกอบอื่นอันให้พื้นที่ อยู่ร่วมกันทั้งสิ้น โดยรูปแบบหรือเนื้อหาเรื่องราวความสำคัญของพื้นที่นั้น ดังนี้

- ย่านประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม
- ย่านประวัติศาสตร์การพาณิชย์
- ย่านประวัติศาสตร์การอุตสาหกรรม
- ย่านประวัติศาสตร์พื้นถิ่น
- เขตพื้นที่ทางโบราณคดี

ประวัติศาสตร์นั้นๆ จะต้องแสดงให้เห็นถึงสาระสำคัญของพื้นที่โดดเด่นยิ่งกว่าย่านประวัติศาสตร์ระดับท้องถิ่นทั่วไป เช่น ย่านประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมกรุงรัตนโกสินทร์ ย่านประวัติศาสตร์การพาณิชย์ภูเก็ต เป็นต้น

๕. อุทยานประวัติศาสตร์แห่งชาติ (National Historic Parks) หมายถึงพื้นที่กำหนดขอบเขตให้พื้นที่หนึ่งซึ่งมีเนื้อหาประวัติศาสตร์องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมวิจิตรกรรมรวมถึงสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นและโดยธรรมชาติที่มนุษย์ใช้งาน อันทำให้สาระทางประวัติศาสตร์และการควบคุมพิทักษ์รักษาพื้นที่ประวัติศาสตร์ให้ดำรงไว้ได้ อุทยานประวัติศาสตร์ เช่น อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย อุทยานประวัติศาสตร์อยุธยา เป็นต้น

๖. นครประวัติศาสตร์แห่งชาติ (National Historic Cities) หมายถึง เมืองและนครซึ่งกำหนดขอบเขตการตั้งถิ่นฐานได้ อาจด้วยกำแพงเมือง คูน้ำ คันดิน อันแสดงถึงหลักฐานความเป็นเมืองหรือนคร ซึ่งมีแบบอย่างทางวัฒนธรรม อารามทางศาสนาผังเมือง สาระสำคัญทางประวัติศาสตร์และองค์ประกอบของ เมืองสถาปัตยกรรม วิจิตรกรรม ผังเมือง หรือวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ซึ่งยังคงเห็นได้ในปัจจุบันอันโดดเด่นและมีคุณค่ามากกว่าเมืองอื่นใด เช่น เมืองสุโขทัย เมืองเชียงใหม่ เมืองเชียงแสน เป็นต้น

๗. ซากโบราณสถานและแหล่งโบราณคดีประวัติศาสตร์แห่งชาติ (Trace of National Archaeology or National Historic Sites) หมายถึง แหล่งโบราณคดีประวัติศาสตร์ และ โบราณสถาน ซึ่งเป็นหลักฐานแสดงถึงประวัติศาสตร์อันสำคัญยิ่งของชาติในช่วงเวลานั้นในอดีต เช่น สร้างปราสาทหินต่างๆซากเมืองสุโขทัยอยุธยา เป็นต้น^{๒๕}

สำนักโบราณคดี ได้แบ่งประเภทของโบราณสถานไว้ ๒ ประเภทตามคุณค่าและ ความสำคัญ เพื่อการบริหารจัดการ

๑. โบราณสถานระดับชาติ ได้แก่ โบราณสถานที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี ศิลปะ สถาปัตยกรรม วิชาการ สังคมหรือชาติพันธุ์วิทยา ซึ่งมีความสำคัญผูกพันอย่างแน่นแฟ้น ในระดับชาติ ไม่เฉพาะชุมชนในท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่งเท่านั้น

^{๒๕} กรมศิลปากร, **ทฤษฎีและแนวปฏิบัติ การอนุรักษ์อนุสรณ์สถานแหล่งโบราณคดี**, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๓๓), หน้า ๑๗.

๒. โบราณสถานระดับท้องถิ่น ได้แก่ โบราณสถานที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี ศิลปะ สถาปัตยกรรม วิชาการ สังคมหรือชาติพันธุ์วิทยา ซึ่งมีความสำคัญผิวพรรณอย่างแน่นแฟ้นในระดับชุมชน หรือเฉพาะท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่ง^{๒๖}

กรมศิลปากร ได้จัดตั้งคณะกรรมการลำดับความสำคัญโบราณสถานเมื่อวันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๔ เพื่อประโยชน์ในการดูแลรักษาโบราณสถานอันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของ ไทย โดยมีหน้าที่ดังนี้ คือ กำหนดหลักเกณฑ์เพื่อการนำเสนอขึ้นทะเบียนและการจัดลำดับความสำคัญ โบราณสถาน การกำหนดเกณฑ์มาตรฐานของบุคลากร งบประมาณ และการบริหารจัดการ โบราณสถานแต่ละระดับและดำเนินงานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ดังนี้ จึงได้จัดลำดับความสำคัญโบราณสถาน โดยแบ่งออกไว้ดังต่อไปนี้

๑. การจัดลำดับคุณค่าความสำคัญของโบราณสถานเพื่อเสนอขึ้นทะเบียนหรือบัญชีโบราณสถาน

๑.๑ สมบัติแห่งชาติ มีคุณค่าความสำคัญเยี่ยมยอดในระดับชาติ เสนอให้ขึ้นทะเบียนโบราณสถาน

๑.๒ มรดกทางวัฒนธรรมสำคัญ มีคุณค่าความสำคัญในระดับภูมิภาค เสนอให้ขึ้นทะเบียน โบราณสถาน

๑.๓ ทางวัฒนธรรมมีคุณค่าในระดับท้องถิ่น เสนอให้ขึ้นทะเบียนโบราณสถาน

๑.๔ อาคารสถานที่อนุรักษ์ มีความสำคัญด้านประวัติศาสตร์หรือศิลปะสถาปัตยกรรม แต่ มีความสำคัญในอันดับรองลงมาจากอันดับที่ ๓ เสนอให้ขึ้นบัญชีโบราณสถาน

๒. การจัดลำดับศักยภาพในการอนุรักษ์เพื่อการตรวจตราและการดูแลรักษา

๒.๑ ศักยภาพสูง ได้แก่ โบราณสถานที่มีความพร้อม หรือสมควรอย่างยิ่งที่จะได้รับการ อนุรักษ์มาก

๒.๒ สภาพปานกลาง ได้แก่ โบราณสถานที่มีความพร้อมหรือสมควรอย่างยิ่งที่จะได้

๒.๓ ศักยภาพต่ำ ได้แก่ โบราณสถานที่มีความพร้อม หรือสมควรอย่างยิ่งที่จะได้รับการ อนุรักษ์ต่ำ

๓. การจัดลำดับการดำเนินงานอนุรักษ์ เพื่อตรวจสอบและการดูแลรักษา โดยพิจารณาจากความเสี่ยงต่อการเสื่อมสภาพ

๓.๑ เร่งด่วน ได้แก่ โบราณสถานที่มีความเสี่ยงต่อการเสื่อมสภาพมาก ต้อง ดำเนินงาน อนุรักษ์โดยด่วน

๓.๒ จำเป็นแต่ไม่เร่งด่วน ได้แก่ โบราณสถานที่มีความเสี่ยงต่อการเสื่อมสภาพปาน กลาง ดำเนินการอนุรักษ์ในลำดับถัดจากกลุ่มที่ ๑

^{๒๖} สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร, คู่มือการดูแลรักษาโบราณสถาน, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (นนทบุรี : โรงพิมพ์วารสารส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น, ๒๕๕๐), หน้า ๑๖.

๓.๓ ยังไม่มีความจำเป็น ได้แก่ โบราณสถานที่มีความเสี่ยงต่อการเสื่อมสภาพน้อย รอดำเนินการในลำดับหลังได้^{๒๗}

ปรีชา กาญจนาคม แบ่งโบราณสถานออกตามการใช้ประโยชน์ในปัจจุบันแบ่งเป็น ๒ ประเภทใหญ่ๆ คือ

๑. โบราณสถานที่ล้าแล้ว ได้แก่ โบราณสถานที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์ของการก่อสร้าง และไม่มีคนอยู่อาศัยและใช้ประโยชน์แล้ว

๒. โบราณสถานที่ยังไม่ร้าง ได้แก่ โบราณสถานที่ยังใช้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์ของการก่อสร้าง และยังมีคนอยู่อาศัย หรือเข้าไปใช้ประโยชน์อยู่^{๒๘} สรุปได้ว่า การแบ่งประเภทโบราณสถานมีหลายลักษณะที่แตกต่างกันไป เนื่องจาก การอนุรักษ์โบราณสถานต่างๆ มีข้อจำกัดที่ต่างกัน เช่น อาคารประวัติศาสตร์กับย่านประวัติศาสตร์ อุทยานประวัติศาสตร์ แม้จะถูกจำกัดให้อยู่ในกรอบการอนุรักษ์ที่เหมือนกันแต่มีวิธีการผ่อนปรน แตกต่างกันไปตามลักษณะของโบราณสถานประเภทนั้นๆ และมีเทคนิคที่ต่างกันในการ ดูแลรักษา ดังนั้น การแบ่งประเภทของโบราณสถาน จึงเป็นการแบ่งเพื่อความสะดวกในการบริหาร จัดการและดูแลรักษาตามสภาพของโบราณสถานต่างๆ นั่นเอง

๒.๒.๗ กระบวนการอนุรักษ์โบราณสถาน

การอนุรักษ์โบราณสถานเป็นกระบวนการใหญ่ในการจัดการโบราณสถานเพื่อให้คงอยู่และสามารถก่อให้เกิดประโยชน์ต่อเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมต่อไปซึ่งวิธีการดำเนินการอนุรักษ์โบราณสถานอย่างครบกระบวนการและถูกวิธีนั้นมีขั้นตอนดังนี้

๑. ขั้นป้องกันสภาพเสื่อมสภาพ
๒. ขั้นการรักษาสภาพ
๓. ขั้นการเสริมความแข็งแรง
๔. ขั้นการบูรณะ
๕. ขั้นการจำลองแบบ
๖. ขั้นการสร้างขึ้นใหม่
๗. ขั้นการประยุกต์การใช้สอย^{๒๙} กรมศิลปากร ๒๕๓๓ ๙๗-๙๘

๑. เกณฑ์มาตรฐานทั่วไปในการอนุรักษ์สากลที่ได้นำมาปรับใช้เป็นแนวทางในการอนุรักษ์โบราณสถานประกอบด้วย

^{๒๗} กรมศิลปากร อ่างใน กรรณิการ์ สุธีรัตนภิรมย์, “พัฒนาการแนวคิดและวิธีอนุรักษ์โบราณสถาน ในประเทศไทย”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๘), หน้า ๑๓-๑๔.

^{๒๘} ปรีชา กาญจนาคม, การขุดค้นแหล่งโบราณคดียุคโลหะตอนปลาย, (กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๗), หน้า ๙๐.

^{๒๙} กรมศิลปากร, ทฤษฎีและแนวปฏิบัติการอนุรักษ์อนุสรณ์สถานและแหล่งโบราณคดี, (กรุงเทพมหานคร:กองโบราณคดี กรมศิลปากร ,๒๕๓๓) หน้า ๙๗ - ๙๘.

๑) เกณฑ์มาตรฐานทั่วไปในการอนุรักษ์โบราณสถานประกอบด้วย การปรับปรุงอาหารเพื่อประโยชน์ใช้สอย

๒) การสงวนรักษาทางสถาปัตยกรรม

๓) การบูรณะ

๔) การปฏิสังขรณ์

๒. เกณฑ์มาตรฐานทั่วไปสำหรับโครงการอนุรักษ์สถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ต่างๆ โดยเฉพาะสถานที่ที่ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์แห่งชาติ เช่น

๒.๑ ให้มีความพยายามอย่างมีเหตุผลที่จะนำสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์มาใช้ประโยชน์ได้อย่างเหมาะสม โดยให้มีการเปลี่ยนแปลงน้อยที่สุด

๒.๒ การไม่ให้มีการทำลายลักษณะดั้งเดิมของสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์นั้น

๒.๓ ต้องไม่ให้มีการบิดเบือนหลักฐานต่างๆ เป็นสมัยที่เก่ากว่าที่เป็นจริง

๒.๔ ต้องใช้วิธีประณีตที่สุดในการทำความสะดวกผิวดินหน้าของอาคารและสิ่งก่อสร้างเพื่อ ไม่ทำลายวัสดุทางประวัติศาสตร์ เป็นต้น

๓. มาตรฐานเฉพาะสำหรับการสงวนรักษาสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ต่างๆ เป็นมาตรฐานที่หลายประเทศนิยมใช้เป็นแนวทางปฏิบัติและกรมศิลปากรได้นำมาประยุกต์ใช้เพื่อสนอง ตามระเบียบกรมศิลปากรว่าด้วยการอนุรักษ์โบราณสถาน พ.ศ.๒๕๒๘ และพระราชบัญญัติ โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ.๒๕๐๔ โดยมีมาตรฐานการ ปฏิบัติงานดังต่อไปนี้

มาตรฐาน ๑ การเข้าถึงกรรมสิทธิ์ ผู้รับผิดชอบต้องดำเนินการในเรื่องการเข้าถึง กรรมสิทธิ์ หรือให้ได้มาซึ่งสิทธิเฉพาะก่อนจึงสามารถเข้าปฏิบัติการอนุรักษ์ได้

มาตรฐาน ๒ การป้องกัน คือ การใช้มาตรการต่างๆ ที่เหมาะสมเพื่อให้เกิดผลในการ ปกป้อง หรือคุ้มครองสภาพทางกายภาพของสถานที่ให้พ้นจากการเสื่อมสภาพผุพัง การสูญหาย หรือ การถูกทำอันตราย เช่น จากภาวะอากาศหรือภัยธรรมชาติ สัตว์หรือมนุษย์

มาตรฐาน ๓ การเสริมสร้างความมั่นคงหรือการอนุรักษ์ทางวิทยาศาสตร์ คือการใช้ มาตรการต่างๆ ที่เหมาะสมเพื่อให้สถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์มีความสามารถทนต่อการ เปลี่ยนแปลง ทางสภาพภูมิอากาศได้สืบต่อไปหรือเป็นการทำให้โครงสร้างทางสถาปัตยกรรมที่ไม่ แข็งแรงปลอดภัยหรือ ที่มีการเสื่อมสภาพให้มีความมั่นคงขึ้นโดยไม่เปลี่ยนแปลงรูปทรงหรือเพิ่มเติม

มาตรฐาน ๔ การสงวนรักษา คือ การใช้มาตรการต่างๆ ที่เหมาะสมเพื่อที่จะดำรงไว้ซึ่ง รูปทรงของอาคาร บุรณภาพ และวัสดุก่อสร้างรวมถึงลักษณะและชนิดของพันธุ์ไม้ตกแต่งเดิมบนที่ตั้ง ให้คงอยู่ตามที่ปรากฏในปัจจุบันสืบไป

มาตรฐาน ๕ การฟื้นฟูสภาพ คือ การน าสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์กลับมาใช้ให้ เป็นประโยชน์ร่วมสมัยเท่าที่จะเป็นไปได้หรือวิธีการซ่อมแซมหรือเปลี่ยนแปลงตามความเหมาะสม ทั้งนี้ส่วน สำคัญทางประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรมและวัฒนธรรมของสถานที่นั้นต้องถูกอนุรักษ์ไว้ให้คง ได้ เช่น อาคารสำคัญ ถนน สระน้ำ เป็นต้น

มาตรฐาน ๖ การบูรณะ คือการทำให้รูปทรงหรือรายละเอียดต่างๆของสถานที่นั้นปรากฏให้เห็นเช่นที่ เคยเป็นในอดีตอาจจะเป็นการเอาส่วนต่อเติมที่สร้างขึ้นภายหลังออกหรือเป็นการเสริมทดแทนส่วน ดั้งเดิมที่ขาดหายไป

มาตรฐาน ๗ การสร้างขึ้นใหม่ คือ การสร้างเลียนแบบขึ้นมาใหม่ โดยให้มีรูปทรงและรายละเอียดต่างๆเหมือนกับสิ่งก่อสร้างหรือวัตถุที่เคยมีในอดีต การสร้างใหม่นี้กระทำได้ในกรณีที่มีความจำเป็นและวิธีการปฏิบัตินี้ยังหมายรวมถึงการสร้างเลียนแบบแม้เพียงบางส่วนของสิ่งเหล่านั้น ด้วย นอกจากนี้กรรมวิธีอะนัสติโลซิส หรือกรรมวิธีรื้อแล้วเสริมโครงสร้างโดยเทคโนโลยีสมัยใหม่แล้ว น า ชิ้นส่วนกลับเข้าที่เดิมซึ่งโบราณสถานประเภทหินและศิลาแลงที่สำคัญในประเทศไทยนิยมปฏิบัติ นั้นมีขั้นตอนการดำเนินการอยู่ในมาตรฐานนี้

มาตรฐาน ๘ การอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังคือ การสงวนรักษาจิตรกรรมของเดิมไว้ให้มีสภาพรวมทั้งการป้องกันและบำรุงรักษาทั้งโดยทางกฎหมาย การปฏิบัติการทางเทคนิค การเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ และการส่งเสริมให้มีการพัฒนาประเทศไทยการใช้ประโยชน์จากคุณค่าต่างๆของจิตรกรรมฝาผนังให้กว้างขวางและได้ประโยชน์สูงสุด มาตรฐาน ๙ การอนุรักษ์ประติมากรรมติดที่ประติมากรรมติดที่หมายถึงลวดลาย เครื่องประดับปูนฉาบหรือปูนปั้นตกแต่งอาคารต่างๆรวมทั้งวัสดุที่ได้จากการขุดค้นในสนามทั้งลักษณะ ลอยตัว นูนต่ำ นูนสูง โดยการปั้น หล่อ หรือสลักด้วยวัสดุต่างๆเช่น หิน ดินเผา หรือปูนปั้น เป็นต้น การ อนุรักษ์ประติมากรรมติดที่เป็นการปฏิบัติการทางเทคนิคและวิทยาการด้านวิทยาศาสตร์ซึ่งประยุกต์เข้ากับ เทคนิคประติมากรรม ผู้ปฏิบัติงานจะต้องทำการศึกษา วิเคราะห์ให้เข้าใจปัญหาของความชำรุด วิธีแก้ไข และป้องกันที่ดีที่สุดจะทำให้ประติมากรรมแห่งนั้นมีสภาพสะอาด สวยงามและมั่นคง มาตรฐาน ๑๐ ว่าด้วยการอนุรักษ์เมืองประวัติศาสตร์และย่านประวัติศาสตร์ในเมือง มีเกณฑ์มาตรฐานวิธีการและมาตรการในการอนุรักษ์ เช่น

๑. การวางแผนการอนุรักษ์เมืองและย่านประวัติศาสตร์ ควรดำเนินการภายใต้ การศึกษาในหลายแง่มุม

๒. การใช้ประโยชน์และประกอบกิจกรรมใหม่ๆต้องเข้ากับลักษณะของเมืองหรือ ย่านประวัติศาสตร์นั้น

๓.ความสัมพันธ์ระหว่างประวัติศาสตร์และตัวเมืองต้องกลมกลืนกัน

๔. การอนุรักษ์ได้รับความสนับสนุนจากประชาชนในพื้นที่

๕. การดูแลรักษาอย่างต่อเนื่องเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง เป็นต้น

มาตรฐาน ๑๑ การอนุรักษ์แหล่งโบราณคดี – ประวัติศาสตร์ หมายถึง พื้นที่อันเป็น ชุมชน หัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างก่อนประวัติศาสตร์กับประวัติศาสตร์ซึ่งสภาพโดยทั่วไปไม่มีอาคาร สถาปัตยกรรมที่เห็นรูปร่างเด่นชัด หลักฐานต่างๆ นั้นจมอยู่ใต้ดิน การอนุรักษ์ต้องพิจารณารักษาสภาพทางนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อมด้วยเพราะการอยู่อาศัยของคนในอดีตนั้นต้องมีพื้นฐาน ๓ ประการ คือที่ดินที่อุดมสมบูรณ์ มีน้ำเป็นปัจจัยพื้นฐานเพียงพอ และมีป่าซึ่งสามารถนำอาหารมาบำรุง ชีวิตได้ เกณฑ์มาตรฐานเพื่อการอนุรักษ์ เช่น

๑. ใช้มาตรการทางกฎหมายในการสงวนรักษาพื้นที่ไว้
๒. เมื่อทำการขุดค้นในพื้นที่แล้วเสร็จให้ประกาศขอบเขตการขึ้นทะเบียน
๓. วัตถุที่ได้จากการขุดค้นรัฐต้องจัดทำทะเบียนควบคุมไว้เป็นทรัพย์สินของชาติ

มาตรฐาน ๑๒ แนวทางการพัฒนาข้อมูลภูมิสถาปัตยกรรมคือ การพัฒนา สภาพแวดล้อม พื้นที่นั้นๆ เป็นการดำเนินการเพื่อจัดระบบ ระเบียบ สร้างความสวยงามและส่งเสริม ความสำคัญของ โบราณสถานหรือพื้นที่ประวัติศาสตร์อันเป็นเนื้อหาหลักของพื้นที่นั้นๆ และกิจกรรม อื่นๆ ที่เกี่ยวข้องเช่น เพื่อกำหนดหนทางการท่องเที่ยว เป็นต้น

มาตรฐาน ๑๓ การสงวนรักษาสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ทุกประเภทจำเป็นต้องใช้ ผู้ชำนาญการหลายคน การดำเนินงานของกรมศิลปากรในปัจจุบันได้กำหนดการสงวนรักษาที่สำคัญ ทาง ประวัติศาสตร์ทุกประเภทว่าจำเป็นต้องใช้ผู้ชำนาญการหลายคนการบูรณะโบราณแต่ละแห่งต้อง ขึ้นอยู่ กับสภาพของโครงการ ผู้อำนวยการจะกำหนดขั้นตอนต่างๆที่จำเป็นนับตั้งแต่แบบการประมวล ทำสัญญา การบูรณะไปจนถึงงานต่างๆ ของกลุ่มผู้ชำนาญการ

มาตรฐาน ๑๔ มาตรฐานอนุสรณ์แห่งชาติ (โบราณสถาน) ที่กรมศิลปากรประกาศขึ้น ทะเบียนควรดำเนินการให้ได้มาตรฐาน ดังนี้

๑. อาคารสถาปัตยกรรมหรือซากโบราณสถานทั้งหมดควรได้รับการขุดแต่งและ บูรณะ (ตามแต่กรณี) ให้มั่นคงถาวร
๒. มีรั้วแสดงอาณาเขตเพื่อป้องกันการบุกรุก กับตราเครื่องหมายการขึ้นทะเบียน เป็น โบราณสถานแห่งชาติ
๓. สภาพแวดล้อมบริเวณ ควรได้รับการปรับปรุง เช่น มีพื้นสนามหญ้าและทางเข้ามี ทาง ระบายน้ำป้องกันน้ำท่วมมีไม้ร่มเงาที่ไม่บดบังโบราณสถานมีม้านั่งพักผ่อน เป็นต้น
๔. มีไฟฟ้าส่องสว่างในเวลากลางคืน
๕. ควรมีการจ้างเหมาหรือคนงานรักษาความสะอาดเป็นประจำ
๖. มีแผนผังแสดงบริเวณรอบทั้งป้ายอธิบายประวัติอาคารแต่ละหลังและเรื่องราว เหตุการณ์ ที่เกี่ยวข้อง

๗. มีคู่มือสั้นๆสำหรับนักท่องเที่ยวซื้อเป็นเอกสารที่ระลึกรวมถึงโปสการ์ด เป็นต้น อย่างไรก็ตาม วิธีการอนุรักษ์โบราณสถานในปัจจุบันไม่สามารถกำหนดเป็นกฎเกณฑ์ตายตัวได้เพราะ การอนุรักษ์ เป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ผสมกันอีกทั้งประเภทโบราณสถานยังมีความแตกต่างกันวิธีการ อนุรักษ์และเกณฑ์ มาตรฐานทั่วไปในการอนุรักษ์โบราณสถานจึงสามารถปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมแต่ต้องยึดถือใน วัตถุประสงค์ของการอนุรักษ์นั้นคือเพื่อคงคุณค่าและป้องกันไม่ให้เกิดความเสียหายไปใน อนาคต

๒.๓ แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาการท่องเที่ยวแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว

๒.๓.๑ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว

๒.๓.๑.๑ แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยว

ผู้วิจัยได้ศึกษาเกี่ยวกับการท่องเที่ยวและการจัดการท่องเที่ยว ซึ่งอธิบายถึงมนต์เสน่ห์ของคำว่าท่องเที่ยวรวมถึงมิติอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

ความหมายของการท่องเที่ยว

การท่องเที่ยวตามความหมายในภาษาไทยนั้น ใช้คำว่า “ไปเที่ยว” มีความหมายว่าการเดินทางไปยังสถานที่ใดที่หนึ่งทั้งใกล้และไกลเพื่อความสนุกสนานเพลิดเพลิน ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๔ และ พ.ศ. ๒๕๒๕ ให้ความหมาย ของคำว่าท่องเที่ยว หมายถึง เที่ยวไปเมื่อแยกดูความหมายเฉพาะคำได้ความหมาย ดังนี้ “ท่อง” หมายถึง เดินก้าวไปในน้ำ “เที่ยว” หมายถึง กริยาที่ไปทีไหนทีนี้เรื่อยไป มักใช้พูดประกอบกริยาอื่น เช่น เดินเที่ยว เทร็ดเตร่ไปหาความสนุกเพลิดเพลิน ตามที่ต่างๆ คำว่า “การท่องเที่ยว” เป็นคำที่มีความหมายกว้างขวาง ซึ่งไม่ได้หมายความว่าเฉพาะเพียง การเดินทางเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ หรือเพื่อสนุกสนานบันเทิงเริงรมย์เท่านั้น หากแต่การเดินทางเพื่อการประชุมสัมมนา เพื่อศึกษาหาความรู้ เพื่อการกีฬา เพื่อการติดต่อธุรกิจ ตลอดจนการเยี่ยม เยียนญาติพี่น้อง ก็นับเป็นการท่องเที่ยวทั้งสิ้น^{๓๐}

ดังนั้นความหมายของ “การท่องเที่ยว” (Tourism) ตามนิยามสากล จึงหมายถึง ผลรวมของปรากฏการณ์ต่างๆ และความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจากการปฏิสัมพันธ์ระหว่างนักท่องเที่ยว กับธุรกิจและบริการต่างๆ อีกด้วย

การท่องเที่ยวและการเดินทางไว้ในหนังสือ “ปฐมบทแห่งการท่องเที่ยว” ว่าการท่องเที่ยวเป็นเรื่องของการเดินทาง ถ้าไม่มีการเดินทางก็ไม่มีการท่องเที่ยวและการเดินทางได้มีผู้ดำเนินการท่องเที่ยวเกี่ยวกับการเดินทางปนๆ กัน บางครั้งก็มักจะใช้คำว่า การท่องเที่ยวให้มีความหมายถึงทั้งการท่องเที่ยวและการเดินทาง สำหรับการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ใช้ชื่อในภาษาอังกฤษว่า Tourism Authority of Thailand ส่วนการท่องเที่ยวประเทศอังกฤษใช้ชื่อว่า British Tourist Authority มีบาง คำใช้คำ การเดินทางให้มีความหมายถึงทั้งการเดินทางและการท่องเที่ยว เช่น องค์การท่องเที่ยว ระหว่างประเทศ ซึ่งจัดตั้งขึ้นหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ เรียกชื่อว่า International Union of Official Travel Organization (IUOTO) สถาบันอุดมศึกษาของมหาวิทยาลัยฮาวายสอนวิชาการท่องเที่ยว ชื่อว่า School of Travel Industry Management และสมาคมการท่องเที่ยวสำหรับภาคพื้นแปซิฟิก พิกได้ชื่อว่า Pacific Area Travel Association ซึ่งสรุปความหมายของคำว่า Tourism ไว้ดังนี้

Tourism

๑. การท่องเที่ยว

^{๓๐} การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, นโยบายและแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยว, (กรุงเทพฯ : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย), ๒๕๔๑, หน้า ๒๕.

๒. การเดินทางเพื่อความสราญใจ

๓. การบริหารงานธุรกิจเกี่ยวกับการท่องเที่ยว

Tourism

๑. นักท่องเที่ยว

๒. ผู้เดินทางจากจุดหนึ่งไปยังอีกจุดหนึ่งเพื่อไฝหาสุขารมณ์ หรือ เพื่อ ความรู้เกี่ยวกับ วัฒนธรรมและกลับมาที่จุดเริ่มต้น

๓. (เป็นคุณศัพท์) เกี่ยวกับการท่องเที่ยว ให้บริการแก่นักท่องเที่ยว เหมาะสมสำหรับการท่องเที่ยว

๔. (เป็นกริยา) ท่องเที่ยว

Tour

๑. เส้นทางที่ผู้เดินทางใช้เดินทางโดยตั้งต้นจากที่พักอาศัย แล้วกลับมา ที่เดิม

๒. (เป็นกริยา) เดินทางตามนัยของความหมายที่ ๑

คำว่า Tour ในภาษาอังกฤษเดิมเป็นคำในภาษาฝรั่งเศสซึ่งพัฒนามาจากคำ Tornus ในภาษาลาติน โดยนักศึกษาของชาวอังกฤษได้นำคำว่า Tour๑ ไปใช้ในภาษาอังกฤษ

โดยกล่าวว่าคนผู้ที่จะได้รับการศึกษาอย่างสมบูรณ์จะต้องเข้าไปท่องเที่ยวในประเทศต่างๆในยุโรปให้ทั่วถึง เขาใช้คำว่า To make a grand tour และต่อมาคำว่า Tourism ซึ่งหมายถึง “ลัทธิการท่องเที่ยวเพื่อการศึกษา” ที่เกิดขึ้นและขยายตัวขึ้น อันหมายถึง การท่องเที่ยวทั่วไป สำหรับในอังกฤษ การท่องเที่ยวเป็นกิจกรรมที่มีคนมานานแล้วแต่ในภาษาอังกฤษใช้คำว่า Travel อย่างไรก็ดี หม่อมหลวง ต้อย ชุมสาย ได้กล่าวว่า แม้คำว่า Tour กับคำว่า Travel จะเป็นคำที่มี ความหมายเกือบเหมือนกันก็จริง แต่เมื่อถึงคราวที่จะใช้คำ “นักท่องเที่ยว” นั้น องค์กรทุกแห่งจะใช้ คำว่า Tourist กันทั้งสิ้น ไม่มีการใช้คำว่า Traveler แต่ก็มีบางประเทศที่ยังคงใช้คำว่า Travel เมื่อการท่องเที่ยวเกิดขึ้นเป็นวิชาการขึ้นมา จึงได้จัดจำพวกของนักท่องเที่ยวตามลักษณะของการ ท่องเที่ยวดังนี้ คือ

Tourist หมายถึง นักท่องเที่ยวที่เดินทางจากที่พักอาศัยของตนแล้วกลับมาเกิน ๒๔ ชั่วโมง และได้ไปพักแรมที่ไหนแห่งหนึ่งชั่วคาบเวลาหนึ่ง บางประเทศเรียกว่า Night Visitor

Excursionist หมายถึง นักท่องเที่ยวแบบเข้าไปเย็นกลับ หรือกลับมาถึงบ้านภายใน ๒๔ ชั่วโมง โดยไม่พักแรม ณ ที่ใด บางประเทศเรียก Day Visitor

Visitor มีความหมายอย่างเดียวกับ Tourist แต่กะที่ประเทศหนึ่งเรียกนักท่องเที่ยวจากประเทศอื่นที่เข้ามาในประเทศตน และบางทีก็เรียก Foreign Visitor นอกจากนี้ประเทศที่ใช้คำว่า Visitor แทน Tourist มักจะใช้คำว่า Tourist หรือ Domestic Tourist ซึ่งหมายถึงนักท่องเที่ยวที่มี ภูมิลำเนาอยู่ในประเทศหนึ่งแล้วท่องเที่ยวแต่เฉพาะภายในประเทศของตน

ดังนั้น คำว่า การท่องเที่ยว จึงมิได้เป็นคำที่มีความหมายอย่างธรรมดาเพียงการท่องเที่ยว เพื่อพักผ่อนหย่อนใจหรือเพื่อความสนุกสนานเท่านั้น ยังหมายถึง การเคลื่อนย้ายประชากรจากแห่ง หนึ่งไปยังอีกแห่งหนึ่งที่เป็นกระบวนการที่มีความสัมพันธ์ต่อกัน มีกิจกรรมร่วมกัน มีความสัมพันธ์ที่ ดีต่อกัน

ได้รับความรู้ความสนุกสนานเพลิดเพลิน ไม่ว่าจะเป็นการเดินทางทั้งภายในประเทศหรือ เดินทางระหว่างประเทศในปัจจุบันจึงเป็นธุรกิจที่กว้างขวาง

“การท่องเที่ยว” ไว้ในหนังสือ ภูมิศาสตร์การท่องเที่ยวไว้ ๓ ประการ คือ

๑. เดินทางจากถิ่นที่อยู่อาศัยไปยังที่อื่นชั่วคราว
๒. เดินทางด้วยความสมัครใจ
๓. เดินทางด้วยจุดหมายใด ๆ ก็ได้ ที่มีค่าใช้จ่ายเพื่อการประกอบอาชีพหรือหารายได้^{๓๑}

สำหรับคำว่า “ทัศนจักร” หม่อมหลวงดุษฎี ชุมสาย ได้อธิบายใน “ปฐมบทแห่งวิชาการท่องเที่ยว” ว่า เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๐ คณะรัฐมนตรีได้พิจารณาคำว่า “ท่องเที่ยว” หรือ “เที่ยว” ซึ่งเดิมมีความหมายเป็นนัยไปในเชิงเที่ยวเตร่เหลวไหล จึงได้ให้นักปราชญ์ในสมัยนั้นคิดคำใหม่ขึ้นมาและ เสร็จในกรม กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ได้ประทานคำว่า ทัศนจักร สำหรับเรื่องการเที่ยวและคำ ว่า นักทัศนจักร สำหรับนักท่องเที่ยว และประเทศไทยก็ใช้คำนี้อยู่พักหนึ่งทั้งๆ ที่มีสำนักงาน ส่งเสริมการท่องเที่ยวซึ่งสังกัดอยู่ในกระทรวงคมนาคมในสมัยนั้น แต่ก็ไม่มีการปฏิบัติการอะไร มากนัก จนถึง พ.ศ. ๒๔๙๒ สำนักงานรัฐมนตรีจึงได้โอนสำนักงานส่งเสริมการท่องเที่ยวมาอยู่ใน สังกัดของกรมโฆษณาการ นับแต่นั้นมาคำว่า ท่องเที่ยว จึงมีความหมายติดอยู่ในภาษาไทยจนถึง ปัจจุบัน จนเรียกได้ว่าอุตสาหกรรมชนิดหนึ่ง

ต้นกำเนิดและวิวัฒนาการของการท่องเที่ยว^{๓๒} แต่เดิมในอดีตนั้น มนุษย์ยังใช้ชีวิตหรือดำรงชีวิตแบบเร่ร่อนไปตามที่ต่าง ๆ เพื่อแสวงหาแหล่งอาหารที่อุดมสมบูรณ์ เพราะยังไม่รู้จักการเก็บรักษาและถนอมอาหาร ตลอดจนต้องการความปลอดภัยจากสัตว์ร้ายและ ศัตรู โดยต้องการที่อยู่อาศัยที่สะดวกสบายกว่า เป็นประการสำคัญจนมนุษย์ได้มีการพัฒนามาโดย ลำดับ ซึ่งเป็นไปได้ว่าการเดินทางท่องเที่ยวของมนุษย์เราในปัจจุบันนั้นเป็นเพราะความอยากรู้อยากเห็น อยากเปลี่ยนแปลงบรรยากาศ อยากพักผ่อน อยากได้รับสิ่งใหม่ ๆ และเมื่อพ้นวัยไปแล้ว มนุษย์ก็ยังคงต้องการอยากรู้อยากเห็นและอยากเดินทางอยู่นั่นเอง แต่ทำได้ไม่สะดวกเพราะมีปัญหา ต่างๆ เกิดขึ้น เช่น ปัญหาการท างานมีความรับผิดชอบในเรื่องต่างๆ เพิ่มมากขึ้น แต่ก็ยังคงมี แนวโน้มที่ต้องการเดินทางท่องเที่ยวตลอดเวลา

องค์การท่องเที่ยวโลก (World Tourism Organization : WTO) ได้กำหนดความหมายของการท่องเที่ยวไว้ว่า หมายถึง การเดินทางใด ๆ ก็ตามที่มีลักษณะ ๓ ประการดังต่อไปนี้

๑. การเดินทางจากที่อยู่อาศัย ปกติไปยังที่อื่นเป็นการชั่วคราว (Temporary) แต่ไม่ใช่ไป ตั้งรกรากประจำ
๒. การเดินทางนั้นเป็นไปด้วยความสมัครใจหรือความพึงพอใจของผู้เดินทางเอง (Voluntary) ไม่ใช่เป็นการบังคับ
๓. เป็นการเดินทางด้วยวัตถุประสงค์ใดๆ ก็ตามที่มีค่าใช้จ่ายเพื่อการประกอบอาชีพหรือหา รายได้

^{๓๑} วรรณา วงษ์วานิช, ภูมิศาสตร์การท่องเที่ยว, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์), ๒๕๔๖, หน้า ๔๓.

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๙.

ดังนั้น การเดินทางเพื่อความสุขสนานบันเทิงเริงรมย์ และเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจที่เห็นชัดเจนว่าเป็นการเดินทางท่องเที่ยวแล้ว การเดินทางเพื่อประชุมสัมมนา การกีฬา การเยี่ยมเยือน ญาติมิตร ก็นับว่าเป็นการท่องเที่ยวทั้งสิ้น

นพรัตน์ สุรพลักษ์ กล่าวว่าสิ่งที่เป็นองค์ประกอบอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวที่สำคัญ คือ ทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยวสามารถแบ่งได้เป็น ๓ ประเภท คือ

ประเภทที่ ๑ ทรัพยากรท่องเที่ยวประเภทธรรมชาติ หมายถึง สภาพทางกายภาพของธรรมชาติที่มีความสวยงามหรือความน่าสนใจต่อการเดินทางไปเที่ยวชม ได้แก่ ภูเขา ป่าไม้ น้ำตก ชายทะเล เกาะแก่ง เป็นต้น

ประเภทที่ ๒ ทรัพยากรประเภท ประวัติศาสตร์ โบราณวัตถุสถาน และศาสนา หมายถึง สิ่งต่าง ๆ ที่มนุษย์เราได้สร้างสรรค์ขึ้นตามวัตถุประสงค์เพื่อประโยชน์ของมนุษย์ที่มรดกในอดีตและ ได้สร้างขึ้นมาในปัจจุบันแต่มีผลในการดึงดูดใจทางการท่องเที่ยวได้ พระราชวัง ศาสนสถาน โบราณวัตถุสถาน เป็นต้น

ประเภทที่ ๓ ทรัพยากรการท่องเที่ยวประเภทเชิงศิลปวัฒนธรรม ประเพณี และกิจกรรม หมายถึง รูปแบบการดำเนินชีวิตของผู้คนในสังคม และประเพณีปฏิบัติที่ยึดถือและสืบทอดต่อกัน มาตลอดจนกิจกรรมต่าง ๆ ที่มีผลต่อการดึงดูดใจทางการท่องเที่ยว ได้แก่ สภาพชีวิตไทยริมคลอง ตลาดน้ำ เรือนแพ หมู่บ้านชาวเขา งานเทศกาลประเพณีต่าง ๆ เป็นต้น

๒.๓.๒ แนวคิดเกี่ยวกับแหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์

๒.๓.๒.๑ ความหมายของแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ได้ให้ความหมายของการท่องเที่ยวเชิงประวัติ ศาสตร์ (Historical tourism)ว่า หมายถึง การเดินทางท่องเที่ยวไปยังแหล่งท่องเที่ยวทางโบราณคดี และประวัติศาสตร์ เพื่อชื่นชมและเพลิดเพลินในสถานที่ท่องเที่ยวได้ความรู้มีความเข้าใจต่อประวัติ ศาสตร์และโบราณคดีในท้องถิ่นบนพื้นฐานของความรับผิดชอบและมีจิตสำนึกต่อการรักษามรดกทาง วัฒนธรรมและคุณค่าของสภาพแวดล้อมโดยที่ประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมต่อการจัดการการท่องเที่ยว^{๓๓}

คำเกิง โภทอง ได้ให้ความหมายของการท่องเที่ยวเชิง ประวัติศาสตร์ (Historical Tourism)ว่า หมายถึง การไปเยี่ยมชมยังสถานที่ ท่องเที่ยวที่มีประวัติ ความเป็นมาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ โดยได้รับความรู้และความเข้าใจต่อคุณค่า ของโบราณสถานนั้น ๆ อีกทั้งยังตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของประวัติศาสตร์ มีจิตสำนึกที่ดี ในการรักษามรดกอัน ทรงคุณค่าทางวัฒนธรรม โดยที่คนในชุมชนนั้น ๆ มีส่วนร่วมในการบริหาร จัดการการท่องเที่ยว^{๓๔}

^{๓๓} การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, (อ้างใน ทิพาพร ไตรบรรณ, แนวทางการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ กรณีศึกษา หมู่บ้านอรัญญิก จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยกรุงเทพ, ๒๕๕๓), หน้า ๘.

^{๓๔} สาขาวิชาสารสนเทศศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยบูรพา, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘.

ขยายกรณี ชื่นรุ่งโรจน์ ได้ให้แนวคิดในเรื่องของการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ว่า จะต้องมียอดประกอบ ๓ ประการหรือ ๓ As คือ^{๓๕}

๑) สิ่งดึงดูดใจ (Attractions) เกิดจากสถานที่ เช่น พิพิธภัณฑ์ โบราณสถาน หมู่บ้าน ประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรมหรือสิ่งปลูกสร้างที่มนุษย์สร้างขึ้นและเหตุการณ์ที่น่าประทับใจ การประกวด การแข่งขันกีฬา เทศกาล การแสดง เป็นต้น

๒) สิ่งอำนวยความสะดวก (Amenities) ความสะดวกสบายทำให้นักท่องเที่ยวไปถึง สถานที่ได้รวดเร็วและปลอดภัยโดยมีโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ระบบขนส่ง ระบบสื่อสารระบบ สาธารณูปโภค ไฟฟ้า ประปา ทางเดินเท้า ห้องน้ำห้องอาหาร ร้านขายของที่ระลึก โรงพยาบาล ระบบ กำจัดน้ำเสีย โทรศัพท์ มัคคุเทศก์ เป็นต้น

๓) การเข้าถึง (accessibility) ระบบขนส่งประกอบด้วย เส้นทาง พาหนะ สถานี และ ผู้ประกอบการการขนส่งที่มีวัตถุประสงค์ในการลำเลียงคนและสิ่งของไปยังจุดหมายปลายทางโดย ผ่าน เส้นทาง

นางสาวอาภาวดี ทับสิทธิ์ ได้สรุปว่า การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ หมายถึง การ เดินทางของผู้คนหรือกลุ่มคนออกจากสถานที่ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยประจำไปยังท้องถิ่นอื่นโดยมี วัตถุประสงค์ เพื่อการท่องเที่ยว การแสวงหาประสบการณ์ใหม่ๆ ประกอบการเรียนรู้ การสัมผัสกับ วัฒนธรรมและวิถี ชีวิตซึ่งเป็นเอกลักษณ์โดยเฉพาะคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ความเป็นอยู่ของกลุ่มชนอื่น ความแตกต่างทาง วัฒนธรรมของชนต่างสังคมไม่ว่าจะเป็นในด้านของศิลปะสถาปัตยกรรม โบราณสถาน โบราณวัตถุ เรื่องราวและคุณค่าทางประวัติศาสตร์ รูปแบบวิถีชีวิตภาษา การแต่งกาย การบริโภค ความเชื่อ ศาสนา จารีตประเพณี ล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งที่ดึงดูดใจที่สำคัญกระตุ้นให้เกิดเป็น การท่องเที่ยวขึ้น^{๓๖}

กรมการท่องเที่ยว กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา การท่องเที่ยวเชิง ประวัติศาสตร์ (Historical Tourism) หมายถึง การเดินทางท่องเที่ยวไปยังแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์และ โบราณคดีเพื่อชื่นชมและเพลิดเพลินในสถานที่ท่องเที่ยวซึ่งได้ความรู้ความเข้าใจต่อ ประวัติศาสตร์ และ โบราณคดีในท้องถิ่นบนพื้นฐานของความรับผิดชอบและมีจิตสำนึกต่อการรักษา มรดกทางวัฒนธรรมและ คุณค่าของสภาพแวดล้อมโดยที่ชุมชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมต่อการบริหาร จัดการท่องเที่ยว ซึ่งการ ท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์นั้นอาจจัดรายการเส้นทางท่องเที่ยวตามรอย ประวัติศาสตร์ต่างๆ อาทิ ทั่ว เส้นทางศิลปะขอม ตามรอยพ่อขุนเม็งราย เทียวอุทยานประวัติศาสตร์ ต่างๆ เป็นต้น^{๓๗}

^{๓๕} ขยายกรณี ชื่นรุ่งโรจน์, อ่างใน ทศพล ชื่นอุปการณันท์, แนวทางการจัดการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ เมืองเก่าลพบุรีอย่างยั่งยืน, วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตร์, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๑๘-๑๙.

^{๓๖} อาภาวดี ทับสิทธิ์, การพัฒนาศักยภาพการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชาวญัฮกุร อำเภอลาดบัวหลวง จังหวัดชัยภูมิ, วิทยานิพนธ์ปริญญาบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๕๕), หน้า ๑๙.

^{๓๗} กรมการท่องเที่ยว กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา, คู่มือการตรวจประเมินเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิง ประวัติศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์องค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, ๒๕๕๗), หน้า ๒.

สรุปว่า การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ หมายถึง การเดินทางไปยังแหล่งท่องเที่ยว ทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์เพื่อชื่นชมและเพลิดเพลินประกอบกับได้ความรู้มีความเข้าใจต่อประวัติศาสตร์และโบราณคดีในท้องถิ่นซึ่งมีเอกลักษณ์โดดเด่นในท้องถิ่นนั้น ทั้งยังเป็นศูนย์รวม ทางด้านความผูกพันของคนในแต่ละยุคแต่ละสมัยในด้านสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรมรูปแบบวิถีชีวิต ภาษา การแต่งกาย การบริโภค ความเชื่อ ศาสนา จารีตประเพณีบนพื้นฐานของความรับผิดชอบและมีจิตสำนึกต่อการอนุรักษ์มรดกประวัติศาสตร์และคุณค่าของสภาพแวดล้อมโดยประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมรับผิดชอบต่อจัดการในด้านต่างๆด้วยที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งที่ดึงดูด ใจที่สำคัญกระตุ้นให้เกิดเป็นการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ขึ้น

๒.๓.๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์

การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ เป็นการท่องเที่ยวที่นักท่องเที่ยวได้ศึกษาคุณค่าทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และสังคม รวมถึงสถานที่ที่มีความผูกพันทางจิตใจของชนรุ่นหลัง เพื่อชื่น ชมและเรียนรู้ประวัติศาสตร์และโบราณสถานในแหล่งท่องเที่ยว นั้น บนพื้นฐานของความรับผิดชอบต่อ และมีจิตสำนึกต่อการรักษามรดกทางวัฒนธรรมและคุณค่าของสภาพแวดล้อม โดยที่ชุมชนในท้องถิ่น มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการการท่องเที่ยว

ผู้วิจัยได้ศึกษาและรวบรวมแนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ ของนักวิชาการ ไว้ดังนี้

วัลย์ลิกา จงปัทนา ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ไว้ (Historical Tourism) หมายถึง การเดินทางท่องเที่ยวไปยังแหล่งท่องเที่ยวทางโบราณคดีและ ประวัติศาสตร์ เพื่อชื่นชมและเพลิดเพลินในสถานที่ท่องเที่ยว ได้ความรู้มีความเข้าใจต่อประวัติศาสตร์ และโบราณคดี ในท้องถิ่นบนพื้นฐานของความรับผิดชอบต่อและมีจิตสำนึกต่อการรักษามรดกทาง วัฒนธรรมและคุณค่าของสภาพแวดล้อมโดยที่ประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมต่อการจัดการการท่องเที่ยว^{๓๔}

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ได้ให้ความหมายของการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ (Historical tourism) ว่า หมายถึง การเดินทางท่องเที่ยวไปยังแหล่งท่องเที่ยวทาง โบราณคดีและประวัติศาสตร์เพื่อชื่นชมและเพลิดเพลินในสถานที่ท่องเที่ยวรวมทั้งได้ความรู้มีความเข้าใจต่อประวัติศาสตร์และโบราณคดีในท้องถิ่นพื้นฐานของความรับผิดชอบต่อและมีจิตสำนึกต่อการรักษามรดก ทางวัฒนธรรมและคุณค่าของสภาพแวดล้อมโดยที่ประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมต่อการท่องเที่ยวเป็นที่ยอมรับกันว่าการท่องเที่ยวเป็นหนึ่งนในอุตสาหกรรมที่นับวันก็ยิ่งมีการเจริญเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็วหลายประเทศต่างให้ความสำคัญกับการท่องเที่ยวในระดับต้นๆ เนื่องจากเล็งเห็นว่าอุตสาหกรรมท่องเที่ยวเป็นสิ่งที่สามารถสร้างงานทั้งทางตรงและทางอ้อมให้แก่ประชาชนเป็นจำนวนมาก ในอดีตจะเห็น ได้ว่าการเดินทางท่องเที่ยวจะเป็นแบบของการท่องเที่ยวแบบ "มวลชน" (Mass Tourism) เป็นการ

^{๓๔} วัลย์ลิกา จงปัทนา, การฟื้นฟูและพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ กรณีศึกษาอุทยานประวัติศาสตร์พิมายหลังเหตุการณ์อุทกภัย๒๕๕๓, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๕๔), หน้า ๑๐.

เดินทางท่องเที่ยวตามกระแสความนิยมของนักท่องเที่ยว โดยการให้ความสำคัญกับแหล่งท่องเที่ยว ยอดนิยมจึงก่อให้เกิดการไหลเข้าของนักท่องเที่ยวเป็นจำนวนมาก ในขณะที่ทรัพยากรด้านการท่องเที่ยว หรือ ตัวแหล่งท่องเที่ยวมีความสามารถในการรองรับอยู่อย่างจำกัดจนทำให้เป็นที่กล่าวกันมาก การท่องเที่ยวในรูปแบบดังกล่าวรูปแบบดังกล่าวก่อให้เกิดปัญหาทั้งในด้านการท าลายสภาวะแวดล้อม และวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นเป็นอย่างมาก จนทำให้พื้นที่แหล่งท่องเที่ยวหลายแห่งตกอยู่ในสภาพ เป็นผู้ป่วยที่ต้องใช้เวลาในการเยียวยาจึงนับว่าเป็นการเสียโอกาสในการพัฒนาด้านการท่องเที่ยวทั้งนี้ เนื่องมาจากการขาดการบริหารจัดการทรัพยากรที่ดีของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง^{๓๔}

วิทยุรย์ เหลียวรุ่งเรือง ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ว่าเป็น รูปแบบการท่องเที่ยวประเภทหนึ่งที่ได้รับคามนิยมอย่างสูงในปัจจุบัน นอกจากเมืองประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมนี้จะได้รับการวางแผนด้านการอนุรักษ์ทางประวัติศาสตร์แล้วยังมีการพัฒนาให้เกิด กิจกรรมที่หลากหลายขึ้น เช่นการจัดนิทรรศการเทศกาล การจัดแสดงแสงสี เพื่อความสนใจแก่ นักท่องเที่ยว สิ่งที่นักท่องเที่ยวให้ความสนใจท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ได้แก่ รูปแบบทางวัฒนธรรม ความเชื่อ วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ (Distinctive Cultural Patterns) รวมไปถึง ขนบธรรมเนียม ประเพณี การแต่งกาย แบบแผนในการดำรงชีวิต ศาสนา การได้เข้าไปมีส่วนร่วมในวิถีชีวิตของท้องถิ่น เป็นสิ่งที่นักท่องเที่ยวให้ความสนใจมากแต่อย่างไรก็ตามจะต้องคำนึงถึงผลกระทบที่ประชาชนใน ท้องถิ่นได้รับเป็นพิเศษ ความสนใจในศิลปะท้องถิ่น (Arts and Handcrafts) เช่น ดนตรี การละเล่น พ้อนรำและศิลปหัตถกรรมที่ผลิตขึ้น เช่น ภาพวาด ประติมากรรม เครื่องใช้ จุดมุ่งหมายแรกที่จะ พัฒนาเพื่อให้เป็นศูนย์กลางทางศิลปะคือ ตอบสนองต่อนักท่องเที่ยวและผลตอบแทนทางรายได้ต่อ ศิลปินในท้องถิ่นและรูปแบบทางสถาปัตยกรรม ประการต่อมาคือ ความสนใจต่อกิจกรรมทาง เศรษฐกิจ (Economic Activities) จากการศึกษาพบว่า ด้านการท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์และ วัฒนธรรมที่ประสบผลสำเร็จนั้นจะต้องมีการแสดงในด้านต่างๆ เช่น งานเที่ยวชุมชน อุตสาหกรรม ท้องถิ่น การแสดงสินค้าเกษตรกรรม ตลาดชุมชน ด้านความสนใจต่อเมืองและชุมชน (Urban and Community Area) ความแตกต่างของเมืองและชนบท อาคารบ้านเรือน ความเป็นอยู่ของผู้คนใน เมือง ร้านค้าร้านอาหาร สิ่งอำนวยความสะดวก สวนสาธารณะ พิพิธภัณฑ์ อาคารสาธารณะสำหรับ นักท่องเที่ยวที่ชอบการเรียนรู้ซึ่งสิ่งเหล่านี้ถือเป็นเรื่องสำคัญที่จะดึงดูดใจให้นักท่องเที่ยวมาเยี่ยมชมสถานที่การจัดรูปแบบทางวัฒนธรรม (Museums and Other Cultural) ความน่าสนใจของพิพิธภัณฑ์ ก็คือ สามารถบอกเล่าเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ อารยธรรม ชาติพันธุ์วิทยา งานศิลปะท้องถิ่น การ ขยายของที่ระลึก ด้านประเพณีเทศกาลท้องถิ่น (Cultural Festivals) ความเชื่อ ค่านิยมในท้องถิ่น หรืออิทธิพลทางศาสนา เช่นงาน Camival in Rao de Janeiro, Mardi Grass in New Orieans, Pera Hera in Candy, ประเพณีเทศกาลเหล่านี้ทำให้เกิดฤดูกาลท่องเที่ยวจากความนิยมของนักท่องเที่ยวรวมถึงความเป็นมิตรของคนในท้องถิ่น (friendliness of Resident) อาจจะไม่ใช้สิ่งดึงดูด

^{๓๔} นางนัฐริดา หลักคำ, การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี, วิทยานิพนธ์บริหารธุรกิจมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๕๗), หน้า ๒๐.

ใจ หลักของการท่องเที่ยว แต่ความเป็นมิตร ความซื่อสัตย์ของคนในท้องถิ่นช่วยสร้างบรรยากาศและความประทับใจที่ดีแก่นักท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยววันนั้น^{๕๐}

สรุปว่า แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์นั้น คือการเดินทางจากที่หนึ่งไปยังสถานที่ที่มีโบราณสถานโบราณวัตถุซึ่งมีความงดงามสามารถเชื่อมโยงเรื่องราวทาง ประวัติศาสตร์ทางด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง วิถีชีวิต ขาดิพันธุ์ ขนบธรรมเนียมประเพณีและ วัฒนธรรมจากอดีตสู่ปัจจุบันผ่านทางสถานที่ที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ งานศิลปหัตถกรรมพื้นเมือง เครื่องประดับที่ทำมาจากวัสดุที่เหลื่อใช้ เศษหิน แร่ แก้ว กระเบื้อง หรือแม้แต่เศษซากพืชซากสัตว์ เช่นกระดูก เปลือกหอย หอยเบี้ยหรือเขี้ยวสัตว์ที่หลงเหลืออยู่ โดยมนุษย์นำมาขัดถูหรือฝนให้เป็น รูปแบบต่างๆตามความรู้สึกนึกคิด หรือจินตนาการเพื่อใช้ในการแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างกันบ้างก็ นำมาทำเป็นเครื่องประดับเพื่อความสวยงามและความเชื่อของมนุษย์ในสมัยนั้นรวมถึงความ ความเป็นมิตรความซื่อสัตย์ของคนในท้องถิ่นสามารถสร้างบรรยากาศและความประทับใจที่ดีแก่นักท่องเที่ยวและประเด็นที่สำคัญในการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์นั้นคือมุ่งเน้นในเรื่องของการพักผ่อนหย่อนใจและการศึกษาหาความรู้

๒.๓.๓ แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรม

การท่องเที่ยวในพื้นที่ ที่เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์และศาสนา ว่าเป็นส่วนหนึ่งของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม จุดเด่นของการท่องเที่ยวประเภทนี้มักจะขึ้นอยู่กับเรื่องราว หรือวาทกรรม ความเป็นมาและประวัติศาสตร์ของสถานที่ท่องเที่ยววันนั้น โดยเฉพาะการทำให้เกิด “สิ่งที่เหลือเชื่อ สิ่งที่ไม่น่าเป็นไปได้หรือเป็นไปได้ยาก” ในปัจจุบันการท่องเที่ยวในแหล่งโบราณคดี แหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์เช่น โบสถ์โบราณในคริสต์ศาสนา พุทธสถานในศาสนาพุทธ ซึ่งเป็น สถานที่ที่ประกอบด้วยเรื่องราวหรือวาทกรรมที่มีมาเป็นเวลานาน รวมถึงสถาปัตยกรรมที่เป็นสิ่ง สนับสนุนความสมจริงให้กับวาทกรรมสถานที่ประเภทนี้จึงเป็นสถานที่ที่ผู้คนให้ความสนใจมากยิ่งขึ้น รวมถึงวิธีการเผยแพร่เรื่องราวเหล่านี้ทำได้ง่ายขึ้นในปัจจุบันโดยอาศัยวิธีการของการสื่อสาร ในรูปแบบต่างๆ ยิ่งทำให้เรื่องราวของสถานที่แพร่กระจายออกไปได้รวดเร็วมากยิ่งขึ้นสถานที่ ท่องเที่ยวประเภทนี้ถ้าหากมีความสะดวกสบายน้อยเข้าถึงได้ยาก ย่อมได้รับความสนใจจาก นักท่องเที่ยวมากขึ้นไปอีก และเส้นทางแหล่งท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทยทุกภูมิภาค จะมีเอกลักษณ์และมีความโดดเด่น^{๕๑}

ปัจจุบันการท่องเที่ยว เชิงศาสนา หรือทัวร์ไหว้พระทำบุญ ณ วัดสำคัญต่างๆ นับเป็นอีกรูปแบบหนึ่งของการท่องเที่ยวสำหรับกลุ่มคน ที่มีความสนใจพิเศษที่ได้รับความนิยมเป็นอย่างมาก ในประเทศไทย ทั้งนี้เพราะตามคติความเชื่อที่ถือว่า การได้มาสักการะสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ จะนำความเป็น สิริมงคลมาสู่ชีวิต จากรายงานดังกล่าวพบว่า “วัด” เป็นทรัพยากรสำหรับการท่องเที่ยวที่สะท้อน อารยธรรม

^{๕๐} วิฑูรย์ เหลียวรุ่งเรือง, และคณะ, เส้นทางท่องเที่ยวสถานปัตยกรรมเชิงประวัติศาสตร์, รายงานการวิจัย, (กรุงเทพมหานคร : กองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๓), หน้า ๕-๖.

^{๕๑} พระมหาสุทิตย์ อาภากร และคณะ, “การพัฒนาารูปแบบและกระบวนการจัดการ ท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย”, ๒๕๕๖.

และวิถีชีวิตของท้องถิ่น อันเป็นแหล่งรวมข้อมูลด้านประวัติศาสตร์การศึกษา ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม รวมทั้งเชื่อมโยงความเป็นมาของวัฒนธรรมกับชุมชนและการตั้งถิ่นฐานของชุมชน อีกด้วย^{๔๒}

โดยสรุป ปัจจุบันการท่องเที่ยวขยายเส้นทางออกสู่การท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมมากขึ้น เป็นที่น่าสนใจและได้รับความสนใจจากพุทธศาสนิกชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อเจ้าของสถานที่ เช่น อบต. เองมีการตื่นตัวและอำนวยความสะดวก ในการสร้างการเรียนรู้และอำนวยความสะดวกในพื้นที่สำคัญทางอารยธรรม เช่น การปรับปรุงและการพัฒนาพื้นที่และการบริหาร จัดการ การท่องเที่ยว ตั้งแต่เรื่องที่พิก กิจกรรมการเส้นทางแสวงบุญ ความปลอดภัย ที่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องต้องเข้ามาช่วยกันพัฒนาและบริหารจัดการให้พร้อมสำหรับการแสวงบุญกึ่ง การท่องเที่ยว เพื่อเป็นแหล่งสร้างเศรษฐกิจในท้องถิ่นไปพร้อมๆ กับการพัฒนา และการมีส่วนร่วม ของเจ้าของพื้นที่ เพื่อสร้างความประทับใจและดึงดูดนักท่องเที่ยว นักแสวงบุญทั้งหลาย

๒.๓.๓.๑ การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

การท่องเที่ยวนับเป็นอุตสาหกรรมหนึ่งที่ได้นำเอาวัฒนธรรมมาเป็นจุดขายเพื่อดึงดูดความสนใจ การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมนั้น ประกอบด้วย

๑. ประวัติศาสตร์และร่องรอยทางประวัติศาสตร์
๒. โบราณคดีและพิพิธภัณฑ์
๓. งานสถาปัตยกรรมเก่าแก่ดั้งเดิม
๔. ศิลปะ หัตถกรรม ประติมากรรม ภาพวาด รูปปั้นและแกะสลัก
๕. ศาสนารวมถึงพิธีกรรมต่างๆ ทางศาสนา
๖. ดนตรี การแสดงละคร ภาพยนตร์
๗. ภาษาและวรรณกรรม
๘. วิถีชีวิต เสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย อาหาร
๙. ประเพณี วัฒนธรรมพื้นบ้าน เทศกาลต่างๆ
๑๐. ลักษณะงานและเทคโนโลยี^{๔๓}

World Tourism Organization ได้ให้ความหมายของการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมเอาไว้ว่าเป็นการเคลื่อนไหวของผู้คนที่เกิดขึ้นจากปัจจัยกระตุ้นทางวัฒนธรรม เช่น การเดินทางท่องเที่ยว เพื่อการศึกษา การเดินทางท่องเที่ยวเพื่อชื่นชมศิลปวัฒนธรรม ประเพณี เทศกาล การเข้าเยี่ยมชม อนุสรณ์

^{๔๒} สุดาทิพย์ นันทโชค, “พฤติกรรมการท่องเที่ยวเชิงศาสนาในเขตจังหวัดสิงห์บุรีของนักท่องเที่ยว สูงอายุ”, วารสารปัญญาภิวัฒน์, ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑, (เดือนกรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๕๖): ๓๒.

^{๔๓} ธนกฤต สังข์เฉย, อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวและบริการ, (เพชรบุรี: คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตสารสนเทศ, ๒๕๕๐), หน้า ๔๒-๔๕.

สถาน การเดินทางเพื่อศึกษาขนบธรรมเนียมความเชื่อที่สืบทอดกันมาของชุมชนท้องถิ่น ตลอดจนความเชื่อทางศาสนา^{๔๔}

การท่องเที่ยวที่ผู้มาเยือนต้องการสัมผัสถึงวัฒนธรรมอันแท้จริงความแตกต่างของวิถีชีวิต วิถีชีวิตที่เรียบง่ายของท้องถิ่นที่ไปเยือน และการได้แลกเปลี่ยนความรู้และความคิดซึ่งกันละกัน ระหว่างเจ้าของท้องถิ่นและผู้มาเยือน แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมได้นั้นควรมีองค์ประกอบที่เป็นสิ่งดึงดูดใจของการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมอันได้แก่ พิพิธภัณฑสถาน สถาปัตยกรรม สิ่งปลูกสร้าง รวมถึงซาก ผังเมืองในอดีต ศิลปะ หัตถกรรม ประติมากรรม ประเพณี และเทศกาลต่างๆ ดนตรีพื้นบ้าน การแสดงละคร และมหรสพ ภาษาและวรรณกรรม ประเพณีความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับศาสนา และ วัฒนธรรมเก่าแก่โบราณ วัฒนธรรมพื้นบ้าน หรือวัฒนธรรมย่อย^{๔๕}

วัฒนธรรมและมรดกทางวัฒนธรรมเป็นรูปแบบการพัฒนาในการท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นใหม่ โดยแหล่งท่องเที่ยวรวมถึงกิจกรรมต่างๆ มีบทบาทสำคัญในการดึงดูดนักท่องเที่ยวและผู้เข้าชม ซึ่งการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจะเน้นการเดินทางไปสู่ประสบการณ์และกิจกรรมการมีส่วนร่วมในวิถีชีวิตที่อาจจะพบเห็นได้ยากในชีวิตประจำวัน

การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนโดยมุ่งเน้นทั้งประโยชน์ ทางเศรษฐกิจที่ชุมชนจะได้รับจากการจ้างงานและรายได้ที่สูงขึ้น ควบคู่ไปกับการคงไว้ซึ่งสภาพแวดล้อมวิถีชีวิตแบบเดิมที่สามารถสนองความต้องการของชุมชนทั้งในปัจจุบันและในอนาคต การจัดการการท่องเที่ยว เชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน จำเป็นต้องส่งเสริมให้ประชาชนในท้องถิ่นเห็นความสำคัญของการท่องเที่ยว ว่ามีผลต่อเศรษฐกิจในสังคมของตนเสียก่อน เพราะโดยธรรมชาติมนุษย์ย่อมคำนึงถึงผลประโยชน์ของตนเป็นที่ตั้งเสมอ การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์จึงสำคัญยิ่ง เงินลงทุน แรงงาน รวมทั้งนักบริหาร ทางการท่องเที่ยว ควรสนับสนุนให้คนในชุมชนเจ้าของ ถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น หากสามารถสร้าง ความเข้าใจแก่คนในชุมชนได้ว่า การท่องเที่ยวและการบริการเป็นส่วนที่ทำให้เกิดรายได้แก่ท้องถิ่น มากที่สุด เกิดการจ้างงาน สร้างรายได้ทั้งในทางตรงและทางอ้อม การรักษาวัฒนธรรมและทรัพยากร ท้องถิ่นไว้จะเป็นผลดีต่อการท่องเที่ยว ทำให้คนในท้องถิ่นมีความรู้สึกในความเป็นเจ้าของทรัพยากร ร่วมกัน สิ่งเหล่านี้จะสามารถสร้างความตระหนักในการอนุรักษ์วัฒนธรรมและทรัพยากรของแต่ละ ท้องถิ่นได้^{๔๖}

การท่องเที่ยวจัดได้ว่าเป็นอุตสาหกรรมที่ใหญ่ที่สุด โดยมีการจ้างงานสูงถึง ๑๙๒.๓ ล้าน คน^{๔๗} ในระดับประเทศไทย อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวมีความสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจ โดยมีการจ้าง งาน

^{๔๔} World Tourism Organization อ้างใน สุดชีวัน นันทวัน ณ อยู่ธยา, “การจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยชุมชนเป็นศูนย์กลาง”, การศึกษาอิสระศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาเศรษฐศาสตร์การเมือง, (เชียงใหม่: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๘), หน้า ๑๖.

^{๔๕} Swarbrooke, J., *Sustainable Tourism Management*, (London: CABI, 1999), p. 118.

^{๔๖} Ismail, R., *Development of a Normative Model for Cultural Tourism on The Cape Flat (Master's dissertation*, (Cape Peninsula University of Technology, 2008).

^{๔๗} WorldTourism Organization, *Arrivalsof Non Resident Tourists/Visitors, Departures and Tourism*. Retrieved July 15, 2011, from <http://unstats.un.org>.

ประมาณ ๑.๙๔ ล้านคน^{๔๔} ดังนั้นการพัฒนาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวที่เหมาะสมยังจะนำไปสู่ การพัฒนาชุมชนผ่านทางการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของชุมชน การพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชน และ การเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชุมชนเพื่อเป็นความภูมิใจของคนใน

ในการวางแผนการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ไม่ควรให้มีผลกระทบต่อประชาชนในท้องถิ่น ทั้งผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมและสังคม ดังนั้นผู้ที่เกี่ยวข้องในการวางแผนจึงต้องมีความระมัดระวัง ควรมี การกำหนดกฎเกณฑ์แก่ผู้มาเยือนและให้ข้อมูลความเป็นมาความสำคัญของวัฒนธรรม งานประเพณี และ โบราณสถาน แก่ผู้มาเยือนเพื่อให้ผู้มาเยือนได้เห็นความสำคัญของวัฒนธรรมและ ธรรมเนียมปฏิบัติของที่ ที่ไปเยือน เพื่อที่จะลดผลกระทบจากความแตกต่างของวัฒนธรรม ศาสนา ภาษา สามารถรักษาวัฒนธรรม ค่านิยม และรูปแบบของงานประเพณีของท้องถิ่นให้คงอยู่ได้

๒.๓.๓.๒ การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา

วัดเป็นทรัพยากรการท่องเที่ยวที่มีโอกาสดึงดูดนักท่องเที่ยวได้มาก เกิดจากการที่ตัวของ วัดเองมีลักษณะทางสถาปัตยกรรมศิลปกรรมหรือความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่ น่าสนใจ หรือวัดอาจอยู่ในพื้นที่ซึ่งมีทรัพยากรการท่องเที่ยวประเภทอื่นๆ เป็นตัวดึงดูดทำให้วัดเป็น ผลพลอยได้จากทรัพยากรการท่องเที่ยวประเภทอื่นๆ ซึ่งควรมีการพัฒนาให้สอดคล้องกับการ พัฒนาการท่องเที่ยวอื่นๆ ไปพร้อมๆ กันด้วย การท่องเที่ยวเชิงศาสนาหรือเชิงพุทธ หมายถึงการเดินทางท่องเที่ยวไป ยังศาสนสถานหรือ สถานที่ที่มีความสำคัญทางศาสนา เพื่อเยี่ยมชมการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การนมัสการ เกจิอาจารย์ รวมไปถึงการทำกิจกรรมด้านศาสนา เช่น การนั่งวิปัสสนากรรมฐาน การนั่งสมาธิตาม สถานที่ที่จัดไว้สำหรับ ปฏิบัติกิจกรรมทางศาสนา โดยเฉพาะเพื่อให้นักท่องเที่ยวได้รับความรู้ ประวัติ ความเป็นมาของศาสนสถานต่างๆ พร้อมกับ สามารถนำหลักธรรมคำสอน ไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน โดยกิจกรรมการ ท่องเที่ยวทางศาสนา ได้แก่ การเยี่ยมชมวัดวาอารามต่างๆ การไปนมัสการพระ เกจิอาจารย์และ บูชาศาสนสถาน และ ปฏิบัติกิจกรรมหรือนั่งวิปัสสนากรรมฐานและได้แบ่งแหล่งท่องเที่ยว เชิงศาสนา ออกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่

๑. แหล่งท่องเที่ยวประเภทศาสนา หมายถึง อาคารหรือสิ่งปลูกสร้างที่เกี่ยวข้องกับ ศาสนา คือ ที่ประดิษฐานรูปเคารพสถานที่สำหรับศาสนิกชนมาประชุมกันเพื่อทำพิธีกรรมทางศาสนา ตลอดจนที่พักของนักบวชตามศาสนานั้น โดยมีการแบ่งพื้นที่ออกเป็นส่วนๆ ตามกิจกรรมการใช้ที่ แตกต่างกัน ศาสนาสถานบางแห่งที่ไม่มีความโดดเด่นทางด้านสถาปัตยกรรมหรือประวัติศาสตร์ก็จะ ไม่นับรวมเข้าอยู่ ในแหล่งท่องเที่ยวประเภทนี้ ประเภทของศาสนสถานแบ่งตามแต่ละศาสนา ดังนี้

- ศาสนสถานของศาสนาพุทธ ได้แก่ วัด เจดีย์ พระธาตุ ปราสาท
- ศาสนสถานของศาสนาอิสลาม ได้แก่ มัสยิดหรือสุเหร่า หรือสถานที่ประกอบ พิธีกรรมทาง

ศาสนา

^{๔๔} การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, รายงานประจำปี ๒๕๖๐, [ออนไลน์], <http://thai.tourismthailand.org/about-tat/annual-report>. [สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๖๕]

- ศาสนสถานของศาสนาคริสต์ ได้แก่โบสถ์คริสต์ ที่คริสต์ศาสนิกชนใช้ประกอบ พิธีกรรมทางศาสนาหรือพิธีมิสซา

- ศาสนสถานของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ได้แก่ โบสถ์พราหมณ์และศาลเทพเจ้าของพราหมณ์ ที่ซึ่งศาสนิกชนในศาสนาพราหมณ์ฮินดูใช้เป็นสถานที่ในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา

๒. สถานที่ท่องเที่ยวประเภทสถานปฏิบัติธรรม หมายถึงสถานที่สำหรับบำบัดจิตใจโดยการเข้าฝึกปฏิบัติตนตามแนวทางพระพุทธศาสนาได้แก่ การนั่งสมาธิ และทำวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อฝึกฝนจิตใจให้สงบ^{๔๔}

อีกทั้งให้มีการศึกษาเพื่อเสนอแนะเส้นทางเชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยว ประเภทวัดกับแหล่งท่องเที่ยว อื่นๆ ตามตลาดของการท่องเที่ยว ดังที่ระบุไว้ในแผนพัฒนาการ ท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย อันจะเป็น ผลทางอ้อมกับการพิจารณาวัดพื้นบ้านเล็กๆ ซึ่งมีคุณลักษณะทางสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมที่น่าสนใจซึ่งอยู่ในพื้นที่ที่มีแนวโน้มว่าอาจขยายเขตของกลุ่มท่องเที่ยวออกไป

การท่องเที่ยวเชิงพระพุทธศาสนาเป็นพฤติกรรมอีกประเภทหนึ่งที่กระแสวิงในปัจุบัน ต้องการ เนื่องจากการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาเป็นการเดินทางที่นักท่องเที่ยวปฏิบัติตนให้กลายเป็น ส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมของสังคมไทย ดังนั้นพฤติกรรมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์จึงควรได้รับการ ส่งเสริมให้มีมูลค่าตลาดเพิ่มขึ้นในกลุ่มนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและต่างชาติการท่องเที่ยวเชิงพุทธ ศาสนา มาจากคำว่า Buddhist Tourist ซึ่งสามารถสรุป ความหมายของการท่องเที่ยวเชิงพุทธ ศาสนา ได้คือ

๑) เป็นการท่องเที่ยวที่ส่งเสริมวัฒนธรรม ประเพณี

๒) เป็นการท่องเที่ยวที่เป็นการสืบทอดอายุพระพุทธศาสนา

๓) เป็นการท่องเที่ยว เพื่อเพิ่มพูนคุณประโยชน์ทางเศรษฐกิจ สังคม และป็นผลประโยชน์ต่างๆ กลับสู่ชุมชนท้องถิ่นในแหล่งชุมชนต่างๆ ที่วัดตั้งอยู่ ทำให้เกิดธุรกิจข้างเคียง เช่น ร้านค้าขาย ของธุรกิจปล่อยเต่า ปล่อย ปลา ขายอาหารปลา ตลอดจนขายสินค้าผลิตภัณฑ์พื้นเมืองในท้องถิ่น เป็นต้น

วัตถุประสงค์ของการท่องเที่ยวเชิงพุทธ

๑. เป็นการเดินทางเพื่อการศึกษาเรียนรู้ และปฏิบัติตามแนวทางที่ ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา

๒. เป็นการเดินทางเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตและจิตใจของผู้เดินทางให้มีความรู้ความเข้าใจในการดำเนินชีวิตอย่างถูกต้อง

๓. เป็นการเดินทางเพื่อสร้างความสัมพันธ์อันดีงามระหว่างเพื่อนมนุษย์ หมู่สัตว์สังคม และสิ่งแวดล้อม

๔. เป็นการเดินทางเพื่อสร้างประโยชน์ ความสงบสุข และสันติภาพต่อมวลมนุษยและ สรรพสิ่งอย่างเกื้อกูล จากการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงพุทธ การท่องเที่ยวเชิงพุทธมิใช่เป็นการท่องเที่ยวเพื่อชมสถานที่เพียงเท่านั้น แต่หากเป็นการ มองสรรพ สิ่งแวดล้อมอย่างเข้าใจ และปฏิบัติตนอย่างถูกต้อง ต่อ คน สัตว์ สิ่งแวดล้อม วิถีชีวิต ประเพณี และวัฒนธรรมของผู้คนในสังคมนั้นๆ การ

^{๔๔} ธนกฤต สังข์เฉย, อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวและบริการ, หน้า ๖๓.

ท่องเที่ยวเชิงพุทธมีคุณประโยชน์มากมาย การท่องเที่ยวเชิง พุทธสามารถสืบสานอนุรักษ์คุณค่าของศิลปะไทยให้คงอยู่ไปกับพระพุทธศาสนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธถือเป็นการเรียนรู้ในด้านประเพณี วัฒนธรรม กิจกรรม และความเชื่อทาง พระพุทธศาสนา ตลอดจนการพัฒนาจิตใจมนุษย์ให้สูงขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับหลักพุทธศาสนา คือ ต้องการให้ทุกคนเป็นคนดี^{๕๐} โดยมีวัดเป็นแหล่งรวมของศิลปกรรมทั้งด้าน สถาปัตยกรรมและ ประติมากรรม รวมถึงจิตรกรรม ที่ศิลปินได้ถ่ายทอดลักษณะเด่นของคำสอนทาง พระพุทธศาสนา ออกมาในลักษณะของงานศิลปะอย่างกลมกลืนน่าชื่นชม เป็นพุทธศิลป์ที่ให้คุณค่าด้าน ความงามและ เป็นสื่อให้คนได้เข้าถึงธรรมะ ซึ่งเป็นแนวทางปฏิบัติ เพื่อช่วยกล่อมเกลাজิตใจมนุษย์ พุทธ ศิลป์ที่ ปรากฏในวัดจึงเป็นศิลปะแห่งอุดมคติที่ให้คุณค่าและความหมายเชิงจริยธรรมอย่างสูง ด้วยความ เป็น มรดกทางวัฒนธรรมอันล้ำค่าเช่นนี้ วัดจึงเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญมาตั้งแต่อดีตนับตั้งแต่ชนชั้น กษัตริย์ลงมาจนถึงสามัญชนนิยม ที่นิยมเดินทางไปนมัสการสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามศาสนสถานต่างๆ ด้วยถือ ว่า เป็นบุญ และได้สร้างกุศล เป็นสิริมงคลในชีวิต การขึ้นครองราชย์ในสมัยอยุธยา ตามโบราณ ประเพณี กษัตริย์จะต้องเสด็จไปนมัสการศาสนสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาในฐานะพุทธมามกะ เช่น สมเด็จพระเอกาทศรถ เสด็จไปนมัสการพระพุทธชินราช ใน พ.ศ.๒๑๓๘^{๕๑}

การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนามีจุดมุ่งหมายในการเพื่อก่อให้เกิดรายได้แก่ชุมชน และยังเป็น การสืบทอดพระพุทธศาสนา โดยการส่งเสริมให้นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและต่างชาตินักท่องเที่ยว สถานที่ท่องเที่ยวประเภทวัดมากขึ้น ตลอดจนเกิดทัศนคติของเจ้าอาวาสที่มีต่อการส่งเสริมให้วัดเป็น ส่วนหนึ่ง ของการท่องเที่ยว

ในปัจจุบันบทบาทหนึ่งที่เพิ่มขึ้นมาคือเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่น่าสนใจ โดยบางวัดมี ความสำคัญ ทางประวัติศาสตร์ บางวัดมีพุทธศิลป์เป็นโบราณวัตถุสถานที่มีความสำคัญทางศิลปะ บางวัด เป็นแหล่งอำนวยความสะดวกแก่การประกอบพิธีกรรม ทำให้สามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและ ชาวต่างประเทศให้ เข้ามาเยือน จึงก่อให้เกิดกิจกรรมเพื่อการบริการต่างๆ สำหรับนักท่องเที่ยวในพื้นที่ ของวัดหรือพื้นที่ ใกล้เคียง เช่น ที่จอดรถ ร้านอาหาร ร้านขายของที่ระลึก ร้านขายดอกไม้ธูปเทียน เป็นต้น^{๕๒}

๒.๓.๔ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว

๒.๓.๔.๑ ความหมายของการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว

ความหมายของการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว นั้น ได้มีนักวิชาการทางด้านการท่องเที่ยว ได้ให้ทัศนคติไว้อย่างหลากหลายความหมาย ดังนี้

มนัส สุวรรณ ได้กล่าวไว้ว่า การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเพื่อให้ประสบความสำเร็จนั้น มีสิ่งสำคัญที่ต้องนำมาประเมินประกอบการตัดสินใจในการพัฒนา ได้แก่ ความปรารถนาของ นักท่องเที่ยว

^{๕๐} เรืองเดี๋ยกัน, หน้า ๗๐.

^{๕๑} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด), (พระ นคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๐๗), หน้า ๓๐๑.

^{๕๒} วิวัฒน์ชัย บุญยภักดี, “วัด : จำเป็นอย่างไรรจะต้องมีคู่มือพัฒนา”, จุลสารการท่องเที่ยว, (๗ (๑) ๗๓- ๗๗.๒๕๓๑): หน้า ๗๔-๗๕.

ความสามารถในการให้บริการของผู้ท่องเที่ยว ความสะดวกในการเดินทาง การเข้าถึงความสามารถที่จะ
 รับผิดชอบพื้นที่ซึ่งประกอบไปด้วย ความสามารถเชิงทางกายภาพ ความสามารถเชิง สังคมและ
 ความสามารถเชิงนิเวศวิทยา^{๕๓}

นิคม จารุณมณี ได้ให้ความหมายของการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว สรุปได้ว่า การที่จะ
 สร้างหรือการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นพื้นที่ไม่น่าสนใจให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ สำคัญ
 สามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวได้ จุดสำคัญที่ต้องคำนึงคือในเรื่องสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติทั้ง ในแง่กาย
 ภาพ หรือภูมิภาค ตำแหน่งที่ตั้งหรือชื่อเสียงของสถานที่ที่จะกระจายสู่โลกภายนอก^{๕๔}

กัลยา ธิกันงา ได้ให้ความหมายของการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว สรุปได้ว่า การทำให้
 แหล่งท่องเที่ยวอื่นๆ ประสบผลสำเร็จต้องประกอบด้วยความสามารถของผู้ให้บริการของผู้ท่องเที่ยว
 ความสะดวกในการเดินทาง การเข้าถึงและความสามารถที่จะรับผิดชอบพื้นที่ และการกระจายชื่อเสียง
 ของพื้นที่ไปสู่โลกภายนอก ซึ่งจะต้องมีการวางแผนในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวที่มีสภาพดีอยู่แล้วให้ ดี
 ยิ่งขึ้นกว่าเดิม ไม่ใช่พัฒนาเฉพาะที่เสื่อมโทรมให้กลับมาใช้ได้เพียงอย่างเดียว^{๕๕}

สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย ให้ความหมายว่า การ
 พัฒนาการท่องเที่ยว หมายถึง การดำเนินงานที่จะให้การท่องเที่ยวเป็นไปในทิศทางที่จะก่อให้เกิด ความ
 พึงพอใจของนักท่องเที่ยว รักษาทรัพยากรให้คงความดึงดูดใจและพัฒนาให้เกิดการขยายตัวของ
 อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว ซึ่งอาจแบ่งได้เป็นการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว การพัฒนาบริการการ ท่องเที่ยว
 และการส่งเสริมการท่องเที่ยว^{๕๖}

ชนดล สุวรรณนิกะ ได้ให้ความหมายของแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวว่า หมายถึงการ
 ดำเนินกิจกรรมที่ทำให้การท่องเที่ยวเป็นไปในทิศทางที่ดีขึ้น รักษาทรัพยากรการ ท่องเที่ยวให้ดึงดูดใจ
 นักท่องเที่ยว และมีการพัฒนา แหล่งท่องเที่ยวในด้านโครงสร้างพื้นฐาน ความ พร้อมของชุมชน ตลอดจน
 การบริการการท่องเที่ยว ได้แก่การจัดบริการมัคคุเทศก์นำชมแหล่ง ท่องเที่ยว บริการร้านอาหารร้านของ
 ที่ระลึกที่เหมาะสม^{๕๗}

สรุปว่า การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวหมายถึง การปรับปรุงหรือเปลี่ยนแปลงสถานที่ ท่องเที่ยว
 นั้นๆให้เป็นไปในทิศทางที่ดีขึ้นไม่ใช่เฉพาะที่เสื่อมโทรมให้กลับมาใช้ได้เพียงอย่างเดียวเพื่อก่อให้เกิดความพึง

^{๕๓} มนัส สุวรรณ, **นิเวศวิทยากับการพัฒนาเศรษฐกิจ**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอ
 เดียนส์ไตร์, ๒๕๓๘). หน้า ๑๒๘.

^{๕๔} นิคม จารุณมณี, **การท่องเที่ยวและการจัดการอุตสาหกรรมท่องเที่ยว**, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนส
 ไตร์ ๒๕๓๖), หน้า ๖๘.

^{๕๕} กัลยา ธิกันงา, **ความคิดเห็นของนักท่องเที่ยวที่มีต่อการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ของ
 อนุสรณ์สถานมิตรภาพไทย-ญี่ปุ่น อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน, วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต ,
 (บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยบูรพา๒๕๕๔).**

^{๕๖} สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย, ๒๕๕๒. หน้า ๒-๑๒.

^{๕๗} ชนดล สุวรรณนิกะ, “แนวทางการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยววัดไร่ขิง อำเภอสามพราน จังหวัด
 นครปฐม”, **วิทยานิพนธ์บริหารธุรกิจมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๖), หน้า ๑๔.

พอใจแก่นักท่องเที่ยวทั้งในแง่ทางกายภาพภูมิภาค รวมทั้งตำแหน่งที่ตั้งหรือชื่อเสียง ของสถานที่ที่จะกระจายสู่โลกภายนอก ทั้งนี้ต้องรักษาไว้ซึ่งทรัพยากรให้คงความดึงดูดใจเพื่อให้ เกิดการขยายตัวของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว ประกอบด้วย ความสะดวกในการเดินทาง การเข้าถึง ความสามารถที่จะรองรับได้ของพื้นที่

๒.๓.๕ แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว

ผู้วิจัยได้ทำการศึกษา แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว ในมุมมองของนักวิชาการ ที่ได้รวบรวมและแสดงแนวคิดที่มีทั้งแตกต่างกัน และสอดคล้องกันไว้มากมาย และนำมาเรียบเรียงอธิบายไว้ดังต่อไปนี้

บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา ได้กล่าวว่า การวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวตามหลักทาง วิชาการนั้น ไม่ใช่เพียงการพัฒนาทรัพยากรท่องเที่ยวที่เสื่อมโทรมให้ดีขึ้นเท่านั้น แต่ยังเป็นการพัฒนา ทรัพยากรท่องเที่ยวที่มีสภาพดีอยู่แล้วให้ดีขึ้นกว่าเดิมด้วย จึงต้องมีขั้นตอนการพัฒนาทรัพยากรท่องเที่ยวในด้าน การจัดแบ่งเขตพื้นที่ในทรัพยากรท่องเที่ยว ด้านการกำหนดสิ่งอำนวยความสะดวก ทางการท่องเที่ยวในแต่ละเขตของทรัพยากรท่องเที่ยวประกอบด้วย ด้านจัดกิจกรรมท่องเที่ยวทาง ธรรมชาติและวัฒนธรรม เสริมในทรัพยากรท่องเที่ยวและต้องประเมินขีดความสามารถการรองรับ นักท่องเที่ยวในแต่ละเขตพื้นที่ ของทรัพยากรท่องเที่ยวรวมทั้งการให้การศึกษาถึงผลกระทบของการ พัฒนาการท่องเที่ยวต่อสิ่งแวดล้อม แก่เจ้าหน้าที่ของรัฐและผู้ประกอบธุรกิจท่องเที่ยว การจัดให้มี ข้อมูลเกี่ยวกับทรัพยากรท่องเที่ยวที่นักท่องเที่ยวต้องการรู้และประการสุดท้ายคือการจัดหา งบประมาณในการพัฒนาทรัพยากรท่องเที่ยวให้เพียงพอ^{๕๘}

ศิริพร คงจินดา ให้ความหมายการพัฒนา หมายถึง การปรับปรุงเปลี่ยนแปลง เพื่อให้เกิด การปฏิบัติและกระทำอย่างต่อเนื่องเพื่อให้เกิดผลใกล้เคียงกับจุดมุ่งหมายที่ตั้งไว้เป็นการ เปลี่ยนแปลง ในทางที่ดีขึ้นโดยมีการวางแผนไวล่วงหน้า^{๕๙}

นิคม จารุมณี ให้ความหมายว่า การพัฒนาคือการเปลี่ยนแปลง ที่มีการกำหนด ทิศทาง หรือการเปลี่ยนแปลงที่ได้วางแผนไว้แน่นอนล่วงหน้าซึ่งทิศทางที่กำหนดขึ้นกำหนดขึ้นจะเป็น ของดี สำหรับกลุ่มหรือชุมชนที่สร้างขึ้น^{๖๐}

พัฒน์ สุจันงค์ กล่าวว่า เป็นการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นหรือดีกว่าที่เป็นอยู่ เพื่อให้ เกิดการปฏิบัติและกระทำอย่างต่อเนื่องโดยการปฏิบัตินั้นจะต้องให้เกิดผลใกล้เคียงกับจุดมุ่งหมาย ที่ตั้งไว้ โดยมีการวางแผนไวล่วงหน้า^{๖๑}

^{๕๘} บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา, อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว, (กรุงเทพมหานคร : เพรส แอนด์ ดีไซน์ ๒๕๔๘). หน้า ๒๘.

^{๕๙} ศิริพร คงจินดา, แนวทางการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเขื่อนรัชชประภา อำเภอบ้านตาขุน จังหวัด สุราษฎร์ธานี, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๕๒), หน้า ๒๒.

^{๖๐} นิคม จารุมณี, การจัดการอุตสาหกรรมบริการ, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์๒๕๓๖), หน้า ๓๒.

^{๖๑} พัฒน์ สุจันงค์, สารานุกรมสาธารณสุข, (กรุงเทพมหานคร : แพร์พิตยา), หน้า ๔๑.

จากแนวคิดของนักวิชาหลายท่านพอสรุปได้ว่า การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวขึ้นจะต้อง พัฒนาทั้งทางด้านทรัพยากรท่องเที่ยวที่ได้อยู่แล้วและทรัพยากรที่เสื่อมโทรม โดยทรัพยากรท่องเที่ยวที่ได้อยู่แล้วก็ต้องพัฒนาให้ดียิ่งขึ้นอีกส่วนทรัพยากรที่ยังเสื่อมโทรมอยู่ก็ต้องพัฒนาให้อยู่ในสภาพที่ดี เพื่อสร้างความพร้อมที่จะสามารถรองรับนักท่องเที่ยวที่มาท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวขึ้น เพื่อให้เกิด ความก้าวหน้าและเติบโตอย่างเป็นรูปธรรมและนามธรรม โดยมีการวางแผนไว้ล่วงหน้าและมีการ พัฒนาอย่างต่อเนื่องกัน เพื่อสร้างความพึงพอใจให้แก่นักท่องเที่ยวภายใต้จิตสำนึกที่ดี การรู้คุณค่าอัน ไม่ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรของแหล่งท่องเที่ยวขึ้นด้วย

๒.๔ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระปลัดเกษม จิตสมปนโน (รอดจากทุกข์) ได้วิจัยเรื่อง “บทบาทพระสงฆ์ในการ อนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุศิลปวัตถุในอำเภอบ้านลาด จังหวัดเพชรบุรี” โดยพบผลการวิจัยว่า บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุและศิลปวัตถุ โดยฐานะผู้นำจิตวิญญาณ ของชุมชนเกิดขึ้นเนื่องจากความเป็นผู้มีพื้นฐานทางจิตใจที่รักการท างานเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม และชอบเสียสละ ดังนี้ เมื่อพระสงฆ์ได้ออกธุดงค์ไปในพื้นที่ต่างๆ จึงปลูกเร้าพื้นฐานทางจิตใจและ พยายามผลักดันให้เกิดการพัฒนาชนบท เพื่อประโยชน์สุขของชุมชน ดังเช่น กรณีการบูรณปฏิสังขรณ์ ตามแบบอย่างครูบาศรีวิชัย ที่ได้เป็นแกนนำในการบูรณปฏิสังขรณ์โบราณสถานทางภาคเหนือของ ประเทศไทย ด้วยแนวคิดที่ว่า หากวัดวาอารามอันเก่าแก่เป็นที่ชำรุดทรุดโทรม หากผู้ปฏิสังขรณ์บำรุงไว้ ในพระพุทธศาสนา สืบต่อไปมิได้ท่านจึงสมควรที่จะปฏิสังขรณ์เพื่อสืบศาสนาต่อไป โดยใช้เงินทุนจาก การรวบรวมเอาจากแรงศรัทธาของประชาชนชาวเหนืออย่างแท้จริง ซึ่งแม้จะขัดแย้งกับนโยบายในยุค เริ่มต้นของรัฐในภาคกลาง ที่เริ่มเห็นคุณค่าของความเก่าแก่ดั้งเดิม จึงกล่าวได้ว่า พระสงฆ์มีบทบาทในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ โดยฐานะของความเป็นผู้นำจิตวิญญาณของ ชุมชน เป็นผู้นำในการอนุรักษ์บูรณะและปฏิสังขรณ์สมบัติของพระศาสนานั้นเอง^{๒๒}

พระครูใบฎีกาศักดิ์ดินัย สนั่นจิตโต (เนตรพระ) ได้วิจัยเรื่อง “การอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุทางพระพุทธศาสนาของวัดในเขต อำเภอมืองสุพรรณบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี” โดยพบผลการวิจัยว่า พระสงฆ์มีการอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุทางพระพุทธศาสนาของวัดในเขตอำเภอมืองสุพรรณบุรี จังหวัดสุพรรณบุรีโดยภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่า อยู่ในระดับปานกลาง โดยด้านที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุดคือ ด้านการดูแล รักษาโบราณสถาน โบราณวัตถุ มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๓.๔๔๗ และด้านที่มีค่าเฉลี่ยต่ำสุด คือ ด้านความ ร่วมมือในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุกับหน่วยงานราชการ มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๒.๔๑๓ ผลการเปรียบเทียบการอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุทางพระพุทธศาสนาของวัด ในเขตอำเภอมืองสุพรรณบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี จำแนกตาม

^{๒๒} พระปลัดเกษม จิตสมปนโน (รอดจากทุกข์), “บทบาทพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุในอำเภอบ้านลาด จังหวัดเพชรบุรี”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๑๙.

สภาพส่วนบุคคล ทดสอบสมมติฐานตัว แปร พบว่า พระสงฆ์ผู้ตอบแบบสอบถามที่มีอายุ พรรษา วุฒิ การศึกษาสามัญ วุฒิการศึกษาทางธรรม และวุฒิการ ศึกษาเปรียญธรรม แตกต่างกัน มีการอนุรักษ์ โบราณสถานและโบราณวัตถุทาง พระพุทธศาสนาของวัดในเขตอำเภอเมืองสุพรรณบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทาง สถิติที่ระดับ ๐.๐๕ จึงยอมรับสมมติฐานที่ตั้งไว้ ปัญหา อุปสรรคเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุทางพระพุทธศาสนา ของวัดในเขตอำเภอเมืองสุพรรณบุรี จังหวัดสุพรรณบุรีพบว่า พระสงฆ์ยังขาดความเข้าใจในหลักการ อนุรักษ์ที่ถูกต้อง พระสงฆ์ขาดการท ำหน้าที่เผยแพร่ความรู้ด้านอนุรักษ์อย่างจริงจัง และขาดความ ร่วมมือกันในการป้องกันผลกระทบจากสิ่งแวดล้อมที่จะเกิดขึ้นกับแหล่งโบราณสถาน ข้อเสนอแนะ พบว่า ควรส่งเสริมให้มีการอบรมด้านการอนุรักษ์แก่พระสงฆ์ ในพื้นที่แหล่งโบราณสถาน โดยเผยแพร่ ความรู้ด้านการอนุรักษ์ในเทศกาสสำคัญ และส่งเสริมให้มีส่วนร่วม ในการป้องกันผลกระทบจาก สิ่งแวดล้อมที่จะเกิดขึ้นกับแหล่งโบราณสถาน ส่วนแนวทางในการส่งเสริม การอนุรักษ์โบราณสถาน และโบราณวัตถุทางพระพุทธศาสนาของวัดในเขตอำเภอเมืองสุพรรณบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี พบว่า พระสงฆ์ควรจะเป็นกำลังหลักในการดูแลรักษาเสนาสนะของวัด จึงต้องมีความรู้ในเรื่อง อนุรักษ์ โบราณสถานโบราณวัตถุของวัดเป็นอย่างดีมีการจัดกิจกรรมเพื่อให้ความรู้ที่ถูกต้องในการอนุรักษ์ และ เผยแพร่ความรู้ออกไปในรูปแบบของวิธีการให้แพร่หลายแก่ประชาชน ต้องสร้างจิตสำนึกให้เกิดขึ้น ระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐกับพระสงฆ์โดยวัดกับชุมชนและภาครัฐควรจะต้องให้ความช่วยเหลือเกื้อกูล กัน ตามความต้องการของประชาชน^{๖๓}

พีรวัชร ราชีวงศ์ ได้วิจัยเรื่อง “แนวทางในการอนุรักษ์โบราณสถานในวัดมณีวนาราม จังหวัดอุบลราชธานี” ผลการวิจัยพบว่า แนวทางการอนุรักษ์โบราณสถานทางพระพุทธศาสนา นั้นถือเป็นหน้าที่หลักของกรม ศิลปากร ส ำนักงานโบราณคดีและสำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เป็น ผู้รับผิดชอบปฏิบัติเป็นหลัก โดยจะต้องเป็นสิ่งก่อสร้างที่มีลักษณะในฐานะหลักฐานที่เกี่ยวข้อง ประวัติศาสตร์ มีคุณค่าทางศิลปะที่ เกี่ยวพันกับชุมชนสังคมประเทศชาติเป็นสำคัญ แนวทางอนุรักษ์ที่สำคัญกระทำได้โดยการดูแลรักษา ปกป้องไม่ให้เกิดความเสียหายหรือถูกทำลายเป็นสำคัญ แนวทางการอนุรักษ์โบราณสถานของพระสงฆ์วัดมณีวนาราม จังหวัดอุบลราชธานี พบว่า บทบาทพระสงฆ์มีความสำคัญในการอนุรักษ์โบราณสถานเป็นอย่างยิ่งนอกเหนือจากบทบาทในด้าน อื่นๆ ซึ่งบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถานนั้นถือเป็นหน้าที่ตามบัญญัติพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าได้ มอบหมายให้พระสงฆ์ภายในวัดมีหน้าที่ในการช่วยดูแลรักษาศาสนสมบัติของวัด นอกจากนี้แล้วยังถือเป็นหน้าที่ตามความแห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ที่พระสงฆ์ผู้ดำรงตำแหน่ง ทางการปกครองวัด หรือ เจ้าอาวาส มีหน้าที่ที่ต้องรับผิดชอบ^{๖๔}

^{๖๓} พระครูใบฎีกาศักดิ์ดินัย สุนตจิตโต (เนตรพระ), การอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุ ทางพระพุทธศาสนา ของวัดในเขตอำเภอเมืองสุพรรณบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี, *วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๖๓, บทคัดย่อ.

^{๖๔} พีรวัชร ราชีวงศ์, แนวทางในการอนุรักษ์โบราณสถานในวัดมณีวนาราม จังหวัดอุบลราชธานี, *วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๖๒, บทคัดย่อ.

พลวัฒน์ ชุมสุข ได้วิจัยเรื่อง “แนวทางการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยววัดเชิงวัฒนธรรม ในเขตเมืองพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา” ผลการศึกษาวិจัยพบว่า การไม่รักษาความสะอาด เนื่องจากนักท่องเที่ยวที่มาภายในวัดส่วนใหญ่ไม่ช่วยกันรักษาความสะอาด แม้มีการจัดสถานที่สำหรับทิ้งขยะไว้ตามจุดต่างๆ แต่ก็ยังมีปัญหา นอกจากนี้ ยังมีปัญหาหลักเล็กน้อย น้อย ทำให้นักท่องเที่ยวไม่ยอมมาเที่ยวภายในวัด แหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดที่มีศิลปวัฒนธรรม เป็นวัด ทางพระพุทธศาสนา ที่เสริมสร้างให้ความรู้ทางด้านวัฒนธรรม และสร้างภูมิปัญญาให้กับผู้ที่มาท่องเที่ยวหรือ นักท่องเที่ยวจากต่างประเทศให้ได้เห็นวัฒนธรรม ซึ่งสร้างความภาคภูมิใจให้นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติที่ได้มา เห็นสิ่งสวยงามอันเป็นวัฒนธรรมของชาติไทย และยังสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับวัดที่เป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจะได้นำมูลค่าเพิ่มต่างๆ เหล่านั้นพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวให้สวยงามยิ่งขึ้นไป การท่องเที่ยววัดเชิง วัฒนธรรมมีหลายวัดในเขตเมืองพระนครศรีอยุธยาที่จัดท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เช่น วัดพนัญเชิง วรวิหาร วัดใหญ่ชัยมงคล วัดกษัตราธิราชวรวิหาร วัดพระศรีสรรเพชญ์ วัดราชบูรณะ วัดเชิงท่า วัดแม่นางปลื้ม วัดไชย วัดนาราม และวัดมหาธาตุ เป็นต้น ในแต่ละวัดยังเป็นศาสนสถานที่มีประวัติศาสตร์อันยาวนานและมีค่าควร ศึกษาในเชิงวัฒนธรรม^{๖๕}

จำปา ศศิพัชร ได้วิจัยเรื่อง “รูปแบบการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์กระบวนการคิดทางประวัติศาสตร์ และ ความรู้ความเข้าใจในประวัติศาสตร์ท้องถิ่นความรู้ความเข้าใจในประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” ผลการวิจัยพบว่า ๑. รูปแบบการจัดการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นโดยใช้แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ๓ มีชื่อว่า SSAS Model มี ๔ องค์ประกอบ คือ หลักการวัตถุประสงค์ กระบวนการจัดการเรียนรู้ และเงื่อนไขการนำรูปแบบไปใช้ ซึ่งกระบวนการจัดการเรียนรู้ มี ๔ ขั้นตอน ประกอบด้วย ขั้นที่ ๑ การศึกษาข้อมูลท้องถิ่น เพื่อวิเคราะห์และกำหนดประเด็นคำถามทางประวัติศาสตร์ (Study Local History Data and Historical Issue Analysis Question) ขั้นที่ ๒ การสำรวจและรวบรวมข้อมูลจากแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ และตรวจสอบข้อเท็จจริงของข้อมูลหลักฐาน (Survey and Collecting Data From Historical Learning and Checking Fact of Evidences) ขั้นที่ ๓ การวิเคราะห์ตีความข้อมูลเกี่ยวกับสาเหตุและผลกระทบด้วยบริบทและมุมมองทางประวัติศาสตร์ (Analysis Interpretation in Causality and Consequences by Historical Perspectives and Context) ขั้นที่ ๔ การสังเคราะห์และสรุปข้อมูล เพื่อสร้างองค์ความรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (Synthesis and Summarize Data for Construct Body of Knowledge in Local History) และมีการตรวจสอบรูปแบบ ๓ โดยผู้เชี่ยวชาญ ๒. ผลการทดลองใช้รูปแบบการจัดการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ๓ พบว่า ๒.๑) ผู้เรียนมีกระบวนการคิดทางประวัติศาสตร์สูงขึ้น ๒.๒) ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจในประวัติศาสตร์ท้องถิ่นหลังเรียนสูงกว่าก่อนเรียนอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕ ๒.๓) ผู้เรียนมีสำนึกรักท้องถิ่นอยู่ในระดับมากที่สุด และ ๒.๔) ผู้เรียนมีความพึงพอใจต่อรูปแบบการจัดการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

^{๖๕} พลวัฒน์ ชุมสุข, แนวทางการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยววัดเชิงวัฒนธรรมในเขตเมืองพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, วารสาร มจร การพัฒนาสังคม, (ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑), ๒๕๖๓, หน้า ๖๘.

อยู่ในระดับมาก ๓. ผลการขยายผลรูปแบบ พบว่า การใช้รูปแบบการจัดการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น
ฯ หลังเรียนตามรูปแบบผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจในประวัติศาสตร์ท้องถิ่นสูงกว่าก่อนเรียนอย่างมี
นัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕ มีกระบวนการคิดทางประวัติศาสตร์สูงขึ้น มีสำนึกรักษ์ท้องถิ่นในระดับ
มาก และมีความพึงพอใจต่อรูปแบบการจัดการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอยู่ในระดับมาก^{๖๖}

พระพงศ์พิสิฐ สุภาจาโร (สุระ) ได้ศึกษาเรื่อง “บทบาทพระสงฆ์กับการอนุรักษ์
ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น วัดพระธาตุเรืองรอง อำเภอเมือง จังหวัดศรีสะเกษ” ผลการศึกษาพบว่า ๑)
พิพิธภัณฑวัดพระธาตุเรืองรอง ก่อตั้งโดยพระครูวิบูลธรรมภาณ ด้วยเห็นว่าจากกระแส โลกาภิวัตน์ที่
เป็นไปอย่างรวดเร็วได้ทำลายวิถีชีวิตและวัฒนธรรมเก่าแก่ลง จึงได้จัดสร้างพิพิธภัณฑวัดพระ
ธาตุเรืองรอง ขึ้น เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้วิถีชีวิต ประวัติศาสตร์และอนุรักษ์มรดกศิลปวัฒนธรรมของชนสี่
เผ่าศรีสะเกษไว้ ๒) สภาพการแนวทางการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นในอดีตและปัจจุบัน มีลักษณะของการ
รวมศูนย์โดยมี
พระครูวิบูลธรรมภาณ เป็นผู้มืบทบาทสำคัญในการบริหารจัดการและตัดสินใจต่าง ๆ ๓) ปัญหา อุปสรรค
ต่อบทบาทพระสงฆ์ในการส่งเสริมอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมวัดพระธาตุ เรืองรอง ได้แก่ ด้านการอนุรักษ์ดูแล
รักษา ด้านการเผยแพร่และฟื้นฟู ด้านบุคลากร ด้านการบริหาร จัดการ ส่วนแนวทางการส่งเสริมบทบาท
พระสงฆ์ต่อการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นวัดพระธาตุ เรืองรองในอนาคต มี ๖ ด้าน ประกอบด้วย (๑)
บทบาทต่อการเป็นผู้นำและแบบอย่างในการสืบสาน (๒) บทบาทต่อการส่งเสริมความร่วมมือสนับสนุน
(๓) บทบาทต่อการส่งเสริมการบริหารจัดการอย่างมี ส่วนรวม (๔) บทบาทต่อการเผยแพร่และฟื้นฟู (๕)
บทบาทต่อการเสริมสร้างปราชญ์ท้องถิ่นในการให้ ความรู้ (๖) บทบาทต่อการสร้างเครือข่ายพิพิธภัณฑ
พื้นบ้าน^{๖๗}

สุนัยรัตน์ คงศิริ ได้ศึกษาเรื่อง “แนวทางการพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวเชิง
ประวัติศาสตร์ พิพิธภัณฑสถานคลองท่อม อำเภอคลองท่อม จังหวัดกระบี่” ผลการวิจัยพบว่า ๑.
พิพิธภัณฑสถานคลองท่อมเดิมเป็นสถานที่สำหรับเก็บลูกปัดและโบราณวัตถุที่ขุด ค้นพบที่ “ควนลูกปัด”
ก่อตั้งโดยพระครูอาทรสังวรกิจเจ้าอาวาสวัดคลองท่อมในปี ๒๕๐๙ และ พัฒนามาเป็น “พิพิธภัณฑวัดพระ
ครูอาทรสังวรกิจ” เปิดให้ผู้สนใจเข้าเยี่ยมชมได้ในปี ๒๕๒๕ ต่อมาเมื่อ พระครูอาทรสังวรกิจมรณภาพลง
พิพิธภัณฑที่ก็ได้อยู่ภายใต้การดูแลของเทศบาลตำบลคลองท่อมได้ และได้เปลี่ยนชื่ออีกครั้งในปี ๒๕๕๐ ว่า
“พิพิธภัณฑสถานวัดคลองท่อม” หลังจากนั้นพิพิธภัณฑที่ก็ได้ ปรับปรุงสภาพทั้งภายนอกและภายในให้มี
ความทันสมัยมากขึ้นจนแล้วเสร็จในปี ๒๕๕๘ ได้เปลี่ยนชื่อ มาเป็น “พิพิธภัณฑสถานคลองท่อม” จนถึง

^{๖๖} จำปา ศศิพัชร, รูปแบบการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์กระบวนการคิด
ทางประวัติศาสตร์ และ ความรู้ความเข้าใจในประวัติศาสตร์ท้องถิ่นความรู้ความเข้าใจในประวัติศาสตร์ท้องถิ่น, รายงาน
การวิจัย สาขาวิชาหลักสูตรและการสอน, มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๙.

^{๖๗} พระพงศ์พิสิฐ สุภาจาโร (สุระ), บทบาทพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น วัดพระธาตุ
เรืองรอง อำเภอเมือง จังหวัดศรีสะเกษ, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๖๑.

ปัจจุบัน ๒. แนวทางในการพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์พิพิธภัณฑสถานคลองท่อม อำเภอ คลองท่อม จังหวัดกระบี่ พบแนวทางการพัฒนา คือ ๑) ด้านการจัดการพื้นที่ โดยสำนักงานเทศบาลตำบลคลองท่อมได้ ควรปรับปรุงภูมิทัศน์ให้สวยงาม ควรปรับปรุงทางเดินเท้าให้เป็นพื้นคอนกรีตและมีหลังคากันแดดกันฝน ควรจัดระเบียบการจอดรถ ควรมีฐานข้อมูลเกี่ยวกับโบราณวัตถุ และควร คำนึงถึงความปลอดภัยในการเก็บรักษาโบราณวัตถุทุกชิ้น ๒) ด้านการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว ซึ่งการ ท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยสำนักงานจังหวัดกระบี่และสำนักงานเทศบาล ตำบลคลองท่อมได้ควร ร่วมมือกันจัดทำเอกสารแนะนำ แผ่นพับ สื่อโฆษณาที่มีความหลากหลาย ป้ายและลูกศรชี้บอก เส้นทางอย่างชัดเจน ๓) ด้านบริการการท่องเที่ยว โดยสำนักงานเทศบาลตำบลคลองท่อมได้ ควรเพิ่มบุคลากรและพัฒนาด้านภาษาอังกฤษให้สื่อสารกับชาวต่างชาติได้ จัดทำ แผ่นพับเกี่ยวกับโบราณวัตถุที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานภาษาไทยและภาษาอังกฤษ โดยเฉพาะภาษาอังกฤษ ๔) ด้านการปลูกจิตสำนึก โดยสำนักงานวัฒนธรรมและศูนย์การเรียนรู้ วัฒนธรรม อันดามันจังหวัดกระบี่รวมถึงเทศบาลตำบลคลองท่อมได้ ผู้ประกอบการ และประชาชน ในพื้นที่ ควรร่วมกันรณรงค์ ให้ความรู้สร้างความศรัทธาและความเชื่อในเรื่องราวของลูกปัดและ โบราณวัตถุ สถาบันการศึกษาในท้องถิ่นจะต้องเป็นตัวขับเคลื่อนหลักให้เด็กและเยาวชนให้รู้จักถึง ความสำคัญและคุณค่าของประวัติศาสตร์และโบราณคดี ควรสร้างความร่วมมือกันระหว่างคนใน ชุมชน หน่วยงานของรัฐ กลุ่มผู้ประกอบการ สอดส่องดูแล ร่วมกันอนุรักษ์และร่วมสร้างความรู้สึก รับผิดชอบต่อปัญหาที่เกิดขึ้นกับแหล่งโบราณวัตถุ โดยการ เริ่มจากสถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษาในเขตพื้นที่การศึกษาจังหวัดกระบี่ ควรมีกิจกรรมเสริมหลักสูตรโดยการนำนักเรียน ไปศึกษานอกสถานที่ควนลูกปัดและพิพิธภัณฑสถานคลองท่อมอย่างน้อยปีละหนึ่งครั้ง ๕) ด้าน เศรษฐกิจชุมชน โดยสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดกระบี่และสำนักงานเทศบาลตำบลคลองท่อมได้ ควร ร่วมมือกันในการส่งเจ้าหน้าที่มาอบรมให้ความรู้ในการท ผลิตภัณฑ์ของที่ระลึกเพื่อจำหน่ายแก่ นักท่องเที่ยวโดยเน้นกระบวนการผลิตจากภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในกระบวนการผลิตเป็นของฝาก ของที่ระลึกที่มีต้นทุนต่ำ และจัดตั้งกลุ่มร้านค้าชุมชนที่เน้นเฉพาะผลิตภัณฑลูกปัดโบราณใน หลากหลายรูปแบบ และต้องยกระดับผลิตภัณฑให้เป็นสินค้า “หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ” ที่มีบรรจุ ภัณฑเป็นเอกลักษณ์ที่บ่งบอกถึงแหล่งที่มา ประวัติความเป็นมา รวมถึงเรื่องราวตามความเชื่อความ ศรัทธาในตัวผลิตภัณฑ และ ควรพัฒนาระบบ QR Code ไว้บนบรรจุภัณฑของผลิตภัณฑที่ระลึก^{๖๘}

พระศรีสังคม ชยานุวัฑฒ (ธนาวงษ์) ได้วิจัยเรื่อง “การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา : รูปแบบและเครือข่ายการจัด การท่องเที่ยวของวัดในสังคมไทย” ผลการวิจัยพบว่า บทบาทของวัดที่ส่งเสริมให้เป็นแหล่งชมความงดงามของงานพุทธศิลป์ทำบุญ ไหว้พระ ขอ พร พบว่า มีการส่งเสริมกิจกรรมวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา วันสำคัญของชาติ งานวัฒนธรรม ประเพณีและวิถีชุมชน โดย

^{๖๘} นางสุนิย์รัตน์ คงศิริ, แนวทางการพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ พิพิธภัณฑสถาน คลองท่อม อำเภอคลองท่อม จังหวัดกระบี่, *วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๖๑.

กิจกรรมที่ส่งเสริมให้มีขึ้นนี้เป็นการพึ่งพาเกื้อกูลซึ่งกันและกันระหว่างวัด กับชุมชน และวัดจะสอดแทรกให้มีการนั่งสมาธิการปฏิบัติวิปัสสนาเข้าไปร่วมด้วยอยู่เสมอตามโอกาส เพื่อให้นักท่องเที่ยวที่สนใจงานด้านพุทธศิลป์ซึ่งเป็นวัตรธรรม ได้มีการเรียนรู้พระพุทธศาสนาในเชิง ลึกที่เป็นนามธรรมไปพร้อม ๆ กัน ซึ่งนับว่าเป็นการสร้างเชื่อมโยงให้เกิดพฤติกรรมการเปลี่ยน แปลงขึ้นในจิตใจของนักท่องเที่ยวให้สนใจกับการปฏิบัติธรรม ในวัดที่ส่งเสริมการปฏิบัติธรรมอย่าง ต่อเนื่องและจริงจัง ผลการศึกษาด้านการจัดการเครือข่าย พบว่า วัดที่จัดให้มีการปฏิบัติธรรมอย่างต่อเนื่องและ จริงจังนั้น มีลักษณะของความเป็นเครือข่ายการปฏิบัติธรรมอยู่ทั่วในสังคมไทย ซึ่งมีการจัดการอยู่ ๒ ระดับคือ ๑. ระดับบน ได้แก่ องค์การบริหารกิจการพระพุทธศาสนาสูงสุดของคณะสงฆ์ไทย เรียกว่ามหาเถรสมาคม (มส.) โดยมีคณะกรรมการฝ่ายเผยแผ่พระพุทธศาสนา รับผิดชอบด้านการปฏิบัติธรรม ขณะนี้ได้จัดทำโครงการต่าง ๆ ขึ้น เพื่อส่งเสริมช่วยเหลือและสนับสนุนให้เครือข่ายการปฏิบัติธรรม มี ความเป็นเอกภาพ และสร้างมาตรฐานการสอนการปฏิบัติให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล โดยใช้ แนวทางเดียวกันคือ การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ตามแนวสติปัฏฐานสูตร ยึดพระไตรปิฎกเป็นหลัก ๒. ระดับปฏิบัติการ ได้แก่ เจ้าสำนักปฏิบัติธรรม ที่ทำหน้าที่บริหารจัดการภายในสำนักของตนให้มี ความสมบูรณ์และพร้อมที่จะพัฒนาเพื่อสร้างพระวิปัสสนาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิ มีภูมิรู้ภูมิธรรมทั้งภาค ปรัชญาและภาคปฏิบัติรวมถึงการบริหารจัดการสำนักปฏิบัติธรรมสาขาให้สามารถดำเนินงานได้อย่าง ราบรื่น และสร้างผู้นำรุ่นใหม่เพื่อสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืน ย่อมก่อให้เกิดเป็นประโยชน์แก่ผู้ ปฏิบัติ เป็นประโยชน์ต่อสังคมในชาติและเป็นประโยชน์ต่อสังคมโลกโดยรวม^{๖๙}

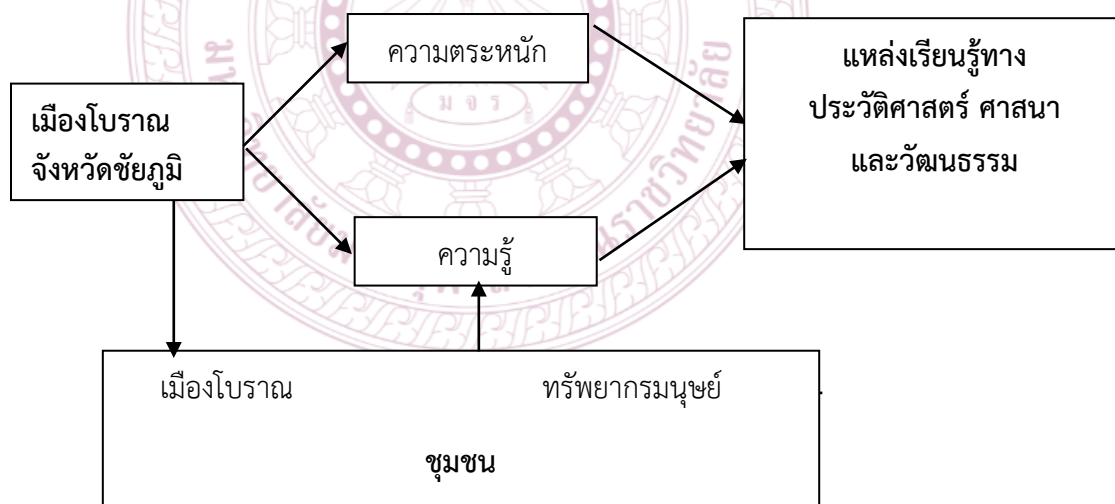
พระมุนินทร์ มุนินโร (กองจันทร์ติ) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงพุทธของวัดในอำเภอ บางพลีจังหวัดสมุทรปราการ” ผลการวิจัยพบว่า ความคิดเห็นของพุทธศาสนิกชนต่อการบริหารจัดการท่องเที่ยวเชิงพุทธของวัดในอำเภอ บางพลี จังหวัดสมุทรปราการ โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อจำแนกเป็นรายด้านพบว่า การบริหารจัดการท่องเที่ยวเชิงพุทธของวัดในอำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ อยู่ในระดับมากทุก ด้าน ผลการเปรียบเทียบความคิดเห็นของพุทธศาสนิกชนต่อการบริหารจัดการท่องเที่ยวเชิง พุทธของวัดในอำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ จำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคล พบว่า พุทธศาสนิกชนที่มีเพศ อายุ วุฒิการศึกษา อาชีพ และรายได้ต่างกัน มีความคิดเห็นต่อการบริหารจัดการท่องเที่ยวเชิงพุทธ ของวัดในอำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ โดยภาพรวมไม่แตกต่างกัน จึงปฏิเสธสมมติฐานที่ตั้งไว้ ปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะต่อการบริหารจัดการท่องเที่ยวเชิงพุทธของวัดใน อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ พบว่า ด้านการวางแผน พบปัญหาและอุปสรรค คือ การ ประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวไม่ต่อเนื่องตลอดทั้งปีโดยมีข้อเสนอแนะให้ มีการวางแผนการท างานอย่าง ต่อเนื่องทุกปี ด้านการจัดองค์กร พบปัญหาและอุปสรรค คือ มีแผนผังแสดง

^{๖๙} พระศรีสังคม ชยานุทโธ (ธนาวัชร์), การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา : รูปแบบและเครือข่ายการจัดการท่องเที่ยวของวัดในสังคมไทย, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (การพัฒนาสังคม), (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๖๒.

เส้นทางบางจุด โดยมี ข้อเสนอแนะว่าควรมีการบริหารจัดการองค์การการท่องเที่ยวเพื่อรองรับการท่องเที่ยวในแต่ละฤดูกาล ด้าน บุคลากร พบปัญหาและอุปสรรค คือ บุคลากรบางท่านขาดความรู้ความเข้าใจและบุคลากรที่มีความรู้ เฉพาะด้าน โดยเสนอแนะให้เจ้าหน้าที่ควรมีความรู้เพื่อการให้คำแนะนำที่ถูกต้อง ๒. ควรอบรมให้ความรู้ แก่แม่กุเทศน์ในการให้ความรู้ผู้แสวงบุญ ด้านการอำนวยความสะดวก พบปัญหาและอุปสรรค คือ ๑. ไม่ค่อยมีรถในการเดินทางตลอดการเดินทางเหมือนการทำบุญ ๙ วัด ไม่จำเป็นต้องเป็นเทศบาลที่จัดรถ ๒. ขาดนัก ประชาสัมพันธ์มีอาชีพด้านศาสนา โดยเสนอแนะว่า ๑. ควรมีผู้ประสานงานและเจ้าหน้าที่คอยให้ คำแนะนำ ๒. มอบหมายงานให้ทั่วถึงและครอบคลุม ด้านการกำกับดูแล พบปัญหาและอุปสรรค คือ ๑. การแบ่งหน้าที่ระหว่างเทศบาลและวัด ยังแยกกันไม่ออก ๒. มีบุคลากรที่หลากหลายในการดูแลจึงมีความ แตกต่างระหว่างบุคคล โดยมีข้อเสนอแนะว่า ๑. ควรมอบหมายผู้กำกับดูแลและมีการประเมินอย่างเป็น รูปธรรม เพื่อนำผลนี้ไปพัฒนาหรือปรับปรุงแก้ไขต่อไป ๒. อบรมบุคลากรที่หลากหลายให้มีแนวทางการ กำกับดูแลให้เหมือนกัน^{๗๐}

๒.๕ กรอบแนวคิดการวิจัย

แนวความคิดเกี่ยวกับ เมืองโบราณชัยภูมิ : แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมดังกล่าวข้างต้น แสดงเป็นแผนภูมิภาพ ดังนี้

แผนภาพที่ ๑.๑ กรอบแนวคิดการวิจัย

^{๗๐} พระมุรินทร์ มุรินทร์โร (กองจันทร์ดี), การบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงพุทธของวัดในอำเภอ บางพลี จังหวัดสมุทรปราการ, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (การจัดการเชิงพุทธ), (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๖๒.

บทที่ ๓

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยเรื่อง “เมืองโบราณชัยภูมิ: แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนา และวัฒนธรรม” มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาและสำรวจแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคทวารวดี และยุคขอม ๒) เพื่อพัฒนาและส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคทวารวดี และยุคขอม ๓) เพื่อเชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม ยุคทวารวดี ยุคขอม จนถึงยุคปัจจุบันในจังหวัดชัยภูมิ คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัย ดังนี้

๓.๑ รูปแบบการวิจัย

๓.๒ ประชากรและผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

๓.๓ เครื่องมือการวิจัย

๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล

๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล

๓.๑ รูปแบบการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ประกอบไปด้วย การศึกษาข้อมูลเชิงเอกสาร (Documentary Research) และการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant) และผู้ทรงคุณวุฒิ โดยใช้แบบสัมภาษณ์ชนิดมีโครงสร้าง (Structured Interview) คัดเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive sampling)

๓.๒ ประชากรและผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตด้านกลุ่มเป้าหมาย/ผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่ใช้ในการวิจัยจำนวน ๒๒ รูป/คน

๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูลครั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้ใช้เครื่องมือในการดำเนินการวิจัย โดยจำแนกตามโครงการย่อย ดังนี้

๑) แบบสำรวจแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม ยุคทวารวดี และยุคขอมในจังหวัดชัยภูมิ

๒) แบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัยเรื่องการพัฒนาและส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม ยุคทวารวดีและยุคขอมในจังหวัดชัยภูมิตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

๓) แบบสอบถามเพื่อการวิจัยเรื่องการพัฒนาและส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม ยุคทวารวดีและยุคในจังหวัดชัยภูมิ

๔) การประชุมชมกลุ่มย่อย (Focus Group) เพื่อที่จะได้ทราบถึงประวัติความเป็นมาและข้อมูลทั่วไปของแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม ยุคทวารวดีและยุคขอมในจังหวัดชัยภูมิ

การสร้างเครื่องมือวิจัย กระบวนการในการสร้างเครื่องมือที่ใช้ในกระบวนการวิจัยมีขั้นตอนในการออกแบบการวิจัยหรือการสร้างเครื่องมือที่ใช้ในกระบวนการวิจัยนั้นมีดังนี้

๑) การศึกษาเอกสารเกี่ยวกับแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม ยุคทวารวดีและยุคขอมในจังหวัดชัยภูมิ จากนั้นมีการลงพื้นที่จริงเพื่อสำรวจแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมในพื้นที่ต่างๆในจังหวัดชัยภูมิ ภายใต้กรอบของการดำเนินการวิจัยเพื่อให้ได้ข้อมูลก็คือ มีการสังเกต สัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้องในเรื่องขององค์ความรู้เกี่ยวกับเมืองโบราณประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม ยุคทวารวดีและยุคขอม

๒) ดำเนินการสร้างเครื่องมือการวิจัยโดยเชื่อมโยงหลักการแนวคิดทฤษฎีและสภาพความเป็นจริงในพื้นที่ โดยจำแนกเป็นเครื่องมือการวิจัยชนิดต่างๆ เพื่อง่าย สะดวกและสอดคล้องกับการเก็บข้อมูลที่เป็นจริงในการวิจัย

๓) นำเครื่องมือการวิจัยเสนอให้กับผู้เชี่ยวชาญในการวิจัย จำนวน ๓ ท่าน ดำเนินการตรวจสอบความถูกต้องและความสอดคล้องของเครื่องมือการวิจัย กับวัตถุประสงค์การวิจัย ตลอดจนจนถึงกรอบแนวคิดการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๔) นำเครื่องมือการวิจัยที่ผ่านการกลั่นกรองจากผู้เชี่ยวชาญแล้วมาตรวจสอบและปรับปรุงข้อคำถามให้มีความเที่ยงตรงและชัดเจน แล้วจึงนำไปใช้ดำเนินการเก็บข้อมูลการวิจัยต่อไป

๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล

๓.๔.๑ การเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงเอกสาร

ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารแบบสามเส้า (Triangulation) คือ ๑) ข้อมูลจากแหล่งข้อมูลภาครัฐ เช่น สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดชัยภูมิ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดชัยภูมิ สำนักงานการท่องเที่ยวจังหวัดชัยภูมิ ๒) ข้อมูลจากการศึกษาภาคสนาม และ ๓) ข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๓.๔.๒ การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม

๑) คณะผู้วิจัยได้นำหนังสือจากวิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ถึงกลุ่มเป้าหมายที่ให้สัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกต และการสนทนากลุ่ม ตลอดจนถึงบุคคลผู้รับผิดชอบดูแลแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมในจังหวัดชัยภูมิ

๒) สร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มเป้าหมาย พบปะพูดคุยเพื่อสร้างความคุ้นเคย แจ้งความประสงค์ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

๓) กำหนดนัดหมายวันเวลาที่จะดำเนินการสัมภาษณ์ที่แน่นอน เพื่อให้กลุ่มเป้าหมายได้เตรียมตัวและเตรียมเอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องในการเก็บรวบรวมข้อมูล

๔) ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้แบบสอบถามกับกลุ่มตัวอย่าง ใช้แบบสัมภาษณ์กับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก และบุคคลที่เกี่ยวข้องโดยใช้วิธีบันทึกเทป จดบันทึก และสังเกตพฤติกรรมกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญของแต่ละโครงการดังต่อไปนี้

คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการสำรวจ สอบถาม สัมภาษณ์ และดำเนินการสนทนากลุ่ม ในเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการสำรวจแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมและ วิเคราะห์หาแนวทางการพัฒนาและอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม ยุค ทวารวดีและยุคขอมในจังหวัดชัยภูมิ

๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้ ใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content Analysis) โดยการตีความข้อสรุปจากข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้องและข้อมูลที่ได้จากแบบสัมภาษณ์ ตามกรอบ แนวคิดในการวิจัยตรวจสอบความสมบูรณ์ของข้อมูลนั้นว่าสามารถตอบคำถามตามวัตถุประสงค์ของการ วิจัยได้ครบถ้วนแล้วนำเสนอผลการวิเคราะห์ในรูปแบบการบรรยาย โดยมีขั้นตอนดังนี้

๑) ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสารใช้วิธีการวิเคราะห์เอกสารเนื้อหา Content analysis นำเสนอข้อมูลด้วยวิธีการพรรณนา

๒) ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ (Interview) ใช้วิธีการวิเคราะห์แบบอุปนัย (Analysis induction) จากนั้นนำข้อมูลมาเรียบเรียงและจำแนกอย่างเป็นระบบจากนั้นนำมาตีความหมาย เชื่อมโยงความสัมพันธ์และสร้างข้อสรุปจากข้อมูลต่าง ๆ ที่รวบรวมได้ทั้งนี้เพื่อจะได้ศึกษาประเด็น ต่าง ๆ ได้ลึกซึ้ง เมื่อประเด็นใดวิเคราะห์แล้วไม่มีความชัดเจนก็จะตามไปเก็บข้อมูลเพิ่มเติมในประเด็น ต่างๆเหล่านั้นเพื่อตอบคำถามหลักตามวัตถุประสงค์การวิจัย ข้อมูลเชิงคุณภาพได้นำมาวิเคราะห์เพื่อ หาความเชื่อมโยงความสัมพันธ์เชิงทฤษฎี

๓) การสร้างบทสรุปและการพิสูจน์บทสรุปเป็นการนำแนวคิดทฤษฎีงานวิจัยต่างๆทาง วิชาการมาสร้างเป็นบทสรุปพร้อมกับข้อมูลที่เชื่อถือได้อีกครั้งหนึ่งโดยเน้นความเชื่อมโยงเพื่อนำไปสู่ การพิสูจน์ที่เป็นรูปธรรมและตรงต่อข้อเท็จจริง

บทที่ ๔

ผลการศึกษาวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้ผู้วิจัยได้ศึกษา “เมืองโบราณชัยภูมิ: แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนา และวัฒนธรรม” คณะวิจัยได้วิเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยในประเด็นดังนี้

๔.๑ แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคทวารวดี และยุคขอม

๔.๒ การพัฒนาและส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคทวารวดี และยุคขอม

๔.๓ การเชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม ยุคทวารวดี ยุคขอม จนถึงยุคปัจจุบันในจังหวัดชัยภูมิ

๔.๔ องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

๔.๑ แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคทวารวดี และยุคขอม

ในการวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้ทำการสำรวจ และวิเคราะห์แนวทางการพัฒนาและส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคทวารวดี และยุคขอม ดังต่อไปนี้

๔.๑.๑ แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคทวารวดี

จากข้อมูลที่ได้จากการสำรวจแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคทวารวดี ในจังหวัดชัยภูมิ จำนวน ๖ แห่ง และแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคขอมในจังหวัดชัยภูมิ จำนวน ๕ แห่ง ดังต่อไปนี้

๑) แหล่งโบราณคดี เมืองโบราณบ้านคอนสวรรค์

อยู่ที่บ้านคอนสวรรค์ ตำบลคอนสวรรค์ อำเภอคอนสวรรค์ เป็นชุมชนโบราณ มีคูน้ำ คันดิน ล้อมรอบ พบใบเสมา และพระพุทธรูปตามเนินดิน รอบหมู่บ้านและวัดต่าง ๆ ในเขตหมู่บ้าน พระพุทธรูปองค์หนึ่งที่พบ เป็นพระพุทธรูปประทับยืน ยังแกะสลักไม่เสร็จ ครองจีวรห่มคลุมเป็นลักษณะศิลปะทวารวดี ใบเสมาส่วนใหญ่เป็นแบบหินเรียบ ส่วนที่เป็นแบบแท่งหินมีการแกะสลักภาพบุคคล ที่แสดงเรื่องราวจากชาดกในพระพุทธศาสนา ได้แก่ มหาเวสสันดรชาดก สุวรรณสามชาดก ภูริทัตชาดก เติมียชาดก มโหสถชาดก มาตุโปสกชาดก สันนิษฐานว่า มีอายุอยู่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๖

ภาพประกอบที่ ๔.๑ พระพุทธรูปใหญ่สมัยทวารวดี

ภาพประกอบที่ ๔.๒ อุโบสถที่ประดิษฐานพระพุทธรูปใหญ่สมัยทวารวดี

ที่ตั้ง

พระพุทธรูปใหญ่สมัยทวารวดี (พระหินทรายโบราณ) ที่อยู่วัดคอนสวรรค์ บ้านคอนสวรรค์ ตำบลคอนสวรรค์ อำเภอกอนสวรรค์ จังหวัดชัยภูมิ

ภาพประกอบที่ ๔.๓ แผนที่ตั้งบ้านคอนสวรรค์ ตำบลคอนสวรรค์ อำเภอกอนสวรรค์ จังหวัดชัยภูมิ

ภาพประกอบที่ ๔.๔ ประตูทางเข้านครกาหลง

ประวัติความเป็นมา

วัดคอนสวรรค์ ถือเป็นอีกวัดหนึ่งในตำบลคอนสวรรค์ที่มีความสำคัญ และมีประวัติเล่าขานกันมานานซึ่งภายในวัดยังเป็นที่ประดิษฐานของพระใหญ่ทวารวดีอีกด้วย พระพุทธรูปใหญ่สมัยทวารวดีเป็นสถานที่สำคัญอีกแห่งหนึ่ง อยู่ที่วัดคอนสวรรค์ เป็นพระพุทธรูปหินทรายแกะสลัก องค์ใหญ่รูปทรงสวยงาม สร้างในสมัยทวารวดี ชาวบ้านเรียกว่า “หลวงพ่อใหญ่”

พระพุทธรูปใหญ่ หรือ หลวงพ่อใหญ่ (วัดคอนสวรรค์) ประดิษฐานอยู่ภายในวิหารหลังเล็กสีขาวยาววัดคอนสวรรค์ ตำบลคอนสวรรค์ อำเภอคอนสวรรค์ จังหวัดชัยภูมิ เป็นพระพุทธรูปหินทรายศิลปะทวารวดี อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ – ๑๖ ซึ่งได้รับอิทธิพลรูปแบบจากศิลปะขอม หลวงพ่อใหญ่เป็นพระคู่บ้านคู่เมืองนครกาหลงมาแต่โบราณสูงประมาณ ๓ เมตร ๑ องค์ กีบองค์เล็กขนาดครึ่งหนึ่งขององค์ใหญ่อีก ๒ องค์ เป็นที่สักการะเป็นที่พึ่งทางใจของชาวอำเภอคอนสวรรค์พระพุทธรูปใหญ่สมัยวัฒนธรรมทวารวดี (วัดคอนสวรรค์) ปางแสดงธรรม (วิตรรกมูทรา) พระหัตถ์ขวายกขึ้น พระหัตถ์ซ้ายแนบพระวรกายครองจีวรห่มคลุม ขนาดวัดรอบองค์พระ ๖๐ นิ้ว สูงจากฐาน ๑๒๔ นิ้วพระเศียรทรงกรวย ผิวเรียบ ไม่มีขมวด พระเกศา พระพักตร์ค่อนข้างกลมคล้ายรูปไข่พระขนงยาวต่อกันเป็นรูปปีกกา พระเนตรหลุบต่ำ พระนาสิกโด่ง พระโอษฐ์หนา พระกรณียาว

ภาพประกอบที่ ๔.๕ พระพุทธรูปใหญ่สมัยทวารวดี ปางแสดงธรรม (วิตรรกมูทรา)

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ ชุนปัญญาคติ อดีตนายอำเภอคอนสวรรค์ ได้ร่วมกับชาวบ้านอัญเชิญหลวงพ่อใหญ่จากเนินหลวงพ่อกใหญ่ในเขตบ้านคอนสวรรค์ มาประดิษฐานที่วัดคอนสวรรค์ ดังที่ปรากฏในปัจจุบันนี้ ในศาลาโถงๆ มีใบเสมาหินทรายขนาดใหญ่จำหลักภาพชาดกเก็บรักษาอยู่ด้วยจำนวนหลายชิ้น รวมทั้งจารึกอักษรมอญศตวรรษที่ ๑๔ ทั้งที่มีลวดลายและไม่มีลวดลายตั้งวางเรียงรายอยู่จำนวนมาก

ภาพประกอบที่ ๔.๖ ใบเสมาหินทราย

ภาพประกอบที่ ๔.๗ ใบเสมาหินทราย

และมีอุโบสถเก่าแก่ เป็นที่ประดิษฐานหลวงพ่อดาแดงพระพุทธรูปเก่าแก่อีก ๑ หลั ซึ่ง เป็นอุโบสถที่สร้างด้วยไม้มีอายุเก่าแก่มากจากเอกสารโบราณสถานโนนภูขององค์การบริหารส่วนตำบลคอนสวรรค์

ภาพประกอบที่ ๔.๘ หลวงพ่อดาแดงและอุโบสถหลังเก่า

ในโบราณสถานโนนภู หมู่ที่ ๙ เป็นโบราณสถานที่สันนิษฐานว่าเป็นโบสถ์เก่าเพราะมีการขุดพบใบเสมาและของเก่าสมัยทวารวดีมากมาย เหมาะสำหรันำมาจัดทำเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ในชุมชน ตั้งอยู่ที่บ้านคอนสวรรค์ ตำบลคอนสวรรค์ อำเภอกอนสวรรค์ มีลักษณะเป็นแบบแผ่นหินและแท่ง หินทรายแดงไม่มีการประดับลวดลายส่วนใหญ่เป็นการสลักภาพเป็นเรื่องราวทศชาติของพระพุทธเจ้า เช่น ภาพพระเวสสันดรชาดกลักษณะศิลปะคล้ายคลึงใบเสมาบ้านกุดโง้งมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖

ปัจจุบัน ใบเสมาต่างๆ ได้รวบรวมมาเก็บไว้ที่วัดคอนสวรรค์ เสมามหินทรายที่บางอันก็แกะสลักเอาไว้ บางอันก็ลบเลือนไปแล้ว เป็นเรื่องราวของพุทธประวัติ ไม่มีใครทราบอายุที่แท้จริงของเสมานี้ ที่มีกระจัดกระจายทั่วไปในเขตอำเภอกอนสวรรค์ว่าสร้างขึ้นใน พ.ศ. เท่าไร มีอายุเท่าไรเดิมนั้นเสมานี้ไม่ได้อยู่ที่วัดคอนสวรรค์ แต่อยู่ที่โนนภูซึ่งอยู่ตรงกันข้ามห่างจากวัดคอนสวรรค์ไปประมาณ ๑ กิโลเมตร ที่ดินตรงนั้นเป็นเนินกว้างใหญ่ ซึ่งสันนิษฐานว่า สมัยก่อนคงจะเป็นเมืองโบราณอย่างแน่นอน แต่ปัจจุบันนี้ชาวบ้านได้อาศัยเป็นป่าช้าเผาศพหรือฝังศพเอาไว้เพื่อเผากันตามประเพณีในภายหลังเสมานี้ได้ทิ้งร้างเอาไว้ตั้งแต่เมื่อไรไม่มีใครรู้ ต่อมามีคนเห็นว่าเป็นของเก่า จึงพากันมาลักลอบขุดเสมานี้ที่ฝังดินอยู่ เอาลงเรือล่องไปตามลำคลองส่งน้ำ เพื่อไปขึ้นยังถนนใหญ่ เพื่อขึ้นรถอีกทีหนึ่งที่เอาไปได้ก็มีแต่บางอันก็แสดงอิทธิฤทธิ์เล่นเอานักล่าเสมานี้ต้องทิ้งเสมาแผ่นกันป่าราบเป็นแถว บางรายขนเอาลงเรือไปได้หน่อย เดียวเรือก็ล่ม จมลงไปทั้งคนทั้งเสมา ทั้งๆ ที่น้ำลึกเพียงแค่หน้าอกเท่านั้น พอไม่ไปดูปรากฏว่าถูกเสมาทับจนน้ำตายอยู่ใต้น้ำนั่นเอง เสมาหลายอันและโครงกระดูกของมนุษย์เ็นหายาบเหล่านี้นจึงปรากฏอยู่ตามกันคลองนั่นเอง บางรายเอาขึ้นรถขับไปตามถนนก็เกิดไปชนกับรถคันอื่นเข้า บางคันบาดเจ็บและตายอย่างน่าทุเรศ เจ้าหน้าที่ด่านตรวจที่อำเภोजัตุรัสไปพบวารถคันที่ชนกันนั้น มีใบเสมามหิน

อยู่อันหนึ่ง จึงได้ยึดเอามาไว้ที่สถานีตำรวจ แต่ก็ต้องเอาย้ายไปอีกสองวันต่อมา เพราะทั้งสถานีตำรวจ ไม่ได้หลับได้นอนกันทั้งคืน มีแต่คดีความเข้ามาจนทำงานไม่ไหวพอยกเอาไปคืนที่ก็กลับกลายเป็นปกติเหมือนเก่า พระครูพิศาลชัยวัฒน์ เจ้าอาวาสวัดคอนสวรรค์ไปพบกับเสมานี้เข้าที่โนนกุ้ จึงคิดจะเอาเสมาเหล่านั้นมาเก็บเอาไว้ที่วัดคอนสวรรค์ จึงได้บอกบุญชาวบ้านเพื่อขอแรง ไปขุดเสมากัน ก็ได้แรงจากชาวบ้านช่วยกันขุดเอาเสมาเหล่านั้นมาขึ้นรถบรรทุกรถเสร็จรถก็แล่นไม่ได้ เพราะสตาร์ทอย่างไร รถก็ไม่ยอมติด จึงตกลงเปลี่ยนคันใหม่ เจ้ารถคันใหม่ก็ไม่ยอมติดอีก แต่คันเก่ากลับติด คราวนี้ แบ่งเสมาใส่รถทั้งสองคันๆ ละเท่าๆ กัน เพื่อลองของ ปรากฏว่าสตาร์ทไม่ติดทั้งสองคัน เมื่อเป็นเช่นนี้พระครูพิศาลชัยวัฒน์และชาวบ้านต่างก็พูดเป็นเสียงเดียวกันว่า เสมาเหล่านั้นเป็นของศักดิ์สิทธิ์อย่างแน่นอน ไม่อย่างนั้นคงไม่แสดงอภินิหารมาให้เห็นอย่างนี้ จึงพากันจุดธูปเทียนเพื่อเป็นการบวงสรวงขอขมา บอกกล่าวว่าจะเอาเสมาไปจัดทำให้มั่นคงกว่าที่อยู่ที่นี่ ไม่ใช่เอาไปทำลาย เอาไปเก็บรักษาไว้ เพื่อให้มันคง สืบต่อไปยังลูกหลานได้ศึกษาและสักการบูชากัน เสร็จแล้วก็สั่งให้ลองสตาร์ทเครื่องรถทั้งสองคันใหม่ เป็นที่น่าพิศวงงงงวยของคนทั้งหลาย ที่ไปชุมนุมกันอยู่ที่นี่เพราะคราวนี้ เครื่องติดขึ้นมาอย่างง่ายดาย จึงได้ช่วยกันลำเลียงเอาเสมาเหล่านั้น มายังวัดคอนสวรรค์ซึ่งส่วนหนึ่งนั้นก็ได้นำเอาไปไว้ยังที่โนนกุ้ อันเป็นเมืองร้างนั้น จึงยังเหลือเสมาอยู่อีกเพียงไม่กี่อัน ที่เหลือเอาไว้ก็เพื่อ ต้องการให้รู้ว่าสถานที่แห่งนี้เคยเป็นที่ตั้งของโบสถ์มาาก่อนนั่นเอง

ภาพประกอบที่ ๔.๙ โนนกุ้

สันนิษฐานกันว่า สถานที่ตั้งของเสมานี้ เป็นเมืองเก่าเมืองหนึ่งคือเมืองกาหลง สร้างขึ้นมาตั้งแต่สมัยทวารวดี ประมาณปี พ.ศ.๑๘๘๓ เจ้าเมืองนั้นชื่อพระยาขุนหาญ อพยพผู้คนมาจากจังหวัดนครราชสีมากับพระยาขอมผู้พี่ พระยาขอมได้สร้างเมืองราชสีมาขึ้นในยุคนั้น เมืองที่สร้างนั้นอยู่ทางทิศใต้ของลำตะคลอง ซึ่งยังปรากฏหลักฐานให้เห็นอยู่จนกระทั่งทุกวันนี้ จากซากโบราณสถานที่ปรักหักพัง ส่วนพระยาขุนหาญนั้นก็แบ่งไพร่พลและชาวบ้านขึ้นเหนือมาทางจังหวัดชัยภูมิ ได้เข้ามาพบภูมิประเทศและความอุดมสมบูรณ์ของเมืองคอนสวรรค์เดี๋ยวนี้เข้าก็พอใจ จึงได้หยุดยังสร้างเมืองขึ้นและให้ชื่อว่า เมืองกาหลง เป็นเมืองที่เจริญรุ่งเรืองมากในสมัยนั้น ดังจะเห็นได้จากฝีมือช่างในการแกะสลักหินทรายเรื่องราวต่างๆ ในพุทธประวัติ ต่อมานครกาหลงก็ถึงกาลเสื่อมสลายลงไป เมื่อถึงยุคที่ขอมเสื่อมอำนาจ และถูกทั้งร่างให้ร่วงโรยตั้งแต่นั้นมา ประวัติศาสตร์ของเมืองจึงถูกทิ้งให้จมดินอยู่นับพันปีโดยไม่มีใครเหลียวแล เมืองกาหลงจึงเป็นเมืองที่เอาไว้นแต่ชื่อเท่านั้น ว่าครั้งหนึ่งในอดีตกาล ณ ที่แห่งนี้ได้เคยมีเมืองๆ หนึ่งตั้งอยู่ การย้ายเสมาจากโนนภูเมืองกาหลงเก่า กระทำกันเรื่อยมาจนกระทั่งมาเสร็จเรียบร้อยเอาในปี พ.ศ.๒๔๗๐ ในครั้งนั้น ได้นำเอาพระพุทธรูปหินทราย ๔ องค์ จากโนนพระนอนมาไว้ที่วัดคอนสวรรค์ด้วย โดยปล่อยทิ้งเอาไว้ที่โคนต้นโพธิ์ ให้ตากแดดตากฝนอยู่อย่างนั้น พระพุทธรูปองค์นี้ภายหลังได้ชื่อว่า หลวงพ่อใหญ่ หลวงพ่อใหญ่นั้น เป็นพระพุทธรูปปางทรงน้ำ ในธรรมบทนั้นหมายถึง เมื่อวันทีพระพุทธรูปองค์เสด็จมายังเมืองไพศาลที่กำลังแห้งแล้ง ด้วยบารมีของพระพุทธรูป เมื่อเสด็จขึ้นเหนือฝั่งที่ฝนก็ตกลงมา พระปางนั้นเป็นปางที่ ๒๒ ที่ปรากฏอยู่ในพระธรรมบท ขณะที่นำเอามาตากแดดทิ้งอยู่ โดยไม่มีใครเหลียวแลนั้น ก็เกิดฝนแล้งไปทั่วย่านนั้น แม้ว่าจะเป็นหน้าฝนๆ ก็ไม่ตกต้องตามฤดูกาล ทำให้ชาวบ้านเดือดร้อนกันไปหมดและก็หาสาเหตุไม่ได้ว่ามาจากอะไร จนกระทั่งวันหนึ่งหลวงพ่อก็เข้าฝันชาวบ้านแถวนั้นชื่อนายเซียง ว่าที่ฝนแล้งอย่างนี้ก็เพราะเอาท่านมาตากแดดไว้อย่างนี้ จึงเกิดโทษ ถ้าอยากให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ก็ให้ย้ายท่านเข้าไปเสียบยังที่ซึ่งเหมาะสม อย่าให้ตากแดดตากฝนอยู่อย่างนี้ จึงได้นำความมาปรึกษากับท่านเจ้าอาวาสและชาวบ้านต่างก็เห็นพ้องต้องกันว่า ควรจะสร้างวิหารขึ้นมาสักหลังหนึ่งแล้วอัญเชิญหลวงพ่อก็เข้ามาประดิษฐานเอาไว้ เพราะเชื่อว่าหลวงพ่อก็ศักดิ์สิทธิ์แน่ ก่อนอื่นก็สร้างศาลาหลังเล็กๆ เอาไว้ชั่วคราวก่อนแล้วอัญเชิญหลวงพ่อก็เข้ามาในศาลาหลังนั้น ซึ่งประมาณเดือนมีนาคม กำลังแล้งจัดทีเดียว ปรากฏว่าพอยกหลวงพ่อก็เข้าไปได้วันเดียวเท่านั้น วันรุ่งขึ้นฝนก็เทลงมาอย่างหนัก เป็นที่อัศจรรย์ใจของชาวเมืองคอนสวรรค์ที่รู้เห็นเรื่องนี้ พระภิกษุสององค์ที่ไม่ยอมเผยนามแต่เราถ่ายรูปท่านมาด้วยเล่าให้ฟังว่า มีชาวบ้านสองคนเป็นเพื่อนรักกันมาก ได้มาสาบานกันต่อหน้าหลวงพ่อกันว่าจะทำการค้าร่วมกัน ถ้าใครหักหลังทรยศก็ขอให้ฟ้าผ่าคนนั้นตาย ต่อมา กิจการของคนทั้งสองก็เจริญรุ่งเรืองขึ้น คนหนึ่งก็เกิดโลก ทุบเอากิจการไว้คนเดียว ไม่ยอมให้เพื่อนรวยด้วย จากนั้นอีกไม่กี่วันเพื่อนคนนั้นก็มาถูกฟ้าผ่าตายที่คอนสวรรค์นั่นเอง ดังที่สาบานเอาไว้กับหลวงพ่อกันไว้ ดังนั้น จึงมีข้อห้ามกันว่า ถ้าไม่แน่ใจตัวเองละก็อย่าไปสาบานกับหลวงพ่อกันเด็ดขาด เพราะความศักดิ์สิทธิ์ของท่าน มีมากอาจเอียนให้เป็นไปตามคำสาบานก็ได้ เสมานั้นเมื่อเอาตั้งไว้ที่คอนสวรรค์แล้ว ก็มีพระภิกษุองค์หนึ่งเกิดมือบอน เอาสไปป้ายไปประบายเลอะเทอะไปหมด ขณะที่เจ้าอาวาสวัดไม่อยู่ ท่านไปธุระเสียในเมือง เมื่อกลับมา ก็ปรากฏว่าเสมาถูกระบายสีหมดแล้ว ท่านโกรธมาก แต่ก็ทำอะไรไม่ได้นอกจากว่ากล่าวไปอย่าง

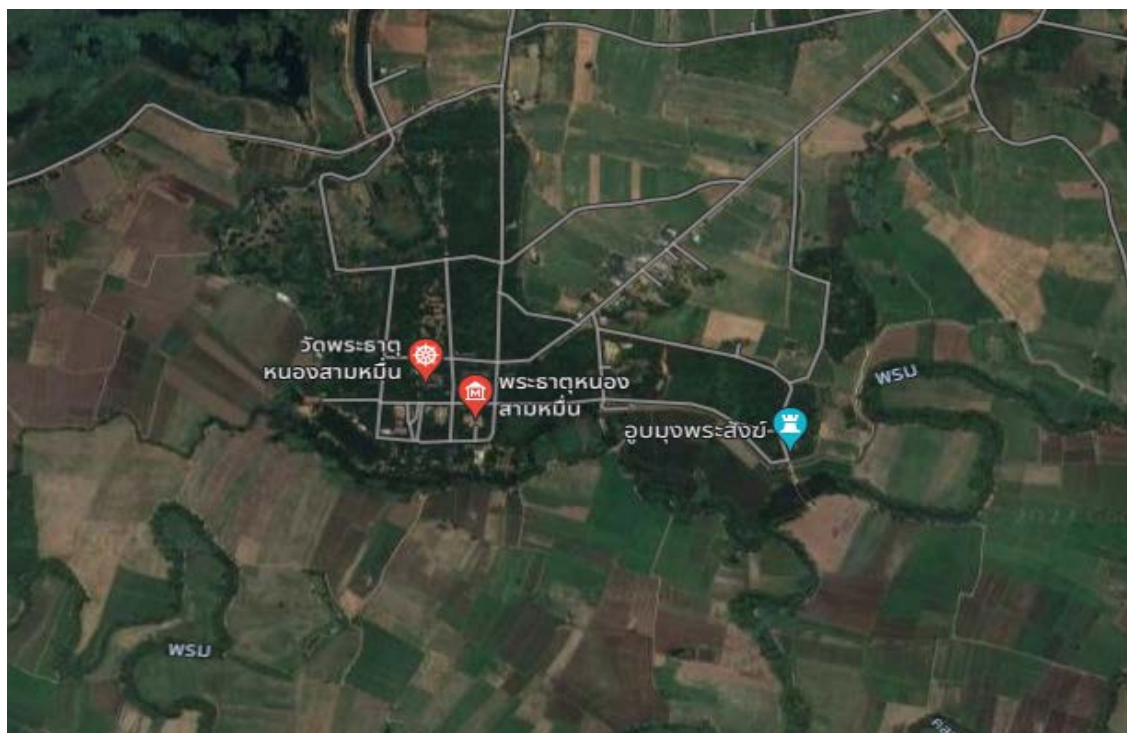
เดียว แต่พระหาคิลป์ที่ไม่เคยเห็นคุณค่าของประวัติศาสตร์องค์นั้น ก็ถูกลงโทษไปเอง คือมือบวมใหญ่รักษาไม่หาย สติสตั้งก็เลยพาลไม่สมประกอบไปด้วยต้องลาสิกขาไปในที่สุด สิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้นเราไม่สามารถที่จะพิสูจน์หรือมองเห็นได้ แต่ก็มีตัวตนที่จะให้ทั้งคุณและโทษ จึงอยากจะเตือนกันเอาไว้สักหน่อย พวกมือบอนทั้งหลายระวังมือจะบวมเข้าสักวัน นี่ขนาดเบาๆ นะ บางแห่งเล่นถึงตายก็มี ในวัดยังมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์อีกอย่างหนึ่ง คือต้นโพธิ์ใหญ่ จากคำบอกเล่าของเจ้าอาวาสและชาวบ้านที่นั่นได้ความว่า เป็นโพธิ์ศักดิ์สิทธิ์อีกอย่างหนึ่งในวัดคอนสวรรค์นั้น วันหนึ่งที่วัดมีงานประจำปี มีผู้คนมาเที่ยวงานมากมาย ได้เกิดทะเลาะวิวาทกันขึ้น พวกหนึ่งนั้นกลับไปเอาปืนที่บ้านมาไล่ขายคนหนึ่งไปจนมุมที่โคนต้นโพธิ์ แล้วลั่นกระสุนใส่หมายจะฆ่าให้ตาย แต่ปรากฏเป็นที่น่าอัศจรรย์ว่าปืนสามารถจะไม่สามารถจะลั่นกระสุนออกมาได้ ล้มชะล้มชะ ชายคนนั้นก็เลยรอดตาย ต้นโพธิ์ต้นนั้นภายหลังได้นำปืนมาลองยิงดู ก็ปรากฏว่าไม่ลั่น จึงนับถือกันว่าเป็นโพธิ์อาถรรพ์ที่ศักดิ์สิทธิ์ประจำวัดไป อีกอย่างหนึ่ง ปัจจุบันนี้ต้นโพธิ์ต้นนี้ ก็เป็นที่นับถือของชาวบ้านทั่วไป ใครเจ็บไข้ได้ป่วยก็มาบนบานศาลกล่าว เพื่อให้หายจากโรคนั้นๆ เมื่อหายแล้วก็เอาสายสิญจน์มาวนรอบต้นโพธิ์เอาไว้เรียกกันว่า คำโพธิ์ เพื่อเป็นการแก้บนนั้นเป็นเรื่องราวที่แปลกประหลาดของโบราณสถานอีกแห่งหนึ่ง

๒) เมืองโบราณบ้านแก้ง อำเภอกุฉีชุม จังหวัดชัยภูมิ

ตั้งอยู่ที่ หมู่ ๑ ต.บ้านแก้ง อ.กุฉีชุม จ.ชัยภูมิ เป็นวัดราษฎร์ เป็นโบราณสถานที่มีความสำคัญและน่าสนใจมากแห่งหนึ่งของชัยภูมิ ตั้งอยู่ที่บ้านแก้ง จากตัวเมืองชัยภูมิเดินทางไปตามทางหลวงหมายเลข ๒๐๑ ผ่านอำเภอกุฉีชุมไปจนถึงบ้านหนองสองห้องระยะทางประมาณ ๘๐ กิโลเมตร เลี้ยวซ้ายเข้าทางหลวงหมายเลข ๒๐๕ อีก ๙ กิโลเมตรถึงบ้านแก้งและแยกซ้ายไปวัดพระธาตุหนองสามหมื่นอีกประมาณ ๕ กิโลเมตร

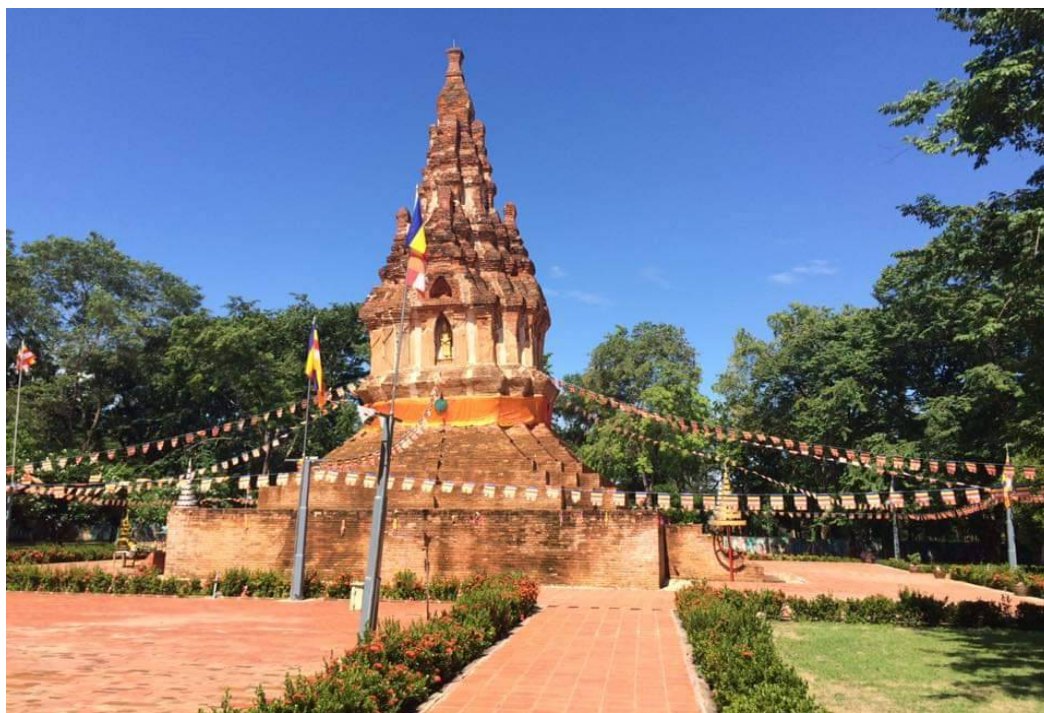

ภาพประกอบที่ ๔.๑๐ ประตูทางเข้าพระธาตุหนองสามหมื่น

ภาพประกอบที่ ๔.๑๑ แผนที่ตั้งพระธาตุหนองสามหมื่น

พระธาตุหนองสามหมื่น เรียกชื่อตามหนองน้ำ ซึ่งอยู่ห่างออกไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของวัด เป็นพระธาตุที่มีลักษณะสวยงาม และสมบูรณ์ที่สุดองค์หนึ่ง ไม่ปรากฏหลักฐานว่าสร้างขึ้นเมื่อใดแต่จากลักษณะทางด้านสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมที่ปรากฏ เกิดจากการผสมผสานกันระหว่างศิลปะล้านนา ล้านช้าง และอยุธยา สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒ ในสมัยพระไชยเชษฐาธิราชแห่งราชอาณาจักรลาวพระธาตุหนองสามหมื่นมีลักษณะเป็นเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสอง ตั้งอยู่บนฐานเขียงรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีความสูงประมาณ ๔๕ เมตร มีบันไดทางขึ้นทั้งสี่ด้าน ฐานเขียงเป็นฐานบัวคว่ำบัวหงายรองรับองค์พระธาตุ ซึ่งมีซุ้มทั้งสี่ทิศ ประดิษฐานพระพุทธรูปปางรำพึง และปางลีลา ภายในองค์พระธาตุบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า รูปแบบดังกล่าวอาจเปรียบเทียบกับพระธาตุอื่น ๆ ทั้งในนครเวียงจันทน์และในเขตไทย เช่น พระธาตุวัดเทพพล เมืองเวียงคุก จังหวัดหนองคาย พระธาตุศรีเมืองนครเวียงจันทน์ เป็นต้น

ภาพประกอบที่ ๔.๑๒ พระธาตุหนองสามหมื่น

ภาพประกอบที่ ๔.๑๓ ด้านหน้าพระธาตุหนองสามหมื่น

ศิลปกรรมพระธาตุหนองสามหมื่นมีรูปแบบศิลปะล้านช้าง โดยมีอิทธิพลล้านนา และอยุธยา เป็นเจดีย์ขนาดใหญ่ก่อด้วยอิฐถือปูนตั้งอยู่บนฐานอิฐย่อมุมทำสอบขึ้นเพื่อฐานบัวรองรับตัวเรือนธาตุ จากนั้นจึงก่อสอบยอดแหลมขึ้นไปตรงเรือนธาตุทั้ง ๔ ทิศ ทำเป็นซุ้ม ภายในซุ้มมีพระพุทธรูปประทับยืนอยู่ทุกซุ้มมีบันไดทางขึ้นทั้ง ๔ ด้าน

ภาพประกอบที่ ๔.๑๔ พระพุทธรูปยืนยอดพระธาตุทั้ง ๔ ด้าน

บริเวณที่ตั้งพระธาตุสามหมื่นนี้เดิมเป็นเมืองมาตั้งแต่สมัยทวารวดี มีร่องรอยคูน้ำคันดินและกลุ่มเสมาหินทรายแดงจารึกอักษรปัลลวะ อายุพระธาตุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๑ - ๒๒ สมัยพระไชยเชษฐาธิราช ฐานบัวมีลักษณะพิเศษคือมีบัวหางที่งายซ้อนกัน ๒ ชั้นโดยใช้เส้นลวดเล็กๆคาดคั่น และส่วนที่ต่อเนื่องของบัวเชิงของเรือนธาตุ ส่วนเรือนธาตุ บัวเชิงของส่วนปลายงอนขึ้นรับกับบัวหางส่วนของฐาน บริเวณเรือนธาตุทั้งสี่ด้านมีจระนำประดิษฐานพระพุทธรูปยืนและลีลา ที่หยักมุมทุกมุมของเรือนธาตุประดับลายกาบบอนและลายกากลาง ด้านบนของเรือนธาตุเป็นหลังคาลาดส่วนยอด เป็นชั้นซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไปมีการประดับเจดีย์จำลองเล็กๆ ตรงกับส่วนบนของจระนำทั้งสี่ด้าน ยอดบนสุดยังเหลือเค้าของทรงพุ่มคล้ายดอกบัวตูมในผังสี่เหลี่ยมหรือที่เรียกกันว่าบัวเหลี่ยม

พระธาตุหนองสามหมื่น เป็นพระธาตุที่มีลักษณะสวยงามและสมบูรณ์ ที่สุดองค์หนึ่ง ไม่ปรากฏหลักฐานว่าสร้างขึ้นเมื่อใด แต่จาก ลักษณะสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมที่ผสมผสานกันระหว่างล้านนา ล้านช้างและอยุธยา สันนิษฐานว่าสร้าง ขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑ - ๒๒ ในสมัยพระไชยเชษฐาธิราชแห่งราชอาณาจักรลาว นอกจากนี้ บริเวณ ที่ตั้งพระธาตุหนองสามหมื่นแต่เดิม เคยเป็นเมืองโบราณสมัยทวารวดีที่มีขนาดใหญ่เมืองหนึ่ง อยุ่ราว พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๖ เนื่องจากปรากฏร่องรอยของคูน้ำคันดิน และโคกเนินโบราณสถานหลายแห่ง รวมทั้งโบราณวัตถุหลายชิ้น เช่น กลุ่มใบเสมาหิน

ทราญ สันนิษฐานว่าเป็นเมืองขนาดใหญ่ ปรากฏในตำนานอุรังคนิทาน ว่ามีเมืองหนึ่ง อยู่ด้านทิศตะวันตกของเมืองหนองหาร ชื่อว่า อโยธยา หรือกรุงทนคร โดยส่วนใหญ่จะเข้าใจว่าจะเป็นแถบจังหวัดนครปฐม เพราะความหมายกำกวม ในที่นี้อาจจะเป็นเมืองกรุงทนคร ขึ้นตรงกับอาณาจักรทวารวดี(อโยธยา)ก็อาจเป็นได้ ศิลปกรรมพระธาตุหนองสามหมื่นมีรูปแบบศิลปะล้านช้าง โดยมีอิทธิพลล้านนา และอยุธยา เป็นเจดีย์ขนาดใหญ่ก่อด้วยอิฐถือปูนตั้งอยู่บนฐานอิฐย่อมุมทำสอบขึ้นเพื่อฐานบัวรองรับตัวเรือนธาตุ จากนั้นจึงก่อสอยยอดแหลมขึ้นไปตรงเรือนธาตุทั้ง ๔ ทิศ ทำเป็นซุ้ม ภายในซุ้มมีพระพุทธรูปประทับยืน อยู่ทุกซุ้มมีบันไดทางขึ้นทั้ง ๔ ด้าน บริเวณที่ตั้งพระธาตุสามหมื่นนี้เดิมเป็นเมืองมาตั้งแต่สมัยทวารวดี มีร่องรอยคูน้ำคันดินและกลุ่มเสาหินทราญแดงจารึกอักษรปัลลวะ อายุพระธาตุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๑ - ๒๒ สมัยพระไชยเชษฐาธิราช^๑

ฐานบัวมีลักษณะพิเศษคือมีบัวหงายที่งายซ้อนกัน ๒ ชั้นโดยใช้เส้นลวดเล็กๆคาดคั่น และส่วนที่ต่อเนื่องของบัวเชิงของเรือนธาตุ

ส่วนเรือนธาตุ บัวเชิงของส่วนปลายงอนขึ้นรับกันกับบัวหงายส่วนของฐาน บริเวณเรือนธาตุทั้งสี่ด้านมีพระนำประดิษฐานพระพุทธรูปยืนและลีลา ที่หยักมุมทุกมุมของเรือนธาตุประดับลายกาบบน และลายกาบล่าง ด้านบนของเรือนธาตุเป็นหลังคาลาด

ส่วนยอด เป็นชั้นซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไปมีการประดับเจดีย์จำลองเล็กๆ ตรงกับส่วนบนของจระนำทั้งสี่ด้าน ยอดบนสุดยังเหลือเค้าของทรงพุ่มคล้ายดอกบัวตูมในผังสี่เหลี่ยมหรือที่เรียกกันว่าบัวเหลี่ยม^๒

เรื่องเล่าของหนองสามหมื่น มาจากนิทานพื้นบ้านเรื่องสังข์ทองเมื่อครั้งพระอินทร์พนันตีคลีกับท้าวสามล และได้ตีคลีกับพระสังข์ ผลปรากฏว่าลูกคลีตกลงมาในหนองไข่น้ำสามหมื่นคนในการมลูกคลี จึงตั้งชื่อว่า หนองสามหมื่น หนองน้ำใกล้ๆบริเวณพระธาตุ สัมพันธ์กับปัญญาชาดกซึ่งเป็นชาดกนอกนิบาต สุวณณสังชาดก กล่าวคือหนองน้ำแห่งนี้ อยู่ใกล้ๆกับลานตีคลีที่พระอินทร์กับพระสังข์ตีคลี

^๑ สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๙ นครราชสีมา, ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์, หน้า ๓๕

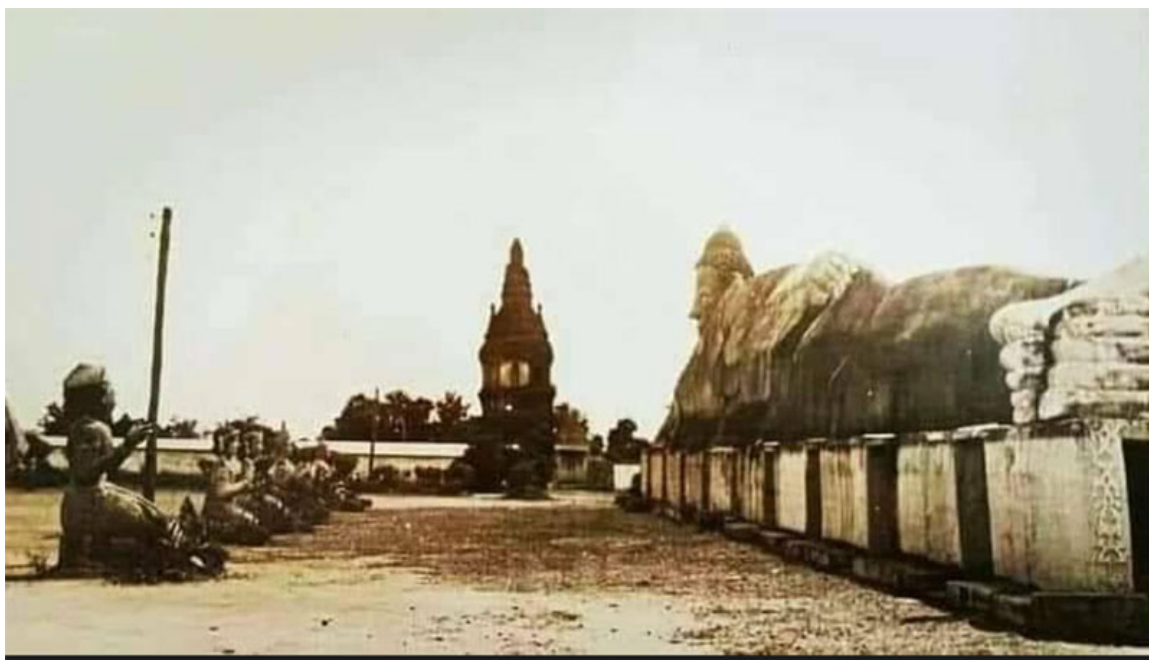
^๒ ประภัสสร ชูวิเชียร, ๒๕๕๐, หน้า ๙๔- ๙๕

ภาพประกอบที่ ๔.๑๕ ลักษณะของพระธาตุหนองสามหมื่น

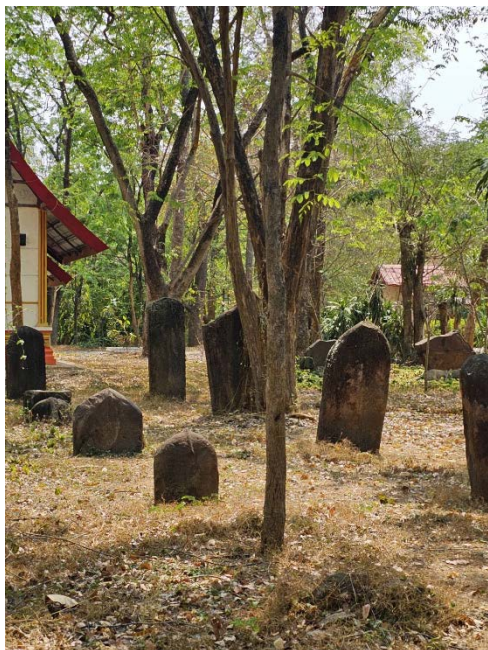
ภาพประกอบที่ ๔.๑๓ พระนอนวัดพระธาตุหนองสามหมื่นปัจจุบัน

ภาพประกอบที่ ๔.๑๖ พระนอนวัดพระธาตุหนองสามหมื่นในอดีต

โบราณวัตถุสำคัญที่พบทั้งในและนอกเขตคูเมืองหลายชิ้นได้นำมาเก็บรักษาไว้ที่วัด เช่น กลุ่มใบเสมาหินทราย บางแผ่นก็มีจารึกอักษรปัลลวะภาษาสันสกฤต อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๔ และมีแผ่นหนึ่งนำไปตั้งเป็นห

ลักเมืองประจำอำเภอภูเขียวด้วย นอกจากนี้ยังมีประติมากรรมรูปเคารพอีก ๒ ชิ้น สภาพชำรุดชิ้นหนึ่งคล้ายเศียรพระพุทธรูปนาคปรกในศิลปะขอมแบบบายน อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘

ภาพประกอบที่ ๔.๑๗ ใบเสมาหินทราย

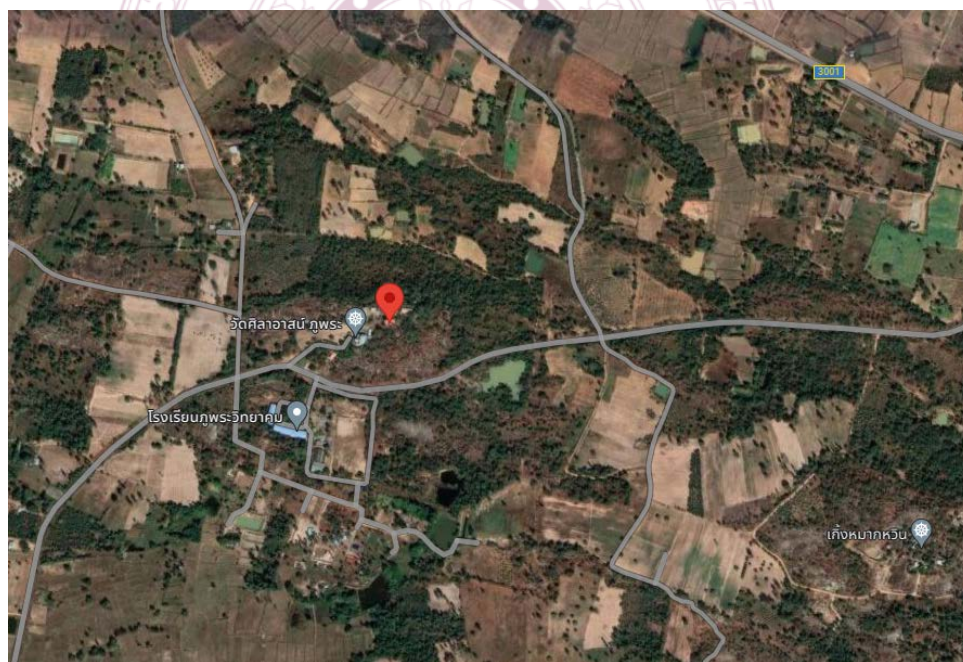

ภาพประกอบที่ ๔.๑๘ จารึกอักษรปัลลวะภาษาสันสกฤต

๓. พระพุทธรูปศิลาแกะสลักบนหน้าผาภูเขาพระ อำเภอมือง จังหวัดชัยภูมิ

ภูเขาพระ วัดศิลาอาสน์ ตั้งอยู่ที่บ้านนาไค้เขา ตำบลนาเสียว อำเภอมือง จังหวัดชัยภูมิ ห่างจากตัวเมืองชัยภูมิ ประมาณ ๑๒ กิโลเมตร ไปตามเส้นทางหมายเลข ๒๐๑ (ชัยภูมิ-ภูเขียว) ระยะ ๖ กิโลเมตร เลี้ยวซ้ายไปตามเส้นทางนาเสียว-ห้วยชัน ๕ กิโลเมตร และแยกซ้ายเข้าวัดอีก ๑ กิโลเมตร ภูเขาพระเป็นส่วนหนึ่งของภูแล่นคา สูงจากระดับน้ำทะเล ๒๑๐ เมตร ลักษณะทั่วไปเป็นแท่งผาหิน ลานหินขนาดใหญ่ กว้าง ที่ผืนหินภูเขาพระจำหลักพระพุทธรูปหลายองค์ รวมทั้งหมด ๙ องค์ มีองค์หนึ่งที่มีขนาดใหญ่มาก ชาวบ้านเรียก "พระเจ้าองค์ตื้อ" ประทับนั่งขัดสมาธิ หน้าตักกว้าง ๕ ฟุต สูง ๗ ฟุต พระหัตถ์ขวาวางอยู่ที่พระเพลา พระหัตถ์ซ้ายวางอยู่ที่พระชงฆ์ (พระหัตถ์อยู่ในท่าตรงข้ามกับปางมารวิชัย) มีพระพุทธรูปหินทรายขนาดเล็กสูง ๗ นิ้ว ลักษณะเดียวกันอยู่ข้างหน้า ๑ องค์ ใกล้กันมีพระพุทธรูปอีก ๗ องค์ จำหลักรอบเสาหินทราย ประทับนั่งเรียงแถวปางสมาธิ ๕ องค์ ปรางเดียวกับพระเจ้าองค์ตื้อ ๒ องค์ พระพุทธรูปเหล่านี้มีอายุราวศตวรรษที่ ๑๘-๑๙ กรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน-โบราณวัตถุ เมื่อวันที่ ๘ มีนาคม ๒๔๗๘

แผนภาพที่ ๔.๑๙ แสดงแผนที่ตั้งภูเขาพระ วัดศิลาอาสน์ ตำบลนาเสียว อำเภอมือง จังหวัดชัยภูมิ

ภู่พระ อยู่ในบริเวณวัดศิลาอาสน์ ห่างจากศาลากลางจังหวัดไปทางทิศเหนือประมาณ ๑๒ กิโลเมตร บนทางหลวงหมายเลข ๒๐๑ เป็นภูเขาเตี้ย ๆ มีโบราณวัตถุ คือ รอยสลักหินเป็นพระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิ ชาวบ้านเรียกว่า "พระเจ้าองค์ตื้อ" อยู่ในเขต ท้องที่ตำบลนาเสียว อำเภอเมืองชัยภูมิ

พระเจ้าองค์ตื้อ เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัยประทับขัดสมาธิเพชร พระหัตถ์ซ้ายวางพาดอยู่ที่พระขงค์ หน้าตักกว้าง ๕ ฟุต สูง ๗ ฟุต มีลักษณะแตกต่างจากรูปแบบที่ปรากฏโดยทั่วไปคือ การแสดงปางมารวิชัยด้วยพระหัตถ์ซ้าย ซึ่งตามปกติ ต้องแสดงด้วยพระหัตถ์ขวาเสมออันเป็นข้อสันนิษฐานว่าเป็นฝีมือช่างพื้นบ้านที่ไม่ได้ยึดติดกับรูปแบบดั้งเดิมแล้ว อีกประการหนึ่งของความแตกต่างคือ พระพุทธรูปโดยทั่วไปในยุคนี้ โดยเฉพาะในกลุ่มทวารวดีหรือในวัฒนธรรมเขมรส่วนใหญ่เป็นพระพุทธรูปขัดสมาธิราบหรือขัดสมาธิอย่างหลวม ๆ เสมอ ขณะที่พระเจ้าองค์ตื้อประทับนั่งขัดสมาธิเพชรซึ่งจะสัมพันธ์กับอิทธิพลจากศิลปะเกาะในประเศอินเดียที่ปรากฏในศิลปะล้านนาและพบอยู่ในภาคอีสานบ้างเช่นกัน มีลักษณะพระหัตถ์ขวาวางอยู่ที่พระเพลา เรียกว่ารอบ ๆ พระพุทธรูปองค์นี้มีรอยแกะหินเป็นรูปพระสาวกอีกหลายองค์ สันนิษฐานว่า อาจจะสร้างในสมัยรุ่งเรืองราวเดียวกับปางค์กู่ก็เป็นได้ พระพุทธรูปเหล่านี้มีลักษณะเป็นพระพุทธรูปแบบอุ้มทอง ลักษณะสำคัญของพระพุทธรูปพระเจ้าองค์ตื้อคือ พระวรกายใหญ่พระพักตร์สี่เหลี่ยมพระโขนงต่อกันเกือบเป็นเส้นตรงพระเนตรเปิดและมองตรงพระนาสิกแบนด์ทั้งหมดแสดงเค้าโครงของพระพุทธรูปแบบเขมร โดยเฉพาะ แบบนครวัดที่น่าสังเกตคือพระเศียรไม่ทำเป็นขมวดพระเกศาเป็นกันหอยแบบพระพุทธรูปทั่วไปแต่ทำเป็นเส้นๆผกเกล้าขึ้นไปรวบเป็นมวยกลางพระเศียรคล้ายการเกล้ามวยในประติมากรรมศิลปะบาบวน และในสมัย บายนของเขมรสังฆาฏิเป็นแผ่นใหญ่ยาวลงมาจรดพระนาภีเป็นแบบเขมรอย่างแท้จริงความเป็นลักษณะท้องถิ่นนี้ได้มีการกำหนดอายุว่าน่าจะมีอายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๑๙ (ราวพ.ศ.๑๗๐๑ -พ.ศ. ๑๙๐๐)

แผนภาพที่ ๔.๒๐ แสดงภาพพระเจ้าองค์ตื้อ

แผนภาพที่ ๔.๒๑ แสดงภาพพระพุทธรูปศิลาแกะสลักบนหน้าผาที่ภูพระ

จากรูปแบบแสดงให้เห็นถึงเค้าโครงของอิทธิพลศิลปะเขมรในลักษณะของการผสมผสานทางด้านรูปแบบในศิลปะสมัยบายูวณนครวัดและบายูนตร์ผสมผสานกับลักษณะท้องถิ่นในแถบนี้ที่เป็นศิลปะทวารวดีท้องถิ่นโดยเฉพาะลักษณะพระพักตร์ส่วนการแสดงปานมารวิชัยด้วยพระหัตถ์ซ้ายแสดงให้เห็นถึงความเป็นงานช่างท้องถิ่นอย่างแท้จริงดังนั้นน่าจะเป็นงานสร้างขึ้นในช่วงวัฒนธรรมเขมรและทวาร

วดีผสมผสานกันหรือหลังจากนั้นเล็กน้อยหรือช่วงที่วัฒนธรรมเขมรค่อยๆหมดลงจนกลายเป็นลักษณะท้องถิ่นเข้ามาผสม จึงน่าจะอยู่ในราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ หรือต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๙ เป็นสำคัญ

สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นและสถานที่แห่งนี้เคยเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมของพระเกจิอาจารย์ชื่อดังอาทิ หลวงปู่มั่น หลวงปู่ฝั้น และหลวงปู่แหวน ผู้วิจัยได้สอบถามผู้รู้ซึ่งเล่าต่อ ๆ กันมาว่า ผู้ที่พบเห็นพระเจ้าองค์ตื้อคนแรกเป็นพรานป่า ซึ่งสัตว์ที่โดนนายพรานล่าจะหนีตายขึ้นมาบนเขาแห่งนี้ เพื่อกินน้ำในบ่อเมื่อกินแล้วสัตว์ที่โดนนายพรานล่าหรือยิงก็จะหาย จนชาวบ้านตั้งชื่อบ่อน้ำแห่งนี้ว่าบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ และบ่อน้ำแห่งนี้ก็ยังมีอยู่ ซึ่งอยู่ด้านหลังพระเจ้าองค์ตื้อและพระพุทธรูป ๗ องค์^๓

แผนภาพที่ ๔.๒๒ แสดงภาพพระพุทธรูป ๗ องค์

กลุ่มพระพุทธรูป ๗ องค์ ประกอบด้วย พระพุทธรูปสลักรอบแกนหิน มีพระพุทธรูปประทับขัดสมาธิเพชรแสดงปางสมาธิ ๕ องค์และแสดงปางมารวิชัยด้วยพระหัตถ์ซ้าย ๒ องค์องค์ที่อยู่มุมขวาสุดและองค์ที่ ๓ นับจากซ้ายมือมีข้อสังเกตคือพระพุทธรูปที่แสดงปางมารวิชัยด้วยพระหัตถ์ซ้ายทั้ง ๒ องค์อาจสร้างแทรกขึ้นภายหลังเพราะเหตุว่าประการแรกทั้ง ๒ องค์ มีการแสดงปางที่ต่างจากองค์อื่นๆ ประการที่ ๒ มีลักษณะที่เป็นท้องถิ่นมากกว่าประการที่ ๓ องค์ที่อยู่ขวาสุดอยู่ในระดับที่ต่ำกว่าองค์อื่นๆ และประการสุดท้ายองค์ที่ ๓ จากซ้ายมือ นั้นสร้างแทรกอยู่กับพระพุทธรูป ๔ องค์และมีขนาดเล็กกว่าองค์อื่นๆมากและพบว่าสลักไม่เสร็จอีกทั้งภาพเพลาขาดไปเพราะเนื้อที่ไม่พอ^๔

^๓ สัมภาษณ์นายคำปัน พลชนะ, วันที่ ๒๕ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

^๔ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พระพุทธรูปที่ภูพระ ชัยภูมิ แบบอย่างศิลปะทวารวดีผสมวัฒนธรรมเขมรและงานช่างท้องถิ่น, วารสารพื้นถิ่น โขง ชี มูล, ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม – ธันวาคม), ๒๕๕๘, หน้า ๑ – ๑๒.

แผนภาพที่ ๔.๒๓ แสดงเชิงหินที่อยู่รอบๆพระ

ทุก ๆ ปีจะมีผู้คนจากทั่วสารทิศขึ้นไปกราบไหว้พระเจ้าองค์ตื้อในวันขึ้น ๑๓, ๑๔ และ ๑๕ ค่ำเดือน ๕ เป็นจำนวนมาก เนื่องจากผู้คนเลื่อมใสว่า “หมอรักษาเป็นหมอลำ” ให้การรักษาคนป่วยขอให้หายโดยบบานต่อพระเจ้าองค์ตื้อ จะได้สมความปรารถนาในปี พ.ศ. ๒๔๘๓ พระวิบูลย์นิโรธกิจ อดีตเจ้าคณะจังหวัดชัยภูมิ (พระครูจรรณฺญ นิโรธ เจ้าคณะจังหวัดชัยภูมินั้น) ได้ขอตั้งเป็นสำนักสงฆ์ชื่อ “ศิลาอาสน์” และปรับปรุงบริเวณสถานที่ในปีต่อมาได้สร้างกุฏิพระภิกษุได้จำพรรษาอยู่ประจำมาตลอดจนทุกวันนี้

๔. ใบเสมาสมัยทวารวดี วัดศรีปทุมคงคาราม บ้านกุดโง้ง อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ

หากกล่าวถึงโบราณวัตถุสถานสำคัญที่ปรากฏในเขตจังหวัดชัยภูมิแล้วเสมาหินบ้านกุดโง้ง รวมถึงโบราณสถานอันเนื่องด้วยวัฒนธรรมเขมรเช่นปราสาทบ้านหนองบัวเมืองเก่า นับเป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นว่าเมืองชัยภูมิมีปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มวัฒนธรรมสำคัญในดินแดนแถบนี้คือกลุ่มวัฒนธรรมทวารวดีและกลุ่มวัฒนธรรมเขมรตามลำดับซึ่งเป็นหลักฐานสำคัญที่ส่งผลต่อการเรียบเรียงประวัติศาสตร์จังหวัดชัยภูมิในช่วงเวลาแรกเริ่มของประวัติศาสตร์ในขณะเดียวกันประวัติศาสตร์ยุคต้นของเมืองชัยภูมิได้ช่วยให้เห็นถึงพัฒนาการบ้านเมืองชัยภูมิเท่านั้นหากแต่นับเป็นประจักษ์พยานที่ยืนยันความเก่าแก่ของประวัติศาสตร์รัฐไทยด้วย

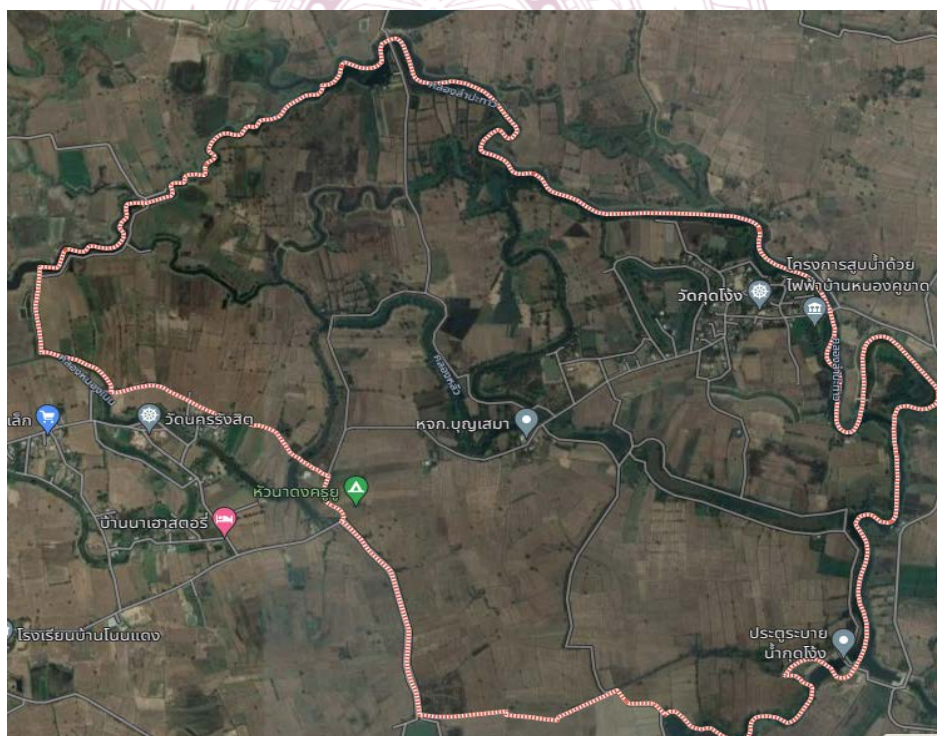
ข้อมูลเบื้องต้น ใบเสมาสมัยทวารวดี “ใบเสมา” ในความหมายนี้ใช้เรียกแทน แผ่นหิน – แท่งหิน หรือหลักหิน ศิลปกรรมสมัยทวารวดี อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๖ ที่พบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย ใบเสมาดังกล่าวมักพบตั้งปากอยู่ที่เพิงหินหรือเนินดินโบราณสถานในเขตเมืองโบราณสมัยทวารวดี โดยมีทั้งการตั้งปักในลักษณะเป็นเอกเทศหรือล้อมรอบ เพื่อแสดงหลักเขตหรือพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งสามารถนำไปเทียบเคียงกับใบเสมาที่ล้อมรอบอุโบสถในสมัยหลังได้ในระดับหนึ่ง อย่างไรก็ตามยังไม่แน่ชัดว่าใบเสมาเหล่านี้จะหมายถึง “พุทธสีมา” ตามพระวินัยของพุทธศาสนาได้ทั้งหมดทุกแห่งหรือไม่แต่อย่างน้อยก็น่าจะมีส่วนหนึ่งที่สะท้อนถึงคติความเชื่อในพุทธศาสนาในสมัยทวารวดีอย่างชัดเจนโดยเฉพาะใบเสมาที่มีการสลักภาพเล่าเรื่องจากชาดกหรือพุทธประวัติซึ่งนิยมกันในกลุ่มน้ำชีตอนบนเช่นในแถบจังหวัดชัยภูมิ ขอนแก่นและกาฬสินธุ์

ใบเสมาเหล่านี้ อาจมีต้นเค้าส่วนหนึ่งที่มาจากคติหินตั้งในสมัยก่อนประวัติศาสตร์อันเป็นคติดั้งเดิมเกี่ยวกับการนับถือผีบรรพบุรุษ และคงมีการผสมผสานกับความเชื่อของพุทธศาสนาในระยะถัดมานอกจากนี้ใบเสมาจำนวนหนึ่งพบว่าการจารึกอักษรโบราณที่กล่าวถึงการสร้างบุญกุศลหรือการประกาศเรื่องราวของผู้สร้างตั้งนั้นหน้าที่หนึ่ง ของใบเสมาดังกล่าวจึงย่อมอยู่ในฐานะของ “ศิลาจารึก” อีกด้วย รูปลักษณะของใบเสมาสมัยทวารวดีมีหลายรูปแบบทั้งแบบแผ่นหินธรรมชาติ แบบสลักเป็นแผ่นหินเรียบรูปทรงต่างๆรวมถึงแบบแท่งหินทรงสี่เหลี่ยม หกเหลี่ยม แปดเหลี่ยม นอกจากนี้บางแผ่นยังมีการสลักลวดลายมงคลต่าง ๆ เช่น ลายกสิกรรม ธรรมจักร สรูปตรงส่วนแกนกลางของใบตลอดจนการสลักเป็นภาพเล่าเรื่องของชาดกและพุทธประวัติ

กลุ่มใบเสมาบ้านกุดโง้ง ตำบลบึงคล้า อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ บริเวณที่พบมีทั้งในเนินดินที่ตั้งหมู่บ้านและพื้นที่โดยรอบ ใบเสมากลุ่มนี้พบมากกว่า ๕๐ ใบ มีทั้งแบบแผ่นเรียบและส่วนหนึ่งมีการสลักภาพเล่าเรื่องอย่างงดงามและบางแผ่นมีการจารึกอักษรโบราณไว้ด้วย ปัจจุบันส่วนหนึ่งแนะนำมาจัดแสดงไว้ในอาคารที่วัดศรีปทุมคงคาราม

แผนภาพที่ ๔.๒๔ บ้านกุดโง้ง ตำบลปุงคล้า อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ

แผนภาพที่ ๔.๒๕ แสดงแผนที่ตั้งวัดศรีปทุมคงคาราม บ้านกุดโง้ง ตำบลปุงคล้า อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ

แผนภาพที่ ๔.๒๖ แสดงภาพศาลาการจัดเก็บใบเสมาสมัยทวารวดี
บ้านกุดโง้ง วัดศรีปทุมคงคาราม

กุดโง้งเป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ อยู่ที่ตำบลหนองนาแซง อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ ซึ่งแถบนี้เป็นบริเวณเมืองเก่าสมัยทวารวดี บริเวณที่เสมาหินนี้เป็นบริเวณนอกเมืองโบราณ เสมาหินเหล่านี้มักอยู่ล้อมรอบเนินดินนอกหมู่บ้าน มักเป็นเสมาคู่ ใช้เป็นเครื่องหมายแสดงถึงสถานที่ศักดิ์สิทธิ์มีจำนวนทั้งหมด ๑๒ แผ่นปัจจุบันเก็บรักษาไว้ในอาคารถาวรซึ่งอยู่ในบริเวณวัดศรีปทุมคงคาราม เสมาหินในจำนวน ๑๒ แผ่นนี้ ๓ แผ่นชำรุดมากจนไม่สามารถตีความได้คือแผ่นที่ ๑ ๓ และ ๑๒ ส่วนที่เหลืออีก ๙ แผ่นตีความได้ดังนี้^๕

- แผ่นที่ ๒ พรหมนารทชาดก
- แผ่นที่ ๔ พระศรีอริยเมตไตรย
- แผ่นที่ ๕ เตมียชาดก
- แผ่นที่ ๖ วิธูรบัตถิต
- แผ่นที่ ๗ พระศรีศากยมุนี
- แผ่นที่ ๘ มโหสถชาดก
- แผ่นที่ ๙ อัมพชาดก
- แผ่นที่ ๑๐ ปัญจาวุธชาดก

^๕ สุรัสวดี อรุณรัตน์, ประติมาณวิทยาเสมาบ้านกุดโง้ง (ชัยภูมิ), สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๑), หน้า ๓๖.

แผ่นที่ ๑๑ ฐริทัตชาดก

เสมาเห็นที่ตีความได้นั้น ๒ ภาพเป็นภาพพระศรีอริยเมตไตรยและพระศรีศากยมุนี ที่เหลือ นอกนั้นสลักตามเรื่องในนิบาตชาดกและมหานิบาตชาดก นิบาตชาดกนี้เป็นชาดกที่ปรากฏอยู่ในหมวดขุ ททกนิกายของชุดตันตปิฎกในพระไตรปิฎก ซึ่งพระพุทธรูปและ พระเถระชาวอินเดียแปลและ เรียบเรียงเป็นภาษาบาลีขึ้นจากไตรปิฎกภาษาทมิฬ ภาพชาดกบนใบเสมาที่กุดโง้งแบบนี้ยังมีปรากฏอยู่ใน ประเทศต่าง ๆ อันได้แก่ อินเดีย ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของชาดก โดยมากทำเป็นภาพสลักเช่นที่ ภารhut สาณจี นาการขุนโกณฑะ (Nagarjunkonda) ที่เป็นภาพเขียนเช่นที่อชันดา และมีจารึกเข้ากับชาดกแต่ ละเรื่องนั้นไว้ด้วย^๖ ผู้วิจัยจะได้ยกตัวอย่างใบเสมาที่สลักภาพเล่าเรื่องขึ้นสำคัญที่ปรากฏอยู่ที่อาคารจัด แสดงภายในวัดศรีปทุมคงคาราม ดังต่อไปนี้

ใบเสมาสลักภาพเล่าเรื่องขึ้นสำคัญ (บางแผ่น) บ้านกุดโง้ง

อาคารเก็บใบเสมาเก็บใบเสมาที่จารึกเรื่องราวในชาดกไว้หลายใบ ตามข้อมูลบอกว่า ที่บ้าน กุดโง้งค้นพบใบเสมามากมาย กระจัดกระจายอยู่ตามพื้นที่ต่างๆ ทั่วหมู่บ้าน โดยเฉพาะในทุ่งนาของชาว บ้าน จึงได้ประสานกับกรมศิลปากร และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเก็บรวบรวมไว้ที่อาคารอนุรักษ์แห่งนี้และ นักวิชาการสันนิษฐานว่า การที่บ้านกุดโง้งค้นพบใบเสมามากมาย แสดงว่าในยุคทวารวดี บ้านกุดโง้งตรงนี้ น่าจะเคยเป็นเมืองที่สำคัญในสมัยโบราณ

แผนภาพที่ ๔.๒๗ แสดงภาพใบเสมาสมัยทวารวดี บ้านกุดโง้ง วัดศรีปทุมคงคาราม

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗.

ใบเสมาเหล่านี้เป็นใบเสมาที่ทำด้วยหินทรายแดง มีขนาดค่อนข้างใหญ่ บางชิ้นมีความสูงกว่า ๒ เมตร ด้านบนมีปลายแหลม มีทั้งเสมาแบบเรียบๆ ไม่มีลวดลาย และแบบสลักลวดลายเป็นภาพต่างๆ เช่นบางใบมีลวดลายสลักรูปดอกบัว รูปสุลุป ภาพบุคคลเช่นภาพพระพุทธเจ้า ภาพพระโพธิสัตว์ศรีอารียเมตไตรย บ้างก็เป็นภาพเล่าเรื่องในชาดกและคติธรรมทางพุทธศาสนา เช่น เรื่องพระเวสสันดร เรื่องมโหสถชาดก เติมียชาดก ภาพพระโพธิสัตว์ประทับยืนบนดอกบัว ภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่งบนบัลลังก์ใต้ต้นโพธิ์ เป็นต้น ใบเสมาแผ่นหนึ่งสลักภาพภุริทัตชาดก มีจารึกอักษรปัลลวะอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ ที่มีข้อความกล่าวถึงการรักษารัชมะที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสสอนอีกด้วย นับเป็นกลุ่มเสมาที่สวยงามที่สุดแห่งหนึ่งในอีสาน ในบริเวณหมู่บ้านยังพบเศษภาชนะดินเผา ขวานหิน ลูกปัดหิน ภาชนะเคลือบน้ำโคลนอีกด้วย ผู้วิจัยจะได้นำเสนอไว้เป็นตัวอย่าง ดังต่อไปนี้

ใบเสมาสลักภาพเล่าเรื่อง “ภุริทัตชาดก”

สถานที่พบ : บริเวณบ้านกุดโง้ง อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ

ปัจจุบันอยู่ที่ : อาคารจัดแสดงภายในวัดศรีปทุมคงคาราม

รูปลักษณะ : เป็นแผ่นหินแบนด้านบนสลักเป็นทรงโค้งมนด้านหน้าสลักเป็นภาพบุคคลอยู่ด้านล่างกำลังลากชุดงูใหญ่นาคที่พันอยู่รอบลายผักกูดบริเวณด้านล่างของหัวหน้าและด้านหลังของแผ่นเสมา มีจารึกอักษรปัลลวะ

ขนาด : กว้าง ๕๙ เซนติเมตร สูง ๑๔๗ เซนติเมตร หนา ๑๕ เซนติเมตร

การแปลความเล่าเรื่อง : สันนิษฐานว่าเป็นการนำเนื้อหาจากชาดกสำคัญเรื่อง “ภุริทัต” เป็นหนึ่งใน ๑๐ พระชาติสำคัญที่เรียกว่า “ทศชาติ” มาสลักเป็นภาพเล่าเรื่องโดยเป็นเหตุการณ์ครั้งความชั่วกำลังถูกลากพระภุริทัต พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญานาคที่จำศีลอยู่ที่จอมปลวกเพื่อนำไปแสดงให้ประชาชนดู

อายุสมัย : ศิลปะทวารวดีราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๕

แผนภาพที่ ๔.๒๘ แสดงภาพใบเสมา “ภูริทัต”

ใบเสมาสลักภาพเล่าเรื่อง “มหานารถกัศสปชาดก”

สถานที่พบ : บริเวณบ้านกุดโง้ง อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ

ปัจจุบันอยู่ที่ : อาคารจัดแสดงภายในวัดศรีปทุมคงคาราม

รูปลักษณะ : เป็นแผ่นหินปลายบนโค้งแหลมคล้ายกลีบบัวตรงกลางด้านหน้าสลักเป็นภาพบุรุษยืนมีทรงผมเป็นทรงชฎามกุฏ มือขวายกเสมอหน้าอกแสดงวัตรกระมุตรา (แสดงธรรม) ส่วนมือซ้ายทอดแนบลำตัว บริเวณไหล่ขวามีไม้คานพลาดในลักษณะของการหักสิ่งของ ด้านปลายของไม้คานมีสายคล้องคนโทหรือหม้อมน้ำห้อยอยู่ทั้งสองข้าง ฉากหลังสลักเป็นลวดลายคล้ายเมฆ นอกจากนี้ที่ด้านใต้หม้อมน้ำด้านขวาในภาพมีการจารึกอักษรลงมันอยู่ด้วย

ขนาด : กว้าง ๘๐ เซนติเมตร สูง ๑๔๖ เซนติเมตร หนา ๒๒ เซนติเมตร

การแปลความเล่าเรื่อง : สันนิษฐานว่าเป็นการนำเนื้อหาจากชาดกเรื่อง มหานารถกัศสป (หรือพรหมนารถชาดก) มาสลักเป็นภาพเล่าเรื่อง โดยเป็นเหตุการณ์ครั้งที่มหาพรหมนารถจำแลงกายเป็นฤาษีเหาะลงจากสวรรค์ เพื่อมาเทศนาสั่งสอนพระเจ้าอังคิราชา ที่ไปหลงเชื่อซีเปลือย (คุณาชีวกัสสป)

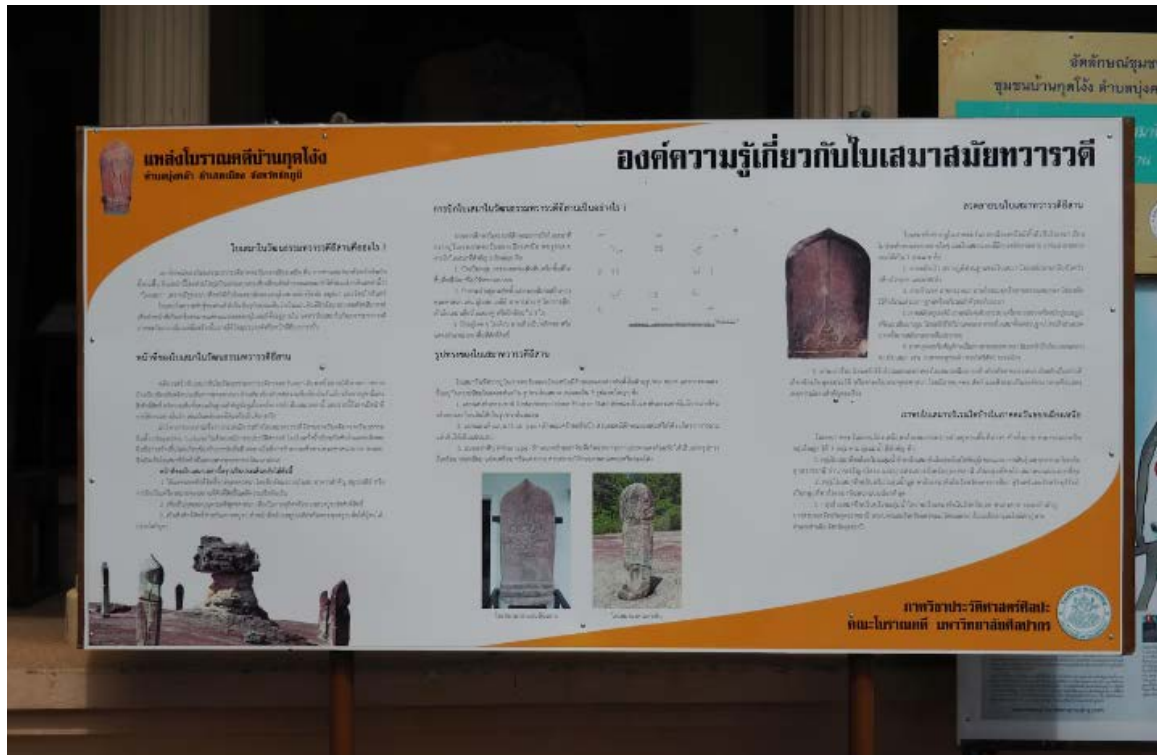
โคตร) จนหลงไปในทางที่ผิด โดยลายด้านหลังพรหมนารถน่าจะหมายถึงก้อนเมฆแสดงถึงการที่ท่านเหาะผ่านมาจากสวรรค์เบื้องบน

อายุสมัย : ศิลปะทวารวดีราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๕

แผนภาพที่ ๔.๒๙ แสดงภาพโบฮีมา “มหานารถกัศสป”

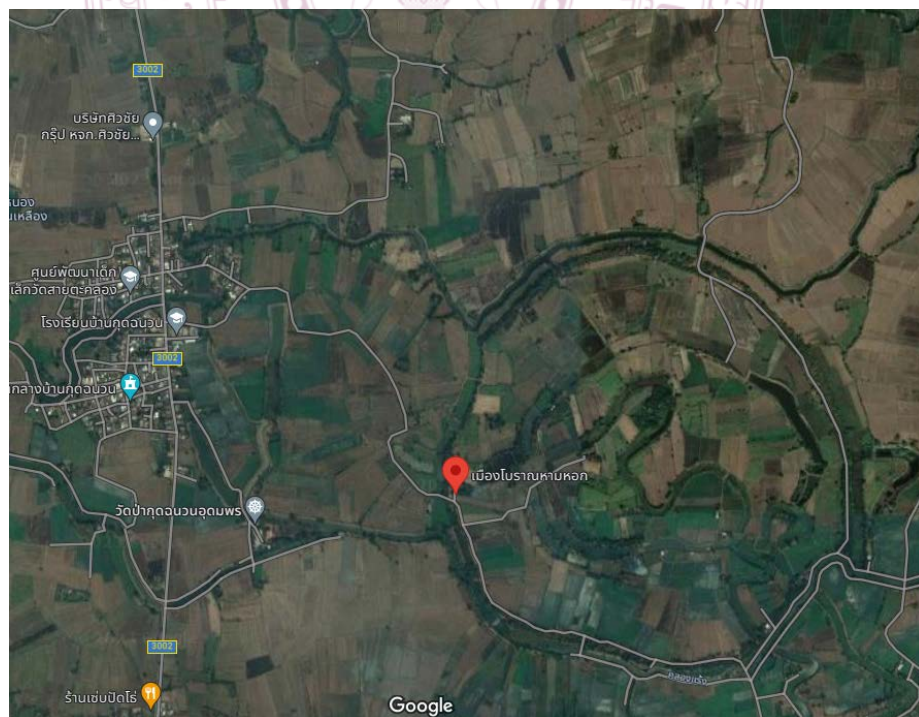
ปัจจุบันชาวบ้านได้นำเอาเสมาหินที่รวบรวมได้จากบริเวณต่างๆ มารวมไว้ในศาลาวัด และโรงเรียนบ้านกุดโง้ง รวมทั้งหมดกว่า ๕๐ ชิ้น และอยู่ในความดูแลของกรมศิลปากร แต่ก็ยังมีโบฮีมาหินอีกหลายสิบชิ้นที่ยังฝังอยู่ตามทุ่งนาบ้าง ตามคันดินบ้าง และเชื่อกันว่าบริเวณบ้านกุดโง้งยังมีโบราณวัตถุอีกมากมายที่ถูกฝังอยู่และยังไม่ได้รับการขุดค้น

แผนภาพที่ ๔.๓๐ แสดงภาพแหล่งความรู้เกี่ยวกับโบสถ์สามัญทวารวดี
บ้านกุดไผ่ วัดศรีปทุมคงคาราม

๕. ชุมชนเมืองโบราณหามหอก ตำบลลุ่มน้ำชี อำเภอบ้านเขว้า จังหวัดชัยภูมิ

เมืองหามหอกเป็นโบราณสถาน กรมศิลปากรได้ขึ้นทะเบียนไว้เมื่อ พ.ศ.๒๔๗๙ (ประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๕๓ ตอนที่ ๒๔ วันที่ ๒ สิงหาคม ๒๔๗๙) เป็นเมืองเก่าสันนิษฐานว่า สร้างสมัยทวารวดีหรือสมัยกรุงศรีอยุธยา ในสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ต่อมาเมืองได้ร้างไป ด้วยเหตุใดไม่ปรากฏ มีกำแพงเมืองเก่าๆ อยู่แห่งหนึ่งเป็นกำแพงดิน มีประตู ๔ ด้าน มีคูน้ำ(ชาวบ้านเรียกว่าลำห้วย) ล้อมรอบ อยู่ห่างจากจังหวัดชัยภูมิประมาณ ๑๔ กิโลเมตร ตั้งอยู่ในท้องที่บ้านไร่ ตำบลลุ่มน้ำชี อำเภอบ้านเขว้า และอยู่ห่างจากตัวอำเภอบ้านเขว้าประมาณ ๙ กิโลเมตร อยู่ห่างจากหมู่บ้านไร่ ๕๐๐ เมตร ตามประวัติศาสตร์กล่าวว่ากำแพงนี้สร้างเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ทั้งด้านกว้างและด้านยาว ประมาณด้านละ ๑๒ กิโลเมตร แต่ตามแผนที่ในปัจจุบัน กำแพงเมืองเป็นรูปวงกลมวัดโดยรอบประมาณ ๔,๕๐๐ เมตร มีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๑,๘๐๐ เมตร และมีคูน้ำ ๒ ชั้น และคันดิน ๔ ชั้น นับเป็นเมืองที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในบริเวณต้นลำน้ำชี ภายในเมืองพบซากโบราณสถานก่อด้วยอิฐและศิลาแลง ซากที่เหลืออยู่เป็นมูลดินและเศษอิฐสูงประมาณ ๒-๓ เมตร ข้างกำแพงเมืองมีคูน้ำล้อมรอบ และโบราณวัตถุที่ค้นพบในเมืองนี้มีหลายประเภท เช่น ขวานหินขัดของคนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ หินบดยา ภาชนะดินเผา ใบเสมา ฐานประติมากรรมหินทราย เป็นต้น จากหลักฐานดังกล่าวแสดงว่าเมืองหามหอกมีประวัติศาสตร์ความเป็นมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในยุคโลหะตอนปลาย จนถึงสมัยประวัติศาสตร์ มีอายุเก่าแก่ไม่ต่ำกว่า ๒,๕๐๐ ปีมาแล้วอย่างน้อย

แผนภาพที่ ๔.๓๑ ภาพแสดงแผนที่ตั้งเมืองหามหอก อำเภอบ้านเขว้า จังหวัดชัยภูมิ

อาณาเขตเมืองหามหมอก

ทิศเหนือ จรดบ้านโปรงเกตุ ตำบลชีลอง อำเภอมืองชัยภูมิ

ทิศใต้ จรดบ้านไร่ ตำบลลุ่มลำชี อำเภอบ้านเขว้า

ทิศตะวันออก จรดบ้านไร่ ตำบลลุ่มลำชี อำเภอบ้านเขว้า

ทิศตะวันตก จรดบ้านกุดฉนวน ตำบลบ้านเขว้า อำเภอบ้านเขว้า

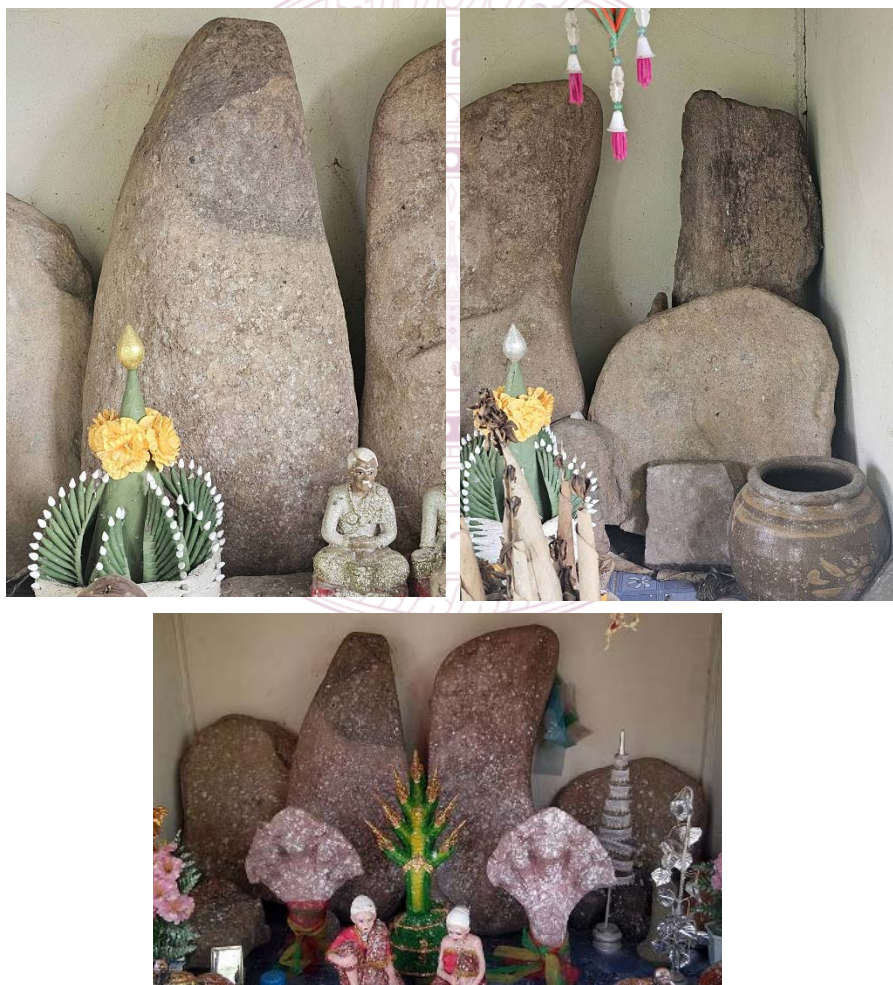
ชุมชนโบราณเมืองหามหมอก เป็นเนินดินรูปร่างค่อนข้างกลม ขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ ๑ กิโลเมตร สูงจากระดับพื้นที่โดยรอบประมาณ ๓ เมตร ด้านนอกของเนินดินมีคูน้ำ - คันดินล้อมรอบหนึ่งชั้น เป็นแนวคูน้ำ - คันดินชั้นใน พื้นที่ถัดออกไปจากคูน้ำ - คันดินชั้นใน เป็นพื้นที่ราบลุ่มสภาพค่อนข้างโล่ง และมีคูน้ำ - คันดินล้อมรอบอีกหนึ่งชั้น เป็นแนวคูน้ำ - คันดินชั้นนอก พื้นที่รอบนอกถัดออกไปจากแนวคูน้ำ - คันดินชั้นนอกทางด้านทิศใต้ห่างออกไปประมาณ ๕ กิโลเมตร มีแม่น้ำชีไหลผ่าน และยังมีลำน้ำสายเล็กที่ไหลแยกออกจากลำน้ำสายหลักไหลผ่านใกล้ตัวชุมชนด้วย เช่นห้วยโป่งหนองอ้อ คลองไผ่งาม ห้วยยางชุม สภาพปัจจุบันเป็นแนวคูน้ำ - คันดินชั้นนอกของชุมชนโบราณเมืองหามหมอก ยังคงเห็นสภาพเป็นแนวติดต่อกันโดยรอบ มีต้นไม้และวัชพืชขึ้นปกคลุมคันดินอยู่หนาแน่น คันดินที่ยังสภาพอยู่นั้นมีความกว้างประมาณ ๑๐ เมตร สูงประมาณ ๖ - ๗ เมตร

แผนภาพที่ ๔.๓๒ แสดงลักษณะคูน้ำรอบเมืองหามหมอก

สภาพโดยรวมมีความสูงไม่สม่ำเสมอ ส่วนคูน้ำนั้นอยู่ทางด้านนอกของคันดิน มีความกว้างประมาณ ๑๐ เมตร แนวคูน้ำ – คันดินชั้นในของชุมชนโบราณเมืองหามฮอกสภาพไม่ค่อยชัดเจนเหมือนชั้นนอก แต่ยังพอสังเกตได้โดยเฉพาะคูน้ำ – คันดินชั้นในที่อยู่ทางด้านทิศใต้ คูน้ำมีความกว้างประมาณ ๑๐ เมตร คันดินกว้างประมาณ ๖ เมตร ส่วนสูงของคันดินนั้นมีความสูงน้อยมาก มองเห็นได้ว่ามีความสูงอยู่ในระดับเดียวกันกับพื้นที่ที่อยู่โดยรอบ

นอกจากคูเมืองแล้ว ยังมีเสาหินซึ่งเข้าใจว่าเป็นเสาหลักเมืองปักอยู่ด้านในของกำแพงทางทิศตะวันตก ซึ่งไม่ห่างจากกำแพงมากนัก ชาวบ้านเรียกเมืองนี้ว่า “เมืองหามฮอก” เข้าใจว่าในอดีตเจ้าเมืองหามฮอกบางทีจะเป็นคนเก่งกล้าสามารถ อยู่ยงคงกระพันมาก เวลาจะไปไหนแต่ละครั้ง ให้บริวารนำหอกมาสานเป็นแคร่แล้วนั่งบนหอกหรือนั่งบนปลายหอก แล้วให้บริวารแบกหามาไปคนจึงเรียกเมืองนี้ว่า “เมืองหามฮอก” และมีความเชื่อว่าเป็นเมืองชัยภูมิเก่า

แผนภาพที่ ๔.๓๓ แสดงหินที่ถูกค้นพบในเมืองหามฮอก

การสำรวจและการขุดตรวจทางโบราณคดีเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๑ พบหลักฐานโบราณวัตถุที่แสดงกิจกรรมการอยู่อาศัยและการใช้พื้นที่บริเวณเมืองหามฮอกของคนในอดีต ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ – ๑๖ สมัยทวารวดี ต่อเนื่องถึงสมัยวัฒนธรรมขอมโบราณ พุทธศตวรรษที่ ๑๖ – ๑๘ และสมัยวัฒนธรรมไท – ลาว พุทธศตวรรษที่ ๑๙ – ๒๓ โดยสรุปข้อมูลได้ดังนี้

ชั้นวัฒนธรรมสมัยที่ ๑ ตรงกับสมัยทวารวดี พุทธศตวรรษที่ ๑๒ – ๑๖ พบหลักฐานสำคัญ ได้แก่ เศษภาชนะดินเผาจำนวนมาก เช่น เศษภาชนะดินเผาประเภทเนื้อดินธรรมดา ตกแต่งผิวด้วยลาย เชือกทาบ เศษภาชนะดินเผาที่เคลือบผิวด้านนอกสีแดง และเศษภาชนะดินเผาขัดมันสีดำ ลูกกระสุนดินเผา พวยกาดินเผา แวดินเผา เศษดินเผาไฟ เศษเครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำจากเหล็ก ซึ่งสภาพชำรุดแตกหัก ลักษณะรูปทรงของเครื่องเหล็กที่พบรูปร่างยาวส่วนปลายแหลม มีชิ้นหนึ่งที่มีลักษณะคล้ายกับใบมีด

แผนภาพที่ ๔.๓๔ แสดงภาพหินบดยาในเมืองหามฮอก

ชั้นวัฒนธรรมสมัยที่ ๒ พบหลักฐาน เช่น เศษภาชนะดินเผาประเภทเนื้อดินธรรมดาที่มีปริมาณไม่มาก มีทั้งตกแต่งผิวด้วยลายเชือกทาบและไม่ตกแต่งผิว เศษดินเผาไฟ ฐานรองประติมากรรมรูปเคารพทำจากหินทราย เศษภาชนะดินเผาแบบเนื้อแกร่ง ส่วนมากมีการเคลือบผิวด้วยสีน้ำตาลแกมเขียว เคลือบสีเขียว และเคลือบสีขาว ซึ่งพบว่ามีการผลิตและใช้ประโยชน์กันมากในสมัยวัฒนธรรมขอมโบราณ พุทธศตวรรษที่ ๑๖ – ๑๘ แห่งหินทรายซึ่งสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นใบเสมาหินทรายในสมัยทวารวดี ตรงกับชั้นวัฒนธรรมสมัยที่ ๑ พุทธศตวรรษที่ ๑๒ – ๑๖ เป็นไปได้ว่าอาจมีบางชิ้นทำขึ้นในสมัยวัฒนธรรมไท – ลาว เช่นเดียวกันกับที่เคยพบว่ามีซากโบราณสถานที่ก่อสร้างด้วยอิฐ (ปัจจุบันเหลือเพียงเศษอิฐ) เป็นไปได้ว่าอาจจะเป็นศาสนสถานหรือสิ่งก่อสร้างที่สร้างขึ้นในสมัยวัฒนธรรมไท – ลาว พุทธศตวรรษที่ ๑๙ – ๒๓ จากหลักฐานและร่องรอยกิจกรรมของคนในอดีต ทำให้สามารถวิเคราะห์และสันนิษฐานอายุสมัยในชั้นวัฒนธรรมสมัยที่ ๒ ของเมืองหามฮอกเพิ่มเติมว่า น่าจะมีกิจกรรมการอยู่อาศัยและใช้ประโยชน์ในพื้นที่เมืองหามฮอกของคนในอดีต ในสมัยวัฒนธรรมขอมโบราณ พุทธศตวรรษที่ ๑๖ – ๑๘ ต่อเนื่องมาจนถึงสมัยวัฒนธรรมไท – ลาว พุทธศตวรรษที่ ๑๙ – ๒๓^๗

ภาพประกอบที่ ๔.๓๕ เศษภาชนะดินเผาประเภทเนื้อดินธรรมดา

^๗ ปกิณกศิลปวัฒนธรรม เล่ม ๒๕ จังหวัดชัยภูมิ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๖๒), หน้า ๑๘๘ – ๑๘๙.

๔.๑.๒ สํารวจแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุค

ขอม

การสำรวจหาแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ในจังหวัดชัยภูมิเกี่ยวกับขอมนั้น ในอดีตจนถึงปัจจุบัน กรมศิลปากรได้สำรวจและขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานไว้แล้ว แต่ยังมีโบราณสถานขอมในชัยภูมิอีกหลายแห่งที่ยังไม่มีการสำรวจและขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน เนื่องจากบางแห่งตั้งอยู่ในสถานที่ห่างไกล ไม่ค่อยมีคนรู้จัก การเดินทางเข้าไปศึกษาทำได้ยาก บางแห่งอยู่ในสภาพที่พังทลายและเหลือร่องรอยปรากฏให้เห็นไม่มากนัก สํารวจจากร่องรอยต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการบอกเล่า จากหนังสือประวัติศาสตร์ที่นักประวัติศาสตร์ได้เขียนจารึกไว้จากการพูดคุย ปากต่อปาก ได้ยินได้ฟังมาแบบนี้ ถือว่าเป็นหัวใจหลักของการสำรวจแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคขอม ผู้วิจัยได้รวบรวมแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมในยุคขอม ของจังหวัดชัยภูมิไว้ ๕ แห่ง ดังต่อไปนี้

๑) ปราสาทหินปราสาทคู่อำเภอเมืองชัยภูมิ

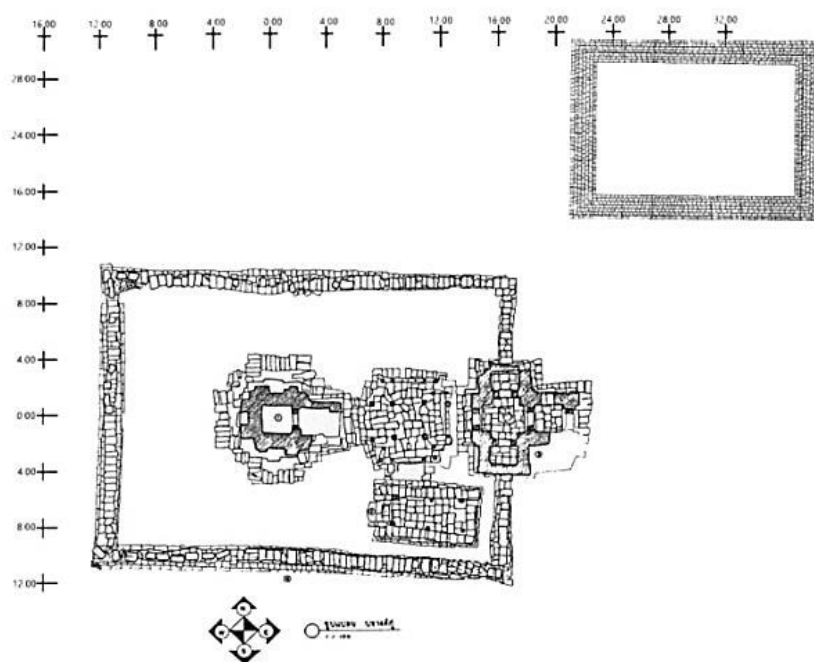
ปราสาทหินปราสาทคู่อำเภอเมืองชัยภูมิ เป็นโบราณสถาน ตั้งอยู่ที่ถนนบรรณาการ บ้านหนองบัว ตำบลในเมือง อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ มีฐานสี่เหลี่ยม สร้างด้วยศิลาแลงวางซ้อนกันจากฐานถึงยอด ภายในบรรจุพระพุทธรูปดินเผา เชื่อกันว่าเป็นอโรคยาศาล (โรงพยาบาล) ในสมัยก่อนปราสาทคู่อสร้างโดย "พระโฆษชัยคุรุไวฑูรย์ประภา" เมื่อ พ.ศ. ๑๗๒๔-๑๗๖๑ หรือ พุทธศตวรรษที่ ๑๘ ในสมัยอาณาจักรขอม ในรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ โดยสร้างเป็นปราสาทศิลาแลงทั้งหลัง มีประตูเข้าทางทิศตะวันออก มีกำแพงรูปสี่เหลี่ยมล้อมรอบ ภายในพระปราสาทคู่อมีพระพุทธรูปปางมารวิชัยที่เคลื่อนย้ายมาจากที่อื่นประดิษฐานอยู่ มีเศียรเทวดาอิทธิพลศิลปะขอม ทับหลังที่กรอบประตูหลักเป็นรูปไตรรัตนมหายาน มีความหมายถึงพระพุทธเจ้าทรงมีความรู้การแพทย์ ทำให้ประชาชนมีความสุขและไม่มีโรค

ภาพประกอบที่ ๔.๓๖ ปราสาทคู่อ อำเภอเมืองชัยภูมิในอดีต

ภาพประกอบที่ ๔.๓๗ แผนที่ตั้งพระธาตุปรางค์กู่อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ

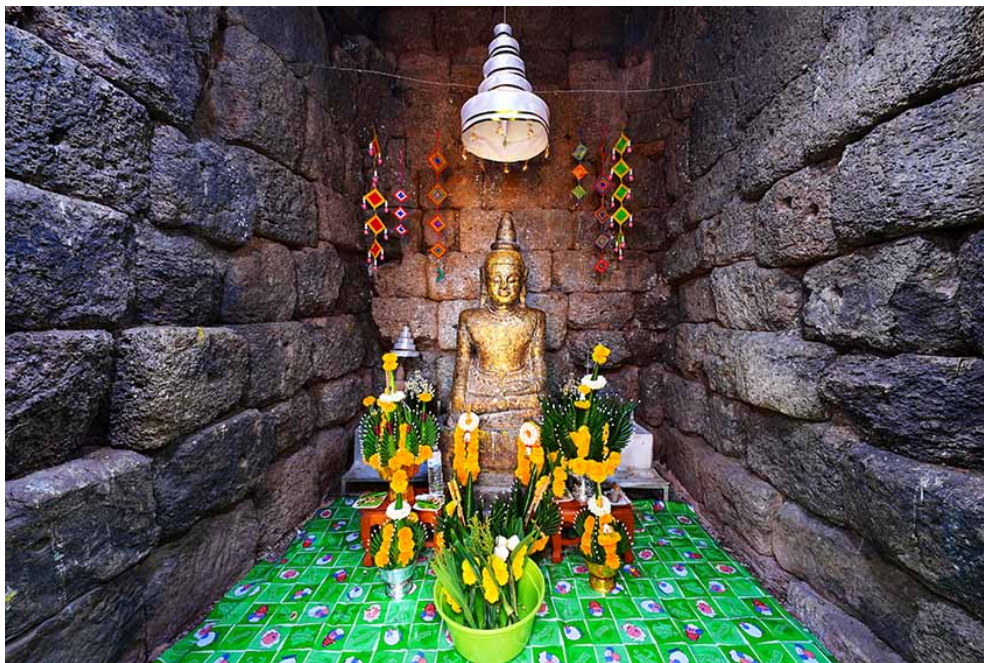
ภาพประกอบที่ ๔.๓๘ แผนผังบริเวณพระธาตุปรางค์กู่อำเภอเมืองชัยภูมิ

ลักษณะทั่วไป

ปราสาทนี้เป็นโบราณสถานอีกแห่งหนึ่ง ที่มีแผนผังและลักษณะเหมือนกับโบราณสถานที่ได้พบหลักฐานว่าเป็นอโรคยาศาล ที่สร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ก็คือ มีองค์ประธานอยู่ตรงกลาง ๑ องค์ บรรณาลัยด้านหน้า ๑ หลัง ล้อมด้วยกำแพงซึ่งมีโคปุระเฉพาะด้านหน้าทั้งหมด ก่อด้วยอิฐศิลาแลงยกเว้นกรอบประตูหน้าต่าง ทับหลัง เสาประดับล้วนเป็นหินทราย หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ทิศตะวันออกเฉียงเหนือของปราสาทมีสระน้ำ ๑ สระ ยังคงสภาพสมบูรณ์ โดยเฉพาะองค์ประธานซึ่งมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาด ๕ เมตร ย่อมุมไม้สิบสอง ด้านหน้ามีประตูทำเป็นมุขยื่นออกมา ผนังปราสาทอีก ๓ ด้านเป็นประตูหลอก จำหลักภาพตรงกลางเป็นพระพุทธรูปประทับนั่งปางสมาธิ ซึ่งจับท่อนพวงมาลัยไว้ด้วยมือทั้งสองข้าง ด้านข้างทางซ้ายและขวาจำหลักรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ๔ กร กับรูปนางปรีชญาปารมिता ด้านหน้ามีทับหลังเช่นกัน สันนิษฐานว่าสลักเป็นภาพเดียวกัน แต่ปัจจุบันลบเลือนมาก ที่ช่องประตูหลอกด้านทิศเหนือยังมีพระพุทธรูปศิลาปางสมาธิ ศิลปะแบบทวาราวดี ขนาดสูง ๑.๑๕ เมตร หน้าตักกว้าง ๗.๕ เมตร ประดิษฐานอยู่ ๑ องค์ ซึ่งเป็นของที่เคลื่อนย้ายมาจากที่อื่น

ภาพประกอบที่ ๔.๔๐ ประตูทางเข้าทั้ง ๒ ด้านนอกและด้านใน

ภาพประกอบที่ ๔.๔๑ พระปราสาทค์ องค์กรประธานประดิษฐานในพระธาตุปรักก์

ปราสาทค์ มีการประดับตกแต่งอาคารสิ่งก่อสร้างด้วยการสลักลวดลายลงบนหินที่ก่อสร้างเป็นลักษณะอันโดดเด่นทางด้านศิลปกรรม ในส่วนของทับหลัง พบหลักฐานการสลักภาพที่สวยงามและสำคัญ จำนวน ๔ ชิ้น ได้แก่

ทับหลังชิ้นที่๑ ทับหลังเหนือกรอบประตูหลอกด้านเหนือของปราสาทประธาน สลักภาพหน้ากาลเอามือยึดขาสองข้างที่ยืนเอียงตัวหันหน้าออก มือถือท่อนพวงมาลัยห้อยตกลงมา เหนือหน้ากาลสลักภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่งสมาธิภายในซุ้มเรือนแก้ว ที่เสี้ยวของทับหลังมีพวงอุบะแบ่งเสี้ยว เสี้ยวเหนือพวงอุบะด้านซ้ายมือของภาพพระพุทธเจ้า สลักภาพพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ๔ กร ประทับยืนอยู่ในซุ้มท่ามกลางลายใบไม้ม้วนตั้งขึ้น ส่วนทางด้านขวามือของทับหลังภาพสลักเลื่อนกลาง ลักษณะคล้ายสลักยังไม่แล้วเสร็จ เห็นเพียงโครงร่างของเส้นโค้ง วงกลม และกรอบของซุ้มทรงสามเหลี่ยม

ภาพประกอบที่ ๔.๔๒ ทับหลังชั้นที่ ๑

สลักภาพหน้ากาลเอามือยึดขาสึงที่ยืนเอียงตัวหันหน้าออก

ทับหลังชั้นที่ ๒ ทับหลังเหนือกรอบประตูทางเข้าหลักด้านตะวันออกเข้าสู่ห้องภายในปราสาทประธาน สลักภาพใบไม้มีวนรูปทรงสามเหลี่ยมตั้งขึ้น โดยมีวนจากด้านล่างหันปลายเข้าสู่ส่วนกลาง ข้างละ ๕ ใบ ที่กึ่งกลางทับหลังเป็นภาพค่อนข้างเลือนลาง พิจารณาจากลักษณะเค้าโครงของเส้น สันนิษฐานว่าสลักเป็นภาพหน้ากาล เนื้อหน้ากาลสลักเป็นภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่งสมาธิภายในซุ้ม ลักษณะเช่นเดียวกันกับทับหลังเหนือกรอบประตูหลักด้านเหนือของปราสาทประธาน และทับหลังเหนือกรอบประตูด้านตะวันออกห้องมุขปราสาทประธาน

ภาพประกอบที่ ๔.๔๓ ภาพใบไม้มีวนรูปทรงสามเหลี่ยมตั้งขึ้น ข้างละ ๕ ใบ

ทับหลังชั้นที่ ๓ ทับหลังเหนือกรอบประตูด้านตะวันออกห้องมุขปราสาทประธาน สลักเป็นภาพใบไม้ม้วนตั้งขึ้น ๔ ใบ มีหน้ากาลที่กึ่งกลางภาพ เหนือหน้ากาลสลักเป็นภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่งสมาธิภายในซุ้ม

ภาพประกอบที่ ๔.๔๔ ทับหลังชั้นที่ ๓ สลักเป็นภาพใบไม้ม้วนตั้งขึ้น ๔ ใบ
พระพุทธเจ้าประทับนั่งสมาธิภายในซุ้ม

ทับหลังชั้นที่ ๔ ทับหลังเหนือกรอบประตูทางเข้าหลักด้านตะวันตกอาคารวิหารหรือบรรณาลัย สลักภาพตอนกวนเกษียรสมุทร

ภาพประกอบที่ ๔.๔๕ สลักภาพตอนกวนเกษียรสมุทร

ภาพสลักทับหลังชั้นที่ ๑-๓ มีภาพสำคัญปรากฏอยู่ที่กึ่งกลางภาพ คือ ภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่งสมาธิภายในซุ้ม ซึ่งเป็นภาพปกติที่พบเห็นได้ในโบราณสถานวัฒนธรรมเขมร ประเภทปราสาทหิน ที่สร้างขึ้นเนื่องนพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน และภาพที่เน้นย้ำให้เห็นถึงความเป็นพุทธศาสนาฝ่ายมหายานอย่างชัดเจนอีกภาพหนึ่ง คือ ภาพพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ๔ กร ประทับยืนอยู่ในซุ้มท่ามกลางลายใบไม้ฉนวนตั้งขึ้น ที่ทับหลังเหนือกรอบประตูหลอกด้านเหนือของปราสาทประธาน

สำหรับภาพสลักทับหลังชั้นที่ ๔ ถือว่ามี ความพิเศษ ของทับหลังชั้นนี้คือ การนำเอาเรื่องราวหรือตำนานทางศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู มาสลักเป็นภาพเล่าเรื่องในโบราณสถานที่เกิดขึ้นในพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ทำให้ชวนคิดได้ว่า มีมูลเหตุใดที่เป็นเช่นนั้น ในเบื้องต้นสามารถวิเคราะห์ถึงมูลเหตุสำคัญ ได้ ๒ ประการ ดังนี้

๑. เดิมทีนั้น ทับหลังชั้นนี้อาจจะติดตั้งอยู่ ณ ปราสาทหินหลังอื่นในพื้นที่ใกล้เคียงกับปรางค์กู่ ซึ่งมีการก่อสร้างและใช้ประโยชน์ในพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ และถูกสร้างขึ้นเนื่องในศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู ต่อมาในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ เมื่อถึงเวลาในการก่อสร้างปรางค์กู่ ปราสาทหลังเดิมนั้นอาจจะพังทลายลงหรือไม่มีการใช้ประโยชน์ดังเดิมแล้ว หินในส่วนต่างๆ จึงถูกขนย้ายมาเพื่อใช้ในการก่อสร้างปรางค์กู่ รวมทั้งทับหลังชั้นนี้ก็ถูกขนย้ายมาเพื่อประดับตกแต่ง ณ ตำแหน่งดังกล่าว

๒. ในพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ ช่วงเวลาก่อนการก่อสร้างปรางค์กู่และก่อนที่พุทธศาสนาฝ่ายมหายานจะเผยแผ่เข้ามาในพื้นที่ชุมชนบริเวณนี้ ศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู น่าจะเป็นความเชื่อเดิมที่ชุมชนยึดถือปฏิบัติกันมาต่อเนื่องอยู่แล้ว การที่พุทธศาสนาฝ่ายมหายานเข้ามา อาจจะได้เข้ามาแบบเปลี่ยนแปลงความเชื่อดั้งเดิมของชุมชนที่เดียวเสียทั้งหมด ถือว่าเป็นการให้เกียรติความเชื่อหรือศาสนาเดิมที่มีอยู่ก่อน จึงให้อิสระในความคิดของช่างหรือชุมชนในการนำเอาเรื่องราวหรือตำนานทางศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู มาสลักเป็นภาพเล่าเรื่องในโบราณสถานที่เกิดขึ้นในพุทธศาสนาฝ่ายมหายานได้เปรียบเสมือนว่าต่างความเชื่อ ต่างศาสนา แต่สามารถอยู่ร่วมกันได้ในโบราณสถานของชุมชน ที่มีเป้าหมายในการสร้างขึ้นเพื่อบำบัดทุกข์บำรุงสุขของประชาชนในชุมชน

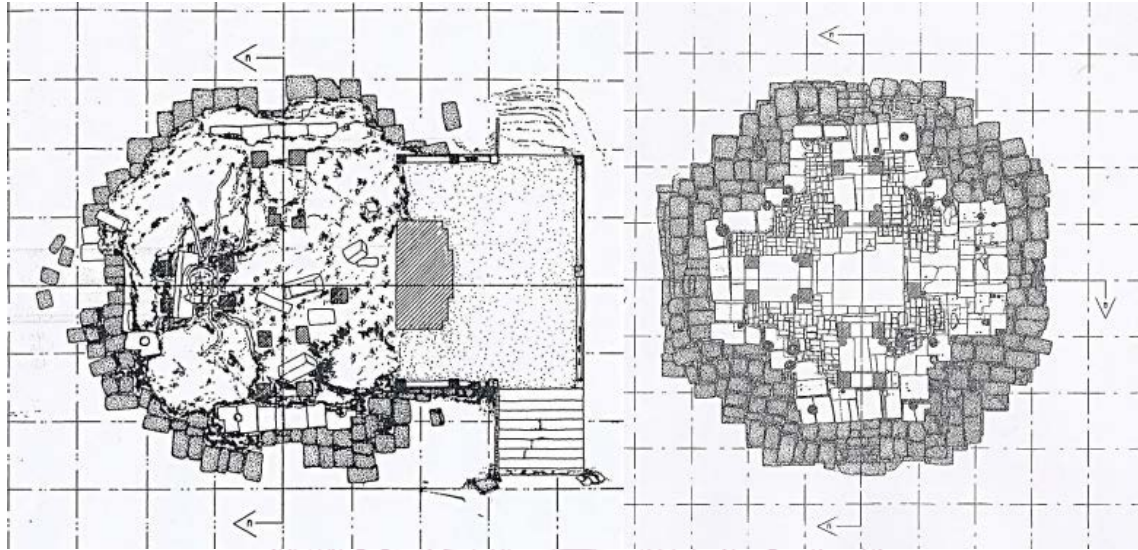
โบราณสถานปรางค์กู่ ตั้งอยู่ที่บ้านหนองบัว ตำบลในเมือง อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ กรมศิลปากร ปัจจุบัน ประกาศขึ้นทะเบียนและกำหนดเขตที่ดินโบราณสถานปรางค์กู่ เป็นที่เรียบร้อยแล้ว ตั้งแต่ ปี ๒๕๒๕ โดย กรมศิลปากร ดำเนินการขุดค้น – ขุดแต่งศึกษาโบราณสถานปรางค์กู่ ในปีงบประมาณ พ.ศ.๒๕๔๐ จากนั้นในปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๔๑-๒๕๔๒ ได้ดำเนินการบูรณะและปรับปรุงภูมิทัศน์

๒) ปราสาทหินปราสาทกู๋แดง อำเภอบ้านเขว้า จังหวัดชัยภูมิ

ปราสาทหินปราสาทกู๋แดง ตั้งอยู่ที่ หมู่ที่ ๓ วัดกุดยาง บ้านกุดยาง ตำบลตลาดแร้ง อำเภอบ้านเขว้า จังหวัดชัยภูมิ เป็นโบราณสถานครึ่งหนึ่งก่อด้วยศิลาแลงอีกครึ่งหนึ่งก่อด้วยอิฐ ลักษณะคล้ายกับปราสาทขอมครึ่งหนึ่งก่อด้วยศิลาแลงอีกครึ่งหนึ่งก่อด้วยอิฐ กษณะคล้ายกับปราสาทกู๋ จังหวัดศรีสะเกษ มีทับหลังที่สำคัญ ๔ ชิ้น ได้แก่ ภาพพระกฤษณะฆ่าช้าง ภาพการกวนเกษียรสมุทร ภาพเทวดาภายในซุ้มเหนือหน้ากาล และภาพฤษีนั่งชันเขามีสัตว์ นอกจากนี้ ยังมีชิ้นส่วนของเสาประดับกรอบประตู และยอดปราสาทศิลาทรายสีแดง โบราณสถานนี้ประมาณอายุจากลวดลายทับหลังราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ตรงกับศิลปะเขมรแบบบาปวน ต่อเนื่องถึงศิลปะนครวัด

ภาพประกอบที่ ๔.๔๖ สภาพก่อนการบูรณะปราสาทกู๋แดง

ภาพประกอบที่ ๔.๔๗ แผนผังปราสาทกูแดง ก่อนและหลังบูรณะ

จากปราสาทกูแดงมาทางทิศใต้ ระยะทางประมาณ ๔.๔ กิโลเมตร จะพบร่องรอยปราสาทในวัฒนธรรมเขมรอีกแห่งหนึ่ง ได้แก่ ปราสาทโนนขี้ตู่ ปัจจุบันหลงเหลือฐานศิลาแลง โดยพบหลักฐานทางโบราณคดีได้แก่ ฐานรูปเคารพ และแท่นหินบด เบื้องต้นกำหนดอายุสมัยอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗

ภาพประกอบที่ ๔.๔๘ สภาพปัจจุบัน ปราสาทโนนขี้ตู่และหลักฐานโบราณคดีที่พบ

ปราสาทกู๋แดงบ้านกุดยางเป็นศาสนสถานที่ยังคงเหลืออยู่ในศาสนาฮินดู มีแผนผังเป็นประสาทรหลังเดียวหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ส่วนฐานก่อด้วยศิลาแลงรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสมีขนาด ๑๓ x ๑๓ เมตรมีความสูงจากพื้นที่ ๒.๓๐ เมตร มีบันไดทางขึ้นทั้ง ๓ ด้านยกเว้นทางทิศตะวันออกชั้นเรียนธาตุสูงประมาณ ๓ เมตรโดยส่วนฐานส่วนกรอบประตูและทับหลังทำจากหินทรายสีเทาและแดงผนังแกะด้วยอิฐ โดยห้องครรภคฤหะ มีขนาด ๓ x ๓ เมตรมีห้องมุกยื่นออกไปทั้ง ๔ ด้านปัจจุบันไม่หลงเหลือหลักฐานส่วนชั้นหลังคา

ภาพประกอบที่ ๔.๔๙ ปราสาทกู๋แดงด้านทิศใต้

ภาพประกอบที่ ๔.๕๐ กู๋แดงด้านทิศตะวันตก

ภาพประกอบที่ ๔.๕๑ กู๋แดงด้านทิศเหนือ

ทางด้านทิศตะวันออกของปราสาทระยะห่างประมาณ ๒๑ เมตรพบร่องรอยของกลุ่มหลุม
เสาหลุมกลมบนลานหินทรายจำนวน ๒๙ หลุมขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางของหลุมประมาณ ๔๔-๕๕
เซนติเมตรมีขนาดความลึกแตกต่างกันตั้งแต่ ๑๐-๕๐ เซนติเมตร

ภาพประกอบที่ ๔.๕๒ กลุ่มหลุมเสาหลุมกลมบนลานหินทรายจำนวน ๒๙ หลุม

๓) ปราสาทบ้านแท่นวัดปรังค์กู อำเภอบ้านแท่น จังหวัดชัยภูมิ

ที่ตั้ง วัดปรังค์กู บ้านหนองแฝก ตำบลบ้านเต่า อำเภอบ้านแท่น จังหวัดชัยภูมิ

โบราณสถานสมัยวัฒนธรรมขอมมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ตั้งกุมารแท่นมีลักษณะเป็น
ปราสาทหินตามแบบอโรคยาศาลาหรือสถานพยาบาลที่โยมสร้างในสมัยพระเจ้าวรมันที่ ๗ แห่งอาณาจักร
ขอมประกอบด้วย ปรังค์ สร้างด้วยศิลาแลง ประตูทางเข้าอยู่ด้านตะวันออกอีก ๓ ด้านเป็นประตูหลอก
บรรณาลัย สร้างด้วยศิลาแลง เป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กำแพงแก้วสร้างด้วยศิลาแลง มีซุ้มประตู
หรือโคปุระ สระน้ำรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าผนังขอบสระกรุด้วยศิลาแลงไปจนถึงพื้น

บริเวณปรังค์กูแห่งนี้มีการขุดพบโบราณวัตถุจำนวนมาก ทั้งรูปสลักพระยมทรงกระบือ
พระโพธิสัตว์วัชรปราณีทรงครุฑพระวัชรธร พระโกสัชนคุไวชูรยประภาสฤคต ชิ้นส่วนพระโพธิสัตว์อวโลกิ
เตศวรและพระมหาไวโรจนะปางนาครปรก ปางประธานกอดด้วยศิลาแลงมีประตูทางเข้าอยู่ทางด้าน
ตะวันออกอีก ๓ ด้านเป็นประตูหลอกปัจจุบันส่วนยอดพังลงมาเหลือองค์บางเพียงครึ่งเดียวมีกำแพงศิลา
แลงล้อมรอบซึ่งประตูกำแพงอยู่ทางที่ด้านทิศตะวันออกโดยมีวิหารศิลาแลงอยู่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียง
ใต้ทางด้านทิศเหนือมีสระน้ำรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าปูด้วยสระด้วยศิลาแลงลงไปจนถึงพื้น

บริเวณที่ตั้งก่อนการบูรณะปฏิสังขรณ์เป็นเนินดิน ล้อมรอบด้วยทุ่งนา สูงกว่าพื้นที่โดยรอบ
ประมาณ ๒ เมตร มีต้นไม้ปกคลุมค่อนข้างหนาแน่น ด้านทิศตะวันตกของโบราณสถานทางออกไป
ประมาณ ๖๐ เมตร มีลำห้วยไหลผ่านอ้อมไปทางทิศเหนือของโบราณสถาน พื้นที่โดยรอบที่เป็นทุ่งนาปลูก
ข้าวเหนียวเป็นหลัก นอกจากนี้ยังปลูกอ้อย เลี้ยงสัตว์ และปลูกพืชผักสวนครัว ปรังค์กูบ้านหนองแฝก

ตั้งอยู่บนเนินดินท่ามกลางที่ราบที่ทับถมจากน้ำก่อนน้ำพา ลักษณะทางธรณีวิทยาของพื้นที่เป็นหินทราย
ในหมวดหินภูกระดึง

ภาพประกอบที่ ๔.๕๓ ปราสาทบ้านหนองแฝก ก่อนการบูรณปฏิสังขรณ์

ภาพประกอบที่ ๔.๕๔ สระน้ำรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าผนังขอบสระกรุด้วยศิลาแลง

ภาพประกอบที่ ๔.๕๕ ปราสาทบ้านแท่นปัจจุบัน

๔) พระธาตุกุดจอก อำเภอเกษตรสมบูรณ์ จังหวัดชัยภูมิ

ตั้งอยู่ที่บ้านยางน้อย ตำบลบ้านยาง ประกอบด้วยเจดีย์ก่ออิฐ ๒ องค์ องค์แรกมีเรือนธาตุกลวง ภายในมีพระพุทธรูปหินปูนขนาดใหญ่ และพระพุทธรูปหินทรายปางมารวิชัย องค์ที่สอง เป็นธาตุรูปสอปลายแหลมคล้ายพระธาตุพนม พระธาตุกุดจอก ตั้งอยู่ที่ บ้านยางน้อย หมู่ที่ ๒ ตำบลบ้านยาง อำเภอเกษตรสมบูรณ์ จังหวัดชัยภูมิ ตามหลักฐานปรากฏในพงศาวดารลาวว่า ประมาณปีพุทธศักราช ๑๕๗๘ ก่อนที่ชนชาติขอมจะมามีอำนาจ อาณาจักรล้านช้างได้แผ่ขยายอำนาจ มาปกครองพื้นที่ภาคอีสานจนถึงเขตเมืองละโว้ (ปัจจุบัน คือ เมืองลพบุรี) ชาวอาณาจักรล้านช้างได้นำเอาวัฒนธรรมประเพณีมาเผยแพร่และประดิษฐานไว้ จะเห็นจากการก่อสร้างองค์พระธาตุกระจายอยู่ทั่วไปในท้องที่อำเภอเกษตรสมบูรณ์ พระธาตุกุดจอกเป็นโบราณสถานที่เก่าแก่และสำคัญต่อชาวอำเภอเกษตรสมบูรณ์เป็นอย่างยิ่ง มีอายุประมาณ ๑,๒๐๐ ปี แต่เดิมมีองค์พระธาตุอยู่ ๓ องค์ คือ องค์แรกมีความสูงประมาณ ๑๕ เมตร มีลักษณะคล้ายสอ ปลายยอดพระธาตุมีเศียรพญานาค ๘ เศียร อยู่รอบทั้งแปดทิศ ปัจจุบันชำรุดพังลงเหลือเพียงเศียรเดียวและมีพระพุทธรูปปางถวายเนตร ประทับยืนทอดพระเนตรไปข้างหน้า ด้วยพระอาการสำรวม พระหัตถ์ทั้งสองห้อยลงมาด้านหน้าพระเพลาโดยพระหัตถ์ขวาซ้อนพระหัตถ์ซ้าย

ประดิษฐานอยู่ด้านใน สำหรับองค์ที่สองนั้นได้พังลงเหลือเพียงครึ่งเดียว และองค์ที่สามซึ่งตั้งอยู่ด้านหลังองค์ใหญ่ได้ถูกพวกมิจฉาชีพขุดและทำลาย เพื่อค้นหาพระหรือวัตถุโบราณ ประชาชนเรียกชื่อว่า พระธาตุกุดจอก เนื่องจากมีลำห้วยกุดจอกอยู่ใกล้ ๆ ทางทิศเหนือ เดิมเป็นลำห้วยที่ยาวมีน้ำลึกมาก เป็นที่อยู่อาศัยของจระเข้เผือกที่ดุร้าย และฝูงจระเข้เป็นบริวารจำนวนมาก ในด้านอธิษฐานนั้น ผู้สูงอายุได้เห็นเหตุการณ์แล้วว่า หากผู้ใดพูดจาหรือแสดงกริยาอาการลบหลู่ หรือไม่เคารพจะมีอันเป็นไปทันที เช่น ฝูงจระเข้จะขึ้นมาจากลำห้วยรุมทำร้ายกัดฉีกกินเป็นอาหาร บางครั้งเกิดมหัศจรรย์ กล่าวคือ มีลมหมุนพัดแรงคล้ายฝนตก น้ำท่วมบริเวณรอบ ๆ พระธาตุ ผู้คนจึงพยายามหลบหนีตาย สักครู่หนึ่งเหตุการณ์ดังกล่าวก็จะหายไป จึงรู้ว่าไม่มีฝนตกและน้ำท่วม ทำให้ได้รับบาดเจ็บ ในอดีตและปัจจุบัน ประชาชนที่อยู่ในหมู่บ้านบริเวณข้างเคียงศรัทธาเลื่อมใสมาก จะพากันหลังไหลมานมัสการพระธาตุกุดจอก จัดงานประเพณีสงกรานต์พระธาตุ ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๕ ของทุกปีโดยมีได้นัดหมายกัน และชาวบ้านอย่างน้อยได้จัดงานรักษาขนบธรรมเนียมไว้ทุกปี บางครั้งมีการจัดงานประจำปี ๓ วัน ๓ คืน มีมหรสพสมโภชยิ่งใหญ่

ภาพประกอบที่ ๔.๕๖ พระธาตุกุดจอก

ภาพประกอบที่ ๔.๕๗ ประตูทางเข้าวัดพระธาตุกุดจอก

ภาพประกอบที่ ๔.๕๘ บริเวณรอบๆ พระธาตุกุดจอก

จะเห็นจากการก่อสร้างองค์พระธาตุกระจายอยู่ทั่วไปในท้องที่อำเภอเกษตรสมบูรณ์ พระธาตุถูกจัดออกเป็นโบราณสถานที่เก่าแก่และสำคัญต่อชาวอำเภอเกษตรสมบูรณ์เป็นอย่างยิ่ง มีอายุประมาณ ๑,๒๐๐ ปี แต่เดิมมีองค์พระธาตุอยู่ ๓ องค์ คือ องค์แรกมีความสูงประมาณ ๑๕ เมตร มีลักษณะคล้ายสถูป บนยอดพระธาตุมีเศียรพญานาค ๘ เศียร อยู่รอบทั้งแปดทิศ ปัจจุบันชำรุดพังลงเหลือเพียงเศียรเดียวและมีพระพุทธรูปปางถวายเนตร ประทับยืนทอดพระเนตรไปข้างหน้า ด้วยพระอาการสำรวม พระหัตถ์ทั้งสองห้อยลงมาด้านหน้าพระเพลโดยพระหัตถ์ขวาซ้อนพระหัตถ์ซ้ายประดิษฐานอยู่ด้านใน สำหรับองค์ที่สองนั้นได้พังลงเหลือเพียงครึ่งเดียว และองค์ที่สามซึ่งตั้งอยู่ด้านหลังองค์ใหญ่ได้ถูกพวกมิฉนาศีพุดและทำลาย

ภาพประกอบที่ ๔.๕๙ พระพุทธรูปปางถวายเนตร

เพื่อค้นหาพระหรือวัตถุโบราณ ประชาชนเรียกชื่อว่า พระธาตุกุดจอก เนื่องจากมีลำห้วยกุดจอกอยู่ใกล้ ๆ ทางทิศเหนือ เดิมเป็นลำห้วยที่ยาวมีน้ำลึกมาก เป็นที่อยู่อาศัยของจระเข้เผือกที่ดุร้าย และฝูงจระเข้เป็นบริวารจำนวนมาก ในด้านอธิษฐานนั้น ผู้สูงอายุได้เห็นเหตุการณ์แล้วว่า หากผู้ใดพูดจาหรือแสดงกริยาอาการลบหลู่ หรือไม่เคารพจะมีอันเป็นไปทันที เช่น ฝูงจระเข้จะขึ้นมาจากรำห้วยรุมทำร้ายกัดฉีกกินเป็นอาหาร บางครั้งเกิดมหัศจรรย์ กล่าวคือ มีลมหมุนพัดแรงคล้ายฝนตก น้ำท่วมบริเวณรอบ ๆ พระธาตุ ผู้คนจึงพยายามหลบหนีตาย สักครู่หนึ่งเหตุการณ์ดังกล่าวก็จะหายไป จึงรู้ว่าไม่มีฝนตกและน้ำท่วม ทำให้ได้รับบาดเจ็บ ในอดีตและปัจจุบัน ประชาชนที่อยู่ในหมู่บ้านบริเวณข้างเคียงศรัทธาเลื่อมใสมาก จะพากันหลังไหลมานมัสการพระธาตุกุดจอก จัดงานประเพณีสงกรานต์น้ำพระธาตุ ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๕ ของทุกปีโดยมีได้นัดหมายกัน และชาวบ้านอย่างน้อยได้จัดงานรักษานบธรรมนิยามไว้ทุกปี บางครั้งมีการจัดงานประจำปี ๓ วัน ๓ คืน มีมหรสพสมโภชยิ่งใหญ่มา

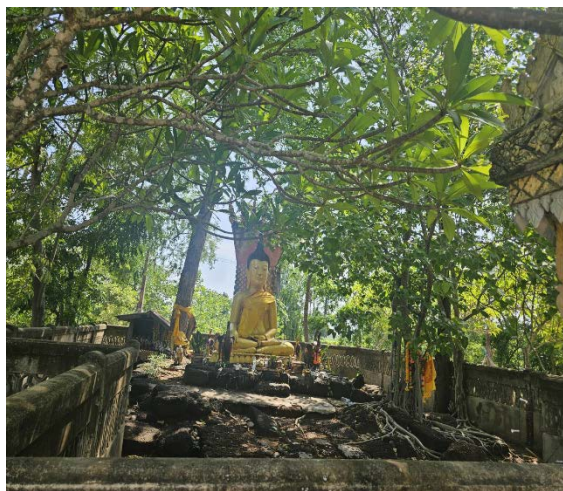
ภาพประกอบที่ ๔.๖๐ พระธาตุกุดจอก องค์ที่ ๑ และ ๒

๕) ปราสาทดอนกู่ อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ

ปราสาทดอนกู่ ตั้งอยู่มี บ้านดอนกู่ หมู่ที่ ๕ ตำบลหนองไผ่ อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิจากตัวจังหวัดชัยภูมิ (ตัวอำเภอเมืองชัยภูมิ) ใช้ทางหลวงหมายเลข ๒๐๒ (ถนนนิเวศรัตน์) มุ่งหน้าทางทิศตะวันออกหรือมุ่งหน้าอำเภอแก้งสนามนาง จังหวัดนครราชสีมา ประมาณ ๑๓ กิโลเมตร พบสี่แยกให้เลี้ยวขวามุ่งหน้าตำบลหนองไผ่ประมาณ ๑๐.๕ กิโลเมตร ถึงบ้านดอนกู่ เลี้ยวขวาที่ซอยแรก ไปตามถนนประมาณ ๑๑๐ เมตร ถึงโบราณสถานปราสาทดอนกู่ที่ตั้งอยู่ทางขวามือ

ปราสาทดอนกู่มีสภาพชำรุดเสียหายมาก สาเหตุจากการพังทลายตามกาลเวลาและการลักลอบขุดหาโบราณวัตถุ แต่ทางชุมชนบ้านดอนกู่ช่วยกันอนุรักษ์รักษาโบราณสถานแห่งนี้ไว้เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ประจำชุมชน มีการจัดงานเฉลิมฉลองและสักการะในวันสำคัญต่างๆ อย่างไรก็ตาม ยังไม่มีป้ายบรรยายให้ข้อมูลความรู้เกี่ยวกับประวัติและความสำคัญของหลักฐานทางโบราณคดีในพื้นที่

ปราสาทหินพนมรุ้งได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานในราชกิจจานุเบกษา เรื่องการกำหนดจำนวน
โบราณวัตถุสถานสำหรับชาติ เล่ม ๑๑๕ ตอนพิเศษ ๘๓๖ วันที่ ๒๑ กันยายน ๒๕๔๑

ภาพประกอบ ๔.๖๑ บริเวณปราสาทหินพนมรุ้ง

ภาพประกอบที่ ๔.๖๒ ภาพปราสาทหินพนมรุ้งในอดีต

ในบริเวณดอนกุ่มยังมีศาลเจ้าปู่ศรีสฤษดิ์ชัย ที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือ

ภาพประกอบที่ ๔.๖๓ ศาลเจ้าปู่ศรีสฤษดิ์ชัย

ภาพประกอบที่ ๔.๖๔ พระพุทธรูปประดิษฐานในปรางค์ดอนกุ่ม

๔.๒ การพัฒนาและส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคทวารวดี

เมืองชัยภูมิ แม้จะเป็นเมืองที่ตั้งขึ้นใหม่ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย – กรุงรัตนโกสินทร์ แต่จากหลักฐานทางโบราณคดีพบว่า บริเวณพื้นที่ในจังหวัดชัยภูมิ ปรากฏหลักฐานการอาศัยอยู่ของผู้คน มาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ต่อมาเมื่อได้รับวัฒนธรรมทวารวดี จึงมีหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับ พระพุทธศาสนาที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะแบบทวารวดีจากภาคกลางของประเทศไทย เมืองโบราณใน จังหวัดชัยภูมิจากการสำรวจของผู้วิจัย พบว่า มีเมืองโบราณในสมัยทวารวดีหลายแห่งที่ถูกปล่อยร้าง ไม่มีการดูแลรักษา อันเนื่องมาจากเป็นพื้นที่ของกรมศิลปากรตั้งแต่กรมศิลปากรได้เข้ามาสำรวจและนำของ โบราณต่างๆ ที่มีร่องรอยปรากฏชัดเจนขึ้นทะเบียนอยู่ในความดูแลของสำนักศิลปากรที่ ๑๐ จังหวัด นครราชสีมา ด้วยเหตุผลหลายประการ และยังมีหลายแห่งที่ได้รับการ

เมืองโบราณที่ถูกทอดทิ้งในอดีตและมีการตั้งถิ่นฐานในเวลาต่อมา เช่น เมืองหามหมอกในสมัย ทวารวดี ซึ่งปัจจุบันได้ถูกปล่อยทิ้งให้เป็นที่รกร้าง รอบๆบริเวณมีชาวบ้านเข้ามาถางป่าเพื่อสร้างเป็นที่ทำ กิน ทำให้ร่องรอยหลักฐานต่าง ๆ ได้เลือนหายไปตามกาลเวลา ซึ่งมีแนวโน้มว่าในอนาคตจะเหลือเพียง ชื่อของเมืองหามหมอก ไม่เหลือร่องรอยเพื่อให้ประชาชนรุ่นหลังได้ศึกษาเรียนรู้หรือเหลือแหล่งเรียนรู้ไว้ให้ สืบทอดขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้ศึกษาพร้อมกับหาข้อมูล เพื่อให้ได้มาซึ่ง แนวทางในการพัฒนาและส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ทั้งทางด้านศาสนาและ วัฒนธรรมของจังหวัดชัยภูมิในยุคทวารวดี โดยแยกตามบริบทของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ทั้งองค์ทางศาสนา องค์ในภาครัฐ ผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสีย ในแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์เหล่านั้น โดยสามารถแยกออกได้เป็น ๒ ประเด็น คือ ๑) แนวทางในการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมของจังหวัด ชัยภูมิในยุคทวารวดี และ ๒) แนวทางการส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและ วัฒนธรรมของจังหวัดชัยภูมิในยุคทวารวดี ดังต่อไปนี้

แนวทางในการพัฒนาและส่งเสริมแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม ของจังหวัดชัยภูมิในยุคทวารวดีและยุคขอม

แหล่งเมืองโบราณในจังหวัดชัยภูมิในการศึกษาวิจัยนี้มีทั้งหมด แห่ง ด้วยกันประกอบด้วย ๑) เมืองโบราณบ้านคอนสวรรค์ (นครกาหลง) ๒) เมืองโบราณบ้านแก้ง (พระธาตุหนองสามหมื่น) ๓) ภู พระ (พระเจ้าองค์ตื้อ) ๔) เมืองโบราณบ้านกุดโง้ง และ ๕) เมืองโบราณหามหมอก ซึ่งผู้วิจัยได้สำรวจข้อมูล เบื้องต้นแล้วพบว่า สภาพของเมืองโบราณแต่ละแห่งมีการดูแลรักษาที่แตกต่างกันออกไป บางแห่ง ชาวบ้านหรือผู้ที่มีส่วนได้เสีย ให้ความร่วมมือดูแลรักษา สืบสานต่อยอดไว้เป็นอย่างดี แต่บางแห่งได้ถูกให้ รกร้าง เหลือไว้เพียงชื่อของเมืองโบราณเพียงเท่านั้น ผู้วิจัยได้หาข้อมูลเพิ่มเติมในการหาแนวทางในการ พัฒนาแหล่งเรียนรู้แต่ละแห่งจากผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง เช่น ผู้นำชุมชน ชาวบ้านในพื้นที่ ปราชญ์ชาวบ้าน และหน่วยงานของทางภาครัฐและเอกชน

โบราณวัตถุสถานที่ปรากฏอยู่ในเมืองโบราณทั้ง ๕ เมืองนี้ แสดงให้เห็นถึงผลงานสร้างสรรค์ อันล้ำเลิศของมนุษย์ในยุคทวารวดี ความงดงามอลังการของสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมทวารวดี เป็น

ต้นแบบที่ส่งอิทธิพลต่อ ศิลปกรรมไทยในระยะต่อมา การพัฒนาและส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทาง ประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมจำเป็นต้องมีหลายภาคส่วนเข้ามามีส่วนร่วม โดยต้องใช้วิธีการมีส่วนร่วมอย่างมีกระบวนการ ทั้งนี้ต้องขึ้นอยู่กับผู้นำหรือผู้ที่มีอำนาจในภาครัฐเข้ามามีบทบาท หรือเข้ามา เป็นแกนนำ ในการพัฒนา ซึ่งส่วนใหญ่แล้ว เมืองโบราณชัยภูมิในยุคทวารวดี จะตั้งอยู่ในชุมชน หรือ หมู่บ้าน การพัฒนาจึงอยู่ในรูปแบบของการมีส่วนร่วม ซึ่งแบ่งได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ ๑) การมีส่วนร่วมที่เป็น กระบวนการของการพัฒนาโดยประชาชน และ๒) การมีส่วนร่วมที่เป็นกระบวนการของการพัฒนา โดยหน่วยงานของภาครัฐ อันประกอบไปด้วย องค์การบริหารส่วนตำบล เทศบาลตำบล และอำเภอ

๑) การมีส่วนร่วมที่เป็นกระบวนการของการพัฒนาโดยประชาชน ในการพัฒนาตั้งแต่ เริ่มต้น คือ การค้นพบปัญหาในการพัฒนา ต้นตอของปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายในเมืองโบราณนั้น ๆ เช่น การถูกบุกรุกโดยผู้ที่ต้องการหาประโยชน์จากแหล่งโบราณเหล่านั้น เพื่อนำไปซึ่งประโยชน์ของตน การเข้าไปบุกรุกเพื่อต้องการครอบครองพื้นที่บางส่วน โดยไม่คำนึงถึงประโยชน์ของส่วนรวม ประชาชนที่อาศัยอยู่ใน ชุมชนหรือละแวกเมืองโบราณนั้นจึงได้มีการประชุมโดยผู้นำชุมชน พระ และชาวบ้าน ปรีกษาหารือกัน หาแนวทางและวิธีการ แต่ก็เกิดอุปสรรคหลายอย่าง อาทิเช่น การขาดงบประมาณ ขาดวัสดุอุปกรณ์ที่เหมาะสม ขาดความรู้ความเข้าใจในการพัฒนา เนื่องจากเมืองโบราณในจังหวัดชัยภูมิทุกที่ ได้ถูกขึ้น ทะเบียนกับทางสำนักศิลปากรที่ ๑๐ นครราชสีมา หากมีการบูรณะ หรือ ต่อเติม อย่างใดอย่างหนึ่ง จะต้องได้รับการเห็นชอบจากสำนักศิลปากรก่อน ดังนั้นอุปสรรคสำหรับประชนก็คือ การติดต่อสื่อสารกับ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ซึ่งเมื่อมองถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนานั้นเกิดจากจิตใจที่ต้องการ เข้าไปร่วมหรือไปเป็นส่วนหนึ่งในการพัฒนาเมืองโบราณในชุมชนของตน โดยมีผู้นำชุมชน และมีวัดเป็น ศูนย์กลางในการพัฒนาแหล่งโบราณวัตถุ หรือแหล่งเรียนรู้ทางด้านประวัติศาสตร์นี้

การพัฒนาและการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางด้านประวัติศาสตร์ ปัจจุบันคนในชุมชนได้มีส่วน ร่วมในการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมเป็นอย่างมาก เพราะอยู่ในชุมชน ของตน แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ หรือ เมืองโบราณเหล่านี้ มองเห็นได้อย่างเป็นรูปธรรม และทุก แห่งจะมีอารยธรรมของทวารวดีสืบทอดกันมาทั้งทางด้านศาสนา วัฒนธรรม สิ่งเหล่านี้ถูกถ่ายทอดกันมา ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และคณะผู้วิจัยได้สรุปแนวทางการพัฒนาและส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมดังนี้

๑) บทบาทของวัด ชุมชน และหน่วยงานราชการในการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทาง ประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมในจังหวัดชัยภูมิ ในจังหวัดชัยภูมิ

บทบาทของวัด ชุมชน และหน่วยงานราชการในการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติ ศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมในจังหวัดชัยภูมิ ในด้านการดูแลรักษาโบราณสถาน โบราณวัตถุพระสงฆ์ใน อดีต วัดและชุมชนได้ทำหน้าที่ ได้อย่างดีเยี่ยม สามารถบำรุงรักษาเสนาสนะหรือโบราณสถาน โบราณวัตถุ ในวัด รวมทั้งสิ่งมีค่าอื่น ๆ ให้อยู่ ในสภาพที่ดีและเมื่อชำรุดก็ซ่อมแซมด้วยวิธีการที่จะให้คงสภาพของ โบราณสถาน โบราณวัตถุเหล่านั้นไว้ ได้อย่างเดิม โดยไม่ทำเปลี่ยนแปลงสภาพมากนัก ในปัจจุบันพระสงฆ์

จะเป็นกำลังหลักในการดูแลรักษาแหล่งโบราณสถาน โบราณวัตถุไว้^๘ งานด้านดูแลรักษาโบสถ์ วิหาร ลานเจดีย์ ที่เป็นแหล่งเรียนรู้ที่ยังมีสภาพหลงเหลือให้เห็นอยู่นั้น พระสงฆ์ต้องใช้ความระมัดระวัง ในการดูแลรักษาอาจจะเป็นการทำลายหรืออาจจะลืมนในเรื่องการอนุรักษ์สิ่งสภาพแวดล้อมของ ธรรมชาติและภูมิปัญญาท้องถิ่น บุคลากรวัด ประชาชนในชุมชน ผู้ที่อยู่ใกล้ที่สุดจะต้องดูแลให้ความร่วมมือกันจัดระเบียบวัด^๙ หน่วยงานราชการที่อยู่ใกล้กับวัด หรือเป็นผู้ที่มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ ทำนุบำรุงแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมนั้นจะต้องหามาตรการร่วมกับเจ้าอาวาสวัด เพื่อสร้างความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับประชาชนในท้องถิ่น แหล่งโบราณสถาน โบราณวัตถุ หรือแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ จะต้องสะอาดร่มรื่น มีการดูแลรักษา ปรับปรุง ซ่อมแซมให้ใช้การได้รวมถึงมีกิจกรรมเพื่อประชาชน มีความพร้อมที่จะให้บริการแก่ผู้คนใน ท้องถิ่นที่มีความต้องการจะเข้ามาเพื่อบำเพ็ญกุศล เรียนรู้ศึกษาศึกษาแหล่งเรียนรู้ในชุมชน ประชาชนจึงจะเห็นคุณค่าและเข้ามามีบทบาทมากขึ้น องค์การบริหารส่วนตำบลควรจัดกิจกรรมวันอื่น ๆ ด้วย นอกเหนือจากการ ทำบุญในวันพระ ที่ให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม ในการออกความคิดเห็น และร่วมทำกิจกรรมในด้าน ต่าง ๆ เพื่อจะได้เกิดความเข้าใจและรู้แนวทางของการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมนั้นได้^{๑๐}

๑) บุคคลหรือหน่วยงานที่มีส่วนผลักดันให้แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนา และวัฒนธรรมในจังหวัดชัยภูมิ เป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลาย

เมืองโบราณชัยภูมิแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม มีมากมายหลายที่ แต่มีหลายที่ ๆ ได้รับการดูแลจากกรมศิลปากรที่ ๑๐ นครราชสีมา เมื่อหน่วยงานราชการเข้ามามีบทบาทเหมือนเป็นการตีกรอบให้กับประชาชน เช่น เมืองโบราณหามหมอก ที่ตั้งอยู่ในเขตอำเภอบ้านเขว้า กรมศิลปากรเข้ามาลงทะเบียนโบราณวัตถุ และขึ้นทะเบียนเป็นเมืองโบราณ เอาวัตถุโบราณนั้นไปจัดเก็บไว้ที่กรมศิลปากรที่ ๑๐ แต่สถานที่ตั้งกลายเป็นที่รกร้าง ไม่มีคนดูแล ประชาชนเข้าไปจับจองเป็นที่ทำกิน ทำให้ไม่สามารถพัฒนาพื้นที่รอบ ๆ ให้เจริญขึ้น^{๑๑} หน่วยงานทางภาครัฐและเอกชนภายในจังหวัดชัยภูมิควรเข้ามามีส่วนเป็นแกนนำในการให้ความรู้ และเป็นหลักในการผลักดันให้เกิดการทำนุบำรุงแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมของจังหวัดชัยภูมิ เพื่อให้มีความพร้อมในการให้บริการด้านวิชาการ หรือการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของจังหวัดชัยภูมิ^{๑๒}

^๘ สัมภาษณ์ พระครู พิศาล ชัยวัฒน์ เจ้าอาวาสวัดบ้านคอนสวรรค์, [๑๒ พฤษภาคม ๒๕๖๖]

^๙ สัมภาษณ์ นายวีระ จันทกุล กำนันบ้านคอนสวรรค์ หมู่ ๘, [๑๒ พฤษภาคม ๒๕๖๖]

^{๑๐} สัมภาษณ์ นายอาคม ปาเป้า สมาชิกสภาท้องถิ่นองค์การบริหารส่วนตำบลคอนสวรรค์, [๑๒ พฤษภาคม ๒๕๖๖]

^{๑๑} สัมภาษณ์พระวินัย กิตติญาณโณ, พระในพื้นที่เมืองหามหมอก ตำบลบ้านเขว้า, [๑๓ พฤษภาคม ๒๕๖๖]

^{๑๒} สัมภาษณ์ นางสาวปณิดา แก้วฝ้ายนอก ประชาชนในพื้นที่ ตำบลบ้านเขว้า, [๑๓ พฤษภาคม ๒๕๖๖]

การผลักดันให้เมืองโบราณชัยภูมิเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายนั้น ต้องยกขึ้นมาเป็นงานระดับจังหวัด เนื่องจากว่าในจังหวัดชัยภูมิมีเมืองโบราณมากมาย ทั้งที่ได้ขึ้นทะเบียนกับกรมศิลปากร และที่ยังไม่ได้ขึ้นทะเบียน สถานที่ ๆ ได้ขึ้นทะเบียนแล้วนั้น ยังมีหลายที่ ๆ ได้รับการดูรักษาจากกรมศิลปากร เพียงแค่โบราณวัตถุ แต่โบราณสถานกลับถูกปล่อยให้รกร้างก็มี ดังนั้น จังหวัดชัยภูมิควรตระหนักถึงคุณค่าของแหล่งโบราณสถานเมืองโบราณเหล่านี้ ควรมีมาตรการให้หน่วยงานที่มีความรับผิดชอบโดยตรง เช่น เมืองโบราณที่ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ของวัด ก็ควรให้สำนักงานพระพุทธศาสนาหาแนวทางในการทำนุบำรุงไปด้วย เพื่อให้เมืองโบราณเหล่านั้นยังคงสภาพที่น่าสนใจ งดงาม หรือซ่อมแซมให้คงเหลือสภาพเดิมไว้มากที่สุด เพื่อให้เกิดประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ของจังหวัดต่อไป^{๑๓}

การเผยแพร่แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมของจังหวัดชัยภูมิ

๓) สิ่งที่ต้องพัฒนาแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมในจังหวัดชัยภูมิ ในจังหวัดชัยภูมิ

สิ่งที่ควรพัฒนาแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมในจังหวัดชัยภูมิยุคทวารวดีนั้น ยังมีหลายอย่างที่ต้องการพัฒนา เช่น การซ่อมแซม การปรับปรุงทัศนียภาพ การบูรณะถนนเพื่ออำนวยความสะดวกเข้าถึงแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนา และวัฒนธรรมนั้นๆ ผู้วิจัยได้สรุปและวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ประชาชน ผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสีย และผู้นำชุมชนที่อยู่ในพื้นที่นั้น ๆ และได้เรียบเรียงจุดที่ควรพัฒนาไว้เป็นข้อ ๆ ดังต่อไปนี้

๑) จัดการภูมิทัศน์ในพื้นที่โบราณสถานและชุมชนโบราณ

โบราณสถาน โบราณวัตถุ ในเมืองโบราณต่าง ๆ บางแห่งได้รับการดูแลจากกรมศิลปากรที่ ๑๐ นครราชสีมา โดยการนำไปดูแลรักษาไว้ เฉพาะบางอย่างที่มีความสมบูรณ์ แต่บางสิ่งกลับถูกละเลยจัดเก็บไว้ในเมืองโบราณเหมือนเดิม บางแห่งไม่ได้รับการดูแลรักษาจากชาวบ้าน หรือผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง บางแห่งได้รับการดูแลรักษา แต่ถูกนำไปเก็บไว้ในวัดที่อยู่ใกล้ ๆ เมืองโบราณ ผลดังกล่าวส่งผลให้โบราณวัตถุแตกหัก สูญหาย ทำให้ร่องรอย หลักฐานเหล่านั้นหายไป

หากได้รับการจัดสรรงบประมาณเพื่อบูรณะซ่อมแซม สร้างที่จัดเก็บ และมีผู้ดูแลรักษาอย่างจริงจัง หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องเข้ามามีบทบาท ให้ความรู้แก่ชุมชนในการดูแลรักษา หรือหน่วยงานต่าง ๆ เข้ามาวางมาตรการในการดูแลรักษา เพื่อให้โบราณสถาน โบราณวัตถุเหล่านั้นยังคงอยู่จะเป็นการดี^{๑๔} ในบางแห่งที่มีการดูแลรักษาจากชุมชน วัด ก็ยังพบปัญหาเรื่องของการรักษาความปลอดภัย มีการลัก ขโมยโบราณวัตถุบางอย่าง เกิดการสูญหาย จึงควรมีการพัฒนาด้านการเก็บรักษา ถึงแม้จะอยู่ในพื้นที่ของวัด แต่บุคลากรของวัดน้อย ดูแลไม่ทั่วถึง ไม่ใส่ใจตรวจสอบทำให้โบราณวัตถุเหล่านั้นสูญหายไป

๑๕

^{๑๓} สัมภาษณ์นายบุญมี จันทร์จิตร ผู้นำชุมชน ตำบลผักปัง อำเภอกุฉินารายณ์, [๓ มิถุนายน ๒๕๖๖]

^{๑๔} สัมภาษณ์นายอรรถพล พาอ้อ ผู้นำชุมชน ตำบลคอนสวรรค์ อำเภอกอนสวรรค์, [๑๒ พฤษภาคม ๒๕๖๖]

^{๑๕} สัมภาษณ์ นางวันเพ็ญ คณาใจต ประชาชน ตำบลผักปัง อำเภอกุฉินารายณ์, [๓ มิถุนายน ๒๕๖๖]

ดังนั้นหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรหาแนวทางในการพัฒนาด้านการบูรณะซ่อมแซม โบราณสถาน โบราณวัตถุอื่น ๆ ให้ความรู้แก่ผู้ชม ทั้งทางด้านงบประมาณ กำลังคนในการดูแลรักษา จัดหาบุคลากรที่มีความรู้ ความสามารถ สามารถนำวิทยาการสมัยใหม่มาใช้จัดการ หรือบริหารกิจการภายใน เมืองโบราณ แนวทางปฏิบัติต้องส่งเสริมพัฒนาความรู้ของบุคลากรทางศาสนา คือ พระภิกษุสามเณร ซี อูบาสก อูบาสิกาให้มีความรู้ทางด้านการซ่อมแซม บูรณะ การจัดเก็บรักษาให้แหล่งเรียนรู้ทาง ประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมยังคงคุณค่าต่อไป

ที่สำคัญอย่างหนึ่ง คือ ป้ายนำทางเพื่อการเข้าถึงเมืองโบราณ แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม หน่วยงานหลักที่ดูแลป้ายเพื่อการเข้าถึงเมืองโบราณ แหล่งเรียนรู้ทาง ประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม ในจังหวัดชัยภูมินั้น เนื่องจากเมืองโบราณชัยภูมิ ในแต่ละแห่ง อยู่ใน ความดูแลของชุมชน จึงทำให้เกิดปัญหาในเรื่องของการสร้างป้ายนำทาง ป้ายประชาสัมพันธ์ ส่วนใหญ่ เป็นป้ายทางหลวง ป้ายริมทาง มีแต่ตัวอักษรอย่างเดียว ไม่ได้ให้ความสำคัญมากนัก ขึ้นอยู่กับความดูแล ของ องค์การบริหารส่วนตำบลที่อยู่ในพื้นที่เมืองโบราณนั้น ที่จำเป็นจะต้องหางบประมาณมาเพื่อรองรับ และเป็นงบประมาณที่มีน้อยและจำกัดมาก ทำให้เมืองโบราณนั้น ไม่เป็นที่รู้จักของคนทั่วไป^{๑๖}

๒) พัฒนาการประชาสัมพันธ์เมืองโบราณชัยภูมิให้เป็นที่รู้จัก

การที่จะประชาสัมพันธ์เมืองโบราณให้เป็นที่รู้จักของคนทั่วไปได้นั้นต้องอาศัย การ ประชาสัมพันธ์ จัดทำป้ายบอกทาง ซึ่งปัจจุบันก็ได้ดำเนินการอยู่บ้าง แต่ไม่ได้ให้ความสำคัญมากนัก อาจ เนื่องมาจากการไม่ได้รับการสนใจจากจังหวัด เพื่อยกระดับเมืองโบราณเหล่านี้ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิง ประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม ระดับจังหวัด อีกอย่างต้องมีแผนที่ท่องเที่ยวเมืองโบราณ จัดทำซุ้ม ประตู หรือธรรมจักรขนาดใหญ่ แสดงเขตเมืองโบราณ รวมไปถึงการสร้างเว็บไซต์ของเมืองโบราณชัยภูมิ ที่รวมแหล่งข้อมูลด้านต่าง ๆ จัดโครงการส่งเสริมให้ประชาชนในพื้นที่มีความรู้เกี่ยวกับเรื่องราวของ สถานที่ต่าง ๆ ในพื้นที่ เมืองโบราณชัยภูมิ ประชาสัมพันธ์กิจกรรมการท่องเที่ยว ในวันสำคัญและในงาน เทศกาลต่าง ๆ ที่สำคัญภายใน จังหวัดชัยภูมิเพื่อดึงดูดให้นักท่องเที่ยวเข้ามาท่องเที่ยว หากสามารถ ยกกระดับเมืองโบราณชัยภูมิให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมของจังหวัด ชัยภูมิได้แล้ว สิ่งที่ต้องพัฒนาเหล่านี้จะเป็นจุดที่ได้รับการแก้ไขอย่างต่อเนื่อง สามารถเก็บรักษา อนุรักษ์ เมืองโบราณชัยภูมิไว้ได้สืบทอดยาวนานต่อไป

สรุป

การพัฒนาและการส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิยุคทวารวดี เป็นการจัดการแหล่งเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพที่มีอยู่อย่างหลากหลายขึ้นอยู่กับ การบริหารจัดการของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องหรือหน่วยงานของรัฐที่มีส่วนรับผิดชอบเลือกนำมาใช้ให้เกิด

^{๑๖} สัมภาษณ์ นายบุญเรือง คำจันทร์ ประชาชน หมู่ที่ ๘ ตำบลลุ่มน้ำชี อำเภอบ้านเขว้า จังหวัดชัยภูมิ, [๑๓ พฤษภาคม ๒๕๖๖]

ความเหมาะสมกับแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ศาสนาและวัฒนธรรมยุคทวารวดีที่ตั้งอยู่ในแต่ละพื้นที่ สำหรับการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ศาสนาและวัฒนธรรมยุคทวารวดีนั้น ผู้วิจัยเห็นว่าการนำวงจรคุณภาพของเดมมิง (PDCA) ซึ่งเป็นรูปแบบที่มีความเหมาะสมเพราะเป็นกระบวนการจัดการที่ดำเนินการอย่างต่อเนื่องประกอบด้วย การร่วมการวางแผน การร่วมกันปฏิบัติตามแผน ร่วมกันตรวจสอบ และร่วมการปรับปรุงแก้ไขแล้ว เริ่มดำเนินการในรอบใหม่ หลังจากนั้นก็มีปรับปรุงแก้ไขแล้วนำมาบูรณาการในการบริหารจัดการการพัฒนาเพื่อใช้เป็นแนวทางในการ ส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์ศาสนาและวัฒนธรรมยุคทวารวดีทั้ง ๕ แห่งของจังหวัดชัยภูมิโดยผู้วิจัยเชื่อว่าจะเป็นรูปแบบที่สามารถช่วยให้การจัดการแหล่งเรียนรู้ในเชิงพัฒนาและส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ศาสนาและวัฒนธรรมยุคทวารวดีของจังหวัดชัยภูมิให้สามารถบรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมายที่วางไว้ได้อย่างแน่นอน

๔.๓ การเชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม ยุคทวารวดีและยุคขอม จนถึงยุคปัจจุบันในจังหวัดชัยภูมิ

การเชื่อมโยงทวารวดีกับขอมซึ่งเป็นโบราณสถาน^{๑๗} การพัฒนาต่อเนื่องทั้งสองยุค ยุคทวารวดีและยุคขอม คณะผู้วิจัยได้ทำการศึกษา และแยกประเด็นการศึกษาความเชื่อมโยงออกเป็น ๓ ประเด็น ได้แก่ ๑) การเชื่อมโยงด้านประวัติศาสตร์ ๒) การเชื่อมโยงด้านศาสนา และ ๓) การเชื่อมโยงด้านวัฒนธรรม ซึ่งคณะผู้วิจัยจะสรุปการเชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมในแต่ละยุคทีละประเด็น ดังต่อไปนี้

๔.๓.๑ การเชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ยุคทวารวดีและยุคขอม จนถึงยุคปัจจุบันในจังหวัดชัยภูมิ

ประวัติศาสตร์ของทวารวดีและขอมนั้นเป็นยุคที่มีประวัติศาสตร์ยาวนานสิ่งปลูกสร้างก็เกิดขึ้นโดยทั่วไปส่วนมากจะสร้างเจดีย์ และปราสาทที่มีลวดลายที่สวยงาม พร้อมบ่งบอกถึงประวัติพุทธศาสนา ประเพณีและวัฒนธรรมร่วมอยู่ด้วย ในส่วนขอมนั้นเกิดขึ้นหลังทวารวดีที่โดดเด่นที่สุดของก็คือปราสาทค์แดง ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลตลาดแร้ง อำเภอเขาวัว จังหวัดชัยภูมิ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของโบราณสถานที่ยังใช้ประโยชน์ หรือ Living Mounment เป็นโบราณสถานที่ยังคงประโยชน์ทางการใช้สอยและสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน เช่น โบสถ์วิหารและเจดีย์ ซึ่งประชาชนยังใช้ประโยชน์เป็นที่สักการะและแสดงความนับถือ หรือป้อมปราการ คลอง บ่อน้ำ สระน้ำ รวมทั้งบ้านเรือนที่อยู่อาศัย ย่านตลาดการค้า เป็นต้น โบราณสถานทั้งสองประเภทนี้ จะมีสถานะที่แตกต่างกันตรงที่โบราณสถานร้างนั้นให้คุณค่าในแง่ประโยชน์

^{๑๗} ลำดับที่ ๒ สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ ๑๓ เดือน มิถุนายน ๒๕๖๖.

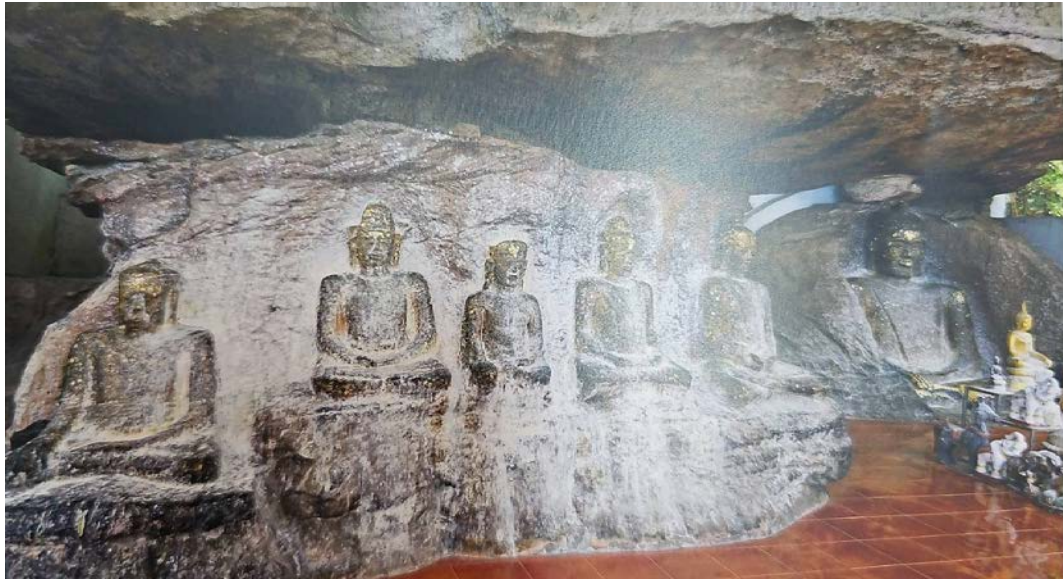
ทางวิชาการและเสริมสร้างบรรยากาศทางประวัติศาสตร์ เรียกได้ว่าเป็นมรดกสถาปัตยกรรมของเมืองโบราณทั้งสองยุคที่โดดเด่นและน่าศึกษาค้นคว้า อีกทั้งยังเป็นหลักฐานสำคัญในทางวิชาการที่สะท้อนให้เห็นฝีมือช่างและตัวแทนของสังคมแต่ละยุคสมัยในอดีตที่ได้จับบทบาททางการใช้สอยแล้ว อย่างสิ้นเชิง ส่วนโบราณสถานที่ยังใช้ประโยชน์ทางการใช้สอยนั้น แม้ว่าในบางแห่งจะผ่านระยะเวลายาวนาน แต่มนุษย์ในอดีตแต่ละยุคสมัย ได้ทำนุบำรุงรักษาสืบต่อมา จึงยังคงทำหน้าที่ทั้งทางด้านวิชาการ ความงาม และประโยชน์ใช้สอย ^{๑๘}

การเชื่อมโยงข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ ของเมืองโบราณจังหวัดชัยภูมิสามารถเชื่อมโยงได้เป็น ๓ กลุ่ม คือ ๑) การเชื่อมโยงด้านอายุสมัย ๒) การเชื่อมโยงด้านประเภทการใช้งานของแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์และ ๓) การเชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์กับแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีอื่น ๆ ที่อยู่ใกล้เคียง ซึ่งข้อมูลทั้งหมดจะถูกเก็บและเรียบเรียงออกมาในรูปแบบของเอกสาร เพื่อใช้ในการเผยแพร่ทางวิชาการและเชื่อมโยงความรู้ทางวิชาการอันจะทำให้เกิดความเข้าใจในประวัติศาสตร์และโบราณคดีของพื้นที่นั้นๆในจังหวัดชัยภูมิได้ชัดเจนยิ่งขึ้นและจะทำให้แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์เหล่านี้มีความน่าสนใจมากขึ้น อีกทั้งยังสามารถนำไปพัฒนาเพื่อทำเป็นเส้นทางการท่องเที่ยว การเรียนรู้ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองโบราณจังหวัดชัยภูมิที่โดดเด่นได้อีกด้วย

๔.๓.๒ การเชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้ทางศาสนา ยุคทวารวดีและยุคขอม จนถึงยุคปัจจุบันในจังหวัดชัยภูมิ

การเชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้ทางศาสนายุคทวารวดีและยุคขอมจนถึงปัจจุบัน ในจังหวัดชัยภูมินั้น การเชื่อมโยง มีนักวิชาการหลายท่านได้ทำการศึกษาและสรุปข้อมูลออกมาแยกประเภทของแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ศาสนาและวัฒนธรรมไว้ เมืองโบราณชัยภูมิมีวัฒนธรรมทางศาสนาหรือการถ่ายทอดวัฒนธรรมทางด้านศาสนาออกมาในรูปแบบของ “สถาปัตยกรรม” ที่เห็นเด่นชัดทางด้านของศาสนาในจังหวัดชัยภูมิยุคทวารวดี ได้แก่ ภูพระวัดศิลาอาสน์ ตำบลนาเสียว อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ สืบทอดแนวคิดพุทธสถาปัตยกรรมทวารวดี เขมรและท้องถิ่น ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ถึง ๑๙ เป็นสถาปัตยกรรมที่ถูกสร้างขึ้นบนพื้นที่ใช้สอย บนเนินเขา

^{๑๘} สาขาวิชาสถาปัตยกรรม คณะศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคล ล้านนา วิทยาเขตภาคพายัพ, (ออนไลน์ : แหล่งที่มา <http://www.phrathai.net/news-article/%E0%B9%82%E0%B8%9A%E0%B8%A3%E0%B8%B2%E0%B8%93%E0%B8%AA%E0%B8%96%E0%B8%B2%E0%B8%99, ๒๕๕๕>), สืบค้น ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๖.

ภาพประกอบที่ ๔.๖๖ ภูพระ วัดศิลาอาสน์ ตำบลนาเสียว อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ

และการสื่อสารทางศาสนาจึงถูกนำเสนอออกมาในรูปแบบของพระพุทธรูปปางต่าง ๆ พระพุทธรูปในวัฒนธรรมทวารวดีได้รับแบบอย่างมาจากศิลปะอินเดียแบบอมราวดี คุปตะ หลังคุปตะ ปาละ ช่างได้ปรับเปลี่ยนต้นแบบเหล่านั้นให้กลายเป็นเอกลักษณ์ของตนที่ไม่เหมือนใคร เช่น พระพุทธรูปประทับยืนตรงครองจีวรห่มคลุม พระหัตถ์ทั้งสองยกขึ้นระดับพระอุระ ทำปางแสดงธรรม ซึ่ง มีการค้นพบในพื้นที่ที่ระบุว่าเป็นเมืองโบราณในจังหวัดชัยภูมิ ได้มีการพบทั้งโบราณสถาน โบราณวัตถุ จึงทำให้สันนิษฐานได้ว่าพระพุทธศาสนาเข้ามาในประเทศไทย ราวพุทธศตวรรษที่ ๘ จากการค้นพบตัวอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤตของชาวอินเดีย พุทธศตวรรษที่ ๑๑ อ่านว่า “ทวารวดี ศวรปุณยะ” นับเป็นการเข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์สมัยมีอักษรทั้งยังมีการพบศิลาจารึกอีกจำนวนมาก วัฒนธรรมของชาวท้องถิ่นที่พูดภาษามอญ นับถือพุทธศาสนาลัทธิหินยาน ได้เจริญรุ่งเรืองในภาคกลางและในภาคอีสาน ลักษณะเป็นนครรัฐย่อย ๆ เรียกว่า “ทวารวดี” ซึ่งค่อย ๆ ถูกกลืนเมื่อตกอยู่ภายใต้การปกครองราชอาณาจักรของกัมพูชาจนสูญไปในลาวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ในจังหวัดชัยภูมิ ยังมี หลักเสมา ที่เป็นการถ่ายทอดเรื่องราวในพระพุทธศาสนาของสมัยทวารวดีและขอม ซึ่ง เสมา หรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “เสมาศิลา” คนในท้องถิ่นอีสานเรียกว่า “หินตั้ง” ทำขึ้นจากศิลาทรายซึ่งเป็นวัสดุหินหาง่ายในท้องถิ่น เมื่อสกัดออกมาจากลานหินก็นำมาโกนและแกะสลักให้ได้ขนาดรูปแบบและมีลวดลายที่ต้องการซึ่งอาจเล็กหรือสูงถึงกว่า ๒ เมตรก็มีส่วนใหญ่นิยมทำเป็นแผ่นหินแบนมีลักษณะปลายแหลมคล้ายใบมีดเรียกว่าใบเสมาซึ่งใบเสมาจำนวนมากในจังหวัดชัยภูมิ ปรากฏเด่นชัดอยู่ที่ใบเสมาจากบ้านกุดโง้ง จังหวัดชัยภูมิ ซึ่งทั้งหมดได้ถูก

สลากเป็นเรื่องราวของ “พุทธชาด” หรือ เป็นเรื่องราวตามพุทธประวัติและพุทธชาดก จึงได้รับการโยกย้ายมาเก็บรักษาไว้ส่วนมากจะอยู่ในวัดของชุมชนแต่ก็จะมีบางส่วนที่นำมาจัดแสดงและเก็บไว้ในเฉพา และสร้างอาคารเก็บโดยเฉพา ลักษณะของใบเสมาจะ เน้นอกเลาเป็นสันนูน บ้างก็จะมีรูปทรงคล้ายสถูปเจดีย์บางแผ่นก็แกะสลัก ๒-๓ ชั้นที่แกะสลักเป็นลวดลายในพุทธศาสนาก็ไม่น้อย นอกจากนี้ เสมายังมีทั้งที่เป็นแท่งสี่เหลี่ยมยอดแหลมเรียกว่าทรงกระโจมและเป็นหลักแปดเหลี่ยมเรียบ ๆ ทรงเพรียวต่างล้วนยอดแหลมทั้งสิ้นส่วนฐานมีทั้งแบบเรียบและแกะสลักเป็นกลีบบัวหรือลวดลายโดยรอบการรับพระพุทธรูปเข้ามา แล้วใช้เสมาปักเพื่อจารึกเป็นการบอกบุญหรือบอกเขตศักดิ์สิทธิ์ เป็นจาริตที่นิยมมากในท้องถิ่นอีสานยิ่งกว่าภาคอื่นที่วัฒนธรรมทวารวดีและขอมปรากฏอยู่จึงนับได้ว่าเป็นพุทธศิลป์ยุคต้นเอกลักษณ์อีสาน

ภาพประกอบที่ ๔.๖๗ ใบเสมาจากบ้านกุดโง้ง อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ
ที่มา : มรดกสถาปัตยกรรมและผังเมืองอีสาน

ส่วนสถาปัตยกรรมในยุคของที่บ่งบอกถึงการเชื่อมโยงทางด้านศาสนาออกมาก็คือลวดลายของ สถาปัตยกรรม ที่ปรากฏบนปราสาทหรือคูต่าง ๆ ที่ปรากฏเด่นชัดไม่ว่าจะเป็นทับหน้าซึ่งเป็นประธานของปราสาท ทับหลังที่สลักภาพขบวนแห่พระพุทธรูปนาคปรกหรือรอบฐานพระพุทธรูปนั่งบนดอกบัว เช่น ปางค์กู๋ จังหวัดชัยภูมิ จะมี ๔ ชั้นคือ ชั้นที่ ๑ เรียกว่าทับหลัง จะเป็นการสลักภาพของ พระพุทธเจ้าประทับนั่งสมาธิภายในซุ้มเรือนแก้ว ที่เสี้ยวทับหลังมีพวงอุบะแบ่งเสี้ยว เนื้อพวงอุบะด้านซ้ายมือของภาพ พระพุทธเจ้าสลักภาพพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ๔ กร โดยการสลักสถาปัตยกรรมต่างๆที่ปรากฏเด่นชัดในปางกู๋ สามารถที่จะสรุปได้ว่าเป็นการบ่งบอกถึงการนับถือศาสนาเล่าเรื่องราวของศาสนาในยุคของไว้อย่างเด่นชัด มีลักษณะที่โดดเด่นที่ สามารถเป็นการบ่งบอกการเชื่อมโยงทางด้านศาสนา ที่ถูกสื่อทอดออกมาในรูปแบบของสถาปัตยกรรมในจังหวัดชัยภูมิในยุคเขมรนั่นสิ่งทีปรากฏเด่นชัดก็คือ ปรางค์กู๋หรือประสาธแต่ละที่ จะพบหลักฐานการสลักภาพที่สวยงามและสำคัญอยู่ที่ประตูทางขึ้นลงของปราสาทหรือปรางค์กู๋ซึ่งเรียกกันอีกอย่างหนึ่งว่า ทับ แต่ละที่จะไม่เหมือนกันเช่นปรางค์กู๋จังหวัดชัยภูมิ

ภาพประกอบที่ ๔.๖๘ ภาพสลักทับหลังโบราณสถานปรางค์กู๋ อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ

สถาปัตยกรรมเขมรในภาคอีสาน บรรพชนของผู้ที่ยังพูดภาษาเขมรหรือที่คนไทยเรียกว่าชาวเขมรยังปรากฏเด่นชัดอยู่มากในจังหวัดสุรินทร์ บุรีรัมย์ และศรีสะเกษ ครั้งหนึ่งเคยแผ่อำนาจการปกครองจากอาณาจักรกัมพูชาและตอนใต้ของประเทศสปป.ลาวในปัจจุบันเข้ามาปกครองดินแดนอีสานในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๘ หลักฐานทางอารยธรรมของราชอาณาจักรโบราณอันได้แก่ปราสาทหินต่าง ๆ ในแต่ละที่จะสะท้อนให้เห็นถึงการนับถือเทพที่สำคัญต่าง ๆ โดยการสร้างทับหลังประธานของปราสาทหรือการสร้างทับไว้ทั้ง ๔ ด้าน ส่วนใหญ่แล้ว ทางขึ้นปางกู๋หรือประสาธนั้นจะถูกสร้างเพียงแค่ ๓ ทางและจะทำทับ บรรยายลักษณะหรือ สิ่งที่ต้องการสื่อสารทางด้านศาสนาไว้หน้าทับทุก ประตูทางเข้าทางขึ้นลงของปางกู๋หรือปราสาทนั้น

๔.๓.๔ การเชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรม ยุคทวารวดีและยุคขอม จนถึงยุคปัจจุบัน ในจังหวัดชัยภูมิ

ประวัติศาสตร์ในยุคทวารวดี และยุคขอม ที่สืบทอดกันมา ศึกษาได้ทราบว่าการตั้งถิ่นฐานของชุมชนต่าง ๆ ก่อให้เกิดแหล่งวัฒนธรรมท้องถิ่น ศาสนสถานและแหล่งโบราณคดีทางประวัติศาสตร์ ที่มีประวัติความเป็นมาเกี่ยวข้องการประวัติศาสตร์บ้านเมืองในแต่ละยุคสมัย มีความสำคัญในฐานะที่เป็นสถานที่เรียนรู้ทางประวัติศาสตร์และการพัฒนาบ้านเมือง รวมทั้งเป็นศูนย์กลางความศรัทธาความเชื่อและวัฒนธรรมประเพณี ประเพณีที่สำคัญต่างๆ จะถูกจัดขึ้นในแต่ละปี บางประเพณีก็เป็นที่รู้จักแพร่หลายไปทั่วโลก บางประเพณีก็ถูกปรับเปลี่ยนให้เข้ากับบริบทของพื้นที่และยุคสมัย ทำให้กลายเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นและมีเสน่ห์ที่ดึงดูดดึงดูดตลอดจนศิลปหัตถกรรมและภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน มีการสืบทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่นหลากหลายรูปแบบ ทั้งที่เป็นการสืบทอดโดยระบบครอบครัวถ่ายทอดโดยผ่านระบบครูและศิษย์ หรือถ่ายทอดผ่านการศึกษาวัด ฯลฯ ชุมชนบ้านเมืองในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายเรื่อยมาจนถึงสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๓-๔ มีการติดต่อกับอินเดียผ่านการค้าขาย จนกระทั่งราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒ จึงมีการรับระบบความเชื่อทางศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณีด้านต่างๆ ซึ่งเปลี่ยนชุมชนเหล่านั้นเข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์ ทวารวดีก็เป็นหนึ่งในบ้านเมืองยุคต้นประวัติศาสตร์เหล่านั้น

“วัฒนธรรมทวารวดี”^{๑๙} เกิดขึ้นจากการเลือกรับเอาวัฒนธรรมจากอินเดียเข้ามาผสมผสานกับวัฒนธรรมท้องถิ่น จนเกิดเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตนขึ้น หากกล่าวเฉพาะวัฒนธรรมด้านความเชื่อจะพบว่าวัฒนธรรมทวารวดีมีลักษณะเด่นตรงที่มีการนับถือพุทธศาสนา ดังเห็นได้จากจำนวนพระพุทธรูป พระพิมพ์ สถูป ธรรมจักร จารึกชื่อพระธรรมคำสอนภาษาบาลีซึ่งพบจำนวนมากยังทำให้ทราบว่าพุทธศาสนาที่เป็นนิยายหลักคือเถรวาท ส่วนพุทธศาสนamahayana ศาสนาพราหมณ์ และความเชื่อท้องถิ่นมีให้เห็นได้บ้าง แม้ว่าพุทธศาสนาจะเป็นระบบความเชื่อที่นำเข้ามาจากภายนอก ทว่าในที่สุดก็ได้รับการปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับวิถีชีวิตของผู้คนท้องถิ่น พุทธศิลป์ในวัฒนธรรมทวารวดีก็ได้ปรับเปลี่ยนต้นแบบจากอินเดียให้กลายเป็นเอกลักษณ์ของตนด้วยเช่นกัน ดังตัวอย่างที่จะกล่าวต่อไปข้างหน้า

วัฒนธรรมของทวารวดีในจังหวัดชัยภูมิมีความเกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงกันระหว่างศาสนาและวัฒนธรรมเป็นขนบธรรมเนียมประเพณีที่สืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษมีปรับเปลี่ยนกระบวนการวิธีการนำเสนอและรูปแบบเพื่อให้ทันสมัย โดยคนในสมัยปัจจุบันได้นำเอาความรู้ความสามารถวิวัฒนาการทางด้านการศึกษาเรียนรู้เข้ามาบูรณาการปรับใช้ก่อให้เกิดเป็นวัฒนธรรมประเพณีที่เผยแพร่ไปได้ทั่วโลก ยกตัวอย่างเช่นวัฒนธรรมของเมืองทวารวดี เมืองโบราณบ้านคอนสวรรค์ซึ่งจะมีขนบธรรมเนียมประเพณีในการแห่พระซึ่งก็คือพระพุทธรูปที่พบที่เรียกว่าพระใหญ่และใบเสมาต่างๆที่ถูกค้นพบได้นำมาจัดพิธี

^{๑๙} รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, **เอกลักษณ์ของวัฒนธรรมทวารวดี**, (ออนไลน์ : แหล่งที่มา www.matichonacademy.com/tour-story, ๒๕๖๖), สืบค้น ๑๙ สิงหาคม ๒๕๖๖.

สักการบูชา เปลี่ยนผ้าแพรวให้กับพระพุทธรูปพระใหญ่และมีการส่งน้ำขอพร ในประเพณีสงกรานต์ของ
ทุกๆปีมีการจัดขบวน แห่ที่อสังการมีการเผยแพร่ทางอินเทอร์เน็ตไปทั่วโลก ทางหน่วยงานของรัฐบาลก็
ให้ความสำคัญ โดยมอบหมายให้อยู่ในความดูแลขององค์การบริหารส่วนตำบลในแต่ละปีหน่วยงานภาครัฐ
จะหางบประมาณเพื่อสนับสนุน และให้ความสำคัญต่อเนื่องเสมอมา จึงเกิดการรักษานบธรรมเนียม
วัฒนธรรมประเพณี ในวันสงกรานต์ของชาวบ้านคอนสวรรค์อำเภอคอนสวรรค์จังหวัดชัยภูมิซึ่งเรียกว่า
การประเพณีการสงน้ำพระใหญ่ใบเสมาทวารวดี

ภาพประกอบที่ ๔.๖๙ ชาวบ้านร่วมแรงร่วมใจกันจัดงาน แสง สี เสียง
สมโภชน์หลวงพ่อบึงทวารวดี

การเชื่อมโยงในด้านขนบธรรมเนียม ประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชน ยกตัวอย่างประกอบ
เช่น วัดกุดยางมีแหล่งเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนาได้จัดงานประเพณีเป็นประจำทุกปี เพื่อสืบสานประเพณี
วัฒนธรรมอันดีงามไม่ให้สูญหาย มีกิจกรรมที่สามารถสรุปได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ กิจกรรมการทาง
พระพุทธศาสนา เช่น การทำบุญตักบาตร ไหว้พระสวดมนต์ การเจริญพระพุทธมนต์ การบูชาดอกไม้ธูป
เทียนเพื่อสักการะปรารภกุศล เป็นต้นและกิจกรรมทางสังคม เช่น การแสดงมหรสพ การจัดนิทรรศการ

ลานวัฒนธรรม การจำหน่ายสินค้า การแข่งขันกีฬา เป็นต้น โดยมีแหล่งการเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนา เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของสมาชิกในสังคมและเพื่อเป็นเทศกาลการพักผ่อนหย่อนใจและถือโอกาสได้ ถ่ายทอดอาชีพ ความเชื่อ ค่านิยม วิถีชีวิตที่เหมาะสมและกลมกลืนกันเป็นอย่างดีอีกด้วย ^{๒๐} วัฒนธรรม เป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นถึงคุณค่าวิถีชีวิตที่ชุมชนและท้องถิ่นต่างๆ ได้พัฒนาและสร้างสรรค์ขึ้นเพื่อใช้เป็น เครื่องมือในการดำเนินชีวิต โดยแสดงออกในรูปแบบและวิธีการที่หลากหลาย ทั้งในรูปแบบของวิถีชีวิต ขนบธรรมเนียมประเพณี ภูมิปัญญา ศิลปะการแสดง เพื่อเป็นการปลูกจิตสำนึกและกระตุ้นให้คนใน ชุมชนท้องถิ่นเกิดความตระหนัก มีความตื่นตัวและเข้ามามีส่วนร่วมในการฟื้นฟูเผยแพร่และสืบสานภูมิ ปัญญาท้องถิ่น และคุณค่าความหลากหลายของศิลปะและวัฒนธรรมไทย ทั้งที่เป็นวิถีชีวิต ค่านิยม และ ความเป็นวิถีของชุมชน ^{๒๑} วัฒนธรรมในระดับภูมิภาคและพื้นบ้านของไทยมีความสำคัญที่ชาวไทยทุกคน ควรช่วยกันฟื้นฟู ปรับปรุง ให้เหมาะสมและสอดคล้องกับการพัฒนาของประเทศชาติ เพื่อเป็นเอกลักษณ์ คู่กับชาติไทยสืบไป วัฒนธรรมมาจากการสร้างสรรค์ของมนุษยชาติ ซึ่งในแต่ละท้องถิ่นย่อมมีความ แตกต่างกันไปตามปัจจัยต่าง ๆ

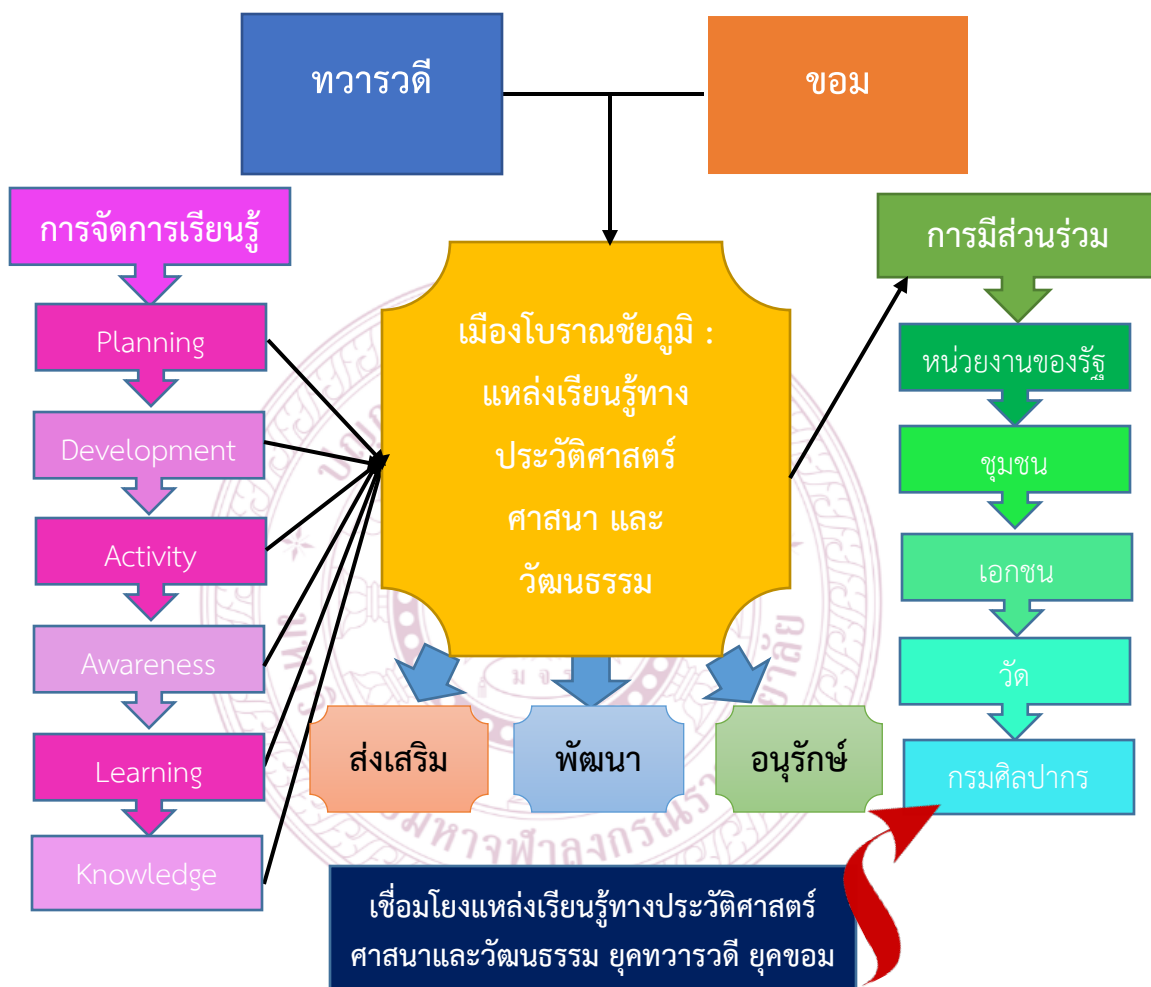
ภาพประกอบที่ ๔.๗๐ พิธีบวงสรวงกุ้งแดง ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๘ ของทุกปี

^{๒๐} ลำดับที่ ๖ สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ ๑๖ เดือน มิถุนายน ๒๕๖๖.

^{๒๑} ลำดับที่ ๘ สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ ๑๔ เดือน มิถุนายน ๒๕๖๖.

๔.๔ องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

จากการวิจัยเรื่อง “เมืองโบราณชัยภูมิ : แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนา และ วัฒนธรรม” ผู้วิจัยได้รับองค์ความรู้จากการวิจัย สามารถสรุปได้ดังต่อไปนี้

ภาพประกอบที่ ๗๑ องค์ความรู้ที่ได้รับจากการวิจัย

สรุปองค์ความรู้จากการวิจัย เรื่อง “เมืองโบราณชัยภูมิ : แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนา และวัฒนธรรมยุคทวารวดีและขอม” ผู้วิจัย ได้สรุปจากการศึกษา แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม โดยแยกออกเป็น ๒ ยุค ได้แก่ ยุคทวารวดีและยุคขอม โดยเริ่มศึกษาจากการสำรวจ เมืองโบราณ : แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ศาสนาและวัฒนธรรมของแต่ละยุค และนำข้อมูลมาสู่การศึกษาเพื่อส่งเสริมการพัฒนาและการอนุรักษ์ เมืองโบราณชัยภูมิรวมไปถึงแหล่งเรียนรู้ทาง

ประวัติศาสตร์ทางด้านศาสนาและวัฒนธรรมทั้งในยุคทวารวดีและยุคขอม นำกระบวนการจัดการเรียนรู้ PDAALK ซึ่งประกอบไปด้วย

Planning - การวางแผน

การวางแผนเป็นการนำผลของการสำรวจ และการเรียนรู้มาดำเนินการผ่านวงจรคุณภาพของเดมมิง (PDCA) ประกอบด้วย

๑) วางแผนเพื่อกำหนดแผนกลยุทธ์ในการจัดการ แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ศาสนาและวัฒนธรรมจังหวัดชัยภูมิในยุคทวารวดี

๒) วางแผนกำหนดกิจกรรมโครงการในการสร้างความรู้ความเข้าใจและความตระหนักรู้ให้กับผู้ที่เกี่ยวข้อง ทั้งที่เป็นหน่วยงานของรัฐชุมชนและเอกชนรวมถึงเจ้าของแหล่งเรียนรู้เช่นวัดและกรมศิลปากร และผู้ที่สนใจในการใช้แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ศาสนาและวัฒนธรรมจังหวัดชัยภูมิในยุคทวารวดีด้วย

๓) วางแผนเพื่อกำหนดเป้าหมายและความสำเร็จที่เกิดจากการจัดการแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ศาสนาและวัฒนธรรมจังหวัดชัยภูมิในยุคทวารวดี

Learning - การเรียนรู้

การเรียนรู้ หมายถึง การดำเนินการเพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ยุคทวารวดีศาสนาและวัฒนธรรมที่สำคัญเกี่ยวข้องกับ เมืองโบราณยุคทวารวดีผ่านวงจรคุณภาพของเดมมิง (PDCA) ประกอบด้วย

๑) สำรวจและเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์ศาสนาและวัฒนธรรม เมืองโบราณจังหวัดชัยภูมิยุคทวารวดี

๒) การเรียนรู้และเก็บรวบรวมข้อมูลที่จำเป็นเพื่อใช้ในแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ศาสนาและวัฒนธรรมในยุคทวารวดีของจังหวัดชัยภูมิ

๓) การเรียนรู้เพื่อเตรียมความพร้อมด้านข้อมูลในการจัดการแหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์ศาสนาและวัฒนธรรมของ จังหวัดชัยภูมิยุคทวารวดี

Awareness – ความตระหนักรู้

ความตระหนักรู้ หมายถึง การตระหนักรู้ การตื่นรู้ การนึกคิด ซึ่งอาจจะไปถึงการมีสติ ในเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาและการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนา และวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคทวารวดี เพื่อให้เกิดการต่อยอด รวมถึงการปลูกจิตสำนึกต่อเยาวชนคนรุ่นหลังหรือสร้างโครงการ กิจกรรม เพื่อให้ประชาชน ชุมชน หรือผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งหน่วยงานของรัฐชุมชน และหน่วยงานเอกชน รวมถึงผู้ที่มีความสนใจ ให้เกิดความมีจิตสำนึกในการพัฒนาและการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ศิลปะแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ศาสนาและวัฒนธรรม

Knowledge – ความรู้

ความรู้ หมายถึง ประสบการณ์ที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ การปฏิบัติงานที่เกี่ยวข้องกับแหล่งประวัติศาสตร์ศาสนาและวัฒนธรรมในยุคทวารวดี ซึ่ง นำมาจากประสบการณ์

วิจารณ์ญาณ ความคิด ค่านิยม และปัญญาของนักวิชาการ ปราชญ์ชุมชน และผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรง นำมาวิเคราะห์ เพื่อประยุกต์ใช้ในการทำงานด้านการพัฒนาและอนุรักษ์ วิธีการตัดสินใจ และการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจนสามารถนำมาเป็นแนวปฏิบัติต่อไปได้

Development – การพัฒนา

การพัฒนา หมายถึง การพัฒนาเพื่อส่งเสริมการจัดการแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคทวารวดีผ่านวงจรคุณภาพของเดมมิง (PDCA) ซึ่งประกอบไปด้วย

- ๑) การพัฒนาแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ศาสนาและวัฒนธรรมให้มีความพร้อมทั้งในด้านสื่อและอุปกรณ์ใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัยเข้ามาใช้ให้เกิดประโยชน์
- ๒) การพัฒนาปรับปรุงแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ศาสนาและวัฒนธรรม ยุคทวารวดีให้มีความทันสมัยและทันต่อสภาวะการของการเปลี่ยนแปลงในยุคปัจจุบัน
- ๓) การพัฒนาเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบดูแลแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ศาสนาและวัฒนธรรมในยุคทวารวดี
- ๔) การพัฒนาการให้บริการของแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ศาสนาและวัฒนธรรมจังหวัดชัยภูมิยุคทวารวดี

Activity – กิจกรรม

กิจกรรม หมายถึง การเชื่อมโยงความรู้เพื่อให้เกิดการพัฒนาและการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ศาสนาและวัฒนธรรมจังหวัดชัยภูมิในยุคทวารวดี ให้เกิดประโยชน์และมีความสะดวกในการ พัฒนาและการอนุรักษ์ผ่านวงจรคุณภาพของเดมมิง (PDCA) ซึ่งประกอบไปด้วย

- ๑) การ จัดกิจกรรม โดยใช้การบูรณาการระหว่างความรู้กระบวนการและการปฏิบัติ
- ๒) การจัดกิจกรรมระหว่างองค์ความรู้เชิงประวัติศาสตร์ศาสนาและวัฒนธรรมในยุคทวารวดี
- ๓) การบูรณาการกิจกรรมเพื่อลดความซ้ำซ้อน ใน การดำเนินงานการบริหารจัดการแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ศาสนาและวัฒนธรรม
- ๔) การบูรณาการกิจกรรมให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยงานภาครัฐชุมชนและหน่วยงานเอกชน รวมไปถึง ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องหรือผู้ที่เป็นเจ้าของ ในพื้นที่ของแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ศาสนาและวัฒนธรรมยุคทวารวดีนั้นๆ ซึ่งได้แก่วัดและกรมศิลปากร ทำให้เกิด การต่อยอดความรู้ เพื่อให้เกิดความร่วมมือในการพัฒนาและการอนุรักษ์

และนำการมีส่วนร่วม ของส่วนงานซึ่งแบ่งออกได้เป็น ๔ ส่วนงาน ๒ ลักษณะได้แก่ ๑) หน่วยงานของรัฐ ๒) ชุมชนและ ๓) หน่วยงานเอกชน ส่วนที่ ๒ ของการมีส่วนร่วมจากการเป็นเจ้าของของพื้นที่หรือเจ้าของ แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ศาสนาและวัฒนธรรม หรือเมืองโบราณจังหวัดชัยภูมิ ได้แก่ วัดและกรม ศิลปากร

หน่วยงานของรัฐ จะเข้ามามีบทบาทในเรื่องของการสนับสนุนในเรื่องของการจัดการเรียนรู้ การส่งเสริมทางด้านงบประมาณการเป็นแกนนำในการจัดโครงการหรือกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการ พัฒนาการส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ศาสนาและวัฒนธรรมในแต่ละยุค เป็น ส่วนกลางในการจัดทำแผนและจัดหางบประมาณรองรับจัดโครงการกิจกรรมต่างๆดำเนินงานด้านต่างๆที่ จะนำมาได้ซึ่งสู่การปฏิบัติอย่างแท้จริงทำให้ประชาชนได้เกิดความรู้ความเข้าใจในเรื่องของการพัฒนาและ การอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ศาสนาและวัฒนธรรม ทั้ง ๒ ยุคของจังหวัดชัยภูมิได้

ชุมชนเป็นผู้ที่อยู่ใกล้กับแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมจะเป็นผู้ที่ ดำเนินงานในเรื่องของการพัฒนาและการอนุรักษ์มากที่สุดดังนั้นชุมชนและประชาชน ในชุมชนอันจะ ประกอบไปด้วยผู้นำชุมชน ได้แก่กำนันผู้ใหญ่บ้านสารวัตรกำนันผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านจะต้องเป็นผู้ที่ ประสานงานกับหน่วยงานของรัฐเพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและต่อเนื่อง

หน่วยงานเอกชนซึ่งหมายถึงผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียหรือผู้ที่ให้การสนับสนุนเรื่องของการพัฒนา ทรัพยากรที่อยู่ติดกับแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ศาสนาและวัฒนธรรมเช่นการให้การสนับสนุนในเรื่อง ของการบริจาคสิ่งของหรือบริจาคที่ดินที่อยู่ใกล้เพื่อใช้เป็นการคมนาคมให้สะดวกมากขึ้นเปิดช่องทางการ เข้าถึงแหล่งเรียนรู้ประวัติศาสตร์ศาสนาและวัฒนธรรมในแต่ละยุคในพื้นที่นั้นๆการบริจาคสิ่งของเพื่อใช้ในการ บูรณะ

ดังนั้นการมีส่วนร่วมของ ๓ หน่วยงานนี้จึงมีความสำคัญเป็นอย่างมากในของการพัฒนาและ การส่งเสริมการอนุรักษ์เมืองโบราณ หรือแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ศาสนาและวัฒนธรรมในจังหวัด ชัยภูมิทั้งสองยุค และอีก ๒ ส่วนงานที่เป็นเจ้าของเมืองโบราณหรือแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ศาสนา และวัฒนธรรมนั้นได้แก่ วัดและกรมศิลปากร ทั้ง ๒ หน่วยงานนี้จะเป็นผู้ที่ได้รับการส่งเสริม จากความ ร่วมมือของทั้ง ๓ ส่วนงานที่กล่าวมาเบื้องต้นทำให้เกิดการพัฒนาและการอนุรักษ์ เมืองโบราณชัยภูมิ หรือ แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ศาสนาและวัฒนธรรมในยุคทวารวดีและยุคขอม ของจังหวัดชัยภูมิให้มีการ พัฒนาอย่างต่อเนื่องสืบไป

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง “เมืองโบราณชัยภูมิ : แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมเพื่อศึกษาตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ๓ ประการได้แก่ ๑) แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคทวารวดี และยุคขอม ๒) การพัฒนาและส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคทวารวดี และยุคขอม ๓) การเชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม ยุคทวารวดี ยุคขอม จนถึงยุคปัจจุบันในจังหวัดชัยภูมิ

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบผสมวิธี (Mixed Method Research) ประกอบด้วย การวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) และการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research)

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาเรื่อง “เมืองโบราณชัยภูมิ : แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม” สรุปผลการวิจัยเรียงตามวัตถุประสงค์ได้ดังนี้

๑. แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคทวารวดี และยุคขอม

๑) แหล่งโบราณคดี เมืองโบราณบ้านคอนสวรรค์ จากการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ศาสนา และวัฒนธรรม ของเมืองโบราณบ้านคอนสวรรค์ พบว่า เป็นชุมชนโบราณ มีคูน้ำ คันดินล้อมรอบ พบใบเสมา และพระพุทธรูปตามเนินดิน รอบหมู่บ้านและวัดต่าง ๆ ในเขตหมู่บ้าน พระพุทธรูปองค์หนึ่งที่พบ เป็นพระพุทธรูปประทับยืน ยังแกะสลักไม่เสร็จ ครองจีวรห่มคลุมเป็นลักษณะศิลปะทวารวดี ใบเสมาส่วนใหญ่เป็นแบบหินเรียบ ส่วนที่เป็นแบบแท่งหินมีการแกะสลักภาพบุคคล ที่แสดงเรื่องราวจากชาดกในพระพุทธศาสนา ได้แก่ มหาเวสสันดรชาดก สุวรรณสามชาดก ภูริทัตชาดก เตมียชาดก มโหสถชาดก มาตุโปสกชาดก สันนิษฐานว่า มีอายุอยู่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๖

๒) เมืองโบราณบ้านแก้ง อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดชัยภูมิ จากการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ศาสนา และวัฒนธรรม ของเมืองโบราณบ้านแก้ง พบว่า มีชื่อเรียกแหล่งโบราณแห่งนี้ อีกชื่อหนึ่ง ว่า “พระธาตุหนองสามหมื่น” เรียกชื่อตามหนองน้ำ ซึ่งอยู่ห่างออกไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของวัด เป็นพระธาตุที่มีลักษณะสวยงาม และสมบูรณ์ที่สุดองค์หนึ่ง ไม่ปรากฏหลักฐานว่า สร้างขึ้นเมื่อใดแต่จากลักษณะทางด้านสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมที่ปรากฏ เกิดจากการผสมผสานกันระหว่างศิลปะล้านนา ล้านช้าง และอยุธยา สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒ ในสมัยพระไชยเชษฐาธิราชแห่งราชอาณาจักรลาวพระธาตุหนองสามหมื่นมีลักษณะเป็นเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสอง ตั้งอยู่บนฐานเขียงรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีความสูงประมาณ ๔๕ เมตร มีบันไดทางขึ้นทั้งสี่ด้าน ฐานเขียงเป็นฐานบัวคว่ำบัวหงายรองรับองค์พระธาตุ ซึ่งมีซุ้มทั้งสี่ทิศ ประดิษฐานพระพุทธรูปปางรำพึง และปางลีลา ภายในองค์พระธาตุบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า รูปแบบดังกล่าวอาจเปรียบเทียบกับพระธาตุอื่น ๆ ทั้งในนครเวียงจันทน์และในเขตไทย

๓) พระพุทธรูปศิลาแกะสลักบนหน้าผาภูเขา อำเภอมือง จังหวัดชัยภูมิ จากการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ศาสนา และวัฒนธรรม ของ ภูเขา วัดศิลาอาสน์ พบว่า ภูเขาเป็นส่วนหนึ่งของภูแล่นคา สูงจากระดับน้ำทะเล ๒๑๐ เมตร ลักษณะทั่วไปเป็นแท่งผาหิน ลานหินขนาดกว้าง ที่ผนังหินภูเขาจำหลักพระพุทธรูปหลายองค์ รวมทั้งหมด ๙ องค์ มีองค์หนึ่งที่มีขนาดใหญ่มาก ชาวบ้านเรียก "พระเจ้าองค์ตื้อ" ประทับนั่งขัดสมาธิ หน้าตักกว้าง ๕ ฟุต สูง ๗ ฟุต พระหัตถ์ขวาวางอยู่ที่พระเพลา พระหัตถ์ซ้ายวางอยู่ที่พระขมิ้ม (พระหัตถ์อยู่ในท่าตรงข้ามกับปางมารวิชัย) มีพระพุทธรูปหินทรายขนาดเล็กสูง ๗ นิ้ว ลักษณะเดียวกันอยู่ข้างหน้า ๑ องค์ ใกล้กันมีพระพุทธรูปอีก ๗ องค์ จำหลักรอบเสาหินทราย ประทับนั่งเรียงแถวปางสมาธิ ๕ องค์ ปรากฏเดียวกับพระเจ้าองค์ตื้อ ๒ องค์ พระพุทธรูปเหล่านี้มีอายุราวศตวรรษที่ ๑๘-๑๙

๔) ใบเสมาสมัยทวารวดี วัดศรีปทุมคงคาวาราม บ้านกุดโง้ง อำเภอมือง จังหวัดชัยภูมิ จากการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ศาสนา และวัฒนธรรม ของใบเสมาสมัยทวารวดี วัดศรีปทุมคงคาวาราม บ้านกุดโง้ง พบว่า บริเวณที่พบมีทั้งในเนินดินที่ตั้งหมู่บ้านและพื้นที่โดยรอบ ใบเสมากลุ่มนี้พบมากกว่า ๕๐ ใบ มีทั้งแบบแผ่นเรียบและส่วนหนึ่งมีการสลักภาพเล่าเรื่องอย่างงดงาม และบางแผ่นมีการจารึกอักษรโบราณไว้ด้วย ปัจจุบันส่วนหนึ่งแนะนำมาจัดแสดงไว้ในอาคารที่วัดศรีปทุมคงคาวาราม เสาหินเหล่านี้มักอยู่ล้อมรอบเนินดินนอกหมู่บ้าน มักเป็นเสมาคู่ ใช้เป็นเครื่องหมายแสดงถึงสถานที่ศักดิ์สิทธิ์มีจำนวนทั้งหมด ๑๒ แผ่นปัจจุบันเก็บรักษาไว้ในอาคารถาวรซึ่งอยู่ในบริเวณวัดศรีปทุมคงคาวาราม เสาหินในจำนวน ๑๒ แผ่นนี้ ๓ แผ่นชำรุดมากจนไม่สามารถตีความได้ คือแผ่นที่ ๑ ๓ และ ๑๒ ส่วนที่เหลืออีก ๙ แผ่นตีความได้คือ แผ่นที่ ๒ พรหมนารถชาดก แผ่นที่ ๔ พระศรีอริยเมตไตรย์ แผ่นที่ ๕ เตมิยชาดก แผ่นที่ ๖ วิรุณบัณฑิต แผ่นที่ ๗ พระศรีศากยมุนี แผ่นที่ ๘ มโหสถชาดก แผ่นที่ ๙ อัมพชาดก แผ่นที่ ๑๐ ปัญจวชิรชาดกและแผ่นที่ ๑๑ ภูริทัตชาดก เสาหินที่ตีความได้นั้น ๒ ภาพเป็นภาพพระศรีอริยเมตไตรย์และพระศรีศากยมุนี ที่เหลือนอกนั้นสลักตามเรื่องในนิบาตชาดกและมหานิบาตชาดก นิบาตชาดกนี้เป็นชาดกที่ปรากฏอยู่ในหมวดขุททกนิคายของสุตตันตปิฎกในพระไตรปิฎก

๕) ชุมชนเมืองโบราณหามหมอก ตำบลลุ่มน้ำชี อำเภอบ้านเขว้า จังหวัดชัยภูมิ จากการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ศาสนา และวัฒนธรรม ของเมืองโบราณหามหมอก พบว่า เป็นเมืองเก่าสันนิษฐานว่าสร้างสมัยทวารวดีหรือสมัยกรุงศรีอยุธยา ในสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ต่อมาเมืองได้ร้างไป จะด้วยเหตุใดไม่ปรากฏ มีกำแพงเมืองเก่าๆ อยู่แห่งหนึ่งเป็นกำแพงดิน มีประตู ๔ ด้าน มีคูน้ำ(ชาวบ้านเรียกว่าลำห้วย) ล้อมรอบ อยู่ห่างจากจังหวัดชัยภูมิประมาณ ๑๔ กิโลเมตร ตั้งอยู่ในท้องที่บ้านไร่ ตำบลลุ่มน้ำชี อำเภอบ้านเขว้า และอยู่ห่างจากตัวอำเภอบ้านเขว้าประมาณ ๙ กิโลเมตร อยู่ห่างจากหมู่บ้านไร่ ๕๐๐ เมตร ตามประวัติศาสตร์กล่าวว่า กำแพงนี้สร้างเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ทั้งด้านกว้างและด้านยาวประมาณด้านละ ๑๒ กิโลเมตร แต่ตามแผนที่ในปัจจุบัน กำแพงเมืองเป็นรูปวงกลมวัดโดยรอบประมาณ ๔,๕๐๐ เมตร มีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๑,๘๐๐ เมตร และมีคูน้ำ ๒ ชั้น และคันดิน ๔ ชั้น นับเป็นเมืองที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในบริเวณต้นลำน้ำชี ภายในเมืองพบซากโบราณสถานก่อด้วยอิฐและศิลาแลง ซากที่เหลืออยู่เป็นมูลดินและเศษอิฐสูงประมาณ ๒-๓ เมตร ข้างกำแพงเมืองมีคูน้ำล้อมรอบ และโบราณวัตถุที่ค้นพบในเมืองนี้มีหลายประเภท สภาพโดยรวมมีความสูงไม่สม่ำเสมอ ส่วนคูน้ำนั้นอยู่ทางด้านนอกของคันดิน มี

ความกว้างประมาณ ๑๐ เมตร แนวคูน้ำ – คันดินชั้นในของชุมชนโบราณเมืองหามหอกสภาพไม่ค่อยชัดเจนเหมือนชั้นนอก แต่ยังพอสังเกตเห็นได้โดยเฉพาะคูน้ำ – คันดินชั้นในที่อยู่ทางด้านทิศใต้ คูน้ำมีความกว้างประมาณ ๑๐ เมตร คันดินกว้างประมาณ ๖ เมตร ส่วนสูงของคันดินนั้นมีความสูงน้อยมากมองเห็นได้ว่ามีความสูงอยู่ในระดับเดียวกันกับพื้นที่ที่อยู่โดยรอบ

๖) ปราสาทหินปรางค์กู๋ อำเภอมืองชัยภูมิ จากการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ศาสนา และวัฒนธรรม ของปราสาทหินปรางค์กู๋ พบว่า ปรางค์กู๋เป็นโบราณสถานมีแผนผังและลักษณะเหมือนกับโบราณสถานที่ได้พบหลักฐานว่าเป็นอโรคยาศาล ที่สร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ก็คือ เมืองค์ประธานอยู่ตรงกลาง ๑ องค์ บรรณาลัยด้านหน้า ๑ หลัง ล้อมด้วยกำแพงซึ่งมีโคปุระเฉพาะด้านหน้าทั้งหมด ก่อด้วยอิฐศิลาแลงยกเว้นกรอบประตูหน้าต่าง ทับหลัง เสาประดับล้วนเป็นหินทราย หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ทิศตะวันออกเฉียงเหนือของปรางค์มีสระน้ำ ๑ สระ ยังคงสภาพสมบูรณ์ โดยเฉพาะองค์ประธานซึ่งมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาด ๕ เมตร ย่อมุมไม้สิบสอง ด้านหน้ามีประตูทำเป็นมุขยื่นออกมา ผังปรางค์อีก ๓ ด้านเป็นประตูหลอก จำหลักภาพตรงกลางเป็นพระพุทธรูปประทับนั่งปางสมาธิ ซึ่งจับท่อนพวงมาลัยไว้ด้วยมือทั้งสองข้าง ด้านข้างทางซ้ายและขวาจำหลักรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ๔ กร กับรูปนางปรีชญาปารมิตา ด้านหน้ามีทับหลังเช่นกัน สันนิษฐานว่าสลักเป็นภาพเดียวกัน แต่ปัจจุบันลบเลือนมาก ที่ช่องประตูหลอกด้านทิศเหนือยังมีพระพุทธรูปศิลาปางสมาธิ ศิลปะแบบทวารวดี ขนาดสูง ๑.๗๕ เมตร หน้าตักกว้าง ๗.๕ เมตร ประดิษฐานอยู่ ๑ องค์ ซึ่งเป็นช่องที่เคลื่อนย้ายมาจากที่อื่น

๗) ปราสาทหินปรางค์กู๋แดง อำเภอบ้านเขว้า จังหวัดชัยภูมิ จากการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ศาสนา และวัฒนธรรม ของปราสาทหินปรางค์กู๋แดง พบว่า เป็นโบราณสถานครึ่งหนึ่งก่อด้วยศิลาแลงอีกครึ่งหนึ่งก่อด้วยอิฐ ลักษณะคล้ายกับปรางค์ย่อมุมครึ่งหนึ่งก่อด้วยศิลาแลงอีกครึ่งหนึ่งก่อด้วยอิฐ ลักษณะคล้ายกับปรางค์กู๋ จังหวัดศรีสะเกษ มีทับหลังที่สำคัญ ๔ ชิ้น ได้แก่ ภาพพระกฤษณะฆ่าช้าง ภาพการกวนเกษียรสมุทร ภาพเวทดาภายในซุ้มเหนือหน้ากาล และภาพฤๅษีนั่งชันเขามิรูปสัตว์ นอกจากนี้ ยังมีชิ้นส่วนของเสาประดับกรอบประตู และยอดปราสาทศิลาทรายสีแดง โบราณสถานนี้ประมาณอายุจากลวดลายทับหลังราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ตรงกับศิลปะเขมรแบบบาปวน ต่อเนื่องถึงศิลปะนครวัด เป็นศาสนสถานสร้างขึ้นในศาสนาฮินดู มีแผนผังเป็นประสาทหลังเดียวหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ส่วนฐานก่อด้วยศิลาแลงรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสมุมมีขนาด ๑๓ x ๑๓ เมตรมีความสูงจากพื้นที่ ๒.๓๐ เมตร มีบันไดทางขึ้นทั้ง ๓ ด้านยกเว้นทางทิศตะวันออกชั้นเรียนธาตุสูงประมาณ ๓ เมตรโดยส่วนฐานส่วนกรอบประตูและทับหลังทำจากหินทรายสีเทาและแดงผนังเกาะด้วยอิฐโดยห้องครรภคฤหะ มีขนาด ๓ x ๓ เมตรมีห้องมุกยื่นออกไปทั้ง ๔ ด้านปัจจุบันไม่หลงเหลือหลักฐานส่วนชั้นหลังคา ทางด้านทิศตะวันออกของปราสาทระยะห่างประมาณ ๒๑ เมตรพบร่องรอยของกลุ่มหลุมเสาถูกกลบบนลานหินทรายจำนวน ๒๙ หลุมขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางของหลุมประมาณ ๔๔-๕๕ เซนติเมตรมีขนาดความลึกแตกต่างกันตั้งแต่ ๑๐-๕๐ เซนติเมตร

๘) ปราสาทบ้านแท่นวัดปรางค์กู๋ อำเภอบ้านแท่น จังหวัดชัยภูมิ จากการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ศาสนา และวัฒนธรรม ของปราสาทบ้านแท่นวัดปรางค์กู๋ พบว่า โบราณสถานสมัยวัฒนธรรมขอมมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ตั้งกุมารแท่นมีลักษณะเป็นปราสาทหินตามแบบอโรคยาศาลาหรือสถานพยาบาลที่โยมสร้างในสมัยพระเจ้าวรมันที่ ๗ แห่งอาณาจักรขอม

ประกอบด้วย ปรางค์ สร้างด้วยศิลาแลง ประตูทางเข้าอยู่ด้านตะวันออกอีก ๓ ด้านเป็นประตูหลอก บรรณาลัย สร้างด้วยศิลาแลง เป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กำแพงแก้วสร้างด้วยศิลาแลง มีซุ้ม ประตูหรือโคปุระ สระน้ำรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าผนังขอบสระกรุด้วยศิลาแลงไปจนถึงพื้นบริเวณปรางค์กู่ แห่งนี้มีการขุดพบโบราณวัตถุจำนวนมาก ทั้งรูปสลักพระยมทรงกระบือ พระโพธิสัตว์วัชรปราณีทรง ครุฑพระวัชรธร พระไภสัชคุุไวฑูรยประภาสยุคต้น ส่วนพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรและพระมหาไวยโรจนะปางนาคปรก ปางประธานก่อด้วยศิลาแลงมีประตูทางเข้าอยู่ทางด้านตะวันออกอีก ๓ ด้าน เป็นประตูหลอกปัจจุบันส่วนยอดพังลงมาเหลือองค์บางเพียงครึ่งเดียวมีกำแพงศิลาแลงล้อมรอบซึ่ง ประตูกำแพงอยู่ทางที่ด้านทิศตะวันออกโดยมีวิหารศิลาแลงอยู่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ทางด้าน ทิศเหนือมีสระน้ำรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าปูขอบด้วยสระด้วยศิลาแลงลงไปจนถึงพื้น

๙) พระธาตุกุดจอก อำเภอเกษตรสมบูรณ์ จังหวัดชัยภูมิ จากการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับ ประวัติศาสตร์ ศาสนา และวัฒนธรรม ของพระธาตุกุดจอก พบว่า เป็นโบราณสถานประกอบด้วย เจดีย์ก่ออิฐ ๒ องค์ องค์แรกมีเรือนธาตุกลวง ภายในมีพระพุทธรูปหินปูนขนาดใหญ่ และพระพุทธรูป หินทรายปางมารวิชัย องค์ที่สอง เป็นธาตุรูปสอปลายแหลมคล้ายพระธาตุพนม ตามหลักฐานปรากฏ ในพงศาวดารลาวว่า ประมาณปีพุทธศักราช ๑๕๗๘ ก่อนที่ชนชาติขอมจะมามีอำนาจ อาณาจักรล้าน ช้างได้แผ่ขยายอำนาจ มาปกครองพื้นที่ภาคอีสานจนถึงเขตเมืองละโว้ (ปัจจุบัน คือ เมืองลพบุรี) ชาว อาณาจักรล้านช้างได้นำเอาวัฒนธรรมประเพณีมาเผยแพร่และประดิษฐ์ขึ้นไว้ จะเห็นจากการก่อสร้าง องค์พระธาตุกระจัดกระจายอยู่ทั่วไปในท้องที่อำเภอเกษตรสมบูรณ์ พระธาตุกุดจอกเป็นโบราณ สถานที่เก่าแก่และสำคัญต่อชาวอำเภอเกษตรสมบูรณ์เป็นอย่างมาก มีอายุประมาณ ๑,๒๐๐ ปี แต่เดิม มีองค์พระธาตุอยู่ ๓ องค์ คือ องค์แรกมีความสูงประมาณ ๑๕ เมตร มีลักษณะคล้ายสอป บนยอดพระ ธาตุมีเศียรพญานาค ๘ เศียร อยู่รอบทั้งแปดทิศ ปัจจุบันชำรุดพังลงเหลือเพียงเศียรเดียวและมี พระพุทธรูปปางถวายเนตร ประทับยืนทอดพระเนตรไปข้างหน้า ด้วยพระประดิษฐานอยู่ด้านใน สำหรับองค์ที่สองนั้นได้พังลงเหลือเพียงครึ่งเดียว และองค์ที่สามซึ่งตั้งอยู่ด้านหลังองค์ใหญ่ได้ถูกพวก มิจฉาชีพขุดและทำลาย เพื่อค้นหาพระหรือวัตถุโบราณ ประชาชนเรียกชื่อว่า พระธาตุกุดจอก เนื่องจากมีลำห้วยกุดจอกอยู่ใกล้ ๆ

๑๐) ปรางค์ดอนกู่ อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ จากการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับ ประวัติศาสตร์ ศาสนา และวัฒนธรรม ของปรางค์ดอนกู่ พบว่า ปรางค์ดอนกู่มีสภาพชำรุดเสียหาย มาก สาเหตุจากการพังทลายตามกาลเวลาและการลักลอบขุดหาโบราณวัตถุ แต่ทางชุมชนบ้านดอนกู่ ช่วยกันอนุรักษ์รักษาโบราณสถานแห่งนี้ไว้เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ประจำชุมชน มีการจัดงานเฉลิมฉลอง และสักการะในวันสำคัญต่างๆ อย่างไรก็ตาม ยังไม่มีป้ายบรรยายให้ข้อมูลความรู้เกี่ยวกับประวัติและ ความสำคัญของหลักฐานทางโบราณคดีในพื้นที่ปรางค์ดอนกู่ได้รับการประกาศขึ้นทะเบียน โบราณสถานในราชกิจจานุเบกษา เรื่องการกำหนดจำนวนโบราณวัตถุสถานสำหรับชาติ เล่ม ๑๑๕ ตอนพิเศษ ๘๓๖ วันที่ ๒๑ กันยายน ๒๕๔๑

๒.การพัฒนาและส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคทวารวดี และยุคขอม

ผลการศึกษาพบว่า สภาพของเมืองโบราณแต่ละแห่งมีการดูแลรักษาที่แตกต่างกันออกไป บางแห่งชาวบ้านหรือผู้ที่มีส่วนได้เสีย ให้ความร่วมมือดูแลรักษา สืบสานต่อยอดไว้เป็นอย่างดี แต่บางแห่งได้ถูกให้รกร้าง เหลือไว้เพียงชื่อของเมืองโบราณเพียงเท่านั้น การพัฒนาและส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมจำเป็นจะต้องมีหลายภาคส่วนเข้ามามีส่วนร่วม โดยต้องใช้วิธีการมีส่วนร่วมอย่างมีกระบวนการ ทั้งนี้ต้องขึ้นอยู่กับผู้นำหรือผู้ที่มีอำนาจในภาครัฐเข้ามามีบทบาท หรือเข้ามาเป็นแกนนำ ในการพัฒนา ซึ่งส่วนใหญ่แล้ว เมืองโบราณชัยภูมิในยุคทวารวดีและขอม จะตั้งอยู่ในชุมชน หรือ หมู่บ้าน การพัฒนาจึงอยู่ในรูปแบบของการมีส่วนร่วม ซึ่งแบ่งได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ ๑) การมีส่วนร่วมที่เป็นกระบวนการของการพัฒนาโดยประชาชน และ๒) การมีส่วนร่วมที่เป็นกระบวนการของการพัฒนาโดยหน่วยงานของภาครัฐ อันประกอบไปด้วย องค์การบริหารส่วนตำบล เทศบาลตำบล และอำเภอ การมีส่วนร่วมที่เป็นกระบวนการของการพัฒนาโดยประชาชน ในการพัฒนาตั้งแต่เริ่มต้น คือ การค้นพบปัญหาในการพัฒนา ต้นตอของปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายในเมืองโบราณนั้น ๆ เช่น การถูกบุกรุกโดยผู้ที่ต้องการหาประโยชน์จากแหล่งโบราณเหล่านั้น เพื่อนำไปซึ่งประโยชน์ของตน การเข้าไปบุกรุกเพื่อต้องการครอบครองพื้นที่บางส่วนโดยไม่คำนึงถึงประโยชน์ของส่วนรวม ประชาชนที่อาศัยอยู่ในชุมชนหรือละแวกเมืองโบราณนั้นจึงได้มีการประชุมโดยผู้นำชุมชน พระ และชาวบ้าน ปรีกษาหารือกันหาแนวทางและวิธีการ แต่ก็เกิดอุปสรรคหลายอย่างหากมีการบูรณะ หรือ ต่อเติม อย่างใดอย่างหนึ่งจะต้องได้รับการเห็นชอบจากสำนักศิลปากรก่อน ดังนั้นอุปสรรคสำหรับประชาชนก็คือ การติดต่อสื่อสารกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ซึ่งเมื่อมองถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนานั้นเกิดจากจิตใจที่ต้องการเข้าไปร่วมหรือไปเป็นส่วนหนึ่งในการพัฒนาเมืองโบราณในชุมชนของตน โดยมีผู้นำชุมชน และมีวัดเป็นศูนย์กลางในการพัฒนาแหล่งโบราณวัตถุ หรือแหล่งเรียนรู้ทางด้านประวัติศาสตร์นี้

การพัฒนาและการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางด้านประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม ปัจจุบันคนในชุมชนได้มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมเป็นอย่างมาก เพราะอยู่ในชุมชนของตน แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ หรือ เมืองโบราณเหล่านี้มองเห็นได้อย่างเป็นรูปธรรม และทุกแห่งจะมีอารยธรรมของทวารวดีและขอมสืบทอดกันมาทั้งทางด้านศาสนา วัฒนธรรม สิ่งเหล่านี้ถูกถ่ายทอดกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และคณะผู้วิจัยได้สรุปแนวทางการพัฒนาและส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม ดังนี้

๑. บทบาทของวัด ชุมชน และหน่วยงานราชการในการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมในจังหวัดชัยภูมิ ในจังหวัดชัยภูมิ บทบาทของวัด ชุมชน และหน่วยงานราชการในการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมในจังหวัดชัยภูมิ ในด้านการดูแลรักษาโบราณสถาน โบราณวัตถุพระสงฆ์ในอดีต วัดและชุมชนได้ทำหน้าที่ ได้อย่างดีเยี่ยม สามารถบำรุงรักษาเสนาสนะหรือโบราณสถาน โบราณวัตถุในวัด รวมทั้งสิ่งมีค่าอื่น ๆ ให้อยู่ในสภาพที่ดีและเมื่อชำรุดก็ซ่อมแซมด้วยวิธีการที่จะให้คงสภาพของโบราณสถาน โบราณวัตถุเหล่านั้นไว้

ได้อย่างเดิม โดยไม่ทำเปลี่ยนแปลงสภาพมากนัก ในปัจจุบันพระสงฆ์จะเป็นกำลังหลักในการดูแลรักษาแหล่งโบราณสถาน โบราณวัตถุไว้

๒. บุคคลหรือหน่วยงานที่มีส่วนผลักดันให้แหล่งแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมในจังหวัดชัยภูมิ เป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลาย หน่วยงานทางภาครัฐและเอกชน ภายในจังหวัดชัยภูมิควรเข้ามามีส่วนเป็นแกนนำในการให้ความรู้ และเป็นหลักในการผลักดันให้เกิด การทำนุบำรุงแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมของจังหวัดชัยภูมิ เพื่อให้มีความ พร้อมในการให้บริการด้านวิชาการ หรือการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของจังหวัด ชัยภูมิ การผลักดันให้เมืองโบราณชัยภูมิเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายนั้น ต้องยกขึ้นมาเป็นงานระดับ จังหวัด เนื่องจากว่าในจังหวัดชัยภูมิมีเมืองโบราณมากมาย ทั้งที่ได้ขึ้นทะเบียนกับกรมศิลปากร และที่ ยังไม่ได้ขึ้นทะเบียน สถานที่ ๆ ได้ขึ้นทะเบียนแล้วนั้น ยังมีหลายที่ ๆ ได้รับการดูรักษาจากกรม ศิลปากรเพียงแค่โบราณวัตถุ แต่โบราณสถานกลับถูกปล่อยให้รกร้างก็มี ดังนั้น จังหวัดชัยภูมิควร ตระหนักถึงคุณค่าของแหล่งโบราณสถานเมืองโบราณเหล่านี้ ควรมีมาตรการให้หน่วยงานที่มีความ รับผิดชอบโดยตรง เช่น เมืองโบราณที่ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ของวัด ก็ควรให้สำนักงานพระพุทธศาสนาหา แนวทางในการทำนุบำรุงไปด้วย เพื่อให้เมืองโบราณเหล่านั้นยังคงสภาพที่น่าสนใจ งดงาม หรือ ซ่อมแซมให้คงเหลือสภาพเดิมไว้มากที่สุด เพื่อให้เกิดประโยชน์ในเชิงพานิชย์ของจังหวัดต่อไป

๓. สิ่ง que ควรพัฒนาแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมในจังหวัด ชัยภูมิ ในจังหวัดชัยภูมิ พบว่า ๑) จัดการภูมิทัศน์ในพื้นที่โบราณสถานและชุมชนโบราณ หากได้รับ การจัดสรรงบประมาณเพื่อบูรณะซ่อมแซม สร้างที่จัดเก็บ และมีผู้ดูแลรักษาอย่างจริงจัง หน่วยงาน ราชการที่เกี่ยวข้องเข้ามามีบทบาท ให้ความรู้แก่ชุมชนในการดูแลรักษา หรือหน่วยงานต่าง ๆ เข้ามา วางมาตรการในการดูแลรักษา เพื่อให้โบราณสถาน โบราณวัตถุเหล่านี้ยังคงอยู่จะเป็นการดี หน่วยงาน ที่เกี่ยวข้องควรหาแนวทางในการพัฒนาด้านการบูรณะซ่อมแซมโบราณสถาน โบราณวัตถุ นั้น ๆ ให้มี ความรัดกุม ทั้งทางด้านงบประมาณ กำลังคนในการดูแลรักษา จัดหาบุคลากรที่มีความรู้ ความสามารถ สามารถนำวิทยาการสมัยใหม่มาใช้จัดการ หรือบริหารกิจการภายในเมืองโบราณ แนวทางปฏิบัติต้องส่งเสริมพัฒนาความรู้ของบุคลากรทางศาสนา คือ พระภิกษุสามเณร ซี อุบาสก อุบาสิกาให้มีความรู้ทางด้านการซ่อมแซม บูรณะ การจัดเก็บรักษาให้แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมยังคงคุณค่าต่อไป ๒) พัฒนาการประชาสัมพันธ์เมืองโบราณชัยภูมิให้เป็นที่รู้จัก การที่จะประชาสัมพันธ์เมืองโบราณให้เป็นที่รู้จักของคนทั่วไปได้นั้นต้องอาศัย การประชาสัมพันธ์ จัดทำป้ายบอกทาง ซึ่งปัจจุบันก็ได้ดำเนินการอยู่บ้าง แต่ไม่ได้ให้ความสำคัญมากนัก อาจเนื่องมาจาก การไม่ได้รับการสนใจจากจังหวัด เพื่อยกระดับเมืองโบราณเหล่านี้ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิง ประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม ระดับจังหวัด อีกอย่างต้องมีแผนที่ท่องเที่ยวเมืองโบราณ จัดทำชุมประศู หรือธรรมจักรขนาดใหญ่ แสดงเขตเมืองโบราณ รวมไปถึงการสร้างเว็บไซต์ของเมือง โบราณชัยภูมิที่รวมแหล่งข้อมูลด้านต่าง ๆ จัดโครงการส่งเสริมให้ประชาชนในพื้นที่มีความรู้เกี่ยวกับ เรื่องราวของสถานที่ต่าง ๆ ในพื้นที่ เมืองโบราณชัยภูมิ

๓. การเชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม ยุคทวารวดี ยุคขอม จนถึงยุคปัจจุบันในจังหวัดชัยภูมิ

การเชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม ยุคทวารวดีและขอม ซึ่งเป็นโบราณสถาน การพัฒนาต่อเนื่องทั้งสองยุค ยุคคณะผู้วิจัยได้ทำการศึกษา และแยกประเด็นการศึกษาความเชื่อมโยงออกเป็น ๓ ประเด็น ได้แก่ ๑) การเชื่อมโยงด้านประวัติศาสตร์ ๒) การเชื่อมโยงด้านศาสนา และ ๓) การเชื่อมโยงด้านวัฒนธรรม ซึ่งคณะผู้วิจัยจะสรุปการเชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมในแต่ละยุคที่ละประเด็น ดังต่อไปนี้

๑) การเชื่อมโยงด้านประวัติศาสตร์ พบว่า การเชื่อมโยงข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ ของเมืองโบราณจังหวัดชัยภูมิสามารถเชื่อมโยงได้เป็น ๓ กลุ่ม คือ ๑) การเชื่อมโยงด้านอายุสมัย ๒) การเชื่อมโยงด้านประเภทการใช้งานของแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์และ ๓) การเชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์กับแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีอื่น ๆ ที่อยู่ใกล้เคียง ซึ่งข้อมูลทั้งหมดจะถูกเก็บและเรียบเรียงออกมาในรูปแบบของเอกสาร เพื่อใช้ในการเผยแพร่ทางวิชาการและเชื่อมโยงความรู้ทางวิชาการอันจะทำให้เกิดความเข้าใจในประวัติศาสตร์และโบราณคดีของพื้นที่นั้นๆ ในจังหวัดชัยภูมิได้ชัดเจนยิ่งขึ้นและจะทำให้แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์เหล่านั้นมีความน่าสนใจมากขึ้นอีกทั้งยังสามารถนำไปพัฒนาเพื่อทำเป็นเส้นทางท่องเที่ยว การเรียนรู้ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองโบราณจังหวัดชัยภูมิที่โดดเด่นได้อีกด้วย

๒) การเชื่อมโยงด้านศาสนา พบว่า เมืองโบราณชัยภูมิมีวัฒนธรรมทางศาสนาหรือการถ่ายทอดวัฒนธรรมทางด้านศาสนาออกมาในรูปแบบของ “สถาปัตยกรรม” การสื่อสารทางศาสนาจึงถูกนำเสนอออกมาในรูปแบบของพระพุทธรูปปางต่าง ๆ พระพุทธรูปในวัฒนธรรมทวารวดีได้รับแบบอย่างมาจากศิลปะอินเดียแบบอมราวดี คุปตะ หลังคุปตะ ปาละ ช่างได้ปรับเปลี่ยนต้นแบบเหล่านั้นให้กลายเป็นเอกลักษณ์ของตนที่ไม่เหมือนใคร เช่น พระพุทธรูปประทับยืนตรงครองจีวรห่มคลุม พระหัตถ์ทั้งสองยกขึ้นระดับพระอุระ ทำปางแสดงธรรม ซึ่ง มีการค้นพบในพื้นที่ที่ระบุว่าเมืองโบราณในจังหวัดชัยภูมิ ได้มีการพบทั้งโบราณสถาน โบราณวัตถุ จึงทำให้สันนิษฐานได้ว่า พระพุทธศาสนาเข้ามาในประเทศไทยราวพุทธศตวรรษที่ ๘ จากการค้นพบตัวอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤตของชาวอินเดีย ยังมี หลักเสมา ที่เป็นการถ่ายทอดเรื่องราวในพระพุทธศาสนาของสมัยทวารวดีและขอม ซึ่ง เสมา หรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “เสมาศิลา” คนในท้องถิ่นอีสานเรียกว่า “หินตั้ง” ทำขึ้นจากศิลาทรายซึ่งเป็นวัสดุหินหาง่ายในท้องถิ่น เมื่อสกัดออกมาจากลานหินก็นำมาโกลนและแกะสลักให้ได้ขนาดรูปแบบและมีลวดลายที่ต้องการซึ่งอาจเล็กหรือสูงถึงกว่า ๒ เมตรก็มีส่วนใหญ่นิยมทำเป็นแผ่นหินแบนมีลักษณะปลายแหลมคล้ายใบมีดเรียกว่าใบเสมาซึ่งใบเสมาจำนวนมากในจังหวัดชัยภูมิ ปรากฏเด่นชัดอยู่ที่ใบเสมาจากบ้านกุดโง้ง จังหวัดชัยภูมิ ซึ่งทั้งหมดได้ถูกสลายเป็นเรื่องราวของ “พุทธชาติ” หรือ เป็นเรื่องราวตามพุทธประวัติและพุทธชาดก

๓) การเชื่อมโยงด้านวัฒนธรรม พบว่า วัฒนธรรมของทวารวดีและขอมในจังหวัดชัยภูมิมีความเกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงกันระหว่างศาสนาและวัฒนธรรมเป็นขนบธรรมเนียมประเพณีที่สืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษมีปรับเปลี่ยนกระบวนการวิธีการนำเสนอและรูปแบบเพื่อให้ทันสมัย โดยคนในสมัยปัจจุบันได้นำเอาความรู้ความสามารถวิวัฒนาการทางด้านการศึกษาเรียนรู้เข้ามาบูรณาการปรับใช้ก่อให้เกิดเป็นวัฒนธรรมประเพณีที่เผยแพร่ไปได้ทั่วโลก ยกตัวอย่างเช่นวัฒนธรรมของเมืองทวารวดี

เมืองโบราณบ้านคอนสวรรค์ซึ่งจะมีขนบธรรมเนียมประเพณีในการแห่พระซึ่งก็คือพระพุทธรูปที่พบที่เรียกว่าพระใหญ่และใบเสมาต่างๆที่ถูกค้นพบได้นำมาจัดพิธีสักการบูชา เปลี่ยนผ้าแพรให้กับพระพุทธรูปพระใหญ่และมีการส่งน้ำขอพร ในประเพณีสงกรานต์ของทุกๆปีมีการจัดขบวน แห่ที่อลังการมีการเผยแพร่ทางอินเทอร์เน็ตไปทั่วโลก ทางหน่วยงานของรัฐบาลก็ให้ความสำคัญ โดยมอบหมายให้อยู่ในความดูแลขององค์การบริหารส่วนตำบลในแต่ละปีหน่วยงานภาครัฐจะหางบประมาณเพื่อสนับสนุน และให้ความสำคัญต่อเนื่องเสมอมา จึงเกิดการรักษามรดกวัฒนธรรมประเพณี วัฒนธรรมประเพณี ในวันสงกรานต์ของชาวบ้าน การเชื่อมโยงในด้านขนบธรรมเนียม ประเพณีและวัฒนธรรมของขอม ยกตัวอย่างประกอบเช่น วัดกุดยางมีแหล่งเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนาได้จัดงานประเพณีเป็นประจำทุกปี เพื่อสืบสานประเพณีวัฒนธรรมอันดีงามไม่ให้สูญหาย มีกิจกรรมที่สามารถสรุปได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ กิจกรรมการทางพระพุทธศาสนา เช่น การทำบุญตักบาตร ไหว้พระสวดมนต์ การเจริญพระพุทธมนต์ การบูชาดอกไม้ธูปเทียนเพื่อสักการะปรารภคู้แด่ เป็นต้นและกิจกรรมทางสังคม ซึ่งวัฒนธรรมเหล่านี้หากมีการพัฒนาและการอนุรักษ์อย่างต่อเนื่องก็จะเป็นกิจกรรมทางวัฒนธรรมที่สืบทอดไปจนรุ่นลูกหลานได้อย่างแน่นอน

๕.๒ อภิปรายผลการวิจัย

จากการศึกษาเรื่อง “เมืองโบราณชัยภูมิ : แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ศาสนาและวัฒนธรรม” มีผลการศึกษาสามารถอภิปรายผลได้ดังนี้

๑. แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคทวารวดีและยุคขอม

๑) แหล่งโบราณคดี เมืองโบราณบ้านคอนสวรรค์ ในเชิงประวัติศาสตร์เป็นชุมชนโบราณมีคูน้ำ คันดินล้อมรอบ พบใบเสมา และพระพุทธรูปตามเนินดิน รอบหมู่บ้านและวัดต่าง ๆ ในเขตหมู่บ้าน พระพุทธรูปองค์หนึ่งที่พบ เป็นพระพุทธรูปประทับยืน ยังแกะสลักไม่เสร็จ ครองจีวรห่มคลุม เป็นลักษณะศิลปะทวารวดี ใบเสมาส่วนใหญ่เป็นแบบหินเรียบ ส่วนที่เป็นแบบแท่งหินมีการแกะสลักภาพบุคคล ที่แสดงเรื่องราวจากชาดกในพระพุทธศาสนา ได้แก่ มหาเวสสันดรชาดก สุวรรณสามชาดก ภูริทัตตชาดก เตมียชาดก มโหสถชาดก มาตุโปสกชาดก สันนิษฐานว่า มีอายุอยู่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๖

๒) เมืองโบราณบ้านแก้ง อำเภอกุฉิเยว จังหวัดชัยภูมิ เป็นพระธาตุที่มีลักษณะสวยงามและสมบูรณ์ที่สุดองค์หนึ่ง ไม่ปรากฏหลักฐานว่าสร้างขึ้นเมื่อใดแต่จากลักษณะทางด้านสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมที่ปรากฏ เกิดจากการผสมผสานกันระหว่างศิลปะล้านนา ล้านช้าง และอยุธยา สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒ ในสมัยพระไชยเชษฐาธิราชแห่งราชอาณาจักรลาว เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า พระธาตุหนองสามหมื่น มีลักษณะเป็นเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสอง ตั้งอยู่บนฐานเขียงรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีความสูงประมาณ ๔๕ เมตร มีบันไดทางขึ้นทั้งสี่ด้าน เหนือฐานเขียงเป็นฐานบัวคว่ำบัวหงายรองรับองค์พระธาตุ ซึ่งมีซุ้มทั้งสี่ทิศ ประดิษฐานพระพุทธรูปปางรำพึง และปางลีลา ภายในองค์พระธาตุบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า

๓) พระพุทธรูปศิลาแกะสลักบนหน้าผาภูพระ อำเภอมะนิ จังหวัดชัยภูมิ เป็นที่รู้จักว่า ภูพระ เป็นส่วนหนึ่งของภูแล่นคา สูงจากระดับน้ำทะเล ๒๑๐ เมตร ลักษณะทั่วไปเป็นแท่งผาหิน ลาน

หินขนาดกว้าง ที่ผนังหินพระจำหลักพระพุทธรูปหลายองค์ รวมทั้งหมด ๙ องค์ มีองค์หนึ่งที่มีขนาดใหญ่มาก ชาวบ้านเรียก "พระเจ้าองค์ตื้อ" ประทับนั่งขัดสมาธิ หน้าตักกว้าง ๕ ฟุต สูง ๗ ฟุต พระหัตถ์ขวาวางอยู่ที่พระเพลา พระหัตถ์ซ้ายวางอยู่ที่พระขม (พระหัตถ์อยู่ในท่าตรงข้ามกับปางมารวิชัย) มีพระพุทธรูปหินทรายขนาดเล็กสูง ๗ นิ้ว ลักษณะเดียวกันอยู่ข้างหน้า ๑ องค์ ใกล้กันมีพระพุทธรูปอีก ๗ องค์ จำหลักรอบเสาหินทราย ประทับนั่งเรียงแถวปางสมาธิ ๕ องค์ ปรางค์เดียวกับพระเจ้าองค์ตื้อ ๒ องค์ พระพุทธรูปเหล่านี้มีอายุราวศตวรรษที่ ๑๘-๑๙

๔) ใบเสมาสมัยทวารวดี วัดศรีปทุมคงคาราม บานกุดโง้ง อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ ถูกค้นพบในหมู่บ้านซึ่งเป็นชุมชน พบใบเสมามากกว่า ๕๐ ใบ มีทั้งแบบแผ่นเรียบและส่วนหนึ่งมีการสลักภาพเล่าเรื่องอย่างงดงามและบางแผ่นมีการจารึกอักษรโบราณไว้ด้วย ปัจจุบันส่วนหนึ่งแนะนำมาจัดแสดงไว้ในอาคารที่วัดศรีปทุมคงคาราม เสาหินเหล่านี้มักอยู่ล้อมรอบเนินดินนอกหมู่บ้าน มักเป็นเสมาคู่ ใช้เป็นเครื่องหมายแสดงถึงสถานที่ศักดิ์สิทธิ์มีจำนวนทั้งหมด ๑๒ แผ่นปัจจุบันเก็บรักษาไว้ในอาคารถาวรซึ่งอยู่ในบริเวณวัดศรีปทุมคงคาราม เสาหินในจำนวน ๑๒ แผ่นนี้ ๓ แผ่นชำรุดมากจนไม่สามารถตีความได้

๕) ชุมชนเมืองโบราณหามหอก ตำบลลุ่มน้ำชี อำเภอบ้านเขว้า จังหวัดชัยภูมิ เป็นเมืองเก่าสันนิษฐานว่าสร้างสมัยทวารวดีหรือสมัยกรุงศรีอยุธยา ในสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชต่อมาเมืองได้ร้างไป จะด้วยเหตุใดไม่ปรากฏ มีกำแพงเมืองเก่าๆ อยู่แห่งหนึ่งเป็นกำแพงดิน มีประตู ๔ ด้าน มีคูน้ำ(ชาวบ้านเรียกว่าลำห้วย) ล้อมรอบ อยู่ห่างจากจังหวัดชัยภูมิประมาณ ๑๔ กิโลเมตร ตั้งอยู่ในท้องที่บ้านไร่ ตำบลลุ่มน้ำชี อำเภอบ้านเขว้า และอยู่ห่างจากตัวอำเภอบ้านเขว้าประมาณ ๙ กิโลเมตร อยู่ห่างจากหมู่บ้านไร่ ๕๐๐ เมตร โบราณวัตถุที่ค้นพบในเมืองนี้มีหลายประเภท สภาพโดยรวมมีความสูงไม่สม่ำเสมอ กัน ส่วนคูน้ำนั้นอยู่ทางด้านนอกของคันดิน มีความกว้างประมาณ ๑๐ เมตร แนวคูน้ำ - คันดินชั้นในของชุมชนโบราณเมืองหามหอกสภาพไม่ค่อยชัดเจนเหมือนชั้นนอก แต่ยังพอสังเกตเห็นได้โดยเฉพาะคูน้ำ - คันดินชั้นในที่อยู่ทางด้านทิศใต้ คูน้ำมีความกว้างประมาณ ๑๐ เมตร คันดินกว้างประมาณ ๖ เมตร ส่วนสูงของคันดินนั้นมีความสูงน้อยมากมองเห็นได้ว่ามีความสูงอยู่ในระดับเดียวกันกับพื้นที่ที่อยู่โดยรอบ

๖) ปราสาทหินปรางค์กู อำเภอมืองชัยภูมิ เป็นโบราณสถานมีแผนผังและลักษณะเหมือนกับโบราณสถานที่ได้พบหลักฐานว่าเป็นอโรคยาศาล ที่สร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ก็คือ มีองค์ประธานอยู่ตรงกลาง ๑ องค์ บรรณาลัยด้านหน้า ๑ หลัง ล้อมด้วยกำแพงซึ่งมีโคปุระเฉพาะด้านหน้าทั้งหมด ก่อด้วยอิฐศิลาแลงยกเว้นกรอบประตูหน้าต่าง ทับหลัง เสาประดับล้วนเป็นหินทรายหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ทิศตะวันออกเฉียงเหนือของปรางค์มีสระน้ำ ๑ สระ

๗) ปราสาทหินปรางค์กูแดง อำเภอบ้านเขว้า จังหวัดชัยภูมิ เป็นโบราณสถานครึ่งหนึ่ง ก่อด้วยศิลาแลงอีกครึ่งหนึ่งก่อด้วยอิฐ ลักษณะคล้ายกับปรางค์ย่อมุมครึ่งหนึ่งก่อด้วยศิลาแลงอีกครึ่งหนึ่งก่อด้วยอิฐ กษณะคล้ายกับปรางค์กู จังหวัดศรีสะเกษ มีทับหลังที่สำคัญ ๔ ชิ้น ได้แก่ ภาพพระกฤษณะฆ่าช้าง ภาพการกวนเกษียรสมุทร ภาพเทวดาภายในซุ้มเหนือหน้ากาล และภาพฤษีนั่งชันเข่ามีรูปสัตว์ โบราณสถานนี้ประมาณอายุจากลวดลายทับหลังราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ตรงกับศิลปะเขมรแบบบาปวน ต่อเนื่องถึงศิลปะนครวัด เป็นศาสนสถานที่สร้างขึ้นในศาสนาฮินดู

๘) ปราสาทบ้านแท่นวัดปรังค์กู อำเภอบ้านแท่น จังหวัดชัยภูมิ โบราณสถานสมัยวัฒนธรรมขอมมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ตั้งกุมารแท่นมีลักษณะเป็นปราสาทหินตามแบบโอโรคยา ศาลาหรือสถานพยาบาลที่โยมสร้างในสมัยพระเจ้าวรมันที่ ๗ แห่งอาณาจักรขอมประกอบด้วย ปรังค์ สร้างด้วยศิลาแลง ประตูทางเข้าอยู่ด้านตะวันออกอีก ๓ ด้านเป็นประตูหลอก บรรณาลัย สร้างด้วยศิลาแลง เป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กำแพงแก้วสร้างด้วยศิลาแลง มีซุ้มประตูหรือโคปุระ สระน้ำรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าผนังขอบสระกรุด้วยศิลาแลงไปจนถึงพื้น พบโบราณวัตถุจำนวนมาก ทั้งรูปสลักพระยมทรงกระบือ พระโพธิสัตว์วัชรปราณีทรงครุฑพระวัชรธร พระไภสัชคุุไวฑูรยประภา สุกต ชิ้นส่วนพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรและพระมหาไวโรจนะปางนาคปรก

๙) พระธาตุกุดจอก อำเภอกะชังชุมพล จังหวัดชัยภูมิ เป็นโบราณสถานประกอบด้วยเจดีย์ก่ออิฐ ๒ องค์ องค์แรกมีเรือนธาตุกลวง ภายในมีพระพุทธรูปหินปูนขนาดใหญ่ และพระพุทธรูปหินทรายปางมารวิชัย องค์ที่สอง เป็นธาตุรูปสอปลายแหลมคล้ายพระธาตุพนม ตามหลักฐานปรากฏในพงศาวดารลาวว่า ประมาณปีพุทธศักราช ๑๕๗๘ ก่อนที่ชนชาติขอมจะมามีอำนาจ อาณาจักรล้านช้างได้แผ่ขยายอำนาจ มาปกครองพื้นที่ภาคอีสานจนถึงเขตเมืองละโว้ (ปัจจุบัน คือ เมืองลพบุรี) ชาวอาณาจักรล้านช้างได้นำเอาวัฒนธรรมประเพณีมาเผยแพร่และประดิษฐานไว้ พระธาตุกุดจอกเป็นโบราณสถานที่เก่าแก่ มีอายุประมาณ ๑,๒๐๐ ปี

๑๐) ปรังค์ดอนกู อำเภอมือง จังหวัดชัยภูมิ ปรังค์ดอนกูมีสภาพชำรุดเสียหายมาก สาเหตุจากการพังทลายตามกาลเวลาและการลักลอบขุดหาโบราณวัตถุ แต่ทางชุมชนบ้านดอนกูช่วยกันอนุรักษ์รักษาโบราณสถานแห่งนี้ไว้เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ประจำชุมชน มีการจัดงานเฉลิมฉลองและสักการะในวันสำคัญต่างๆ อย่างไรก็ตาม ยังไม่มีป้ายบรรยายให้ข้อมูลความรู้เกี่ยวกับประวัติและความสำคัญของหลักฐานทางโบราณคดีในพื้นที่

๒. พัฒนาและส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคทวารวดี และยุคขอม การพัฒนาและส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ศาสนาและวัฒนธรรมจังหวัดชัยภูมิในยุคทวารวดีและขอม ทั้ง ๑๐ แห่ง จะต้องร่วมมือการพัฒนาเพื่อไปสู่การเป็นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนา และวัฒนธรรมของจังหวัดชัยภูมิในยุคทวารวดีและขอม ให้มีความยั่งยืน สอดคล้องกับการศึกษาของ นครินทร์ น้ำใจดี^๑ ศึกษาเรื่องแนวทางการพัฒนาการจัดการแหล่งเรียนรู้ตรอกบ้านจัน ตำบลระแหง อำเภอมือง จังหวัดตาก” ผลการศึกษา พบว่า ๑) ควรมีการพัฒนาต่อยอดแหล่งเรียนรู้เดิมที่มีอยู่และกระจายในชุมชนให้เป็นแหล่งเรียนรู้ที่มีความยั่งยืนด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมระหว่างชุมชนหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องวัดและสถาบันการศึกษา ๒) พัฒนากิจกรรมเพื่อกระตุ้นให้ชุมชนตื่นตัวและตระหนักถึงความสำคัญการพัฒนาบ้านให้เป็นแหล่งเรียนรู้ด้วยการประชุมจากคนในชุมชนก่อนเพื่อสร้างความเข้มแข็งและนำข้อสรุปของชุมชนไปประชุมร่วมกับหลายภาคส่วนที่เกี่ยวข้องเพื่อหาแนวทางที่เหมาะสมในการจัดกิจกรรมถนนคนเดินอีกครั้งจากที่เลิกกิจกรรมไปในช่วงปี ๒๕๕๓ ให้กลับมาตื่นตัวอีกครั้ง ๓) การ

^๑ นครินทร์ น้ำใจดี, แนวทางการพัฒนาการจัดการแหล่งเรียนรู้ตรอกบ้านจัน ตำบลระแหง อำเภอมือง จังหวัดตาก, ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๕.

ประชาสัมพันธ์ควรพัฒนาให้มีแผนผังแผนที่แหล่งข้อมูลในตรอกบ้านจีนที่มีข้อมูลสรุปประวัติศาสตร์ของแต่ละบ้านแต่ละหลังที่ถูกคัดเลือกให้เป็นแหล่งเรียนรู้พร้อมทั้งมีข้อมูลพื้นฐานของเจ้าของบ้านในแต่ละหลัง ๔) ชุมชนควรไปศึกษาดูงานแหล่งเรียนรู้ภายนอกที่มีลักษณะทางกายภาพมีกระบวนการจัดการภายในใกล้เคียงกับชุมชนตรอกบ้านจีนเพื่อนำไปสู่การหาแนวทางพัฒนาแหล่งเรียนรู้ชุมชนในอนาคต ๕) ควรมีการประเมินโครงการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ของชุมชนในระหว่างการดำเนินกิจกรรมเพื่อหาจุดอ่อนและจุดแข็งของโครงการและนำไปสู่การพัฒนาให้ถูกทิศทางต่อไปในอนาคตอันใกล้

๓. การเชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรม ยุคทวารวดีและยุคขอม จนถึงยุคปัจจุบันในจังหวัดชัยภูมิ การเชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้ทาง ประวัติศาสตร์ศาสนาและวัฒนธรรมในยุคทวารวดีและขอมจนถึงปัจจุบันในจังหวัดชัยภูมิ แบ่งการเชื่อมโยงออกเป็น ๓ ด้านได้แก่ ๑) ด้านประวัติศาสตร์ ๒) ด้านศาสนาและ ๓) ด้านวัฒนธรรม ๑) การเชื่อมโยงข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ของเมืองโบราณจังหวัดชัยภูมิสามารถเชื่อมโยงได้ออกเป็น ๓ กลุ่ม คือ) การเชื่อมโยงด้านอายุสมัย ๒) การเชื่อมโยงด้านประเภทการใช้งานของแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์และ ๓) การเชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์กับแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีอื่น ๆ ที่อยู่ใกล้เคียง ซึ่งข้อมูลทั้งหมดจะถูกเก็บและเรียบเรียงออกมาในรูปแบบของเอกสาร เพื่อใช้ในการเผยแพร่ทางวิชาการและเชื่อมโยงความรู้ทางวิชาการอันจะทำให้เกิดความเข้าใจในประวัติศาสตร์และโบราณคดีของพื้นที่นั้นๆ ในจังหวัดชัยภูมิได้ชัดเจนยิ่งขึ้นและจะทำให้แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์เหล่านั้นมีความน่าสนใจมากขึ้นอีกทั้งยังสามารถนำไปพัฒนาเพื่อทำเป็นเส้นทางท่องเที่ยว การเรียนรู้ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองโบราณจังหวัดชัยภูมิที่โดดเด่นได้อีกด้วย ๒) การเชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้ทางศาสนายุคทวารวดีและยุคขอมจนถึงปัจจุบัน ในจังหวัดชัยภูมินั้นการเชื่อมโยง มีนักวิชาการหลายท่านได้ทำการศึกษาและสรุปข้อมูลออกมาแยกประเภทของแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ศาสนาและวัฒนธรรมไว้ เมืองโบราณชัยภูมิมีวัฒนธรรมทางศาสนาหรือการถ่ายทอดวัฒนธรรมทางด้านศาสนาออกมาในรูปแบบของ “สถาปัตยกรรม” การสื่อสารทางศาสนาจึงถูกนำเสนอออกมาในรูปแบบของพระพุทธรูปปางต่าง ๆ พระพุทธรูปในวัฒนธรรมทวารวดีได้รับแบบอย่างมาจากศิลปะอินเดียแบบอมราวดี คุปตะ หลังคุปตะ ปาละ ช่างได้ปรับเปลี่ยนต้นแบบเหล่านั้นให้กลายเป็นเอกลักษณ์ของตนที่ไม่เหมือนใคร และ ๓) ด้านวัฒนธรรม วัฒนธรรมของทวารวดีในจังหวัดชัยภูมิมีความเกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงกันระหว่างศาสนาและวัฒนธรรมเป็นขนบธรรมเนียมประเพณีที่สืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษมีปรับเปลี่ยนกระบวนการวิธีการนำเสนอและรูปแบบเพื่อให้ทันสมัย โดยคนในสมัยปัจจุบันได้นำเอาความรู้ความสามารถวิวัฒนาการทางด้านการศึกษาเรียนรู้เข้ามาบูรณาการปรับใช้ก่อให้เกิดเป็นวัฒนธรรมประเพณีที่เผยแพร่ไปได้ทั่วโลก วัฒนธรรมของขอม ยกตัวอย่างประกอบเช่น วัดกุดยางมีแหล่งเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนาได้จัดงานประเพณีเป็นประจำทุกปี เพื่อสืบสานประเพณีวัฒนธรรมอันดีงามไม่ให้สูญหาย มีกิจกรรมที่สามารถสรุปได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ กิจกรรมการทางพระพุทธศาสนา เช่น การทำบุญตักบาตร ไหว้พระสวดมนต์ การเจริญพระพุทธมนต์ การบูชาดอกไม้

รูปเขียนเพื่อสักการะปรากฏเด่น สอดคล้องกับการศึกษาของ เพ็ชรสวัสดิ์ กันคำ^๒ ศึกษาเรื่อง ความเชื่อมโยงของแหล่งวัฒนธรรมท้องถิ่นตามแนวเส้นทางโบราณ เชียงราย-เชียงใหม่ จากผลการศึกษาพบว่า แหล่งโบราณคดีทางประวัติศาสตร์ ที่มีประวัติความเป็นมาเกี่ยวข้องกับการประวัติศาสตร์บ้านเมืองในแต่ละยุคสมัย มีความสำคัญในฐานะที่เป็นสถานที่เรียนรู้ทางประวัติศาสตร์และการพัฒนาบ้านเมือง รวมทั้งเป็นศูนย์กลางความศรัทธาความเชื่อและวัฒนธรรมประเพณี ประเพณีที่สำคัญต่างๆ จะถูกจัดขึ้นในแต่ละเดือนตลอดปีตามปฏิทินล้านนา บางประเพณีก็เป็นที่รู้จักแพร่หลายไปทั่วโลก บางประเพณีก็ถูกปรับเปลี่ยนให้เข้าบริบทของพื้นที่และยุคสมัย ทำให้กลายเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น และมีเสน่ห์ที่ดึงดูดดึงดูดตลอดจนศิลปหัตถกรรมและภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน มีการสืบต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่นหลากหลายรูปแบบ ทั้งที่เป็นการสืบทอดโดยระบบครอบครัว ถ่ายทอดโดยผ่านระบบครูและศิษย์ หรือถ่ายทอดผ่านการศึกษาในวัด ฯลฯ ซึ่งล้วนแต่เป็นปัจจัยที่ทำให้ศิลปหัตถกรรมและภูมิปัญญา สามารถดำรงอยู่ได้จนถึงปัจจุบัน แต่ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของสังคมและวิถีชีวิต จึงทำให้การสืบทอดศิลปวัฒนธรรมเหล่านี้มีความเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตและส่งผลให้องค์ความรู้ ภูมิปัญญาเหล่านั้น เกิดการเปลี่ยนแปลง ปรับเปลี่ยนและพัฒนาทั้งรูปแบบทางศิลปะ กระบวนการผลิต และการจัดการให้เข้ากับกลไกตลาด เพื่อตอบสนองความต้องการของคนในสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะจากผลการวิจัย

๑) การพัฒนาและการอนุรักษ์ แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ศาสนาและวัฒนธรรมของยุคทวารวดีและยุคขอม ควรเริ่มต้นตั้งแต่ครอบครัว เพื่อสนับสนุนและส่งเสริมให้เกิดการพัฒนา แหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์ศาสนาและวัฒนธรรมของจังหวัดชัยภูมิและ ส่งเสริมให้ทุกคนตระหนักถึงความสำคัญของเมืองโบราณจังหวัดชัยภูมิ

๒) ชุมชน ผู้นำชุมชน โดยเฉพาะผู้นำชุมชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ของเมืองโบราณ แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ศาสนาและวัฒนธรรมของจังหวัดชัยภูมิจะต้องเป็นแบบอย่างที่ดีของชุมชนเพื่อ ในการพัฒนาและการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ศาสนาและวัฒนธรรมพร้อมทั้งสนับสนุนส่งเสริมให้มีการสืบทอดและจัดกิจกรรมเกี่ยวกับวัฒนธรรมและประเพณีต่างๆที่เกี่ยวข้องกับเมืองโบราณในพื้นที่

^๒ เพ็ชรสวัสดิ์ กันคำ, ความเชื่อมโยงของแหล่งวัฒนธรรมท้องถิ่นตามแนวเส้นทางโบราณ เชียงราย-เชียงใหม่, วารสารปัญญา, ปีที่ ๒๕ ฉบับที่ ๑, (มกราคม-มิถุนายน, ๒๕๖๑), หน้า ๔๐-๕๐.

๓) หน่วยงานอื่นๆที่มีความเกี่ยวข้องกับแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ศาสนา และวัฒนธรรมทั้งภาครัฐและเอกชน ควรให้ความสำคัญและต้องตระหนักถึงความสำคัญของแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ศาสนาและวัฒนธรรมทั้งยุคทวารวดีและยุคขอม เพื่อที่จะได้เป็นผู้นำในการส่งเสริมการอนุรักษ์และการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ศาสนาและวัฒนธรรมให้มีประสิทธิภาพและต่อเนื่อง และควรหางบประมาณส่งเสริมการจัดโครงการหรือกิจกรรมเพื่อถ่ายทอด วัฒนธรรมที่ดงามที่เกี่ยวข้องกับเมืองโบราณจังหวัดชัยภูมิ

๕.๓.๒ ข้อเสนอในการทำวิจัยครั้งต่อไป

๑) คนมีการส่งเสริมให้มีการทำวิจัยเกี่ยวกับเมืองโบราณในจังหวัดชัยภูมิ แหล่งอื่นๆในพื้นที่ให้มีมิติที่แตกต่างกันให้มากขึ้น

๒) ควรมีการสนับสนุนให้มีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการจัดการ เมืองโบราณชัยภูมิ เพื่อ นำไปสู่การจัดทำเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชนในมิติอื่นๆ

๓) ควรสนับสนุนให้มีการจัดทำวิจัยเชิงพุทธศิลป์หรือพุทธสุนทรียศาสตร์ที่ปรากฏ ใน เมืองโบราณของจังหวัดชัยภูมิทั้งยุคทวารวดีและยุคขอมตลอดจนอารยธรรม ต้นน้ำชีที่เป็นอารยธรรมต้นแบบของชาวจังหวัดชัยภูมิ

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

๑.๑ ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยศิลปากร. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยศิลปากร.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๙.

๑.๒ ข้อมูลทุติยภูมิ

๑.๒.๑ หนังสือ

กรมศิลปากร. ทฤษฎีและแนวปฏิบัติการอนุรักษ์อนุสรณ์สถานและแหล่งโบราณคดี.

กรุงเทพมหานคร: กองโบราณคดี กรมศิลปากร. ๒๕๓๓.

กรมศิลปากร. คู่มือการปฏิบัติงานของภัณฑารักษ์ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กรมศิลปากร.

กรุงเทพมหานคร : บริษัท อัมรินทร์พริ้นติ้งและพับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน) ๒๕๓๖.

กรมศิลปากร. พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ

พ.ศ. ๒๕๐๔. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สมพันธ์. ๒๕๔๘.

กรมศิลปากร. คู่มือถวายความรู้แด่พระสังฆาธิการในการดูแลรักษามรดกทางศิลปวัฒนธรรม.

กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สมพันธ์. ๒๕๔๔.

กรมการท่องเที่ยว กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา. คู่มือการตรวจประเมินเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิง

ประวัติศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์องค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวผ่าน
ศึก ๒๕๕๗.

ไชแสง ศุขะวัฒน์. การอนุรักษ์โบราณสถานและงานสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรม.

กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร. ๒๕๒๘.

คณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ. การพัฒนาการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม. กรุงเทพมหานคร

: โรงพิมพ์การศาสนา. ๒๕๓๐.

นิวัติเรืองพาณิชย์. คู่มือสำหรับการสอนและการฝึกอบรมการอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม.

กรุงเทพมหานคร : เฉลิมชาญการพิมพ์. ๒๕๒๘.

นิคม จารุมณี. การจัดการอุตสาหกรรมบริการ. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์ ๒๕๓๖.

ปรีชา กาญจนาคม. การขุดค้นแหล่งโบราณคดียุคโลหะตอนปลาย. กรุงเทพมหานคร : ภาควิชา

โบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร. ๒๕๓๗.

ประยูร อุสุชาภา. “ความเข้าใจเกี่ยวกับศิลปะไทย”. ใน ศิลปะกับสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร :

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. ๒๕๓๓.

ปรีชา กาญจนาคม. การขุดค้นแหล่งโบราณคดียุคโลหะตอนปลาย. กรุงเทพมหานคร : ภาควิชา

โบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร. ๒๕๓๗.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). พุทธธรรม (ฉบับเดิม). พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

สหธรรมิก จำกัด. ๒๕๔๔.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒. พิมพ์ครั้งที่ ๓ (พระนครฯ:

สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา. ๒๕๐๒). หน้า ๕๕๑.

ราชกิจจานุเบกษา ปี ๒๕๐๔ เล่ม ๗๘ ตอนที่ ๖๖ กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สมพันธ์ จำกัด ๒๕๔๘.

วีรฤทธิโอตระกูล. มาอนุรักษ์กันเถิด. วารสารสถาปนิก. ฉบับ ๒๐๐ ปีกรุงรัตนโกสินทร์. ๒๕๔๐.

วีระ บำรุงรักษ์. ระบบการบริหารจัดการวัฒนธรรมสำหรับสำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร. กรุงเทพมหานคร: ภาพพิมพ์. ๒๕๔๐.

ศิลปากร. กรม. คู่มืออาสาสมัครโครงการจัดตั้งอาสาสมัครท้องถิ่นในการดูแลรักษามรดกทางศิลปวัฒนธรรม. เอกสารกรมศิลปากรกับการบริหารจัดการทรัพยากรเส้นทางศิลปวัฒนธรรม อดีต ปัจจุบัน และอนาคต. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สมพันธ์. ๒๕๓๗.

ศิลป์ พีระศรี. คุณค่าของจิตรกรรมฝาผนัง. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร. ๒๕๓๒.

สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร. คู่มือการดูแลรักษาโบราณสถาน. พิมพ์ครั้งที่ ๔. นนทบุรี : โรงพิมพ์วารสารส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น. ๒๕๕๐.

สุพัตรา สุภาพ. สังคมและวัฒนธรรมไทย คำนิยม: ครอบครัว: ศาสนา: ประเพณี. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช. ๒๕๔๑.

สมชาติ มณีโชติ. จิตรกรรมไทย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์. ๒๕๒๙.

สุทธิ เหล่าฤทธิ์และคณะ. ประวัติเมืองชัยภูมิ. กรุงเทพมหานคร: ด้านสุทธาการพิมพ์. ๒๕๔๕.

สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกรมศิลปากร. คู่มือปฏิบัติงานอาสาสมัครท้องถิ่นในการดูแลรักษามรดกทางศิลปวัฒนธรรม. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร. ๒๕๔๒.

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติกระทรวงศึกษาธิการ. คู่มือถวายความรู้แด่พระสงฆ์การ ปี๒๕๓๘-๒๕๔๐. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิกจำกัด. ๒๕๔๐.

สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ. การพัฒนาการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา. ๒๕๓๐.

Middietion Michale. Conser in Action. London : Civic Trust. ๑๙๗๒.

Robert McNulty. Cultural Tourism : Opportunities of Conservation Economic development. in Conservation and Tourism. London : heritage trust. ๑๙๘๕.

Alvin Bertrand. Rural Sociology. New York : McGraw-Hill Book Company. ๑๙๕๘.

Carter. Larry W.. Environmental Impact Assessment. New York : McGraw-Hill Book Company. ๑๙๗๒.

งานวิจัย

กรมศิลปากร อ้างใน กรรณิการ์ สุธีรัตนภิรมย์. “พัฒนาการแนวคิดและวิธีอนุรักษ์โบราณสถาน ในประเทศไทย”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ๒๕๔๘). หน้า ๑๓-๑๔.

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (อ้างใน ทิพาพร ไตรบรรณ. แนวทางการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยว เชิงประวัติศาสตร์ กรณีศึกษา หมู่บ้านอรัญญิก จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยกรุงเทพ, ๒๕๕๗.

- กัลยา ธิกันงา. ความคิดเห็นของนักท่องเที่ยวที่มีต่อการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ของ
อนุสรณ์สถานมิตรภาพไทย-ญี่ปุ่น อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน. **วิทยานิพนธ์รัฐ
ประศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยบูรพา. ๒๕๕๔.
- จำปา ศศิพัชร. รูปแบบการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์กระบวนการ
คิดทางประวัติศาสตร์ และ ความรู้ความเข้าใจในประวัติศาสตร์ท้องถิ่นความรู้ความเข้าใจ
ในประวัติศาสตร์ท้องถิ่น. **รายงานการวิจัย สาขาวิชาหลักสูตรและการสอน**. มหาวิทยาลัย
ศิลปากร. ๒๕๕๙.
- ชยาภรณ์ ชื่นรุ่งโรจน์. อ่างโน ทศพล ชื่นอุการนันท์. แนวทางการจัดการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์
เมืองเก่าลพบุรีอย่างยั่งยืน. **วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตร์.บัณฑิตวิทยาลัย :**
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ๒๕๔๙
- ไตรภพ สุทธเขต. การสืบทอดพุทธศิลป์ล้านนากรณีศึกษา:วัดแสนเมืองมาหลวง(หัวช่วง) จ.เชียงใหม่.
พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.๒๕๕๒.
- มนัส สุวรรณ. **นิเวศวิทยากับการพัฒนาเศรษฐกิจ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอ
เดียนสโตร์. ๒๕๓๘.
- นิคม จารุณมณี. **การท่องเที่ยวและการจัดการอุตสาหกรรมท่องเที่ยว**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนส
โตร์ ๒๕๓๖.
- ธนดล สุวรรณนิกะ. “แนวทางการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยววัดไร่ขิง อำเภอสามพราน จังหวัด
นครปฐม”. **วิทยานิพนธ์บริหารธุรกิจมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย
ศิลปากร. ๒๕๕๖.
- ศิริพร คงจินดา. แนวทางการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเขื่อนรัชชประภา อำเภอบ้านตาขุน จังหวัด
สุราษฎร์ธานี. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย
นเรศวร. ๒๕๕๒.
- ชาญวิทย์ สุขพร. “พิพิธภัณฑภาพจิตรกรรมฝาผนังไทย”. **วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตร
มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร. ๒๕๔๗.
- นางนัฐริดา หลักคำ. การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท
อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี. **วิทยานิพนธ์บริหารธุรกิจมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย :
มหาวิทยาลัยขอนแก่น. ๒๕๕๗.
- บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา. อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว. กรุงเทพมหานคร : เพรส แอนด์ ดีไซน์ ๒๕๔๘.
- ปรีญาณี ประสพเนตร. “จิตรกรรมฝาผนัง: มรดกสะท้อนความคิดทางวัฒนธรรม กรณีศึกษาภาพ
จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม”. **สารนิพนธ์ศิลปศาสตร
บัณฑิต**. ภาควิชามนุษยวิทยา คณะโบราณคดี : มหาวิทยาลัยศิลปากร. ๒๕๔๒.
- ปณิตา พันภัย.การบริหารความรู้: แนวคิด กรณีศึกษา. **รายงานวิจัยวิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตร
มหาบัณฑิต**. สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิจัยจุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.๒๕๔๔.

พระปลัดเกษม ฐิติสมปนโน (รอดจากทุกข์). “บทบาทพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุในอ าเภอบ้านลาด จังหวัดเพชรบุรี”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๕๔.

พระครูใบฎีกาศักดิ์ด้นัย สุนตจิตโต (เนตรพระ). การอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุ ทางพระพุทธศาสนา ของวัดในเขตอำเภอมืองสุพรรณบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี. **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๖๓.

พีรวัชร ราชวงศ์. แนวทางในการอนุรักษ์โบราณสถานในวัดมณีวนาราม จังหวัดอุบลราชธานี. **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๖๒.

พลวัฒน์ ชุมสุข. แนวทางการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยววัดเชิงวัฒนธรรมในเขตเมืองพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. **วารสาร มจร การพัฒนาลังคม**. ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑. ๒๕๖๓.

พระพงศ์พิสิฐ สุภาจาโร (สุระ). บทบาทพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น วัดพระธาตุเรืองรอง อำเภอมือง จังหวัดศรีสะเกษ. **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๖๑.

พระศรีสังคม ชยานุวัฑฒ (ธนาวงษ์). การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา : รูปแบบและเครือข่ายการจัดการท่องเที่ยวของวัดในสังคมไทย. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (การพัฒนาสังคม)**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๖๒.

พระมนินทร์ มนินทโร (ทองจันทร์ดี). การบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงพุทธของวัดในอ าเภอ บางพลีจังหวัดสมุทรปราการ. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (การจัดการเชิงพุทธ)**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๖๒.

พระมหานิคม ญาณโสภโณ. “บทบาทของวัดในการเป็นศูนย์การเรียนรู้ของชุมชนในอำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๕๔.

วัลย์ลิกา จงปัดนา. การฟื้นฟูและพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ กรณีศึกษาอุทยานประวัติศาสตร์พิมายหลังเหตุการณ์อุทกภัย๒๕๕๓. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยนเรศวร. ๒๕๕๔. หน้า ๑๐.

วิฑูรย์ เหลียวรุ่งเรือง. และคณะ. เส้นทางท่องเที่ยวสถาปัตยกรรมเชิงประวัติศาสตร์. **รายงานการสิทธิโชค วิบูลย์. สุเทพ บุญซ้อน และปะยะวรรณ เลิศพานิช. “การศึกษาการอนุรักษ์ทางวัฒนธรรมชาวมอญเพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชน กรณีศึกษา : ชุมชนศาลาแดงเหนือ จังหวัดปทุมธานี”.** **รายงานการวิจัย**. สาขาวิชาสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา: มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์. ๒๕๕๔.

ณัฐดา หลักคำ. “การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาทอำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี”. **วิทยานิพนธ์บริหารธุรกิจมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยขอนแก่น ๒๕๕๗.

อาภาวดี ทับสิริรักษ์. การพัฒนาศักยภาพการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชาวญ้อ อำเภอเทพสถิต จังหวัดชัยภูมิ. วิทยานิพนธ์ปริญญาบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยขอนแก่น. ๒๕๕๕.

เว็บไซต์

ธีระวัฒน์ ชุ่ม.งานวิจัยเรื่อง การจัดการความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรม : วัดพระศรีรัตนศาสดาราม. กรุงเทพฯ : ม. ศิลปากร. ๒๕๕๔. หน้าบทคัดย่อ. แหล่งข้อมูล <http://www.sure.su.ac.th/xmlui/handle/๑๒๓๔๕๖๗๘๙/๑๒๘๒๖> เข้าถึง ข้อมูลวันที่ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๔.

<http://www.finearts.go.th/fad๑/plugins/๒๐๑๒-๑๑-๒๗-๑๔-๑๐-๐๕/ระเบียบ/item/ระเบียบกรมศิลปากรว่าด้วยการอนุรักษ์โบราณสถาน>

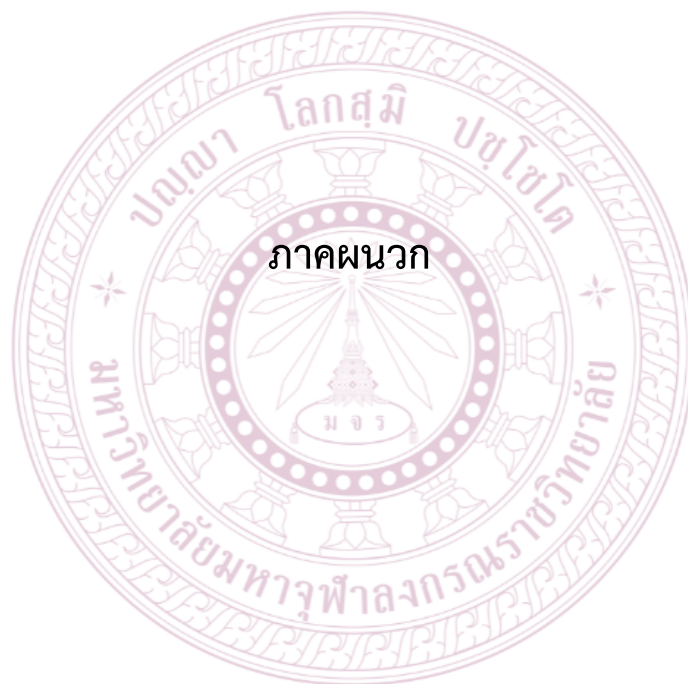
<https://sto.go.th/th/about/policy/๒๐-year-strategic-plan> เข้าถึงแหล่งข้อมูลวันที่ ๔ สิงหาคม ๒๕๖๔.

[ออนไลน์] <https://www.saranukromthai.or.th/sub/book/book.php?book=๑๖&page=main>. [สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๓ ตุลาคม ๒๕๖๕]

บทความ

ปิยนัส สุดี. อุปแต้ม : ภาพสะท้อนสังคมและวัฒนธรรมในเขตอีสานตอนกลาง. วารสารศิลปกรรมบูรพา. ๒๕๕๗.

พิชญ์ สมพอง. วิถีชีวิตและวัฒนธรรมอีสาน. ในการสัมมนาเรื่อง ความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมในประเทศไทย เพื่อจัดทำแผนที่วัฒนธรรม ๔ ภูมิภาค ระยะที่ ๒ ณ โรงแรมโซฟิเทล ราชาออคิต จังหวัดขอนแก่น วันที่ ๒๐-๒๑ กรกฎาคม ๒๕๕๐.

ภาคผนวก ก
เครื่องมือวิจัย

แบบสอบถาม

เรื่อง เมืองโบราณชัยภูมิ: แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม

คำชี้แจง ขอความกรุณาท่านได้ตอบคำถามต่อไปนี้ตามความเป็นจริง และตอบให้ครบทุกข้อคำถาม เพื่อรวบรวมข้อมูลนี้สำหรับการวิจัยอันจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมในจังหวัดชัยภูมิ โดยไม่มีผลกระทบต่อการปฏิบัติหน้าที่ของท่านแต่ประการใดทั้งสิ้น

กรอบแนวคิดการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลจากพระสงฆ์ ปราชญ์ท้องถิ่นนักวิชาการ และนักประวัติศาสตร์ในจังหวัดชัยภูมิ ดังต่อไปนี้

ตอนที่ ๑ แบบสอบถามเกี่ยวกับข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม

ตอนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไปของบุคคลผู้ตอบแบบสอบถาม มีลักษณะเป็นคำถามปลายปิดแบบเลือกตอบ จำนวน ๖ ข้อ ประกอบด้วย ๑) เพศ ๒) อายุ ๓) การศึกษา ๔) การศึกษา ๕) อาชีพ

คำชี้แจง : โปรดทำเครื่องหมาย ✓ ใน ☐ ที่ตรงกับความเป็นจริงของท่าน (กรุณาตอบทุกข้อ)

๑. เพศ

☐ ชาย

☐ หญิง

๒. อายุ

☐ ไม่เกิน ๓๐ ปี

☐ ๓๑-๔๐ ปี

☐ ๔๑-๕๐ ปี

☐ ๕๑ ปีขึ้นไป

๓. ระดับการศึกษา

☐ ต่ำกว่ามัธยมศึกษาหรือเทียบเท่า

☐ มัธยมศึกษาหรือเทียบเท่า

☐ สูงกว่าปริญญาตรี

☐ ปริญญาตรี

๔. อาชีพ

☐ รับราชการ

☐ ลูกจ้าง

☐ ค้าขาย

☐ ธุรกิจส่วนตัว

☐ เกษตรกรรม/เกษตรกร

ตอนที่ ๒ แบบสอบถามแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ
คำชี้แจง โปรดทำเครื่องหมาย ✓ ในช่องที่ตรงกับความคิดเห็นของท่าน

- ๕ หมายถึง เห็นด้วยมากที่สุด
๔ หมายถึง เห็นด้วยมาก
๓ หมายถึง เห็นด้วยปานกลาง
๒ หมายถึง เห็นด้วยน้อย
๑ หมายถึง เห็นด้วยน้อยที่สุด

แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ	ระดับการประเมิน				
	๑	๒	๓	๔	๕
๑. ด้านแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์					
ท่านรู้จักแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ในจังหวัดชัยภูมิมากน้อยเพียงใด					
ท่านมีความสนใจและเต็มใจเรียนรู้แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ในจังหวัดชัยภูมิมากน้อยเพียงใด					
ท่านคิดว่าแหล่งโบราณคดีเป็นที่เก็บรวบรวมข้อมูลสำคัญและจัดแสดงหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในจังหวัดชัยภูมิมีมากน้อยแค่ไหน					
วิธีการเชื่อมโยงเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ จากอดีตจนถึงปัจจุบันสามารถบอกเล่าเรื่องราวอยู่ในระดับใด					
ร่องรอยการกระทำ การพูด การเขียน การประดิษฐ์ การอยู่ อาศัยของมนุษย์ หรือลึกไปกว่าที่ปรากฏอยู่ภายนอก ในจังหวัดชัยภูมิมีมากน้อยเพียงใด					
๒. ด้านศาสนาและวัฒนธรรม					
แหล่งเรียนรู้เพื่อศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับศาสนาและวัฒนธรรมในจังหวัดชัยภูมิมีมากหรือน้อยอยู่ในระดับใด					
แหล่งเรียนรู้หรือแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมภายในจังหวัดชัยภูมิ มีการประชาสัมพันธ์					
๓. ด้านการเรียนรู้					
มีความหลากหลายเหมาะสมกับแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์					
มีความชัดเจนน่าสนใจ และเรียนรู้ศิลปะ ลีลาในตัวโบราณคดีนั้น					
แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอมได้องค์ความรู้สามารถช่วยเพิ่มศักยภาพในการคิดสร้างสรรค์สิ่งซึ่งด้านพระพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดี					
หลักฐานประเภทโบราณสถาน โบราณวัตถุ เป็นหลักฐานที่มีคุณค่าให้ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ได้เป็นอย่างมาก					

ตอนที่ ๓ ข้อเสนอแนะเพิ่มเติมเกี่ยวกับแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม
จังหวัดชัยภูมิ

*****ขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูงที่กรุณาให้ความอนุเคราะห์ตอบแบบประเมิน*****

แบบสัมภาษณ์

เรื่อง เมืองโบราณชัยภูมิ: แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม

คำชี้แจง ขอความกรุณาท่านได้ตอบคำถามต่อไปนี้ตามความเป็นจริง และตอบให้ครบทุกข้อคำถาม เพื่อรวบรวมข้อมูลนี้สำหรับการวิจัยอันจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมในจังหวัดชัยภูมิ โดยไม่มีผลกระทบต่อการปฏิบัติหน้าที่ของท่านแต่ประการใดทั้งสิ้น

กรอบแนวคิดการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลจากพระสงฆ์ ปราชญ์ท้องถิ่นนักวิชาการ และนักประวัติศาสตร์ในจังหวัดชัยภูมิ ดังต่อไปนี้

ตอนที่ ๑ ข้อมูลเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์

กรุณาใส่เครื่องหมาย ✓ ลงใน ☐ ที่ตรงกับข้อมูลของตัวท่านมากที่สุด

๑.สถานภาพทั่วไป

☐ บรรพชิต ☐ คฤหัสถ์

๒.เพศ

☐ ชาย ☐ หญิง

๓.อายุ

☐ ๒๐-๔๐ ☐ ๔๑-๖๐ ☐ ๖๑-๘๐ ☐ ๘๑ ปีขึ้นไป

๔.วุฒิการศึกษา

☐ ประถมศึกษา ☐ มัธยมศึกษาตอนต้นหรือเทียบเท่า
☐ มัธยมศึกษาตอนปลายหรือเทียบเท่า ☐ อนุปริญญา
☐ ปริญญาตรี ☐ สูงกว่าปริญญาตรีขึ้นไป

๕.อาชีพ

☐ รับราชการ ☐ รัฐวิสาหกิจ ☐ พนักงานบริษัท

☐ ค้าขาย ☐ รับจ้าง ☐ กสิกรรม

☐ อื่น ๆ ระบุ.....

๖.บทบาทหรือสถานภาพในชุมชน

☐ พระสงฆ์ ☐ ปราชญ์ท้องถิ่น

☐ นักวิชาการ ☐ นักประวัติศาสตร์

☐ อื่น ระบุ.....

ตอนที่ ๒ หัวข้อที่สัมภาษณ์

๑)เกี่ยวกับบทบาทของวัด ชุมชน และหน่วยงานราชการในการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมในจังหวัดชัยภูมิ ในจังหวัดชัยภูมิ

๒)เกี่ยวกับบุคคลหรือหน่วยงานที่มีส่วนผลักดันให้แหล่งแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมในจังหวัดชัยภูมิ เป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลาย

๓)คุณค่าของแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมในจังหวัดชัยภูมิ ในจังหวัดชัยภูมิ

๔) แนวทางการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมในจังหวัดชัยภูมิ ในจังหวัดชัยภูมิ

๕) สิ่งที่ควรพัฒนาแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมในจังหวัดชัยภูมิ ในจังหวัดชัยภูมิ

ภาคผนวก ข
หนังสือเชิญผู้ทรงคุณวุฒิ,ผู้ให้ข้อมูล

ที่ พิเศษ/๒๕๖๖

วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๙๗ หมู่ ๑๔ บ้านโนนเหลียม

ตำบลนาฝาย อำเภอเมือง

จังหวัดชัยภูมิ ๓๖๐๐๐

๒๙ พฤษภาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอสัมภาษณ์

นั้สการ/เรียน พระมหาโยธิน โยธโก, รศ.ดร.

ด้วย ข้าพเจ้า พระมหาวิฑูรย์ สิทธิเมธี, ดร. รองผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย กำลังทำงานวิจัยกลุ่ม เรื่อง “เมืองโบราณชัยภูมิ : แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม” โดยมีสถาบันวิจัยแห่งชาติ และสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ให้การสนับสนุนงบประมาณ โดยการทำวิจัยดำเนินการมาถึงขั้นตอนการลงพื้นที่สัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องกับการวิจัย

ในการนี้วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ใคร่ขอความอนุเคราะห์ให้ผู้ทำวิจัย สัมภาษณ์เกี่ยวกับ “เมืองโบราณชัยภูมิ : แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม” เพื่อนำไปประกอบการพัฒนางานวิจัยต่อไป

จึงเรียนมาเพื่อขอขอบพระคุณ

ขอแสดงความเคารพ

(พระมหาวิฑูรย์ สิทธิเมธี, ดร.)

หัวหน้าโครงการ

ที่ พิเศษ/๒๕๖๖

วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๙๗ หมู่ ๑๔ บ้านโนนเหลียม

ตำบลนาฝาย อำเภอเมือง

จังหวัดชัยภูมิ ๓๖๐๐๐

๒๙ พฤษภาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอสัมภาษณ์

นมัสการ พระศรีสังฆญาณมุนี, ดร.

ด้วย ข้าพเจ้า พระมหาวิฑูรย์ สิทธิเมธี, ดร. รองผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย กำลังทำงานวิจัยกลุ่ม เรื่อง “เมืองโบราณชัยภูมิ : แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม” โดยมีสถาบันวิจัยแห่งชาติ และสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ให้การสนับสนุนงบประมาณ โดยการทำวิจัยดำเนินการมาถึงขั้นตอนการลงพื้นที่สัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

ในการนี้วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ใคร่ขอความอนุเคราะห์ให้ผู้ทำวิจัย สัมภาษณ์เกี่ยวกับ “เมืองโบราณชัยภูมิ : แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม” เพื่อนำไปประกอบการพัฒนางานวิจัยต่อไป

จึงเรียนมาเพื่อขอขอบพระคุณ

ขอแสดงความเคารพ

(พระมหาวิฑูรย์ สิทธิเมธี, ดร.)

หัวหน้าโครงการ

ที่ พิเศษ/๒๕๖๖

วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๙๗ หมู่ ๑๔ บ้านโนนเหลียม

ตำบลนาฝาย อำเภอเมือง

จังหวัดชัยภูมิ ๓๖๐๐๐

๒๙ พฤษภาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอสัมภาษณ์

เรียน นายณรงค์ศักดิ์ อ้อทอง ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดชัยภูมิ

ด้วย ข้าพเจ้า พระมหาวิฑูรย์ สิทธิเมธี, ดร. รองผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย กำลังทำงานวิจัยกลุ่ม เรื่อง “เมืองโบราณชัยภูมิ : แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม” โดยมีสถาบันวิจัยแห่งชาติ และสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ให้การสนับสนุนงบประมาณ โดยการทำวิจัยดำเนินการมาถึงขั้นตอนการลงพื้นที่สัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องกับการวิจัย

ในการนี้วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ใคร่ขอความอนุเคราะห์ให้ผู้ทำวิจัย สัมภาษณ์เกี่ยวกับ “เมืองโบราณชัยภูมิ : แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม” เพื่อนำไปประกอบการพัฒนางานวิจัยต่อไป

จึงเรียนมาเพื่อขอขอบพระคุณ

ขอแสดงความเคารพ

(พระมหาวิฑูรย์ สิทธิเมธี, ดร.)

หัวหน้าโครงการ

ที่ พิเศษ/๒๕๖๖

วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๙๗ หมู่ ๑๔ บ้านโนนเหลื่อม

ตำบลนาฝาย อำเภอเมือง

จังหวัดชัยภูมิ ๓๖๐๐๐

๒๙ พฤษภาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอสัมภาษณ์

เรียน นางสาวสุรียา สุระเสียง วัฒนธรรมจังหวัดชัยภูมิ

ด้วย ข้าพเจ้า พระมหาวิฑูรย์ สิทธิเมธี, ดร. รองผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย กำลังทำงานวิจัยกลุ่ม เรื่อง “เมืองโบราณชัยภูมิ : แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม” โดยมีสถาบันวิจัยแห่งชาติ และสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ให้การสนับสนุนงบประมาณ โดยการทำวิจัยดำเนินการมาถึงขั้นตอนการลงพื้นที่สัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องกับการวิจัย

ในการนี้วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ใคร่ขอความอนุเคราะห์ให้ผู้ทำวิจัย สัมภาษณ์เกี่ยวกับ “เมืองโบราณชัยภูมิ : แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม” เพื่อนำไปประกอบการพัฒนางานวิจัยต่อไป

จึงเรียนมาเพื่อขอขอบพระคุณ

ขอแสดงความเคารพ

พระมหาวิฑูรย์

(พระมหาวิฑูรย์ สิทฺธิเมธี, ดร.)

หัวหน้าโครงการ

ที่ พิเศษ/๒๕๖๖

วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๙๗ หมู่ ๑๔ บ้านโนนเหลื่อม

ตำบลนาฝาย อำเภอเมือง

จังหวัดชัยภูมิ ๓๖๐๐๐

๒๙ พฤษภาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอสัมภาษณ์

เรียน นางณัฏฐ์ชุตานันท์ ท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดชัยภูมิ

ด้วย ข้าพเจ้า พระมหาวิฑูรย์ สิทฺธิเมธี, ดร. รองผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย กำลังทำงานวิจัยกลุ่ม เรื่อง “เมืองโบราณชัยภูมิ : แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม” โดยมีสถาบันวิจัยแห่งชาติ และสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ให้การสนับสนุนงบประมาณ โดยการทำวิจัยดำเนินการมาถึงขั้นตอนการลงพื้นที่สัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องกับการวิจัย

ในการนี้วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ใคร่ขอความอนุเคราะห์ให้ผู้ทำวิจัย สัมภาษณ์เกี่ยวกับ “เมืองโบราณชัยภูมิ : แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม” เพื่อนำไปประกอบการพัฒนางานวิจัยต่อไป

จึงเรียนมาเพื่อขอขอบพระคุณ

ขอแสดงความเคารพ

(พระมหาวิฑูรย์ สิทฺธิเมธี, ดร.)

หัวหน้าโครงการ

ที่ พิเศษ/๒๕๖๖

วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๙๗ หมู่ ๑๔ บ้านโนนเหลียม

ตำบลนาฝาย อำเภอเมือง

จังหวัดชัยภูมิ ๓๖๐๐๐

๒๙ พฤษภาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอสัมภาษณ์

เรียน ดร.ชัยวัฒน์ ตั้งพงษ์ ผู้อำนวยการสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาชัยภูมิ

ด้วย ข้าพเจ้า พระมหาวิฑูรย์ สิทธิเมธี, ดร. รองผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย กำลังทำงานวิจัยกลุ่ม เรื่อง “เมืองโบราณชัยภูมิ : แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม” โดยมีสถาบันวิจัยแห่งชาติ และสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ให้การสนับสนุนงบประมาณ โดยการทำวิจัยดำเนินการมาถึงขั้นตอนการลงพื้นที่สัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

ในการนี้วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ใคร่ขอความอนุเคราะห์ให้ผู้ทำวิจัย สัมภาษณ์เกี่ยวกับ “เมืองโบราณชัยภูมิ : แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม” เพื่อนำไปประกอบการพัฒนางานวิจัยต่อไป

จึงเรียนมาเพื่อขอขอบพระคุณ

ขอแสดงความเคารพ

(พระมหาวิฑูรย์ สิทธิเมธี, ดร.)

หัวหน้าโครงการ

ที่ พิเศษ/๒๕๖๖

วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๙๗ หมู่ ๑๔ บ้านโนนเหลียม

ตำบลนาฝาย อำเภอเมือง

จังหวัดชัยภูมิ ๓๖๐๐๐

๒๙ พฤษภาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอสัมภาษณ์

เรียน นางภัครดา เดชพลกรัง นักวิชาการศาสนาชำนาญการ
ผู้อำนวยการกลุ่มส่งเสริมพระพุทธศาสนาและกิจกรรมพิเศษ

ด้วย ข้าพเจ้า พระมหาวีฑูรย์ สิทธิเมธี, ดร. รองผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย กำลังทำงานวิจัยกลุ่ม เรื่อง “เมืองโบราณชัยภูมิ : แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม” โดยมีสถาบันวิจัยแห่งชาติ และสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ให้การสนับสนุนงบประมาณ โดยการทำวิจัยดำเนินการมาถึงขั้นตอนการลงพื้นที่สัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องกับการวิจัย

ในการนี้วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ใคร่ขอความอนุเคราะห์ให้ผู้ทำวิจัย สัมภาษณ์เกี่ยวกับ “เมืองโบราณชัยภูมิ : แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม” เพื่อนำไปประกอบการพัฒนางานวิจัยต่อไป

จึงเรียนมาเพื่อขอขอบพระคุณ

ขอแสดงความเคารพ

(พระมหาวีฑูรย์ สิทธิเมธี, ดร.)

หัวหน้าโครงการ

ที่ พิเศษ/๒๕๖๖

วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๙๗ หมู่ ๑๔ บ้านโนนเหลียม

ตำบลนาฝาย อำเภอเมือง

จังหวัดชัยภูมิ ๓๖๐๐๐

๒๙ พฤษภาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอสัมภาษณ์

เรียน ดร.ชยาภรณ์ สุขประเสริฐ อาจารย์ประจำสาขาวิชาพระพุทธศาสนา

ด้วย ข้าพเจ้า พระมหาวิฑูรย์ สิทธิเมธี, ดร. รองผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย กำลังทำงานวิจัยกลุ่ม เรื่อง “เมืองโบราณชัยภูมิ : แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม” โดยมีสถาบันวิจัยแห่งชาติ และสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ให้การสนับสนุนงบประมาณ โดยการทำวิจัยดำเนินการมาถึงขั้นตอนการลงพื้นที่สัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

ในการนี้วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ใคร่ขอความอนุเคราะห์ให้ผู้ทำวิจัย สัมภาษณ์เกี่ยวกับ “เมืองโบราณชัยภูมิ : แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม” เพื่อนำไปประกอบการพัฒนางานวิจัยต่อไป

จึงเรียนมาเพื่อขอขอบพระคุณ

ขอแสดงความเคารพ

(พระมหาวิฑูรย์ สิทธิเมธี, ดร.)

หัวหน้าโครงการ

ภาคผนวก ค
ภาพถ่ายการลงพื้นที่วิจัย

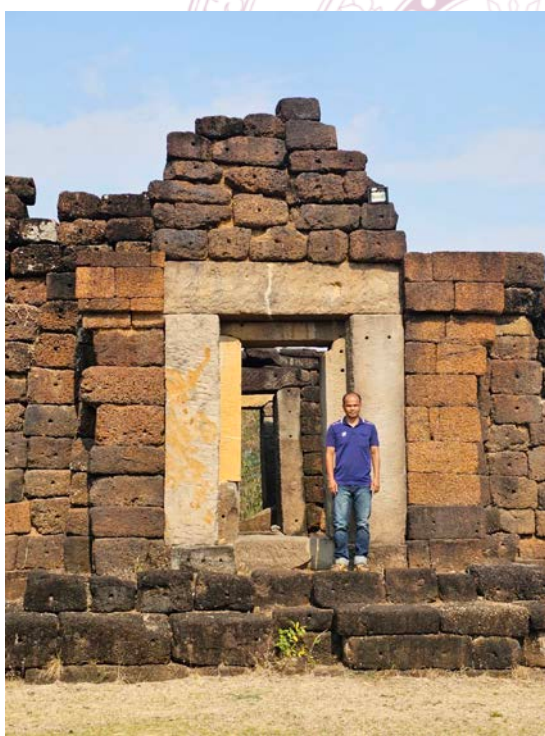
แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคขอม
 วัดกุดยาง(ปราสาทกู๋แดง) ตำบลตลาดแร่ อำเภอบ้านเขว้า จังหวัดชัยภูมิ

วัดปราสาทกู๋ (ชุมชนหนองบัว) ตำบลในเมือง อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ

ปราสาทภู บ้านหนองแฝก อำเภอบ้านแท่น

ภาพกิจกรรม

ภาคผนวก จ
ผลผลิต ผลลัพธ์ และผลกระทบจากงานวิจัย

ผลผลิต ผลลัพธ์ และผลกระทบจากงานวิจัย

ผลผลิต (Output)	รายละเอียดผลผลิต
๑.องค์ความรู้ใหม่	รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ จำนวน ๓ เรื่อง
๒.ได้ผลงานตีพิมพ์ระดับชาติ	ได้ตีพิมพ์บทความวิจัยในวารสารวิชาการระดับชาติ จำนวน ๒ ฉบับ คือ ๑) บทความวิจัย เรื่อง “เมืองโบราณชัยภูมิ : แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม” ๒) บทความวิจัยเรื่อง “แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอม”
กำลังคน หรือหน่วยงาน ที่ได้รับการพัฒนาทักษะ - 1.6 ชุมชนท้องถิ่น/ประชาสังคม	หน่วยงานได้รับองค์ความรู้เกี่ยวกับเมืองโบราณชัยภูมิในยุคขอมและทวารวดี จำนวน ๕ หน่วยงาน
๖. หนังสือ – หนังสือทั้งเล่ม	หนังสือองค์ความรู้ เรื่องเมืองโบราณชัยภูมิยุคขอมและทวารวดี จำนวน ๑ เล่ม

ผลลัพธ์ (Outcome)	รายละเอียดผลลัพธ์
๑.ผลงานตีพิมพ์ (Publications)	บทความตีพิมพ์ในวารสารวิชาการระดับชาติ หรือนานาชาติ จำนวน ๓ เรื่อง
๒.การอ้างอิง (Citations)	มีอ้างอิงผลการวิจัยจากการนำเสนอผลการวิจัย ในวารสารวิชาการระดับชาติและนานาชาติ
๓. การผลักดัน นโยบาย แนวปฏิบัติ แผน และกฎระเบียบ (Influence on policy, practice, plan and regulations)	จังหวัดชัยภูมิ ผลักดันให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องดำเนินงาน มีโครงการเพื่อส่งเสริมการพัฒนาเมืองโบราณในจังหวัดชัยภูมิทั้งในยุคขอมและยุคทวารวดี และส่งเสริมหน่วยงานด้านจัดการศึกษาบูรณาการหลักสูตรท้องถิ่นให้เยาวชน นักเรียน นักศึกษาในจังหวัดชัยภูมิได้ศึกษาค้นคว้า
๔. กิจกรรมสร้างการมีส่วนร่วม (Engagement activities)	มหาวิทยาลัย ไทท่า MOU กับ ต้นสังกัดการศึกษาระดับมัธยมศึกษา และประถมศึกษา เพื่อนำองค์ความรู้ไปปรับหลักสูตรท้องถิ่นของสถานศึกษา ลงสู่ห้องเรียนเพื่อส่งเสริมให้เยาวชนเกิดสำนึกรักและหวงแหนโบราณสถาน โบราณวัตถุในจังหวัด
๕. มีการผลักดัน นโยบาย แนวปฏิบัติ แผนและกฎระเบียบ	จังหวัดชัยภูมิ ผลักดันให้องค์การบริหารส่วนตำบลที่มีโบราณวัตถุ โบราณสถาน ได้จัดโครงการเพื่อสืบสานขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม ในทุกๆ ปี

ผลกระทบ (Impact)	รายละเอียดของผลกระทบ
๑.ด้านเศรษฐกิจ	มีการผลักดันให้พื้นที่ๆ มีโบราณสถาน โบราณวัตถุ เป็นท่องเที่ยวของจังหวัด เพื่อให้ประชาชนในพื้นที่เกิดรายได้
๒.ด้านสังคม	๑. การเพิ่มศักยภาพท้องถิ่นให้เกิดการเรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม และเป็นศูนย์เรียนรู้ในระดับจังหวัด ๒. สังคมมีความเข้มแข็ง ด้านเศรษฐกิจ ๓. การมีส่วนร่วมของภาคประชาชน รัฐบาลและเอกชน ๔. สร้างเสริมแนวทางพัฒนาแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม ในพื้นที่ในจังหวัดชัยภูมิอย่างยั่งยืน ๕. ประชาชนมีความสามัคคีกลมเกลียวกันมากขึ้นเนื่องมาจากการมีอัตลักษณ์หรือค้นพบอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนเองได้มากขึ้น
๓.ด้านวิชาการ	การเพิ่มศักยภาพและสร้างสังคมเข้มแข็งของชุมชน โดยมีผู้นำชุมชนเป็นแกนนำในการสร้างพลังมวลชน ในการอนุรักษ์ หวงแหน และส่งเสริมให้เกิดการพัฒนา เมืองโบราณในพื้นที่ของตน ให้เป็นแหล่งเรียนรู้ และเป็นองค์ความรู้ขนาดใหญ่ที่เกิดขึ้นในชุมชน ประสานหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน สร้างความร่วมมือร่วมกันผลักดันให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ให้เกิดเป็นเศรษฐกิจที่ยั่งยืนให้แก่ประชาชนในพื้นที่

ภาคผนวก จ
ประวัติคณะผู้วิจัย

ประวัตินักวิจัย

ชื่อ / ฉายา/ นามสกุล	พระมหาวิฑูรย์ สิริทิเมธี, ดร.
วัน / เดือน / ปี เกิด	
ตำแหน่งบริหาร (ถ้ามี)	รองผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ ฝ่ายวิชาการ
ตำแหน่งทางวิชาการ	-
สถานที่ทำงาน	วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วุฒิการศึกษา	วุฒิการศึกษา: ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต คณะ: ปรัชญาและศาสนา สาขา: ปรัชญาและศาสนา ระดับการศึกษา : ปริญญาเอก สถานศึกษา: มหาวิทยาลัยเซนต์จอห์น
ประสบการณ์วิจัย/ผลงานวิจัยในรอบ ๓ ปี	๑. เรื่อง : การศึกษาคุณค่าใบเสมาเพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ด้านพุทธจริยธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (๒๕๖๐) ๒. เรื่อง : พุทธจิตรกรรม : ประวัติ พัฒนาการ และอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (๒๕๖๑) ๓. เรื่อง : วิเคราะห์การเสริมสร้างจิตสาธารณะของสงฆ์ส่งเสริมการเรียนรู้และพัฒนาทักษะชีวิตเด็กและเยาวชนจังหวัดชัยภูมิ (สรช.) ตามกระบวนการทรรศน์หลังนวยุค (๒๕๖๑) ๔. เรื่อง : การศึกษาคุณค่าใบเสมาเพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ด้านพุทธจริยธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (๒๕๖๑) ๕. เรื่อง : อุดมการณ์และกระบวนการการเสริมสร้างสังคมสุวัณิชีวิตใหม่ตามหลักพุทธธรรมของเครือข่ายจิตอาสาจังหวัดชัยภูมิ (๒๕๖๓)
การเผยแพร่ผลงานวิจัย/การตีพิมพ์/การนำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์	๑. บทความวิจัยเรื่อง: อุดมการณ์และกระบวนการการเสริมสร้างสังคมสุวัณิชีวิตใหม่ตาม

	หลักพุทธธรรมของเครือข่ายจิตอาสาจังหวัดชัยภูมิ (วารสารพุทธมคค์ ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม – ธันวาคม ๒๕๖๖) ๒. บทความวิจัยเรื่อง: วิเคราะห์การเสริมสร้างจิตสาธารณะของสภาส่งเสริมการเรียนรู้และพัฒนาทักษะชีวิตเด็กและเยาวชนจังหวัดชัยภูมิ (สรช.) ตามกระบวนการทศน์หลังนยุค (วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยวิทยาเชิงพุทธปีที่ ๕ฉบับที่ ๘(สิงหาคม๒๕๖๓)
สถานที่ติดต่อ	วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๙๗ หมู่ ๑๔ ตำบลนาฝาย อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ ๓๖๐๐๐ โทร. ๐๔๔-๐๕๖๐๒๒
เบอร์โทรศัพท์มือถือ	๐๘๒ ๔๔๓ ๙๙๘๗
อีเมล / ID ไลน์	ID Line : ph.d.tawanyen E-mail : tawanyenpb๒@outlook.com